

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 11868

IN ROYKH FUN BZSHEZSHINKI

Hadasa Prives

•

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

הדסה פריוועס

✦

אין רויד פון בזשעזשינקי

הדסה פריוועס

פארלאג
י.ל. פרוץ
ישראל

1966

HADASA PRIVES
In roich fon Brzezinki

I. L. Peretz Publishing House
31, Allenby Str. Tel-Aviv, Israel

*

הדסה פריוועס / אין רויך פון בושעזשינקי
פארלאג י. ל. פרץ, תל־אביב, רח' אלנבי 31

©

נדפס בישראל תשכ"ו
Printed in Israel 1966

דפוס „אורלי“, תל־אביב

דעם הייליקן אַנדענק
פון מיין אומגעבראַכטער משפּחה
ה. פ.

אַזוי האָט זיך עס אָנגעהויבן

דער ערשטער סעפטעמבער 1939. אַ טאָג, וואָס שטעלט מיט זיך פאַר אַ טרויעריקע דאַטע. דער אָנהייב פון אונדזערע ליידן און פאַרלענדונג אין פּוילן.

שוין אין די לעצטע טעג פון חודש אויגוסט האָט זיך געפילט אין דער לופט, אַז עפעס מוראדיקס גרייט זיך. די מענטשן, וועלכע האָבן פאַרברענגט אויף דאַטשע אין פאַרשידענע קורערטער, האָבן אין דער גרעסטער בהלה זיך געאיילט אַהיים צו קומען.

האַלושע, מיין טאַכטער, וואָס האָט פאַרבראַכט אירע פּעריען אין ראַבּקע, איז אויך פּלוצלינג געקומען צו פאַרן.

— זייער גוט, קינד-לעבן, וואָס דו ביסט שוין דאָ! — האָב איך אַ צופרידענע אויסגערופן — ווי שיין דו זעסט אויס, ווי אָפּגעברענט דו ביסט!

— הלוואי וואָלט שוין אויך יאָסעלע דאָ געווען! — האָב איך געזאָגט מיט אַ ציטער אין האַרצן — וואָס עס זאָל נישט קומען, זאָלן מיר כאַטש זיין אַלע צוזאַמען!

יעדן טאָג לויף איך אָפּוואַרטן מיין זון, אָבער אומזיסט. ענדלעך, מיטוואַך אָונט, איז אָנגעקומען אַ באַן פון די בעסקידן (אַן אַפּרו-גענגט אין די בערג), וואָס האָט געבראַכט מיט זיך יאָסעלען.

— אמת, מאַמע, אַז ס'זעט אויסברעכן אַ מלחמה? — איז געווען זיין ערשטע פּראַגע. — מאַמע, דו קאַנסט דיר גאָר נישט פאַרשטעלן, וואָס פאַר אַ רייזע דאַס איז געווען — האָט ער דערציילט. — מיר זענען געפאַרן אויף די דעכער פון דער באַן. אַ העלפט פון אונדזערע זאַכן זענען

הדסה פרידעס

פארבליבן אין רייטשע. דער וואַקזאַל איז איבערפולט מיט מענטשן. אַלע איילן זיך אַהיים. אַבער ווער ווייסט, אויב עס וועט נאָך זיין אַ באַן. אין גאַס הערשט אַ פינצטערניש. די עלעקטרישע לאַמפּן זענען אויסגעלאָשן. אויך דער הימל איז, ווי אויף להכעיס, אַ טרויעריק-פאַרכמורע-טער. צוליב דער פינצטערניש פאַלן מענטשן איינער אויפן צווייטן. אַ געדריקטע שטימונג באַהערשט אַלעמען.

— ווי געפעלט אייך, קינדערלעך, אונדזער נייע דירה? — האָב איך געפרעגט, כדי איבערצורייסן די אומעטיקע שטימונג.
— באמת שוין, — ענטפערט יאָסעלע.

דורך דער צייט, וואָס די קינדער האָבן פאַרבראַכט אויף דאָטשע, האָבן מיר זיי צוגעגרייט אַן אַנגענעמע איבערראַשונג: איבערגעצויגן זיך אין אַן אַנדערער דירה, אַריינגעשטעלט ניי מעבל.

— אַלץ איז אזוי שוין — זאָגט יאָסעלע מיט אַ צופרידענעם שמייכל — דער קרעדענס, דער דיוואַן, די פאַרהאַנגען.

די קינדער פרייען זיך און פאַרגעסן דעם פינצטערן דרויסן. מיר שרייען זיך אַלע צוזאַמען, הגם די שטימונג איז פאַרט אַ געפרעסטע, אַ נאָגדיקע.

דאָנערשטיק פרי, דער 31סטער אויגוסט 1939. מיין שכנה זאָגט מיר אַן די ערשטע „גוטע“ בשורה: עס איז שווער צו באַקומען מעל, צוקער, אויך אַנדערע שפייז-אַרטיקלען זענען שוין נישט בנמצא. אין די שפייז-געשעפטן איז אַ בהלה. דער וועג, וואָס פירט צו מיין געשעפט אויף דריטער מאַי-גאַס, איז פול מיט מענטשן. פון אַלעמענס פנימער שלאָגט מיט אומעט און פאַרצווייפלונג.

אויף דער באַן-סטאַציע דונערט אַן אויפהער פון אַ הילכער, מען רופט די באַפעלקערונג צו זיין שטאַרק און איינהייטלעך ביים אָפהיטן די גרענעצן.

„פאַליאַקן! — הילכט די שטים פון מיקראַפּאָן — זייט גרייט אויף יעדן רוף, צו פאַרטיידיקן דאָס גרויסע אומאַפהענגיקע פוילן! זאָל לעבן זאָס פוילישע פאַלק! נייעך זשיע!“

מענטשן בלייבן שטיין און הערן זיך איין ווי די שטים אין מיקראָפּאָן
הילכט, ווערט הייזעריקלעך אָבער פעסטער:
„די דייטשן שאַרפן זייערע ציין איינצושלינגען פּוילן, אזוי ווי זיי האָבן
דאָס געטאָן מיט עסטרייך און טשעכאָסלאָוואַקיע. מיר וועלן אָבער נישט
אָפּטרעטן קיין איין שפּאַן פון אונדזער ערד!“
„כלאָפּצי! זייט גרייט צו פּאַרטרייבן דעם שונא, פּאַרטיידיקן דאָס
פּאַטערלאַנד!“ — הערט זיך ווידער די פעסטע, שאַרפע שטים.
— וואָס זענט איר אזוי גערוועזן? — פּרעגט ביי מיר נתן יאַקובאָ-
וויטש — איר ברעכט די הענט, ווי אַן אמתע יידענע — לאַכט ער.
איך האָב גאַרנישט געענטפּערט. מיינע אויגן זענען געווען געווענדט
צו די גרויסע רויטע פּלאַקאַטן, וואָס האָבן גערופן צו מאַביליזאַציע אַלע
יונגע מיליטער־פּליכטיקע מענער.
נאָר איידער כ'האָב באַוווּן זיך רעכט אומצוקוקן, האָב איך שוין
געזען ווי מאַמעס ברעכן די הענט. יונגע פּרויען באַגלייטן זייערע מענער
צום מיליטערישן זאַמלפּונקט מיט נאַסע אויגן, און די פּאַניק וואַקסט פון
מינוט צו מינוט.
אַרום זעקס פאַר נאַכט האָט מען שוין געזען אויף דער ברייטער
דריטער מאַי־גאַס. דאָס אַנקומען פון מיליטער, וואָס האָט מאַרשירט צו דער
גרענעץ קיין שאַפּיעניץ און מיסלאָוויץ.
עס מאַרשירן טויזנטער מיליטערלייט, באַלאַדן מיט פעקלעך. מען
זעט אינפאַנטעריסטן, קאַוואַלעריסטן, זעלנער אויף מאַטאַציקלען און
ראַווערן; האַרמאַטן און אַנדערע שווערע אַמוניציע — אַלץ אין דער ריכ-
טונג צום פּראַנט.
פון ביידע זייטן טראַטוואַרן שטייען טויזנטער מענטשן, קריסטן און
ייִדן. זיי גיבן צו פּאַטריאָטישן התלהבות. שרייען און ליאַרעמען:
„זאָל לעבן די פּוילישע אַרמיי! הוראַאָ!!!“
איבער די קעפּ פּונעם מאַרשירנדיקן מיליטער פּאַלן פעקלעך ציגאַ-
רעטן, שאַקאַלאַד, בלומען און עס הערן זיך אויסרופן: „זאָל לעבן דאָס
פּוילישע מיליטער — אונדזער העלדישע אַרמיי!“
אינסטינקטיוו דריי איך זיך אויס און באַמערק, נישט ווייט פון מיר,

הדסה פרייוועס

דעם ד"ר זאכאָרסקי. ער איז אָנגעכמורעט און מיט שטעכיקע בליקן באַטראַכט ער די אַרום־שטייענדיקע יידן. זיינע שפיזיקע בליקן האָבן באַדייט: פון וואָנען נעמט זיך אַזאַ חוצפה צו די זשידעס, צו באַגריסן אונדזער מיליטער?

מיינע בליקן בלאַנדזשען ווידער און איך דערזע, אַז דאַרט, נעבן ד"ר זאכאָרסקי שטייט אַ יונגער שגך. איך האָב אים גלייך דערקענט. נישט איין מאָל פלעגט ער זיך אַוועקשטעלן ביים אַריינגאַנג פון מיין געשעפט און שרייען: "קויפט נישט ביי יידן!", "יעדע זלאַטע, וואָס פאַלט אַריין אין יידישע הענט — פלעגט ער היסטעריש שרייען — גראַבט אונטער אונדזער לאַנד, דער ייד איז אונדזער גרעסטער שונא!" ער פלעגט אויך טיילן פלוגבלעטלעך מיט דער אַנטיסעמיטישער תורה. דער שגך, דער־זעענדיק דאָ יידן, האָט אויסגערופן: "מיר וועלן אויסשעכטן די יידן!" און ער ווייזט מיט דער האַנט ביים האַלדז, ווי אַזוי ער וועט שעכטן.

אַ טיפן זיפן הער איך פון מיין מאַן, זעליק, וועלכער שטייט נישט ווייט פון מיר, ער רעדט ווי צו זיך:

— אויך איצט, בעת די ערד ברענט אונטער די פיס, מען זעט דעם טויט פאַר די אויגן, האָבן זיי נאָך אַלץ אין זינען דעם ייד!

זיינע ווערטער זענען פאַרשלונגען געוואָרן אינעם קלאַפן פון די מיליטערישע שטיוול, וואָס באַוועגן זיך אָן אויפהער. זיין טיפער זיפן האָט זיך צונויפגעמישט מיט דעם קלימפערן פון שווערע האַרמאַטן און טאַנקן, וואָס הילכן אָפּ מיט אַ באַטויבנדיקן רעש אויפן אַספּאַלטירטן שאַסיי.

און אַט האָט דער קאַראַוואַן פון די שווערע מאַשינען אויפגעהערט. גלייך נאָך דעם באַווייזן זיך ליידיקע וואַגנס, געשפאַנט אין אַ פאַר פּערד. אַ שרעק באַפאַלט אַלעמען.

— וואָס עפּעס ליידיקע וואַגנס אויפן פּראַנט? — פּרעגט איינער דעם צווייטן.

— פאַר וואָס זעט מען נישט פירן קיין פּראַוויאַנט און פאַשע פאַר די פּערד? — קיינער קאָן אַבער אויף די פּראַגן נישט ענטפּערן.

אַרום האַלב צען אין אַוונט האָט זיך דער מאַרש צום פּראַנט פאַרענ־דיקט. מיט אַ מאָל זענען די גאַסן געוואָרן אַפּגעליידיקט. די נישט באַלויכ־

אין רויד פון בזשעזשינקי

טענע גאסן און די טונקל פארהאנגענע פענצטער הויערן מיט שרעק און אימה. יא, די מלחמה איז געוואָרן אַ ווירקלעכקייט. עס הערן זיך שוין די ערשטע שאַסן פון ביקסן און האַרמאַטן. געפינען מיר זיך דאָך אויף דער סאַמע גרענעץ.

אין דעם מאָמענט איז מיר איינגעפאַלן אַ געדאַנק: „אַנטלויפן! ראַ-טעווען זיך מיט די קינדער, כל זמן עס ווערט נישט צו שפעט“. די נאַכט האָט קיינער פון די שטוב־מענטשן קיין אויג נישט צוגעמאַכט. ערשטער סעפטעמבער. פרייטיק פאַרטאַג. עראָפלאַנען האָבן זיך באַוווּן איבער דער שטאָט. זיי פליען זייער נידעריק, כמעט איבער די דעכער פון די הייזער.

מיט צוגעגרייטע גאַז־מאַסקעס לויפן מיר אין דער גרעסטער בהלה אין די שוין־קעלערן.

— טאָ נאַשע — זאָגן די קריסטן, אויפהייבנדיק די בליקן צום הימל, נאָך דעם ווי די עראָפלאַנען זענען פאַרשווונדן.

דער הילכער אויף דער באַן־סטאַציע גיט איבער די ערשטע ידיעות, וואָס וואַרפן אַן אַ שרעק און פאַרשטאַרקן נאָך מער די בהלה: „אין וואַלין — דערהערט זיך די הייזעריקע שטים — האָט אַ דיי־טשע באַמבע געטראָפן אין אַ קינדער־שפיטאַל. 26 קינדער זענען דער־הרגעט געוואָרן.“

— רוצחים! — שרייען אויס די גוים און בייַלן די פויסטן — אומ־שולדיקע קראַנקע קינדער דערהרגעט!..

אַבער זעט אויס, אַז די זעלבע „באַרמהאַרציקע“ גוים האָבן גאַר פאַר־געסן, אַז דעם זעלבן פרייטיק, בעת עס האָבן זיך דערהערט די ערשטע באַמבע־אויפרייסן פונעם שונא, האָט מען נאָך באַוווּן אַרויסצושלעפן יידן פון די בעטן, געשלאָסן זיי אין קייטן און אַוועקגעשיקט קיין קאַרטווי־בע־רעזאַ. יא, כּדי אָפּצולענקען די אויפּמערקזאַמקייט פון דער פאַקטישער פּאָליטישער לאַגע, וואָס האָט דעמאָלט געהערשט אין פּוילן, האָבן די ענדעקעס געפרוווט געפינען אַ שעריר לעזאַזל און ווי תמיד איז עס געווען דער ייד.

פרייטיק צו נאַכט און דעם גאַנצן שבתדיקן טאָג האָט זיך געהערט

הדסה פרייוועס

דאָס זשומען פון עראָפלאַנען און הילכיקע אויפרייסן. די סירענעס האָבן וואָס אָפּטער געוואָיעט מיט זייער טרויעריקן געוואָי און באַפוילן דער באַפעלקערונג צו לויפן אין די שוין־קעלערן.
שבת צו נאַכט קומט אַריין מיין פּאַטער און זאָגט מיט אַ געבראַכענער שטים:

— קינדער, אויב איר ווילט בלייבן לעבן, מוזט איר גלייך אַנטלויפן פון דאַנען. הגם איך האָב שוין געהאַט געטראַכט וועגן דעם, בלייב איך שטיין ווי פּאַרגליווערט. די ווייטערדיקע ווערטער האָב איך שוין נישט געהערט, נאָר אין געווייבל פון געדאַנקען, וואָס האָבן מיך באַהערשט. האָט זיך דערטראַגן צו מיינע אויערן אַ האַרציקער ניגון: „אליהו הנביא, אליהו התשבי“.

דאָס האָט דער שכן פון דער דערנעבנדיקער שטוב אַזוי פּאַרבענקט אויסגעברומט דעם ניגון ביי דער מלווה מלכה, ווי ער וואָלט געזוכט זיין רעטונג ביים אייביקן יידישן גואל — אליהו הנביא. אָבער פאַר וואָס זיירקט איצט דער ניגון אַזוי טעמפּ און שטאַר? מיר פּאַרלאָזן דאָס הויז און לויפן איבער די פינצטערע גאַסן. מיר זוכן מיטלען, ווי אַזוי אַרויס־צובאַקומען זיך פון שטאַט.

דערווייל איז דאָס געוואָרן אַן אוממעגלעכע זאַך. אַלע פּערד און וועגענער זענען רעקוויזירט. שוין פּרייטיק האָט אויסגעפּעלט בענזין, און וועגן פּאַרן מיט אַן אויטאָ האָט קיין רייד נישט געקענט זיך. שוין אין דעם ערשטן מעת־לעת פון דער מלחמה האָבן מיר דערפילט דעם כאַאַס און די וויסטע בהלה.

מידע און דערשעפטע, האָבן מיר זיך אומגעקערט שפּעט ביינאַכט אַהיים.

קוים באַוויזן איינצודרימלען, דערהערן מיר אַ גוואַלדיקן טומל אין גאַס. מיר לויפן אַרויס און פאַר אונדז אַנטפּלעקט זיך אַן אויסטערליש בילד. דאָס ערשטע קאַשמאַרפּולע בילד פון יענער גרויליקער תקופה:
די גאַסן זענען פול מיט מענטשן. טייל באַלאַדן מיט רוקזעק, טייל מיט זעקלעך אויף די פלייצעס, און אַלע גייען, שטופן זיך אין בהלה און איילעניש.

איך רייב זיך אויס די אויגן און זע: איינער טראַגט אויף די פלייצעס אַ פעקל בעטגעוואַנט, וווּ עס ליגט איינגעוויקלט אַ קינד, וואָס מען האָט אַרויסגעכאַפט פון בעסטן שלאָף. אַ צווייטער שלעפט אַ ציג ביי די הער-נער, וואָס וויל זיך נישט רירן פון אַרט. אַ דריטער שלעפט אָן אַלטע קראַנקע מוטער ביי די הענט און אַליין איז ער באַלאָדן מיט פעק, קוים וואָס מען זעט ארויס זיין איינגעבויענעם גוף. ווי געיאָגט פון אָן אינער-לעכן אינסטינקט, לויפן אַלע אַוועק פון שטאַט, כדי צו געפינען זיך וואָס ווייטער פון פראַנט-אַפּשניט.

דער זייער ווייזט אויף פינף. מיינע בליקן בלאַנדזשען און דאָס האַרץ קלאַפט מיט אומרו. עס שטיקט מיר אין קעל. די אויגן פאַרלויפן מיט טרערן. ס'איז אַזאַ פּרעמדער גרויליקער פרימאַרגן אויף די גאַסן פון שטאַט.

און אַט האָב איך באַמערקט פון אַ זייטיק געסל אַנקומען אין דער גרעסטער איילעניש אַ גרופּע זעלנער. זייערע פּנימער אַשיק-גרוי. עס שלאָגט פון זיי מיט פאַרלוירנקייט. די אויגן — אויסגעלאָשן, שטאַר. — פון וואַנעט קומט איר, כלאַפּצי? — פאַל איך צו מיט פראַגעס — וווּ זענען אייערע ביקסן?

— פון פראַנט קומען מיר — דערקלערן זיי מיט גלייכגילטיקייט און אַפּאַטיע.

זיי האָבן נישט געוואַרט, ביז איך וועל ווייטער פּרעגן, נאָר אַליין דערציילט:

— שוין דריי טעג, ווי מיר האָבן נישט געהאַט קיין ביסן ברויט אין מויל. זדראַדאַ נאָ צאָלים פראַנטשע — אַ פאַראַט אויפן גאַנצן פראַנט — זאָגן זיי מיט פאַרביטערונג — אויף אייגענע האַט מען געהייסן שיסן. די קוילן, וואָס מיר האָבן באַקומען, פאַסן זיך גאָר נישט צו די ביקסן. מאַמענטאַל ווערן די זעלנער אַרומגערינגלט פון מאַסן נייגעריקע. יעדער וויל זיך דערוויסן נייעס, גענויערע פּרטים. אַבער די זעלנער האָבן פשוט נישט קיין כוח צו רעדן.

— שקאַדאַ גאַדאַטש — אַ שאַד צו רעדן — זאָגן זיי מיט פאַרכמו-רעטע פּנימער.

— א פאַרראַט אויפן גאַנצן פראָנט — איז געווען זייער ענטפער. ווישנדיק דעם שווייט פון זייערע מידע פנימער האָבן זיי צוגעגעבן: — מיר זענען פאַרלוירן. מיר זענען קוים אַנטלאָפן, כדי נישט אַרייַן צופאַלן צום שונא אין געפאַנגענשאַפט.

די באַגעגעניש מיט די זעלנער האָט נאָך מער דערדריקט די געמיי-טער. און אַט האָט זיך פאַרשפרייט אַ קלאַנג, אַז פון דער איזאָנגראַדער סטאַציע וועלן 9 אַ זייגער פרי אַפפאַרן עטלעכע באַנען. עס זענען שוין צונויפגעשטעלט וואַגאַנעס און יעדער איינער קאָן פאַרן. עס ווערט אַ יאַגעניש, אַ געלאָף צו דער איזאָנגראַדער באַן-סטאַציע. אַלע ווילן זיך אַרויסבאַקומען פון שטאָט. צוזאַמען מיטן טאַטן און מיין יינגסטן ברודער נפתלי האָבן מיר זיך קוים אַריינגעשטופט אין די אַפענע וואַגאַנעס.

ברויט, האָב איך געהאַלטן, דאַרף מען נישט שלעפן מיט זיך, ווייל יעדער האָט ביי זיך געלט און פאַר געלט באַקומט מען דאָך אַלץ. שוין עטלעכע שעה ווי מיר זיצן אין ענגשאַפט אין די אַנגעשטאַפטע וואַגאַנעס, אָבער די באַן רירט נישט פון אַרט.

מענטשן דענערווירן זיך און איינער פרעגט ביים אַנדערן: — ווען דאַרף די באַן אוועקגיין? עס איז אָבער נישטאָ ווער עס זאָל ענטפערן.

ענדלעך, שפעט ביינאַכט, הייבט זיך די באַן אָן צו רירן. זי פאַרט אַפ עטלעכע קילאָמעטער און בלייבט שטיין. עס הייבט אָן טאַגן, אָבער די באַן שטייט נאָך אויפן זעלבן אַרט.

מיר זעען ווי עס פאַרט פאַרביי אַן אַנדערע באַן מיט 50—60 אַפענע וואַגאַנעס, וואָס זענען איבערגעפולט מיט מענטשן, נאָר אונדזער באַן רירט זיך נישט פון אַרט.

פלוצלינג כאַפ איך זיך, אַז אין צעטומלעניש האָב איך פאַרגעסן, ווו ס'איז דער טאַטע און ווו נפתלי. איך וויל זיי אויפזוכן, נאָר ווער קאָן צווישן דער געדיכטער מענטשן-מאַסע עמעצן געפינען?

מיט גרויס מי שטופ איך זיך דורך די וואַגאַנעס און רוף כסדר: נפתלי! נפתלי!

ענדלעך דערהערט זיך זיין שטים: איך בין דא!
— ווו איז דער טאטע? — פרעג איך, נישט זעענדיק אים.
— איך ווייס נישט — דערהער איך זיין ענטפער.
פארנאכט האט די באן ווידער אנגעהויבן זיך באוועגן. מען פארט
אפ א פערטל שעה און מיר בלייבן ווידער שטיין אין קאזשימיערוזש. ערשט
איצט דערוויסן מיר זיך די סיבה, הלמאי מיר שטייען מער ווי מיר פארן:
עס קרייזן עראפלאנען איבער אונדזערע קעפ. און אט הערן מיר
דעם גרויליקן געוואי. מאמענטאל פליען שטיקער פון צעשמעטערטע וואגא-
נעס און זיער אפלאנג מישט זיך צונויף מיט די יאמערדיקע געשרייען,
וואס קומען פון די פאדערשטע וואגאנעס, געטראפענע פון די באמבעס.
„לייגט אוועק אייערע פעקלעך ביי די ווענט“ — דערהערן זיך שטי-
מען.

עס פליען ווידער קוילן. זיי פאלן הארט נעבן אונדז. עראפלאנען
זשומען איבער אונדזערע קעפ זיער גידעריק.
„זעצט זיך אראפ“ — דערהערן זיך ווידער קולות. די שיסעריי ווערט
אלץ שטארקער און הילכט אפ אלץ נענטער.
נאך עטלעכע שעה האט זיך די שיסעריי איינגעשטילט און מיר פארן
ווייטער.

ווידער איז אוועק א טאג אין שרעק און אין אומרו. עס איז צוגע-
פאלן די נאכט, א פינצטערע, ווי אין אונדזערע הערצער.
זייענדיק אויסגעהונגערט און פארמאטערט, און געפינענדיק זיך אונ-
טערן רושם פון דער באמבארדירונג, זענען א סך מענטשן אנטלאפן אין
די נאענטע וועלדער.

אין מיטן דער נאכט האבן זיך די שיסערייען ווידער באנייט, נאך
שטארקער ווי בייטאג. מיר זיצן איינגעטוליעט איינער צום צווייטן און
ווארטן אויף דעם וואס וועט געשען — —

פארטאג פארט ווידער פארביי א באן אנגעפראפט מיט פעקלעך
און מענטשן, אויך אונדזער באן רירט פון ארט. זי שלעפט זיך לאנגזאם
א פערטל שעה און בלייבט ווידער שטיין.

— וואסער, א ביסל וואסער! — דערהערן זיך קולות, און די פאר-
צווייפלונג וואקסט פון מינוט צו מינוט.

פלוצלונג באווייזט זיך פאר די אפענע וואגאנען א מאן מיט רויטע
פלאקאטן, וואס רופן די יונגע מענער לויפן צו דער נאנטסטער באן-
סטאציע און מעלדן זיך דארט צום מאביליזאציע-פונקט. דער אומבאקאנטער
ווארפט שנעל אריין די פלאקאטן אין יעדן וואגאן און פארשווינדט.

איפן דריטן טאג פון דער „רייזע“ דערהערט זיך א געוואלדיקע
שיסעריי פון אלע זייטן. קוילן קלאפן אין די ווענט פון די וואגאנען. פון
דער נאענט דערהערן זיך מעכטיקע הארמאטן-שאסן. און איידער מיר
באווייזן זיך אומצוקוקן, געפינען מיר זיך אין מיטן פון פראנט.

די באן האט זיך אפגעשטעלט נישט ווייט פון דער גומי-פאבריק
„וואלבראם“, וואס איז געווארן דער אביעקט פון די הויפט-קאמפן: פאר
אונדז האבן זיך געפונען די דייטשן, הינטער אונדז דאס פוילישע מיליטער,
וואס האט זיך קאנצענטרירט אין די וועלדער.

די קוילן פליען איבער אונדזערע קעפ און פארטויבן די אויערן. מיר
קריכן ארונטער אונטער די וואגאנען, כדי צו האבן כאטש א שטיקל דעקונג.
— שנעלער! ארויס פון די וואגאנען! — דערהערן זיך באפעלן,
און אונטער א האגל פון קוילן לויפן מיר צוואמען מיט די באפעל-געבער,
זעלנער פון פוילישן מיליטער, אין וואלד אריין. פארנאכט זענען מיר
מידע, דערשעפטע, הונגעריקע און דורשטיקע אנגעקומען קיין וואלבראם.
די שטאט האט מיט זיך פארגעשטעלט א בית-הקברות. זעלטן געווען
צו באמערקן א מענטש אויף דער גאס. די געשעפטן און הייזער פארהאקט
אויף שלעסער און ס'איז נישט געווען קיין ארט, ווו אויסצובאהאלטן זיך
פון די קוילן, וואס זענען געפאלן מיט א שווישטשעריי.

געיאגט פונעם אינסטינקט צום לעבן, האבן מיר אויפגעריסן א היל-
צערנעם טויער און באגאסענע מיט אנגסט-שווייס דארט אריינגעפאלן מער
טויט ווי לעבעדיק.

ביים אריינקומען אין טויער איז א יונגער בחור געטראפן געווארן פון
א דייטשער קויל און געפאלן טויט. און, מאדנע, כאטש ערשט דער דריטער
טאג נאכן קריג-אויסברוך, האט מען זיך שוין נישט אומגעקוקט אויף קיין

אין רו"ך פון בזשעזשינקי

טויטן. די מענטשן האָבן זיך געשטופט פאַרויס, אַלץ טיפער אין הויף פון דעם קליינעם, נידעריקן הייזל, ווו עס האָבן זיך געפונען עטלעכע צימערן. אין פאָדערהויז איז געשטאַנען אַ גרויסע פּאַס מיט וואַסער. און דאָ האָט זיך ווידער אָנגעהויבן אַ געדענגעניש. אַלע שטופן זיך נאָך אַ ביסל וואַסער.

אין איינעם פון די צימערן, פון וואָנען די באַווינער זענען זיכער אַנטלאָפן אין פאַנישער שרעק, האָבן זיך געפונען זעק מיט מעל, אָנגעלייגט ביזן סופיט. אין די איבעריקע צימערן זענען אַלע שענק געשטאַנען אָפּגע, אויפגעריסענע. לאַנג טראַכטן איז נישט געווען קיין צייט. די שיסערייען ווערן שטאַרקער פון מינוט צו מינוט. אַלע זענען אַראָפּ אין קעלער. איך בין פאַרבליבן און גענומען זוכן אין די שענק אַ שטיקל ברויט פאַר מיינע קינדער. פּלוצלינג — טררראַך! נישט ווייט פון מיר האָט אויפגעריסן אַ באַמבע. עס האָט זיך מיר אויסגעדאַכט, אַז כ'בין געטראָפן געוואָרן. כ'האַב נישט געזען מער פאַר די אויגן און גאַרנישט געהערט מער, נאָר געפילט ווי עמעצער כאַפט מיך אָן פאַר די הענט און שלעפט מיך אַראָפּ אין קעלער.

אין קעלער, ווו עס האָבן זיך געפונען עטלעכע מאַגאַזינען מיט פעסער וויין, זענען שוין געווען הונדערטער מענטשן. עס האָט זיך כסדר געהערט דאָס רוישן פון עראַפלאַנען, וואָס זענען געפּלויגן זייער נידעריק. די שיסערייען זענען געוואָרן שטאַרקער און העפטיקער און די אויפרייסן אַלץ אָפטער.

פרויען ספּאַזמירן. יידן זאָגן תהילים, גויים צלמען זיך און זאָגן מאַדליטוועס. אזוי האָבן מיר פאַרבראַכט די גאַנצע נאַכט. באַגינען האָבן זיך די שיסערייען איינגעשטילט.

אַבער באַלד האָבן מיר דערהערט ווילדע געשרייען און קלעפּ אין טויער. די געשרייען זענען געווען אויסגעמישט מיט אַ פּיפּעריי און אַ גערויש פון פאַרנדיקע אויטאָס.

— וואָס זאָל דאָס באַדייטן? — פרעגן מיר — זאָלן דאָס זיין דייטשן?
— מיר דאַרפן אַרויס פון קעלער און נישט זיצן ווי אַ באַהאַלטענע
כּנּופּיה — רופּט אויס עמעצער, אַ דרייסטער. זיינע רייד ווערן באַלד

הדסה פרוועס

אונטערגעכאפט דורך אנדערע. און נישט ווארטנדיק, הייבן זיי אן אַרויפ־גיין מיטן לייטערל אין דער הייך.

נישט אַלע האָבן באַוויזן אַרויפצוקריכן אין דער הייך, איז מיט אַ שטורעם אַריין אַ גרופע דייטשן מיט אויסגעשטרעקטע ביקסן און מיט ווילדע קולות גענומען שרייען:

— ראָוס! ראָוס! הענדע האַך!

מיט אויפגעהויבענע הענט לויפן מיר, איינגעקאָרטשעטע אונטער זייערע אויסגעשטרעקטע ביקסן, גלייך אין הויף אַרויס.

— אַלע מענער העראָוס! — דערהערט זיך אַ באַפעל.

די מענער פאַרלאָזן דעם הויף. פרויען און קינדער בלייבן אויף די ערטער.

מיר כאַפן אַ בליק אויף דער גאַס, און עס ווערט אונדז פינצטער פאַר די אויגן. דער מאַרק־פלאַץ איז פול מיט טויזנטער מענער. זיי שטייען אויסגעשטעלט מיט אויפגעהויבענע הענט און זענען אַרומגערינגלט מיט מיליטער־לייט, מיט האַרמאַטן, טאַנקן און מאַשין־געווער.

עס איז 12 אַ זייגער בייטאַג. די זון ברענט. מיין מוח אַרבעט פיבער־דיק: ווי אַזוי קאָן מען זיי דערלאַנגען אַ ביסל וואַסער. איך זוך מיט גיריקע בליקן איבערן הויף, וווּ מיר שטייען. ענדלעך האָב איך פון דער ווייטנס באַמערקט צוויי פלעשלעך. איך טראַכט נישט לאַנג, כאַפּ שנעל די צוויי פלאַשן, פיל זיי אָן מיט וואַסער און הייב אָן מיט זיי צו לויפן אין דער ריכטונג, וווּ עס שטייען די מענער.

— וווּהין? — שרייט צו מיר אַ זעלנער מיט אָן אויסגעשטרעקטער ביקס אין האַנט.

— פאַר מיין קינד אַ ביסל וואַסער — ענטפער איך דרייסט.

— צוריק! צוריק! — שרייט ער ווי אַ צעיושעטע חיה.

פון אַ צווייטער זייט איז מיר יאָ געלונגען אַדורכצורייסן זיך צו די מענער. די מענער רייסן ביי מיר דאָס וואַסער פון די הענט. איך זוך מיט די בליקן זעליגן, נפתלין און יאַסעלען.

מיט דעם זעלבן וועג פרוווי איך נאָך אַ מאַל מיין מזל און כַּגיי ווידער מיט צוויי פלאַשן וואַסער.

— האלט! — דעהער איך הינטער מיר א געשריי — וואס האסטו דא?!

— וואסער פאר מיין קינד — ענטפער איך דעם דייטשן זעלנער.
— ווער האט דיר דאס דערלויבט? — צערעוועט ער זיך.
— לאס זי! — זאגט א צווייטער זעלנער. זי איז א דויטשע (מסתמא צוליב מיין גוטער דייטשער אויסשפראך).
און עס איז מיר ווידער געלונגען אדורכצוטראגן צוויי פלעשער וואסער.
— נעמט מיט מיין קייט און זייגער — בעט מיך א ייד, ער וויל דאס אפראטעווען.

— און מיין טייסטער מיטן געלט נעמט ארויס פון מיין בוזעם-טאש — רעדט צו מיר שטיל א צווייטער.

— מיין בויך-בינדע מיטן געלט אפשר ווילט איר צונעמען — בעט מיך א פארציטערטער אן עלטערער ייד מיט א גרוילעכער בארד. אבער דאס איז טעכניש געווען נישט מעגלעך...

עס איז געווארן פארנאכט. די מענער שטייען נאך אלץ מיט אויפגע-
הויבענע הענט אויפן זעלבן פלאץ. עס פארקלעמט מיך ביים הארצן.
געוואלד, וואס טוט מען, כדי ארויסצוראטעווען כאטש יאסעלען פון זייערע
הענט! און מיר איז איינגעפאלן א געדאנק.

— ווו איז דער קאמענדאנט — ווענד איך זיך צום זעלנער, וואס האט
מיך אנגענומען פאר א דייטשקע — פיר מיך צום קאמענדאנט. אין דעם
מאמענט זענען אנגעקומען עטלעכע דייטשע אפיצירן. און כאטש עס האט
מיך ארומגעכאפט א טויט-שרעק, רוף איך אויס דרייסט:

— הער קאמענדאנט, איך בין אין וועג מיט צוויי קינדער; עס איז
שוין באַלד נאכט. איך וויל אהיים גיין. האט מען פארהאלטן מיין יונגע. ער
איז ערשט פופצן יאָר. דארפט איר אים דא האַבן?

דער הויכער באַשטייוולטער קאמענדאנט מיטן לאַנגן מונדיר האַט
מיך אויפמערקזאם אויסגעהערט, פארטראכט זיך א ווילע און געזאגט:
איז דאס וואָר וואָס דו זאָגסט?

— יאָוואָל, — זאָג איך — ער האַט ביי זיך א געבורט-שיין.
— ברענג אים אַהער — גיט ער א באַפעל צום זעלנער. איך דערנענר-

הדסה פרייוועס

טער זיך צוזאמען מיטן סאלדאט צו יאסעלען, אבער ער פארשטעקט זיך, האָט מורא צו גיין.

— קום, יאָסעלע, דו גייסט אַהיים מיט מיר — האָב איך שטיל געזאָגט. מיינע ווערטער האָבן אים באַרויקט. דער קאַמענדאַנט האָט זיך דערנענטערט, אַדורכגעלייענט די מעטריקע און, צו מיין גרויסער פרייד, רופט ער אויס:

— יא, דו קאַנסט גיין!

שנעל האָבן מיר זיך דערווייטערט, גליקלעכע. איך האָב ווידער צוריקבאַקומען מיין קינד, אַבער דאָס האַרץ ווערט צעריסן, זעענדיק פון דער ווייטנס זעליגן און נפתלין, ווי זיי שטייען מיט אויפגעהויבענע הענט. אַבער פאַר זיי האָב איך לידער קיין שום עצה נישט געקענט געפינען. גאָט! ווי קאָן איך זיי העלפן?

אַרום זעקס פאַרנאַכט האָט מען זעליגן באַפרייט. ער איז געקומען מיט אויסגעוויינטע אויגן, די ציין האָבן אים געקלאַפט פון שרעק:
— נפתלין אַוועקגעפירט! — האָט ער קוים אַרויסגעברענגט די ווער-טער פון מויל.

— וווּהיין פירט מען זיי? — האָב איך פאַרבראַכן די הענט, וואָס וועט זיין מיט נפתלין? וואָס וועל איך ענטפערן דעם טאַטן? איך זע, מען פירט זיי מיטן וועג — אַ געדיכטע שוואַרצע מענטשן-מאַסע. כ'בין זיי נאַכגעלאָפן, גערופן: נפתלי! נפתלי! ער האָט מיין שטימע דערהערט, אויסגעדרייט דעם קאַפּ צו מיר, מיך אַנגעקוקט מיט פאַרוויינטע אויגן און ווייטער געגאַנגען פאַרויס.

כ'בין נאַכגעלאָפן אַ דייטשן אַפיציר, געפרעגט, וווּ פירט מען זיי? — מיין ברודער! מיין ברודער! — האָב איך געהעשעט, — וועלן זיי באַקן מען עסן?

— ניין — האָט ער זיך צעלאַכט און געוויצלט, — דייטשלאַנד האָט דאָך קיין עסן. ביי אונדז מוזן זיי פאַרהונגען.

פון מאַרק-פּלאַץ יאָגן די זעלנער, צעטרייבן דעם פאַרזאַמלטן עולם, נאָר איך הער נישט און זע נישט, וואָס אַרום מיר טוט זיך, פאַרטויבט,

אין רו"ד פון בושעזשינקי

פארביטערט, לויף איך נאך די אוועקגייענדיקע, וואס דערווייטערן זיך שנעל. איך זע נאר א שווארצן פונקט פון ווייטן.

מיט קלעפ און קאלבעס ווערן מיר צעטריבן, דער מארק-פלאץ ווערט ווידער אפגעליידיקט.

מיט א שווער געמיט האב איך זיך אוועקגעלאזט זוכן צו קויפן עפעס עסן. אלע געשעפטן זענען אבער געווען פארמאכט, ס'איז גארנישט געווען צו באקומען.

מיט א מאל האבן זיך פארשפרייט קלאנגען, אז נישט ווייט פון מארק, אין א שמאל זייטיק געסל, האט א בעקער געבאקן קיכלעך. טויזנטער מענטשן זענען אים באפאלן, עס קומען פאר געשלעגן, כדי צו קויפן א קיכל.

ווען די לאגע האט זיך א ביסל איינגעשטילט, האבן מיר באשלאסן צוריקגיין אהיים. פרייטיק פרי זענען מיר ארויס אויפן שאסיי, וואס איז געווען אנגעפראפט מיט טויזנטער מענטשן. דער גאנצער וועג ביז אלקוש, בערך 30 קילאמעטער, איז געווען באלייגט מיט דייטשיש מיליטער און מאשינען. אבער נישט געקוקט דערויף גייען מיר פארויס. כדי אבער דאס גיין זאל נישט אויסקומען אזוי שווער, באשליסן מיר אוועקצווארפן די פעקלעך. דאס האט טאקע פארלייכטערט דעם מארש, און אקוראט ערב שבת, צו ליכט-בענטשן, זענען מיר אנגעקומען קיין אלקוש.

דא האט אונדז דערווארט א פרישע אנטווישונג. אויף די גאסן פון אלקוש האבן זיך געוואלגערט טויזנטער מענטשן, קריסטן און יידן, באערשט פון א גרויסער פאניק. אלעמענס אויגן זענען אויסגעלאשן. די פנימער גרוי. אלע רעדן וועגן גיין אהיים.

א באזונדערע באומרויִקונג רופט ארויס אט דער וועג „אהיים“ ביי די יידן. מען ווייסט שוין, אז די סלאוואקאווער בריק, וואס מיר מוזן דורכ-גיין ווערט באגאסן מיט יידיש בלוט. עדי-ראיה האבן איבערגעגעבן, אז די דייטשע זעלנער דערשיסן די יידן און זייערע קערפערס ווערן אריינגע-ווארפן אין טייך.

אין דער שווערער שטימונג האבן מיר איבערגעלעבט דעם שבתדיקן

טאג.

זונטיק פרי איז אין מאַרק געפויקט און אויסגערופן געוואָרן: ווער
עס וויל אַהיים גיין, זאל זיך אויסשטעלן אין דער ריי, לויט זיין שטאַט.
עס גייט אַוועק די ערשטע גרופע פון טויזנט מאָן, צוזאַמען מיט
זייערע קי, ציגן, שלעפּנדיק מיט זיך פעסלעך און זעקלעך אויף די פלייצעס.
מיר האָבן נאָך נישט באַשלאָסן וואָס צו טאָן. גיין אָדער אַפּוואַרטן?
אפשר וועט זיך פאַרט די לאַגע אויסקריסטאַליזירן? און עס איז בעסער
אַפּצוואַרטן?

ווי לאַנג קאָן מען אַבער לעבן אויף דער גאַס? ביזן היינטיקן טאַג
ווייס איך נישט גענוי, ווי אַזוי עס האָט פאַסירט. וואָס מיר האָבן זיך
אינסטינקטיוו אַוועקגעשטעלט אין דער ריי, גרייט אַפּצומאַרשירן.
אייער פון די, וואָס זענען געגאַנגען אין שפיץ פון דער גרופע, האָט
באַקומען דעם „פאַסירשין“ און מיט גוואַלדיקן פחד האָבן מיר פאַרלאָזט
אַלקוש. ביז צו דער סלאָוקאַווער בריק איז צוואַנציק קילאָמעטער. אַ גע-
דיכטער דאַרפישער שטויב הייבט זיך אויף פון אונדזערע טריט, שטעכט
אין די אויגן, אין די נאָזלעכער און פאַרשטאַפט די אויערן. פויערנים
און פויערטעס לויפן אַרויס פון זייערע הייזער, שושקען זיך שטיל. די
הינט בילן, ווי זיי וואַלטן פון עמעצן אַנגערייצט געוואָרן.

דאָס גיין ווערט אַלץ שווערער, אַבער ווער טראַכט איצט וועגן מידקייט.
די הערצער קלאַפן האַסטיק און אין מוח עקבערט איין איינציקער געדאַנק:
— וואָס וועט ווערן פון אונדז אויף דער סלאָוקאַווער בריק? עס
הייבט אָן שווינדלען פאַר די אויגן, בעת מיר באַמערקן פון דער ווייטנס
אַ צאַל זעלנער, באַוואַפנטע מיט מאַשין-געווער. מיר פאַרקלענערן די
טריט, הייבן אויף די אויגן צום הימל, אַבער די זון-שטראַלן שטעכן ווי
שפיזן, ווי זיי וואַלטן געזאַגט: אַט דאָ אויף דער בריק ווערט אייער גורל
אַנטשיידן און איר האָט גאַרנישט וואָס צו זוכן אין די הייכן...

פאַרשעמטע לאָזן מיר אַראָפּ די אויגן און מיר גייען.
„זאל טאַקע דאָ זיין אונדזער סוף?“ — אַט דער געדאַנק הערט נישט
אויף צו עקבערן און פייניקן. די זייגערלעך, פינגערלעך, געלט און אַנדערע
ווערטזאַכן האָבן מיר ווי ס'איז באַהאַלטן. אַבער דאָס נאַקעטע לעבן איז
איצט אין זייערע הענט.

דאס פלוצימדיקע רוישן פון א מאַטאַציקל האָט איבערגעריסן די שלעכטע מחשבות. מיט אימפעט קומט צו אַ באַוואַפנטער זעלנער, וועל-כער שטעלט זיך אַוועק האָרט נעבן דער בריק. ער ווייזט די וואָך-זעלנער עפעס אַ דאָקומענט. זיי מאַכן פאַר אים פריי דעם וועג, און גלייך נאָך אים הייבן מיר אַן שטעלן ציטערדיקע טריט איבער דער בריק. — טויזנט מאַן קאַמען דורך! — שרייט אויס דער ספעציעלער שליח. עס איז געלונגען בשלום אַדורכצוגיין די בריק.

מאַנטיק פאַרנאַכט זענען מיר מידע, דערשעפטע, אַנגעקומען צוריק אַהיים קיין סאַסנאַוויץ. דער איינדרוק איז אַ דערשיטערנדיקער: די גאַסן אויסגעליידיקטע און אומהיימלעך שטילע, שווער צו גלייבן, אַז מיט עטלעכע טעג צוריק האָט דאָ געברויזט און געשפרודלט מיט לעבן אין יעדן ווינקל. די געשעפטן פאַרמאַכט. אַ סך אויסגעראַבירטע מיט אויסגעהאַקטע שויבן. אין די גאַסן וואַלגען זיך קעסטלעך, שטיקער גלאַז, שמאַטעס. הייזער מיט אַפּענע פענצטער. די שטאַט זעט אויס ווי נאָך אַ פּאַגראָם.

איז דאָך טאַקע פאַרגעקומען עפעס ערגערס ווי אַ פּאַגראָם: דעם ערשטן טאַג, ווי נאָר די דייטשן האָבן אַריינגעמאַרשירט אין שטאַט, האָבן זיי דערשאָסן צענדליקער יידן. מיין שכנה וויינט מיט בלוטיקע טרערן: מען האָט ביי איר צוגענומען דעם מאַן מיטן איינציקן זון און צוזאַמען מיט נאָך טויזנטער יידן פאַרשפּאַרט אין שענס פאַבריק. — איר האָט מזל, וואָס איר זענט דאָ נישט געווען — זאָגט זי — איר קענט אייך גאַרנישט פאַרשטעלן, וואָס עס האָט זיך דאָ אַפּגעטאָן — הערט זי נישט אויף צו יאַמערן.

— איר זעט — ווייזט זי אַן מיט די הענט — אַט די וואַלקנס רויך זענען פון דעקערטאַ-גאַס, פון דער שול, וואָס ברענט נאָך איצט. די שול ברענט. ס'פליען אין די גאַסן שטיקער אַפּגעברענטע שמות, די פייגל, וואָס האָבן דאָרט יאָרן לאַנג גענעסטעט אונטער די קאַלירטע שפיציקע שול-דעכלעך, פליען אַרום צעפלאַשעטע איבער פרעמדע דעכער. די הייזער נעבן דער שול שטייען פאַרויכערטע, מיט געפלאַצטע און אַרויסגעזעצטע שויבן. דער שול-פלאַץ איז שוין גלייך מיט דער ערד, פונעם

הדסה פריוועס

בארג אש זעצט א רויך. פארן גרויסן הויז נעבן דער שול שטייט סאנצעווי-סקי, דער גויישער בעל-הבית פון אַט דעם הויז, וואָס ער האָט געמויערט. ער איז פון די בענדינער גויים, וואָס רעדן יידיש, ער רעדט אַזוי ווי מיר, מיט אַריין לשון-קודש-ווערטער: „דער ערל“, „שבת-גוי“ אאז״וו. ער קען אַלע יידישע דינים און מנהגים. זיינע קינדער רעדן יידיש און לער-נען אין שול צוזאַמען מיט די יידישע קינדער. האָט ער געהאַט אַ סכסוך מיט זיינע יידישע שכנים, פלעגט ער זיי רופן צום רב און באַצאלן פסק-געלט.

— הינטישע זין! — וואָרטשעט ער אונטער דער נאָז — וואָס זיי האָבן געמאַכט פון דער שול! — כאָטש ער רעדט אַלץ אויף יידיש, איז אים אַבער צום שעלטן פאַרט געווען לייכטער אויף פויליש, און אויב דאָס איז ווייניק, האָבן מיר איצט דאָס אומגליק פון שענס פאַבריק.

די גרויסע האַלע פון שענס פאַבריק האָט זיך שוין געהאַט „פאַפולער“ געמאַכט ביי די סאָסנאוויצער יידן, בעת זי איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ לאַגער פאַר טויזנטער יידן פון דייטשלאַנד און טשעכאָסלאַוואַקיע, וועלכע זענען געוואָרן אַרויסגעטריבן פון זייערע היימען.

אין זכרון טויכן אויף די טראַגישע געשעענישן פון מיט העכער אַ יאָר צוריק, פון יענעם חודש, אויגוסט 1938, ווען נאָך אַ ריי „שטילע“ פאַגראַמען האָט מען אַנגעהויבן פאַרברענען יידישע שולן, און יידן זענען אין מיטן נאַכט אַרויסגענומען געוואָרן פון זייערע היימען און מיט צען מאַרק אין קעשענע זענען זיי פאַרטריבן געוואָרן פון דייטשלאַנד. מיט צוואַנג זענען זיי אַריבערגעוואָרפן געוואָרן דורך דעם גרענעץ-פונקט זבאַנשין קיין פוילן.

דעמאָלט זענען די אומגליקלעכע היימלאַזע יידן איינגעקוואַרטירט געוואָרן אין דער האַלע פון שענס פאַבריק, אין דער זעלבער האַלע, וווּ די דייטשן האַלטן איצט פאַרשפאַרט טויזנטער יידישע מענער פון סאָסנאוויץ. אַפּהאַלטנדיק זיי דאָרט צוויי וואַכן, וווּ די יידן זענען געפייניקט גע-וואָרן, האָט מען זיי נאָכן אַפּשערן באַרד און פּאות גרופּנוויז באַפרייט. אַבער אַ גרויסע צאָל יידן האָט זיך נישט אומגעקערט אין זייערע היימען. די דייטשן האָבן זיי דערשאָסן און אַריינגעוואָרפן אין אַ געמיינזאַמען

מאסן-קבר. נאכן באפרייען די יידן פון שענס פאבריק, איז אויפן באפעל פון די דייטשן געשאפן געווארן דער אַזוי גערופענער יודענראט. און אַזוי האָט זיך אָנגעהויבן די דייטשישע הערשאַפט איבער אונדזער לעבן. יעדן טאָג, און טייל מאָל עטלעכע מאָל אין טאָג, זענען געקומען אין דער גמינע דייטשן, מיטברענגענדיק מיט זיך פאַרשידענע נייע גזירות. ווי נאָר מען האָט באַמערקט אַ דייטשן אויטאָ פאַרן הויז פון דער גמינע, וואָס האָט זיך געפונען אויף טאַראַווע 12, האָט אַ צאַפּל געטאָן אין האַרצן: ווער ווייסט, וואָס פאַראַ צרות עס דערוואַרטן ווידער דער יידישער באַפעלקער־רונג? יעדער נייער טאָג ברענגט מיט זיך פרישע גזירות פאַר יידן. אָט באַווייזט זיך די ערשטע מעלדונג, אַז אַלע יידן מוזן איבערגעבן זייערע ראַדיאַס דער גמינע.

מען האָט נאָך נישט באַוויזן ווי געהעריק אויפצונעמען און קאַמענ־טירן די ערשטע גזירה, און שוין באַווייזט זיך אַ נייע מעלדונג: „אַלע יידי־שע הייזער מוזן פיר אַ זייגער נאָך מיטאַג געשלאָסן ווערן, און גאָך דער שעה טאָר קיין שום ייד זיך נישט באַווייזן אויף דער גאַס.“ און אַט אַ נייע פאַראַרדענונג:

„עס איז יידן נישט דערלויבט צו פאַרן מיט דער באַן אָדער טראַמוויי. יידן טאָרן נישט קויפן און פאַרקויפן קיין שום זאַך.“
און ווידער:

„במשך דריי טעג מוזן די יידן צושטעלן אַלס קאַנטריבוציע אַ גרויסן קוואַנטום גאַלד און זילבער.“

פון אַלע שטובן האָט מען אָנגעהויבן טראַגן אין דער גמינע אַריין לייכטערס, בעכערלעך און אַנדערע זילבערוואַרג. באַלד נאָך דעם זענען לויט אַ פאַראַרדענונג פון דער גמינע רעקוויזירט געוואָרן אַלע שרייב־מאַשינען, עלעקטרישע אייוועלעך, עלעקטרישע טשייניקעס, פאַטאָאָפּאַ־ראַטן אַאָז״וו.

הגם דאָס אַלגעמיינע יידישע לעבן אין שטאָט ווערט איינגעשרומפּענער פון טאָג צו טאָג, וואַקסט אָבער כסדר די יידישע גמינע. יעדן טאָג זענען צוגעקומען נייע באַאָמטע און די גמינע איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ „יידישער מלוכה“. יעדן פרייטיק פלעגט דערשיינען אַן אַמטלעכע דייטשע

הדסה פריזעס

צייטונג. מיט אומגעדולד האָט די יידישע באַפעלקערונג אָפּגעוואָרט די „צייטונג“, נישט צוליב די „נייעס“, וואָס מ'האָט דאָרט בכלל נישט גע- פונען, נאָר כדי צו דערוויסן זיך וועגן נייע גזירות פאַר יידן.

ביסלעכווייז האָט מען זיך צוגעוויינט צו דעם אָרט לעבן. און אָט זענען געקומען די ימים־נוראים. הושענא רבא איז אַ גרופע יידן זיך צו- נויפגעקומען אין הויז אויף גלאַוואַצקעגאַ 1, אין שטוב אויפן דריטן שטאַק, כדי צו דאווענען בציבור.

פאַרן טויער האָט געהיטן הערשל שלעזינגער. ביי יעדער פאַרדעכטיק- טער באַוועגונג איז ער געלאָפּן אַנזאָגן די מתפללים זאָלן זיך פונאַנדער- גיין.

פלוצים גיט ער אַ פראַל אויף די טיר און רופט אויס אַ דערשראָ- קענער:

— יידן, נעבן דער גמינע האָבן זיך אָפּגעשטעלט זעקס גרויסע ליידיקע מאַשינעס, באַדעקט מיט שוואַרצן ברעזענט.

— וואָס קען דאָס זיין?

די מתפללים זענען זיך גלייך צעלאָפּן. מאַמענטאַל זענען אויך די גאַסן אָפּגעליידיקט געוואָרן פון דערוואַקסענע. יעדער פאַרשטעקט זיך אין שטוב און מיט האַרץ־קלעמעניש דערוואָרט מען דאָס, וואָס עס דאַרף קומען.

לאַנג האָט מען נישט געדאַרפט וואַרטן. די אויטאָס זענען באַלד פאַר- שווינדן, מיטנעמענדיק מיט זיך דריי הונדערט ינגלעך, וועלכע מען האָט געכאַפט אין גאַס.

צו די אויערן דערטראַגן זיך גלייך יאַמערדיקע קולות און געוויינען פֿון טאַטעס און מאַמעס, וועלכע לויפן איבער די גאַסן זוכן זייערע קינדער. זיי לויפן צו דער גמינע, אָבער זייער ווייגעשריי שטויסט זיך אָן אויף טויבע ווענט. עס געפינט זיך נישט דאָרט קיינער, וואָס זאָל געבן אָן ענט- פער, אָדער אָן אויפקלערונג וועגן דעם וואָס האָט פאַסירט.

וואָס אַ מאַל ווערט שווערער דאָס לעבן. איין ביטערע גזירה יאַגט אַ צווייטע. אָט איז ווידער אַ נייעס: יעדער ייד מוז טראַגן אויפן לינקן אַרעם אַ ברייטן ווייסן באַנד מיט אַ גרויסן בלויזען מגן־דוד אין מיטן.

אין רויך פון בזשעזשינקי

די גזירה האָבן מיר אויפגענומען מיט אַ טראַציקער רויקייט. מיר האָבן אָנגעטאָן די ווייסע בענדער מיט אַ געפיל, אַז דערמיט ווייזן מיר אויך אַרויס פאַראַכטונג צו אונדזערע שונאים און אונטערדריקער און אַז מיר שעמען זיך נישט מיט אונדזער יידישן עמבלעם — — —

אין דער לופט שפירן מיר, אַז עפעס גרייט זיך. יעדער גייט אַרום מיט טרויעריקע געדאַנקען, וואָס ער האָט מורא אַרויסצוברענגען אויף די ליפן. אין איינעם אַ פאַרנאַכט קומט צו אונדז אַריין אַ טויט־בלאַסער נח שידלאָווסקי, זעליגס אַ חבר. שטייענדיק נאָך אויף דער שוועל, שרייט ער אויס:

— איך וועל דאָס נישט אויסהאַלטן! דעם קעלער מיט וויין און קאַ־ניאַק האָבן זיי מיר שוין אויסגעליידיקט. אָבער איך זאָל ווערן אַ מסור ?! — צעכליפּעט ער זיך — אָנווייזן ביי וועמען עס געפינט זיך וויין און קאַ־ניאַק ? — ניין ! דאָס וועל איך בשום אופן נישט טאָן ! קיין מסור וועל איך נישט ווערן ! אַ, איך וועל דאָס נישט איבערלעבן !

אין עטלעכע טעג אַרום האָט דער יונגערמאַן געמאַכט אַ פרוּוו צו באַגיין זעלבסטמאָרד, אַראַפּוואַרפנדיק זיך פונעם צווייטן שטאָק. ער איז צופעליק געבליבן לעבן. אין אַ קרענקלעכן צושטאַנד און מיט שטענדיקן פחד פאַר די דייטשן, איז ער שוין נישט געווען פעיק צו וועלכער עס איז אַרבעט און אַלס יונגער מענטש אַריבער צוזאַמען מיט זיין מוטער אין זקנים־הויז אויף פּראַסטע־גאַס און פון דאָרט געוואָרן אויסגעזידלט מיט דער אַקציע פון אַלטע לייט.

די לאַגע איז געוואָרן אַזוי געפערלעך, אַז יידן האָבן מורא געהאַט זיך צו באַווייזן אין גאַס. נישט איין מאָל האָט געטראָפן, אַז דייטשן זענען איבערפאַלן יידן אויפן גאַס און זיי געשלאָגן מכות רצח.

נאָך די כסדרדיקע גזירות האָט זיך אָנגעהויבן אַ נייע סדרה : אַקציעס. עס הייבט זיך אָן אַן אַקציע אויף קראַנקע און קאַליקעס. דעם בלינדן משה שטופט אַ זעלנער אַריין אין אַ טויער און רייסט אים מיט רציחה אויס די באַרד. אייזיק פעפער, וועלכער גייט, ווי זיין שטייגער, אַ באַר־וועסער, אַרומגעבונדן זיין כאַלאַט מיט אַ גראַבן שטריק און אויף דער פלייצע טראַגט ער אַ הילצערנע ביקס, גייט אויך דאָס מאָל אַ זאָרגלאַזער

אויף דער גאס און זינגט זיך אונטער. אויך ער ווערט אריינגעשלעפט אין טויער. א יינגל, וועלכער הינקט אויף א פוס, דער שטומער לייביש, אן עלטערע פרוי, אן אומבאקאנטער ייד — אלע ווערן זיי אריינגעשלעפט אין א טויער און געהיטן דורך זעלנער. א ביסל שפעטער ווערן זיי ארויס-געטריבן, באגלייט מיט מערדערישע קלעפ, און אַוועקגעפירט.

בייאַכט גייען אַרום זעלנער איבער די שטובן מיט אַ ליסטע אין די הענט, נעמען אַרויס קראַנקע און קאַליקעס, וועלכע ווערן אַוועקגעשיקט אין אַן אומבאַקאַנטער ריכטונג, פון וואַנען זיי קומען נישט מער צוריק. עס זענען נאָך נישט פאַרטריקנט געוואָרן די טרערן פון די אויגן נאָך דער לעצטער אַקציע, און ווידער ווערן מיר אויפגעציטערט פון דער ידיעה וועגן דער עקזעקוציע איבער פיר יידן, צווישן זיי אַ פאַטער און זון, אומשולדיקע טייערע נשמות! די דייטשן האָבן געצווונגען יידן און קריסטן זאָלן בייזיין ביי דער עקזעקוציע, וואָס איז פאַרגעקומען אין מיטן פון דער מאַנדזשעווער גאַס — פאַר די יידן אין סאַסנאַוויץ איז דאָס אַרט געווען באַקאַנט אַלס מקום לפורעניות — קעגנאיבער דעם „ראַוווי“־מאַרק, וואָס האָט זיך געגרענעצט ביים עק מיט דער קאַשטשעלנאַ-גאַס.

נישט איין מאָל האָט פאַסירט, אַז אַ ייד, פאַרבייגייענדיק דאָ, האָט אין די „נאַרמאַלע“ און „גוטע“ צייטן באַקומען געשלאָגן. האָבן טאַקע יידן אויסגעמיטן פאַרבייצוגיין דאָס אַרט, וואָס האָט געדאַרפט מיט זיך פאַרשטעלן דעם צענטער פונעם קריסטלעכן האַנדל. אַט אויף דעם אַרט, אויף הויכע ביימער, זענען געהאַנגען געוואָרן די פיר יידן. די גרינע צווייגן פון די קאַשטאַן-ביימער האָבן זיך געטרייסלט, ווי זיי וואַלטן פראַ-טעסירט קעגן דעם פאַרברעכן, וואָס איז אויסגעפירט געוואָרן איבער אומשולדיקע יידן.

דריי טעג און דריי נעכט זענען די קערפערס געהאַנגען, געהיט פון דייטשע זעלנער. און טאַמער איז נאָך ווייניק געווען, האָבן די רוצחים דעם זעלבן טאַג אויפגעהאַנגען נאָך צוויי יידן.

אויף דעם דאָזיקן אַרט האָבן די דייטשן נאָך אויסגעפירט אַ ריי עקזעקוציעס איבער יידן.

לעבנדיק אַזוי אין אַ קאַשמאַר הינטער פאַרשלאָסענע טירן, דערהערן

אין רויך פון בזשעזשינקי

מיר איין מאָל שווערע זעלנערישע טריט און גלייך דערנאָך אַ קלאַפּ אין
טיר און אַ באַפעל: אויפּמאַכן!

געווען איז עס אין אַ פּרייטיק צו נאַכט. אויפן טיש ברענען צוויי
שבתדיקע ליכט. הערנדיק דעם באַפעל פּאַלט ממש אַרויס דאָס האַרץ
פאַר שרעק. איך טראַכט: אפשר גאָר פאַרלעשן די ליכט? עס איז שוין
אַבער קיין צייט נישט געווען צו טראַכטן. גלייך דערהערט זיך נאָך אַ
עסטערער קלאַפּ און עטלעכע שטימען מיט אַ מאָל:

— אויפּמאַכן!

מיט וואַקלענדיקע טריט גיי איך צו צו דער טיר, און שוין רייסן זיך
אַריין אין שטוב צוויי גראַבבייכיקע דייטשע מיליטער־לייט.

— גיב אַהער די שליסלען פון דיין געשעפט! — דערהער איך אַ
באַפעל. אַלץ צאַפּלט אין מיר. צי האָב איך ריכטיק געהערט, אָדער ס'דוכט
זיך מיר נאָר אויס — וואָס ווילן זיי? די שליסלען פון מיין געשעפט?
איך ווער ווי אויסגעניכטערט, ווען איך הער ווידער אַ מאָל די זעלבע
שטים, באַגלייט פון אַ זעץ אין טיש, אָו אַלץ איז אונטערגעשפרונגען:

— וואָ זינד די שליסעל?!

— איך ווייס נישט! — ענטפער איך.

ווי ער וואַלט נישט געהערט מיין ענטפער, כאַפט ער אַ בליק אויף זיין
האַנטזייגער און זאָגט מיט דעם זעלביקן גרילצעדיקן טאָן:

— איצט איז האַלב זיבן. אום זיבן אוהר מוזן די שליסעל זיין דאָ!
זאָנסט ווירסט דו וואָס ערלעבען!

פונקט זיבן זענען זיי ווידער געקומען, און אַוועקגעגאַנגען זענען זיי
מיט די שליסלען.

דאָס לעבן איז געוואָרן וואָס אַ מאָל אַלץ שווערער, אומדערטרעגלעך-
כער. מיר זענען געצווונגען צו פאַרקויפן צירונג און שטוב־זאַכן, כדי צו
קענען קויפן ברויט. זעליג גייט יעדן טאָג אין דער גמינע בעטן אַרבעט.
גאַנצע שעהן פאַרברענגט ער דאָרטן, אַבער אומזיסט!

טראָץ דעם פאַרבאָט און טויט־געפאַר, האָבן איינצלנע יידן דאָך ריזי-
קירט און געהאַנדלט מיט גוים. באַן־אַרבעטער ברענגען פוטער, קעז,
אייער און אַנדערע שפייז־אַרטיקלען. אויך ביי מיר אין הויז, אויף גלאַז־

וואַצקעגאָ 1, אין אַ פאַרטער־שטוב, קאָן מען באַקומען עפעס צו קויפן. דעם הענדלער האָבן די דייטשן שוין געהאַט פאַרשיקט. אין שטוב זענען נאָר פאַרבליבן די פרוי, פיר קליינע קינדער און אַן אַלטע מוטער.

כדי צו האָבן אַ קאַנטראָל איבער די יידן, האָבן די דייטשן איינגע־טיילט די שטאָט אין קוואַרטאַלן. פאַר יידן זענען רעזערווירט געוואָרן די גאַסן: דעקערטאַ, מאַנדזשעווער, טאַרגאַוואַ, וואַרשאַווסקאַ, קאַלאַנטאַיאַ, גלאַוואַצקעגאַ, קאַוואַלסקאַ. אַנדערע גאַסן זענען געווען פאַרבאַטן פאַר יידן. די נויט און דער הונגער ווערן אַלץ גרעסער. עס פילט זיך דער מאַנגל אין געלט, אויסצוקויפן די פראָדוקטן אויף די לעבנסמיטל־קאַרטן.

נעכטיקע נגיידים שיקן אַרויס זייערע קינדער מיט גרויסע טעפּ צו דער בליקער פאַלקס־קיך, אַפצונעמען דאָס ביסל זופ און אַ שטיקל ברויט פאַר דער גאַנצער פאַמיליע. דאָס איז דאָס „מיטאַג“, וואָס ווערט אויס־געטיילט דורך דער „טאַניאַ קוכניאַ“, וואָס געפינט זיך אין בנין פון דער חלמוד־תורה אויף יאַסנאַ־גאַס.

כאָטש די פאַרציעס פלעגט מען אָנהייבן אויסטיילן צען אַ זייגער, האָט מען שוין פון פאַרטאַגס זיך געשטעלט אין דער ריי. דאָס פונאַנ־דערטיילן די זופן האָט זיך פאַרצויגן ביז פיר נאָך מיטאַג.

אין אָנהייב זענען פאַרטיילט געוואָרן בערך פינף טויזנט פאַרציעס יעדן טאַג, שפעטער איז די צאָל געשטיגן אויף מער ווי טאַפלט. און נאָך אַ פאַלקס־קיך, וואָס האָט זיך געשאַפן, האָט אַרויסגעגעבן ביז צוויי טויזנט מיטאַגן יעדן טאַג. אויסער די צוויי קיכן איז געווען פאַר די גמינע־באַזמטע די אַזוי גערופענע „אינטעליגענטן־קיך“, וואָס האָט אַרויסגעגעבן אַרום 1.200 מיטאַגן טעגלעך. די קיך איז געווען אין קינאַ־זאַל „ריאַלטאַ“ אויף וואַרשאַווסקאַ־גאַס.

די געשעענישן יאָגן איינע די אַנדערע. איינע טרויעריקער פון דער אַנדערער. ווידער איז אַ בהלה אין גאַס. עס קומט פאַר אַן אַבלאַווע אויף זענער. ס'איז שוין שפעט. דער טויער איז געשלאָסן און זעליג איז נאָך אַלץ נישטאַג. — וווּ איז ער? האָט מיט אים עפעס פאַסירט? — האָט געעגבערט אין מוח.

קוים דערלעבט דעם פרימאַרגן און נאָך איידער עס איז דערלויבט

צו זיך אין גאס, בין איך מיט זייטיקע געסלעך געלאָפן צו דער גמינע. ביסלעכווייז זענען זיך צונויפגעקומען הונדערטער מענטשן, יעדער מיט זיין שווער געמיט. נישט געווען כמעט קיין שטוב, אָז ס'זאל נישט פעלן אַ זון, אַ פּאָטער, אָדער דער מאַן. אַלע זענען פּאַרצווייפלט. דערשלאָגן. און אַט פּאַרשפּרייטן זיך קלאַנגען, אַז עס וועט באַלד זיין אַ קאַמיסיע און אַ טייל מענער וועט מען באַפּרייען. פון מינוט צו מינוט וואַקסט דער עולם און עס וואַקסט די פּאַרצווייפלונג. איינער פרעגט דעם צווייטן:

— וואָס דאַרף מען טאָן? ווּוּהיין דאַרף מען גיין? מען וויל זיך אַריינרייסן אין גמינע-לאַקאַל, רעדן מיט עמעצן פון די באַאַמטע, אָבער מען לאָזט נישט צו, די מיליך טרייבט אַוועק.

איך פיל, אַז אַזאַ מצב וועל איך לאַנג נישט אויסהאַלטן. אין קאַפּ לויפן די געדאַנקען. איך זוך אַן אויסוועג, ווי אַזוי אַרויסצוראַטעווען זעליגן. פּלוזלינג דערגייט אַ קלאַנג, אַז די פּאַרהאַלטענע געפינען זיך אין דער שול אויף דעמבלינסקע.

שנעל לאָזן מיר זיך לויפן פון דער גמינע צום זאַמלפּונקט אויף דעמב-לינסקע 15, מיט דער האַפּענונג עמעצן צו טרעפן, וואָס זאַל אונדז קענען העלפן. צוקומענדיק צום אַרט, באַמערקן מיר פון דער ווייטנס אַ גרופּע געסטאַפּאַוועס. מיר זענען געוואָרן ווי פּאַרשטייערט פון זייערע רוצחיי-שע פּנימער. זיי וואַרפן חוצפּהדיקע בליקן צו די טויזנטער פּאַרזאַמלטע יידן און פּאַרגייען זיך פון געלעכטער.

אַ גאַנצן טאָג זענען מיר געשטאַנען פאַר דער שול. די זון האָט זיך שוין אַנגעהויבן זעצן און מען זעט נאָך אַלץ קיינעם נישט אַרויסקומען. מ'זאַגט, אַז מ'זעט זיי באַלד אַוועקשיקן, אַז מען שטעלט זיי שוין אויס צום טראַנספּאַרט. ווי קאָן איך אַפּראַטעווען מיין מאַן? מיינע בליקן בלאַנדזשען צו די פענצטער אין דער הייך. און אַט האָב איך אים דערזען, זיין אויסזען האָט מיך נאָך מער דערשיטערט. זיין פנים בליך, זיינע אויגן — רויט פון וויינען. אָבער איך בין געווען מאַכטלאָז, אים מיט גאָר-נישט נישט געקענט העלפן. אַלע אַנשטרענגונגען אים צו ראַטעווען זענען געווען אומזיסט. עס איז מיר מער נישט פּאַרבליבן ווי צו געזעגענען אים מיט טרויעריקע בליקן, און מיט דעם געדאַנק, אַז ווער ווייסט, צי מיר

הדסה פריוועס

וועלן זיך נאך אַ מאָל זען. ס'האָט אָנגערוקט די נאַכט־שפּערע. אָן עלנטע און איינזאַמע, באַגאַסן מיט טרערן, בין איך געגאַנגען אַהיים. אַבער אומ־דערוואָרט איז געשען אַ נס. ביים אַרויספירן די מענער צום טראַנספּאָרט. איז אים געלונגען פון דאָרט צו אַנטלויפן. אין שטוב איז ווידער געוואָרן אַ פּריילעכע שטימונג. זענען מיר דאָך ווידער צוזאַמען.

די אַקציע אויף מענער האָט זיך פאַרענדיקט מיטן אַוועקפירן הונד־דערטער מענער אין די פאַרשידענע דייטשע לאַגערן.

די אויגן פון די מוטערס און פרויען זענען נאָך נישט אויסגעטריקנט פון טרערן נאָך דעם אומגליק מיט זייערע מענער און זין, און שוין האָבן זיך ווידער פאַרשפּרייט קלאַנגען וועגן אַ פּרישער מענער־אַקציע. אין צווישן האָבן אַ סך פאַמיליעס באַוווּזן צוצוגרייטן סקריטקעס, וווּ די מענער זאָלן זיך קאָנען אויסבאַהאַלטן.

אויך די מענער פון גלאַוואַצקעגאָ 1 האָבן שוין געהאַט אַ „סקריט“, איינגעאָרדנט אין אַ צימער אויפן צווייטן שטאָק. אַ שיינ גרויס צימער מיט אַ באַלקאָן. דאָרט זענען אויך געווען באַהאַלטן מאַשינען פון אַ שטריקעריי־פאַבריק. די טיר פונעם צימער פאַרשטעלט מיט אַ גרויסער שאַנק. אין דער וואַנט פון שאַנק אויסגעשניטן אַ טירל, וואָס פירט צום אַריינגאַנג אין דעם צימער. דאָרט זענען די מענער געווען באַהאַלטן יעדעס מאָל, ווען ס'איז געוואָרן אַן אַבלאַווע אין גאַס אָדער ווען מען האָט גערעדט וועגן אַן אַקציע.

אין די ערשטע צייטן איז דאָס קעגן די דייטשן געווען אַ גוט באַהעל־טעניש, קעגן דער יידישער מיליץ. האָט דאָס געהאַט אַ קנאַפע באַדייטונג. ביי יעדן קלאַפּ אין טויער, ביי יעדן אויפבלייך פון אַ קעשענע־לעמפל זענען מיר ווי פאַרגליווערט געוואָרן.

די שרעק איז נאָך שטאַרקער געוואָרן, ווען די גמינע האָט אַרויסגע־שיקט מעלדונגען און גערופן זיך צוצושטעלן צום אַרבעטס־איינזאַץ. אַ גרויסע פּראָפּאַגאַנדע האָט געפירט די גמינע אין דער ריכטונג, גערופן די באַפעלקערונג צו שיקן די קינדער אין די לאַגערן, און אַזוי אַרום וועלן די עלטערן קענען פאַרבלייבן אין דער היים. ס'זענען פאַרגעקומען מיטינגען אין קינאָ „ריאַלטאָ“. פון דער בינע האָבן זיך געהערט אויסרופן :

לאזט גיין אייערע קינדער אין די לאַגערן, וועט איר, עלטערע, קענען בלייבן אין דער היים. נאָר ווער איז דען געווען גרייט אַליין איבערצוגעבן זיך אין די הענט פון די רוצחים! ס'איז שוין געווען באַוווסט, אַז דער אַרבעטס־איינזאַץ באַדייט אַוועקגיין אויף קאַטאַרגע־אַרבעט, פייניקן זיך אין הונגער און נויט. פאַרשטייט זיך, אַז גוטוויליק האָט זיך קיינער נישט צוגעשטעלט. דאָן האָט די מיליך אויסגעפירט די אַרבעט פינקטלעך און שלימותדיק. רעוויזיעס אין יידישע הייזער זענען פאַרגעקומען כמעט נאַכט נאָך נאַכט. אַט די אַלע כסדרדיקע פייניקונגען און קאַשמאַרן. האָבן אונדז אין גאַנצן צעבראַכן, גייטיק און פיזיש.

אַן אַ וועלכן אַמטלעכן באַפעל פלעגן דייטשע זעלנער אַנקלאַפן אין יידישע הייזער און זיך לאָזן ווילגיין, — ראַבעווען און פלינדערן, אַראָפֿ־לאָזן צו זיך אין קעשענע אַריין וואָס עס איז זיי נאָר געפּעלן. עס איז גענוג געווען, אַז די אַריינקומענדיקע דייטשן זאָלן אַ געשריי טאָן: „הענדע האָך!“ — אַז די שטוב־מענטשן זאָלן בלייבן שטיין ווי פאַר־שטיינערטע, אַפילו נישט קיין פינטל טאָן מיט קיין אויג און צוקוקן ווי די דייטשן באַלעבאַטעווען אין די שענק, שופּלאַדן, נעמען צו געלט, ווערטזאַכן און אַלץ וואָס עס האָט זיך געלאָזט. ביים פאַרלאָזן די שטוב האָבן זיי נישט פאַרגעסן אויסצוטיילן מערדערישע קלעפּ די שטוביקע.

אַפּט מאַל פלעגן זיי זיך אַריינרייסן מיטן אויסרייד, אַז זיי זענען פון לופּט־שוץ און, אַז די פענצטער זענען כלומרשט נישט גוט פאַרטונקלט. עס איז איבעריק צו זאָגן, אַז פון פענצטער האָט זיך נישט אַרויסגעזען דער מינדסטער ליכט־שטראַל, אָבער פאַר זיי איז עס געווען אַ גוטער אויסרייד, אַריינצוואַרפן די שטוב־מענטשן אין אַ טויט־שרעק און אויס־פרעסן ביי זיי געלט „אַלס שטראַף“.

נישט זעלטן זענען אויך פאַרגעקומען רעוויזיעס דורך דער „קריפּאַ“ (קרימינאַל־פּאַליציי). די רעוויזיעס זענען פאַרגעקומען לויט אַנגעוויזענע אַדרעסן פון אַ מסור, וועלכער פלעגט איבערגעבן ביי וועמען עס געפינט זיך מאַנופּאַקטור, לעדער און אַנדערע סחורות.

לעבנדיק אין כסדרדיקער שפּאַנונג, האָט יעדער שאַרף אונדז אויפֿ־געשוידערט. יעדער קלאַפּ אין דער טיר האָט געמאַכט גליווערן דאָס בלוט

הדסה פרידוועס

און אז עס איז פאָרביי אַ נאַכט אָן אַ רעוויזיע, איז עס געווען ווי אַ גרויס געווינס. הגם מיר האָבן זיך אָפּגעגעבן אַ חשבון, אַז עס איז נאָר אַ היי-שעה, האָט זיך דאָך געוואָלט האָפּן, אַז עס וועט קומען אָן ענדערונג צום בעטערן. די ווירקלעכקייט האָט אָבער לאַנג נישט געלאָזט וואַרטן און פאַרשפּילן זיך מיט אילוזיעס. די ווייטערדיקע געשעענישן האָבן באַוויזן, אַז מען דאַרף זיך אויך צוגעגרייט צו רעוויזיעס אין מיטן טאָג און נישט נאָר ביינאַכט.

ס'איז געווען אַ קורצע צייט נאָך דעם, ווי זעליגן איז געלונגען, על פי נס, צו אַנטלויפן פּונעם טראַנספּאָרט אויף דעמבלינסקאָ-גאַס, און נאָך דעם ווי מיר האָבן שוין געהאַט געמאַכט די „סקריטקע“ אין צימער.

געווען איז עס אַכט אַ זייגער פּרי, אין אַ שיינעם זוניקן טאָג, ווען די דייטשע פּאָליציי איז באַפּאַלן דאָס הויז. זיי האָבן אָנגעהויבן מאַכן רעוויזיעס זיעס אין אַלע דירות. איך הער ווי ביים שכן עפנט זיך די טיר, און ווייטער, אַ קלאַפּן ביי אַנדערע טירן. זייערע שטימען זענען גראָב און חוצפהדיק. מיט שווערע טריט דערנענטערן זיי זיך צו מיין וואַינינג. אויפן שוועל זענען געבליבן שטיין צוויי מונדירטע דייטשן מיט צערייצטע, ווילדע אויגן. זיי שטופּן מיך ברוטאַל אַוועק. איינער בלייבט שטיין ביי דער טיר און דער צווייטער לויפט אַריין זוכן.

ער פירט אַדורך אַ גרינטלעכע רעוויזיע, באַוואַרפט מיך מיט פּראַגן, אָבער פאַר שרעק האָב איך קיין וואַרט נישט געקענט אַרויסברענגען פון מויל.

זאַלן זיי נאָר נישט געפינען די טיר צו דער „סקריטקע“, וווּ די מענער זענען באַהאַלטן — ווער איך פאַרציטערט. ווייזט אָבער אויס, אַז דאָס מאַל האָבן זיי נישט געזוכט קיין מענטשן, נאָר עפעס אַנדערש...

ווי דורך פאַרנעפּלטע אויגן זע איך ווי דער דייטש נעמט אַרויס פון קיך־שענקל אַ ביסל מעל, רייז און צוקער. זיין פנים ווערט אָנגעצונדן מיט רציחה. מיט כעס און מיט שוים אויף די ליפּן שרייט ער צום צווייטן זעלנער:

— זעסט, ווי די יידן האָבן צום פּרעסן!

ער קוקט אויף מיר מיט בלוט־פאַרלאַפענע אויגן און רופּט אויס:

— פארפלוכטע יודען! איר וועט וואס ערלעבען!

עס האט מיך געווארפן אין היץ און אין קעלט, אַנגסטן האָבן מיך באַשלאָגן. אין געדאַנק זע איך זיך שוין נישט צווישן די לעבעדיקע. איך טראַכט וועגן מיינע קינדער. וואָס וועלן זיי זאָגן ווען זיי וועלן אַהיים קומען פאַרנאַכט פון דער אַרבעט און מיך נישט טרעפן? און זעליג וועט אַפילו נישט וויסן, ווהיין מען האָט מיך פאַרשלעפט. אַ יאַמערלעך געוויין רייסט איבער מיינע געדאַנקען. דאָס וויינט די שכנה, ביי וועלכער זיי האָבן געטראָפן זיך קאָכן עפעס אין טעפל. איר מאַן ליגט קראַנק און מיטן טעפל אין האַנט שטייט זי אין מיטן הויף. צוואַמען מיט איר זענען דאָרט נאָך אַנדערע שכנים. אַלץ וואָס זיי האָבן ביי עמעצן געפונען. ליגט אין דרויסן. זיי וועלן דאָס באַלד צונעמען.

פון די אַרעסטירטע דערטראַגט זיך אַ געוויין. אַ סך חלשן פאַר שרעק. דער פּלוצימדיקער איבערפאַל האָט, ווי געוויינלעך, זיך פאַרענדיקט מיט אַוועקפירן אַ גרופּע מענטשן. און וועמען זיי האָבן אַוועקגעפירט, דער איז מער נישט צוריקגעקומען.

*

אין דעם מצב, אין וועלכן עס האָט געלעבט די יידישע באַפעלקערונג, איז דאָך געלונגען די יוגנט־אַרגאַניזאַציעס מיט דער הילף פון דער גמינע אַפצווייניקן אַ פאַרלאָזענעם שטח ערד אין דער פאַרשטאַט, וואָס האָט געדאַרפט באַאַרבעט ווערן דורך דער יוגנט.

דער ציל איז געווען, אַז די יוגנט זאָל זיך אויסלערנען אַגריקולטור־אַרבעט. דאָס וואָלט גלייכצייטיק דערמעגלעכט אַריינצוברענגען שפעטער אַ ביסל גרינצייג פאַר דער משפּחה און וואָלט געלינדערט די נויט. גרינצייג איז בכלל נישט געווען צו באַקומען. דאָס דאָזיקע אַרטיקל איז פאַר יידן געווען שטרענג פאַרבאָטן. יידן האָבן געמוזט אויסקומען מיט די צוגעטיילטע פּראָדוקטן פון די לעבנסמיטל־קאַרטן. די צוגעטיילטע ראַציע איז באַשטאַנען פון ברויט, צוקער, מאַרמעלאַד און וואַש־פּולווער. יעדע משפּחה האָט באַקומען במשך פון חודש פינף קילאָ קאַרטאַפּל. די חודשדיקע צוטיילונג איז געווען אַזוי ווייניק, אַז עס האָט אַפילו ביי אַ צומצמדיקן

הדסה פריוועס

לעבן קוים געסטאיעט אויף איין וואָך. די איבעריקע דריי וואָכן איז אויסגעקומען, בוכשטעבלעך, צו הונגערן.

די אָפּגערייניקטע ערד איז פּונאַנדערגעטיילט געוואָרן אין קליינע שטחים, וואָס האָבן באַקומען דעם נאָמען „דזשאַלקעס“ און זענען צוגעטיילט געוואָרן פאַר משפּחות מיט דערוואַקסענע קינדער, וועלכע האָבן די „דזשאַל-קעס“ געקענט באַארבעטן. אין זכות פון די קינדער האָבן מיר באַקומען צוגעטיילט אַ „דזשאַלקע“.

די דזשאַלקעס פאַר משפּחות האָבן פאַרנומען נאָר אַ טייל פון דעם שטח, די אַנדערע טייל איז באַארבעט געוואָרן פאַר דער גמינע, וועלכע האָט דאָס גרינצייג גענוצט פאַר די פּאַלקס-קיכן.

אין אָנהייב איז דאָס געווען אַ ביסל שווערלעך און צו גלייך מאַדנע! נעמען אין האַנט אַ לאַפּאַטע און איבערדרייען די ערד. וואָסער האָט מען געדאַרפט ברענגען מיט אַן עמער פון זייער ווייט. מיר זענען דאָך קיין מאָל נישט געווען געוויינט דאָס צו טאָן. אַבער, אַז די ערד האָט אָנגעהויבן אַרויסצוגעבן די ערשטע שפּראַצונגען, האָט דאָס אַריינגעבראַכט אַ שטיקל אויפהייטערונג אין אונדזער דערשלאַנגקייט, ווי מיר וואַלטן דערוואַכט פון אַ טיפּן שלאָף. ווידער האָבן מיר אָנגעהויבן קוקן מיט אַנדערע אויגן אויף דער טרויעריקער ווירקלעכקייט. עס האָט זיך געדאַכט, אַז דער הימל איז געוואָרן קלאָרער. ערגעץ אויף אַ צווייגל האָט געצווייטשעט אַ יונג פייגעלע און אויף גרינע קרויט-בלעטער האָבן געפלאַטערט שמעטערלינגען. יא, צוזאַמען מיט די יונגע שפּראַצונגען און דעם בליען פון גרינס האָט אויפגעבליט אַ שטראַל פון האַפענונג אין אונדזערע הערצער.

די דאָזיקע שטימונג האָט נאָר אָנגעהאַלטן אין דער צייט פון די אַרבעט-שעהן. אַבער, ווי באלד ס'איז צוגעפאַלן דער אַוונט און מיר האָבן זיך געלאָזט גיין אַהיים, אין אַילעניש, כדי נישט איבערטרעטן די דער-לויבטע שעהן, איז ווידער געוואָרן אומהיימלעך אויף דער נשמה, און אַ שווערע משא האָט פון דאָס ניי אָנגעהויבן פרעסן דאָס האַרץ.

און לאַמיר נישט פאַרגעסן וועגן נאָך אַ וויכטיקן פרט, אפשר דער סאַמע וויכטיקסטער אין יענער צייט. אַט די „דזשאַלקעס“ זענען זייער

שנעל געוואָרן דער צענטראַלער פונקט, ווי עס האָבן קאַנצענטרירט זייער טעטיקייט די יוגנטלעכע אַרגאַניזאַציעס.

ביי די „דזשאַלקעס“ פלעגן זיך גרופירן מיטגלידער פון אַלע יוגנט-אַרגאַניזאַציעס. ס'זענען געהאַלטן געוואָרן רעפעראַטן אויף פאַרשידענע טעמעס, דאָ זענען פאַרגעקומען העברעיִשע לעקציעס אאז"וו.

אַבער איינער פון די הויפט-צילן איז געווען, צו אַנטוויקלען אַ גע-מיינזאַמע ווידערשטאַנד-אַקציע קעגן די דייטשן.

ס'זענען אויסגעאַרבעט געוואָרן פלענער, ווי אַזוי זיך צו באַוואַפּענען, ווי אַזוי זיך צו אַרגאַניזירן, צו שאַפן פאַרבינדונגען, אַנקניפן קאַנטאַקטן. די געהיימע פאַרזאַמלונגען וועגן אַרגאַניזירן אַ ווידערשטאַנד-אַקציע האָבן אויך אַנגעהאַלטן אַ צייט לאַנג נאָך דעם, ווען אויפן פעלד איז שוין נישט געווען מער וואָס צו טאָן.

ווען דער זומער איז אַוועק, זענען די לעקציעס פאַרגעקומען אין פריי-וואַטע הייזער, באַוואַכט, אונטער פאַרשלאַסענע טירן. אַזעלכע צוזאַמענ-טרעפן זענען אויך פאַרגעקומען ביי מיר אין שטוב. האַלושע האָט אויך געהערט צו דער באַוועגונג.

אַ וויכטיקער אַנטייל אין דער אַרבעט איז אויסגעפאַלן אויף די מייד-לעך. זיי האָבן אויסגעפירט געפערלעכע שליחותן אין דער ווידערשטאַנד-באַוועגונג. זיי פלעגן זיך פאַרבן די האָר אויף העל בלאַנד, כדי צו באַקומען „אַרישע“ פנימער, און דאָס האָט זיי דערמעגלעכט צו באַוועגן זיך פריי און אַנבינדן אַ קאַנטאַקט מיט אַרגאַניזאַציעס פון אַנדערע שטעט וועגן איינ-שאַפן געווער.

שפּעטער האָט זיך אַנגעהויבן אַ פאַרצווייגטע טעטיקייט פון איינשאַפן אַרישע פּאַפירן פאַר דער יוגנט און אַרויסשיקן זיי אין די דערפער פון אויבערשלעזיע. איינצלנע איז מיט דער הילף פון די אַרגאַניזאַציעס גע-לונגען אַזוי אַרום זיך צו ראַטעווען. אַלע אַנדערע האָבן צוועקלאָז געוואַרט, ביז עס וועט קומען זייער ריי, וואָס איז נישט געקומען.

אין יענער צייט איז אויך געווען אַ שטילע באַוועגונג פון מענטשן, וועלכע האָבן זיך אַרגאַניזירט אין גרופּעס און געשטראַמט צו דער רוסישער גרענעץ. צענדליקער טויזנטער יידן, מענער, פרויען, משפחות מיט קינד-

הדסה פריוועס

דער, זענען אַריבער אויף דער סאָויעטישער טעריטאָריע, און אויף אַזאַ אופן זיך אַרויסבאַקומען פון די רוצחישע נעגל.

נאָך אַ מכלומרשטער רויקייט, וואָס האָט אָנגעהאַלטן געציילטע טעג, האָט זיך ווידער באַוווּזן אַ מעלדונג: „אין משך פון אַכט טעג מוזן יידן איבערגעבן דער גמינע זייערע פוטערס“.

גלייך נאָך דער דאָזיקער מעלדונג, איז די גמינע באַלאַגערט געוואָרן פון פרויען און מענער, וועלכע האָבן זיך געאיילט אַוועקצוגעבן זייערע פוטערס, די פרויען — זייערע פאַקענע און קאַראַקולנע מאַנטלען.

לעבנדיק אין פערמאַנענטער שרעק, נישט צו פאַרלירן דאָס ברויט, די ברויט־קאַרטן, האָט די באַפעלקערונג אויסגעפירט יעדע פאַראַרדענונג פינקטלעך און גענוי. ווי ווייט די זאַרג פאַרן שטיקל ברויט האָט פאַרטעמפּט אַלע חושים, קאַז דינען פאַלגנדיקער פאַקט: מיין נאָענטסטער שכן איז כל ימיו געווען אַ חברה קדישאַ־מאַן. אויך זיין פרוי האָט די זעלבע חסד של אמת־אַרבעט געטאַן ביי פרויען. ביידע האָבן זיי געהערט צו דער זעלבער גמינע־אַפטיילונג. פאַר דער מלחמה פלעג איך זיך אַפּרוקן פון מיין שכן, אַז כּהאָב אים באַמערקט, פלעג איך אים אויסמיידן. עס האָט זיך מיר שטענדיק אויסגעוויזן, אַז עס שלאַגט פון אים מיט דעם ריח פון טויט.

היינט, אַז איך הער אים אַרויפגיין אויף די טרעפּ, לויף איך אים אַנט־קעגן מיט אַ צייטער אין האַרצן, און מיינע בליקן פאַלן אויף זיין לעדער־נער ברוינער טעקע, וואָס ער טראַגט אונטערן אַרעם. איך ווייס, אַז יעדן טאַג, אַהיימקומענדיק פון דער אַרבעט, ברענגט ער מיט זיך אַ ברויט. איצט פאַרטרייבט מיך מער נישט דער ריח פון קברים־גראַז. איך וויל אויך נישט וויסן פון וואַנען ער איז געקומען, — איך וויל נאָר וויסן איין זאַך: צי אין דער טעקע, וואָס ער טראַגט אונטערן אַרעם, געפינט זיך אַ ברויט, און ערשט נאָך דעם ווי ער האָט פאַר אונדז, די צוויי נאָענטסטע שכנים, אַפּגעשניטן אַ רעפּטל ברויט, זענען מיר איבערגעגאַנגען צו טאַג־טעגלעכע ענינים (ברויט איז במשך דער צייט נישט געווען צו באַקומען פאַר קיין געלט).

— נו, וואָס הערט מען עפעס, ר' וועלוועלע? איר האָט דאָך אויך

א שייכות צום גמינע־פערסאָנאַל, דאַרפט איר דאָך וויסן, וואָס מען שמועסט.

— מען שמועסט אין גאַס, אָז עס גרייט זיך אָן אויסזידלונג, — כאַפט אונטער זעליג.

— יאָ, „די גאַס“ ווייסט אַלע מאָל פּרזער — זאָגט ער, אומקונדיק זיך צי קיינער הערט נישט, און גיט צו שטיל — יאָ, ס'איז אמת, עס וועט עפעס זיין. די גמינע מאַכט שוין צוגרייטונגען. עס וועלן צוגעשיקט ווערן צעטלען צו יעדער משפּחה, וואָס דאַרף ווערן אויסגעזידלט. יעדע פּאַמיליע וועט באַקומען אַנגעוויזן דעם גענויעם טערמין און דאָס אָרט, וווּ זיי דאַרפן זיך שטעלן.

— ווער וועט זיין פון די ערשטע? — פּרעגט זעליג מיט אַ ציטערנ־דיקער שטימע.

— איך רעכן — זאָגט וועלוועלע — אָז קודם־כל אַזעלכע, וואָס האָבן אויף זיך עפעס אָן עבירה, אַזעלכע, וואָס האָבן געהאַנדלט אומלעגאַל, אָדער נישט אַריינגעטראָגן די גאַנצע געלט־סומע, וואָס די גמינע האָט זיי באַשטייערט. — פּאַרטראַכטנדיק זיך אַ וויילע זעצט ער ווייטער פּאַר — איר ווייסט דען, וויפל געלט די גמינע דאַרף האָבן? קודם כל, אויסצוהאַלטן הונדערטער באַאַמטע, אויסער דעם ליגט דען נישט די געסטאַפּאַ אויף אירע פּלייצעס? זיי פּרעסן און זויפן פּאַר יידיש געלט — רעדט וועלוועלע מיט צאַרן — די טייערסטע וויינען און ליקערן, באַנען־קאַפע, ביליצער סחורות אויף אַנצוגן און קאַסטיומען, די פיינסטע העמדער און איבערצוגן, — אַלץ דאַרף די גמינע צושטעלן.

— איך האַלט — זאָגט זעליג — אָז דאָס איז אַ פשוטער טריק פון דער גמינע, וואָס וויל אויף אַזאָ אופן איינקאַסירן אַ גרעסערע סומע געלט, און דערפּאַר אַרויסגעלאָזט אַזעלכע קלאַנגען.

— הלוואי זאָל עס טאַקע בלויז זיין אַ טריק — האָב איך באַמערקט. מיט עטלעכע טעג שפּעטער האָבן שוין אַנגעהויבן אַנקומען מעלדונגען צו פּאַמיליעס, וווּ עס איז זיי מיטגעטיילט געוואָרן, אָז זיי דאַרפן זיך שטעלן צו דער איבערזידלונג. אין דער מעלדונג איז געווען גענוי אַנגעגעבן די דאַטע און דאָס אָרט פונעם זאַמלפּונקט. ס'איז דאַרט אויך געווען גע־

הדסה פריוועס

מאלדן, וואס עס איז דערלויבט מיטצונעמען: א מאנטל, א וואלענע דעק, צוויי פארלעך וועש איבערצוטאן, צוויי האנטעכער, א צאן-בערשטל, א שיך-בערשטל און נאך אנדערע קלייניקייטן, נישט מער פון 25 קילאָ. א פאניק איז אנטשטאנען. יעדער האָט מיט שרעק דערוואַרט, אַז היינט-מאָרגן וועט מען אויך אים צושיקן אַזאַ צעטל. דער עיקר האָט געעגבערט אין מוח די פראַגע: ווהיין פירט מען אונדז? וואָס איז דער ווייטערדיקער וועג? אין אַלע הייזער האָט מען זיך אָנגעהויבן גרייטן צו דעם אומפאַרמיידלעכן, מען האָט געפאַקט פעקלעך און וואַליזעס. מען איז אַרומגעגאַנגען פאַר-יאושטע. יידן זענען געזעסן און געזאַגט תהלים, מיט די אויגן צום הימל, געווארט אויף אַ נס. אַ סך, וואָס האָבן באַקומען די צעטלען האָבן געשוויגן און בסוד זיך באַזאָרגט מיט אַ גוטער „סקריטקע“, אַדער אַוועק פון שטוב ערגעץ וווּ אויסבאַהאַלטן זיך.

צום באַשטימטן טערמין האָט זיך נאָר אַ קליינע צאָל צוגעשטעלט ביים זאַמלפונקט, דעמבלינסקי 15.

די מיליץ איז כסדר געלאָפן צו די, וועלכע דאַרפן זיך צושטעלן, אָבער זייערע שטובן געטראָפן פאַרשלאָסן.

די פאניק איז געוואָסן. מען האָט זיך אָפגעגעבן אַ חשבון, אַז היות דער טראַנספּאָרט מוז אַוועקגיין צו דער באַשטימטער צייט, איז זייער מעגלעך, אַז נישט געפינענדיק די, וועלכע האָבן באַקומען צעטלען, וועט מען קאַמפלעטירן מיט אַזעלכע מענטשן, וועלכע שלאָפן רויק אויף זייערע געלעגערס, וויסנדיק, אַז זיי מיינט מען נישט.

נאָווע האָבן מקנא געווען די, וועלכע האָבן יאָ באַקומען צעטלען און וועלן זיך גוט אויסבאַהאַלטן און זיי וועלן שוין מיט דעם טראַנספּאָרט נישט גיין. יאָ יעדער האָט געוואָסט, אַז ביים קאַמפלעטירן דעם טראַנספּאָרט פאַרט וועט מען צונעמען יעדן איינעם, וואָס וועט קומען אונטער דער האַנט און אים אַריינואַרפן אין די וואַגאַנעס, אַבי דער קאַנטיגענט זאַל זיין געדעקט.

ס'איז געוואָרן אַ בהלה פון אויסבאַהאַלטן זיך. די גאַסן זענען געוואָרן אָפגעליידיקט פון מענטשן. אויך די הייזער זענען געוואָרן ליידיק. מען איז

אין רויך פון בושעזשינקי

אָוועק זיך באַהאַלטן אין קעלערן, בוידעמס, אין לעכער פון איינגעפאַלענע
הייזער און ווו עס האָט זיך נאָר געלאָזט.
מיר האָבן זיך באַהאַלטן אין אַ ליידיק געשעפט און איבערגעלעבט
דאָרט אַ גאַנצע וואָך.

אַ בלויזער, שטילער הימל איז אויסגעשפּרייט איבער די דעכער פון
די הייזער אויף מאַנדזשעווער גאַס. אויך אין די איבעריקע גאַסן הערשט
אַ בית-עולם־שטילקייט. פענצטער און טויערן פאַרקלאַפט, די לופט איז
אַנגעפילט מיט פחד. די הערצער קלאַפן האַסטיק. מען פילט, אָז עפעס
וועט פאַרקומען.

אין אַ טויט־שטילקייט, איינהאַלטנדיק דעם אַטעם, זיצן מיר באַהאַלטן
אונטערן בופעט פונעם ליידיקן געשעפט אויף מאַדזשעיאָוסקאַ 7. די פּוסט־
קייט פון געשעפט פאַרשטאַרקט דעם פחד. די מאַנפאַקטור־סחורות
זענען שוין לאַנג אויסגעראַבירט. די שויבן אויסגעהאַקט. די פאַרנאַכטיקע
טונקלקייט, די אַפגעריסענע ווענט שרעקן און אַלע וויילע קוקן מיר אויף
די פאַרשלאָסענע טירן, הינטער וועלכע מיר געפינען זיך.
ס'דערהערן זיך טריט. שווערע טריט פון זעלנערישע שטיוול קלאַפן
אין די שטיינער פון די אויסגעליידיקטע גאַסן.

גרויסע קעשענע־לעמפלעך בלענדן אַריין אין ווינקל, ווו מיר זיצן
איינגעקאָרטשעט. דורך די אויסגעהאַקטע שויבן הערן מיר די שטאַרקע
באַוועגונגען און געשרייען פון דייטשע מיליטער־לייט. גרויסע רעפלעק־
טאָרן, צוגעבונדן צו די עלעקטרישע גאַסן־דראָטן, באַלייכטן דעם אַרום.
עס איז איצט ליכטיק, ווי בייטאַג. די באַוועגונג ווערט וואָס אַ מאָל האַס־
טיקער. דאָס גייען אַזוי די דייטשן היין און צוריק. פון דער ווייטנס דער־
גייען צו אונדז וויינענדיקע קולות. — ווער ווייסט, וועמענס גורל עס איז
היינט ?

אין אַט דער קאַשמאַר־שטימונג האָבן מיר קוים איבערגעלעבט די
נאַכט. אין דער פרי באַווייזן זיך אין גאַס דערשראַקענע יידן. זיי רייסן
די האָר פון קאַפ און ברעכן די הענט:
— אַזאַ שחיטה! אַזאַ בראַך!

הדסה פרייוועס

מיר דערוויסן זיך, אז ביי נאכט איז מען באפאלן די הייזער:
טארגאוווע 2, דאס ווינקל-הויז פון מאלאכאָווסקע-גאָס, מאַנדזשעווער 33,
טארגאוווע 9. און דעקערטאָ 14 — און פולשטענדיק זיי אויסגעל ידיקט
פון די איינוווינער, גאַנצע משפחות, אויך פרעמדע און קרובים, וועלכע
זענען געקומען דאָרט זיך באהאַלטן, זענען אַריינגעפאלן. דער רב ר' ישעיה
ענגלאַרד האָט זיך צוזאַמען מיט זיין משפחה געפונען צווישן די קרבנות
פון טארגאוווע 2.

זאָל דאָ דערמאָנט ווערן דער קידוש-השם-אַקט פון הרב ר' ישעיה
ענגלאַרד אין יענעם מאָמענט. די גמינע האָט זיך געווענדעט צום רב, ער
זאָל פאַרלאָזן דעם זאַמל-פונקט, מחמת עס איז געלונגען פאַר אים אויסצור-
פועלן די באַפרייניג. דער רב האָט אָבער אַנטשיידן זיך אָפגעזאָגט פון דער
פריוויילעגיע און דערקלערט:

— דער גורל האָט געוואָלט, אז איך זאָל זיין דער, וואָס איז אַנוועזנד
בעת די עדה יידן ווערט געפייניקט. וועל איך זיי איצט נישט פאַרלאָזן.

צוזאַמען מיט זיי וויל איך גיין און מיטמאַכן מיט זיי דעם לעצטן וועג...
דורך זייטיקע גאַסן זענען די געפאַנגענע פון די דערמאָנטע גרויסע
הייזער אַוועקגעפירט געוואָרן צום זאַמל-פונקט. עס האָט זיך דערנענטערט
דער טערמין, ווען דער טראַנספּאָרט האָט געדאַרפט אָפּפאַרן. אָבער עס האָט
נאָך געפעלט צום קאַנטיגענט. דאָ האָט די יידישע מיליץ פאַרענדיקט די
מלאכה. זיי זענען אַרויס אין די גאַסן, באַפאלן יידישע הייזער, אַרויסגעטריבן
פון די שטובן יעדן, וועמען זיי האָבן געטראָפן און אַוועקגעפירט צום
זאַמל-פונקט, אויף דעמבלינסקי 15 — בעהמשטראַסע, ווי די דייטשן האָבן
די גאַס גערופן.

די גאַסן זענען אָפגעליידיקט און שטיל. די פאַרבליבענע באַהאַלטן זיך
אויס. מיליץ, אַנגעטאָן אין ווייסע היטלען לויפט אַרום און זוכט קרבנות.
און ווידער ווערט אַ געיעג אויף מענטשן, ווי אויף היימלאָזע הינט.
אין דער דירה פון אליהו איינהאַרן, גלאָוואַצקעגאַ נומער 1, פאַלט אַריין אַ
מיליציאַנט. די פרוי בלייבט שטיין מיטן קינד אויף די הענט.
— קומט נאָר אויף אַ רגע — זאָגט צו איר דער מיליציאַנט — מען
רופט אייך.

אין רויך פון בזשעזשינקי

— ווער רופט מיך? — פרעגט זי פארוואונדערט. — כ'וועל נישט גיין אין ערגעץ נישט, כ'בין באַרוועס. זעענדיק אָבער ווי ער מאכט אַ באַוועגונג זיך צו דערנענטערן, רופט זי אויס מיט טרערן אין די אויגן: — וואָס ווילט איר פון מיר? האָט רחמנות!...

מיט כוח, נישט געבנדיק איר אַפילו צייט זיך אָנצוטאָן די שיד, רייסט ער זי אַוועק פון דער שטוב און שלעפט זי צום טראַנספּאָרט, אין שטוב זענען פאַרבליבן זיבן קליינע קינדער.

אין דעם טראַנספּאָרט זענען אויך אַריינגעפאַלן אַזעלכע, וואָס זענען געגאַנגען צו דער אַרבעט. באַזיצנדיק אַ גוטן „זאַנדער“ (אַרבעט־קאַרטע), פאַר וועלכן נישט איינער האָט באַצאַלט אַ גרויסע געלט־סומע און געווען אַיבערצייגט, אַז דאָס וועט אים אָפהיטן און באַשיצן פון דער אַבלאַווע און אַקציע. דאָס מאַל אָבער האָט דער בעסטער „זאַנדער“ פון שאַפּ אָדער אַפילו פון דער ווערמאַכט פאַרגעשטעלט מיט זיך אַ ווערטלאָז שטיקל פּאַפּיר. די געסטאַפּאַ האָט די אָרדערס צעריסן אויפן אָרט און דעם באַזיצער אַוועקגעשלעפט צו דער אויסזידלונג.

מיטוואַך, דעם 13-טן מאַי 1942, איז אַוועק דער טראַנספּאָרט. די שטאַט איז איינגעהילט געוואָרן אין טרויער. ס'איז כמעט נישט געווען קיין שטוב, פון וועלכער עס זאָל נישט האָבן עמעצער געפעלט. אַ סך מענטשן האָבן, קומענדיק פון דער אַרבעט, געטראָפן בלויז ליידיקע ווענט. וואָס איז זיי געבליבן מער צו טאָן, ווי נאָר אויסשרייען, אויסקלאָגן זייער ווייטיק? געווען אויך אַזעלכע, וועלכע האָבן זיך פרובירט טרייסטן, אַז דאָס איז נישט מער ווי אַן איבערזידלונג, און „דאָרט“, אויף דעם נייעם אָרט, וועט מען זיך איינאַרדענען און לעבן. און אין דעם נאַיוון גלויבן נאָך געהאַפּט צו באַקומען בריוו פון זייערע אָפּגעריסענע משפּחות. אַנדערע האָבן געוויסט צו דערציילן, אַז לויט אַלע סימנים איז דער טראַנספּאָרט אַוועק־געשיקט געוואָרן קיין טערעזיענשטאַט אין אינטערנירונגס־לאַגער. מען האָט אויך איבערגעגעבן וועגן א מוטער, וואָס האָט באַקומען אַ בריוו פון איר טאָכטער, וואָס שרייבט איר, אַז פון טשעכאָסלאַוואַקיי זענען זיי אַוועק־געשיקט געוואָרן קיין טערעזיענשטאַט, וווּ זי אַרבעט און איז צופרידן. נאָך אַזעלכע ענלעכע קלאַנגען קורסירן. מען ווייסט נישט, וויפּיל אין דעם איז

אמת, אבער מען זוכט נישט דעם אמת. ס'האָט זיך געוואָלט גלייבן אין די אַלע קלאַנגען. מען האָט זיך באַמיט צו טרייסטן זיך און אַנדערע און מיט אַלע כוחות זיך קלאַמערן אין וויטערדיקן לעבן.

אויף מיר איז אויסגעפאַלן דער גורל צו טרייסטן די מומע חיה, איר מאַן ר' בצלאל ערלעך מיטן זון עזריאל, אַן אַכצן־יעריקער ישיבה־בחור, אויך זיי זענען געווען צווישן די קרבנות.

עס זענען אַוועק בלויז געציילטע טעג און שוין האָט מען ווידער גערעדט, אַז עס גרייט זיך אַ נייע אַקציע. דאָס מאַל זענען באַפאַלן געוואָרן בענדין און דאָמבראַווע. די ביידע שטעט האָבן אויך געליטן אַ גרויסן פאַרלוסט פון מענטשן. דער בלוטיקער שניט פון דער וואַך אין זאַגלעמביע האָט באַטראַפן קנאַפע פינף טויזנט יידן.

נאָכן אַוועקשיקן די טראַנספּאָרטן האָט זיך אָנגעהויבן אַן אַרבעט־פּסיכאָז. אַלע ווילן אַרבעטן, כדי ראַטעווען זיך פון אַוועקשיקן. יעדן פאַרטאָג און פאַרנאַכט זענען די גאַסן פול געוואָרן מיט אַרבעט־מענטשן. איין שיכט איז אַוועק און די אַנדערע איז אָנגעקומען. אַלע האָבן געשטראַמט אין די שאַפן פון סקאַפּעק, העלדין, בראַונער, גורעצקי. אַפילו 7—8־יאַריקע קינדער זענען געוואָרן איינגעשפּאַנט צו דער אַרבעט אַכט שעה אַ טאָג.

זייער אַרבעט איז באַשטאַנען אין מאַכן דאָמינעס, דריידלעך, קלעצלעך, שפּילערייען, זייערע יונגע צאַרטע הענטלעך זענען איסגענוצט געוואָרן אומזיסט, צו מאַכן שפּילצייג פאַר די קינדער פון דייטשן „הערן־פאַלק“. יידישע מאַמעס האָבן פאַרשלאָסן זייערע קליינע קינדער אין די היימען, אָדער געלאָזט זיי וואַלגערן זיך הפקר אין די גאַסן און אייליק געלאַפן צו דער אַרבעט.

איך האָב נישט געאַרבעט און נישט געהאַט קיין „זאַנדער“. דערפאַר האָב איך געהאַט אַן אַנדערע „אַרבעט“. ביים אויסגעפינען באַהעלטענישן פאַר יאַסעלען, האַלושען און זעליגן.

גאַנצע נעכט בין איך געווען וואַך. אין געשפּאַנטקייט זענען מייע אריין געווען אָנגעשפיצט צו דער טיר, אויב עס גייט נישט עמעצער, אויב עס קלינגט נישט ווער ביים טויער. וואָס עס האָט באַדייט דאָס מיטנאַכטיקע קלאַפן אין טויער, איז געווען קלאַר פאַר יעדן.

דערפאר טאקע האָט יעדער איינער זיך באַמיט אויסצוגעפינען אַ גוטע „סקריטקע“. די וועלכע האָבן דאָס שוין געהאַט, האָבן עס געהאַלטן בסוד, אַפילו פאַר די סאַמע נאַענטסטע.

אין אַ שלאָפלאָזער נאַכט שאַרט זיך ווי תמיד אַריין האַלושע. זי קומט פון דער נאַכט־שיכט, וווּ זי מוז יעדן טאַג אויפנייען 18 פאַר מענער־גאַטקעס פאַרן דייטשן מיליטער. די אַרבעט מוז געמאַכט ווערן פרעזיו און פינקטלעך. אַלע נעט מוזן זיין אויסגעשטעפט גענוי, גלייך, ווערט איין נאַט פאַרוקט אַ ביסל אין אַ זייט, הייסט עס אין שאַפּ: סאַבאַטאָזש. און פאַר דעם שיקט מען אַוועק אין קאַנצענטראַציע־לאַגער.

מוז מען זיין פאַרזיכטיק ביי דער אַרבעט, און אַט די פאַרזיכטיקייט און געשפאַנטקייט שעפט נאָך מער אויס די כוחות פון די יונגע קינדער. — קום צו מיר אין בעט, מיין קינד, — רוף איך זי — וועסט זיך אַ ביסל דערוואַרעמען. דו ביסט אַזוי דערשעפט און פאַרפרוירן.

זי טוליעט זיך איין אונטערן בעטגעוואַנט און אַ פאַרמאַטערטע פון דער אַרבעט שלאָפט זי באלד איין.

פלוצלונג דערהערן זיך אין דרויסן שווערע טריט און אַ האַסטיק קלאַפן אין טיר.

— אויפמאַכן! — דערהערן זיך די גוט באַקאַנטע צערייצטע שטימען. אַ טויט־דערשראָקענע, עפן איך די טיר און עס באַווייזט זיך אַ דייטשער סאַלדאַט מיט אַן אויסגעשטרעקטער ביקס.

— מעדעלס העראָוס! — שרייט ער — העראָוס!
— זי איז נישטאָ — ענטפער איך — זי געפינט זיך ביי דער אַרבעט אין שאַפּ.

— ווען זי וועט קאַמען, זאַל זי דאָ בלייבן. איך קאַמע אין איינער שטונדע.

— האַלושע, דו הערסט? פרעג איך, שטאַמלענדיק פאַר שרעק.

— וואָס זאַל איך טאָן, מאַמעניו?

אַנשטאַט אַן ענטפער האָב איך איר שנעל געהאַלפן זיך אַנטאָן און ביידע זענען מיר געלאָפן זוכן ערגעץ וווּ אַ באַהעלטעניש.

הדסה פריוועס

אריינקומענדיק אבער אין טויער פון א הויז, דערוויסן מיר זיך, אז מיר זענען אריינגעפאלן.

עס קומט דאָרט פאָר אַן אַבלאַווע אויף מיידלעך. ביים טויער איז געשטאַנען אַ מיליטערי־וואַך. צוריקגיין האָט מען שוין נישט געקענט. מיר זענען אַריין אין אַ פּרעמדער שטוב, וועלכע האָט זיך געפונען אין פּאַרטער, און געווען אויסגעליידיקט פון מענטשן.

שנעל האָב איך האַלשען אַריינגעשטופט אין אַ בעט און צוגעדעקט, אַזוי, אַז מען זאָל זי נישט באַמערקן. אַליין האָב איך זיך צוגעזעצט אויף אַ שטול און געוואַרט... באַלד האָב איך מיך געכאַפט: וואָס האָב איך געטאָן? ערשט מיט עטלעכע טעג צוריק האָבן דאָך די רוצחים אַדורכגעשטאַכן דאָס בעטגעוואַנט צוזאַמען מיט אַ מיידל, וואָס האָט זיך דאָרט באַהאַלטן.

איך פיל ווי מיין האַרץ וויל אַרויסשפּרינגען. די דייטשע זעלנער לויפן, ליאַרעמען און שרייען. עס קלאַפן טירן און עס דערהערן זיך כסדרדיקע שטימען: העראָוס! העראָוס!

אַט זענען זיי שוין נאָענט, ביי דער טיר. עס באַווייזן זיך צוויי זעלנער מיט אויסגעשטרעקטע ביקסן אין זייערע הענט.
— וואָ זינד די מעדעלס?

— זיי זענען שוין אַוועק, זענען שוין אין דרויסן — זאָג איך מיט אַ דרייטער שטימע.

איינער האָט מיר געגלייבט און געבליבן שטיין ביי דער טיר, גרייט אַרויסצוגיין, דער צווייטער האָט אָנגעהויבן זוכן. ער זוכט אין די שענק, אונטער די מעבל. איך פיל, אַז נאָך אַ ביסל און איך ברעך זיך צוזאַמען.

וואָס וועט זיין, אויב ער וועט זוכן אין בעט?
כ'האַב זיך אָנגענומען מיט מוט און מיט אַן ערנסטער שטימע געזאָגט:
— זיי זענען שוין אַוועק, די מיידלעך, אַ שאַד אייער זוכן. און מיט אַ געקינסטלטן שמייכל אים צוגעפירט צו דער טיר.

כאַפּנדיק אַ בליק אויפן הויף, האָב איך דערזען אַ גרופּע מיידלעך, אַרומגערינגלט מיט זעלנער. נעבן זיי — די אומגליקלעכע ספּאַזמירנדיקע מאַמעס.

די זעלנער טרייבן ברוטאָל אַוועק די מוטערס און פירן אַרויס די מיידלעך.

נאָך עטלעכע טויערן האָבן זיך אויפגעריסן און גרופעס מיידלעך האָט נען פון דאָרט אַרויסגעפירט.

די גאַסן זענען אויסגעליידיקט און שטיל. נאָר דאָס קאַמאַנדעווען פון די דייטשן הערט זיך אין דער לופט.

מאַרשירנדיק אין גלייכע רייען, זענען די געכאַפטע מיידלעך איבער-געפירט געוואָרן אין „דולאַג“, דורכגאַנגס-לאַגער אין הויז, וווּ עס האָט זיך פאַר דער מלחמה געפונען די יידישע האַנדלס-גימנאַזיע אויף סקלאַדאַווע נומער 2, און פון דאָרט זענען זיי אַוועקגעשיקט געוואָרן אין די דייטשע לאַגערן.

ווידער אַן אַנגעשטרענגטע שטימונג. עס קורסירן קלאַנגען, אַז מען וועט אַרויסגעבן נייע קאַרטעס. יעדער איז דערשראָקן, דעדריקט. ווער ווייסט, מיט וואָס דאָס וועט זיך ענדיקן!

ווי אַלע מאָל האָבן זיך אויך איצט געפונען געשווירענע אַפטימיסטן, וועלכע האָבן בכלל נישט געגלייבט אין פרישע אַקציעס, איצט, ווען אַלע אַרבעטן פאַר די דייטשן.

אין עטלעכע טעג שפעטער האָבן אָבער אַלע איינוווינער פון זאַגלעמביע געמוזט דורכגיין אַ קאַמיסיע און יעדער איינער האָט באַקומען אַ נייע קאַרטע. דאָס זענען געווען קאַרטן פון צוויי קאָלירן: בלויע און גרינע, באַצייכנט מיט די בוכשטאַבן: „א“ און „ב“.

די אַרבעטנדע האָבן באַקומען בלויע קאַרטן. די עלטערע, וועלכע האָבן נישט געאַרבעט, האָבן באַקומען גרינע קאַרטן. קינדער האָבן באַקומען האַלבע בלויע קאַרטן פאַרזען מיט פאַטאָגראַפיעס.

אין מיין שטוב האָבן מיר אַלע באַקומען בלויע קאַרטן און צו אונדזער גליק איז קיין גרענעץ נישט געווען.

מיינע עלטערן זענען אַרויס פון דער קאַמיסיע מיט גרינע קאַרטן. די באַזיצער פון גרינע קאַרטן האָבן געוויסט, אַז דאָס באַדייט אַוועקגעשיקט צו ווערן און זיך געפילט ווי פאַרמשפטע, וועלכע וואַרטן אָפּ דאָס אויספירן דעם אורטייל. אַ פאַרצווייפלטער און רעזיגנירטער, האָט דער טאַטע

באשלאסן אויסצונצן דעם לעצטן שאנס. ער איז אוועק צו די גמינע-לייט אויסנוצן פראטעקציע, ד. ה., צו באקומען ארבעט און אזוי ארום אפראטעווען זיך מיט דער מאמען.

פארן הויז פון דער גמינע זענען ווי שטענדיק געווען פארזאמלט א סך מענטשן. שוין אויף די טרעפ פונעם דריי-שטאקיקן הויז, טארגאווע 12, איז געווען א טומל און א שטארקע באוועגונג. די קארידארן זענען געווען איבערפולט פון ווארטנדיקע מענער, און פרויען וואס האבן באלאגערט די טירן.

במשך עטלעכע וואכן, טאג איין, טאג אויס, איז דער טאטע געגאנגען אין דער גמינע, אויסנוצנדיק אלערליי באקאנטשאפטן, ביז ער האט זערגרייכט דעם געגארטן ציל און באשטימט געווארן אלס אנפירער פון שולעמאווטישעס בעקעריי, וועלכע האט געבאקן ברויט פאר דער יידישער באפעלקערונג צום פונאנדערטיילן אויף קארטן.

געארבעט האט ער איין וואך בייטאג און די אנדערע וואך ביינאכט. די אטמאספער אין שטוב איז געווארן אן אנדערע. עס האט זיך אויסגעדאכט, אז א ליכט-שטראל פון ערגעץ-ווי באלייכט דאס פארכמורעטע לעבן. נישט קיין ווונדער, איז דאך דער טאטע געווארן א פראדוקטיווער עלעמענט. א מענטש מיט אן "ארדן", און וועט אזוי ארום ראטעווען זיך און די מאמען פון אוועקשיקן.

הגם די יידן אין זאגלעמביע האבן נאך דעם בלוטיקן שניט פון 13טן מאי א ביסל פרייער אפגעאטעמט, האבן זיי אבער מיטגעלעבט מיט דער טראגעדיע פון די יידן, וואס זענען אנגעקומען פון "גענעראל-גאווער-נאמענט".

די פארניכטונגס-אקציע אין די שטעט און שטעטלעך פון אזוי געריר-פענעם "גענעראל-גאווערנאמענט" איז אנגעגאנגען מיט דער גאנצער גרויזאמקייט. די יידן, וועלכע האבן געהאט מזל אנטרייען צו ווערן פון דעם דארטיקן גיהנום און נאך שווערער מי און מאטערניש אריבערכאפן זיך די גרענעץ "צום רייך", זענען אריין אין א צווייטן גיהנום. זייענדיק דא אומלעגאלע, האבן זיי נישט געקענט געניסן פון קיין ברויט-קארטן און א ווינונגס-ארט. זיך געוואלגערט אין קעלערס און אויף בוידעמער, זייער

לאגע איז געווען אן אן ערך טראגישער ווי אונדזערע. די, וועלכע עס איז געלונגען זיך צו לעגאליזירן, האבן געמוזט אויספירן יעדע שווערע ארבעט און זענען געקרוינט געווארן מיטן טיטל: ארבעטס־קאמאנדא א. ק. און געטראגן א ווייסע באנד אויפן לינקן ארעם מיט דער באצייכענונג פון די צוויי בוכשטאבן א. ק. אז מען האט, למשל, פאר די דייטשן געדארפט אריבערטראגן מעבל פון איין דירה אין דער צווייטער אדער אנדערע שווערע ארבעטן, איז דאס געווען די ארבעט פון א. ק. זיי האבן געשארט דעם שניי פון די וועגן, געלאדן קוילן אין די וואגאנען אאז"וו. פארטאג זענען זיי ארויס צו דער ארבעט, יונגע, געזונטע מענער און פרויען, פארנאכט האט מען זיי צוריקגעברענגט. נאך דער ארבעט האט יעדער פון זיי באקומען מיטאג אין דער גמינע־קיך, אין זאל פון קינא „ריאלטא“.

די איבעריקע נישט לעגאלע, וועמען ס'האט זיך נישט איינגעגעבן זיך צו לעגאליזירן אדער אזעלכע, וועלכע האבן דאס נישט געוואלט טאן צוליב זיכערהייטס־צוועקן, און האבן באשלאסן, אז עס איז בעסער זיך אויסצובאהאלטן, זיך אויסצוהיטן, זענען שפעטער איבערגעזידלט געווארן אין געטא שראדולע און ווייטער פארבליבן אומלעגאלע.

פון דעם, וואס אט די מענטשן האבן זיך אנדערציילט פון די חרובע שטעט און שטעטלעך, פון וועלכע זיי זענען אנטלאפן, נאך דעם ווי דארט איז געווארן יידן־ריין, האבן מיר געוויסט, אז דער גורל פון די זאגלעמביער יידן וועט זיין דער זעלבער.

יידן זענען געווארן אלץ מער פארצווייפלט. אויסער דעם, וואס דאס לעבן איז געווען באדראט, איז די מאטעריעלע לאגע געווארן אלץ ערגער. אלע יידישע געשעפטן און ארבעטס־ווארשטאטן זענען צוגענומען געווארן. די אייגנטימער פון די יידישע פאבריקן און געשעפטן זענען ארויסגעטריבן געווארן. אויף זייער פלאץ זענען געקומען דייטשן אדער „פאלקס־דויטשן“ (טרוייענדלער). יידיש האב און גוטס איז געווארן הפקר. פון אלע יידישע ווארשטאטן זענען צוגענומען געווארן די ניי־מאשינען. א שניידער אדער שוסטער, וועלכער האט ביו איצט מיט זיין מאשין פארדינט אויף א זעבעכדיקער חיונה פאר זיין פאמיליע, איז מיט א מאל פארבליבן אן ברויט. זייערע ארבעטס־מאשינען זענען אריבער אין די שאפן.

הדסה פריועס

ביים אריינטרעטן אין שניידער־שאַפּ איז אויסער אַ גוטער פּראַטעקציע אויך נייטיק געווען אַן אייגענע ניי־מאַשין, כאַטש קיין ניי־מאַשינען, צוגע־נומענע ביי יידן האָבן דאָרט נישט געפּעלט.

זייער אָפּט זענען צוגענומען געוואָרן יידישע דירות. די באַזיצער פון גרעסערע דירות האָבן געלעבט אין שרעק. נישט איין מאָל זענען דייטשן אַריין אין אַ דירה, געגעבן די באַוווֹינער אַ האַלבע שעה צייט זיך אַרויס־צוקלייבן און, פאַרשטייט זיך, נישט דערלויבנדיק מיטנעמען קיין שום זאַך. אַזאַ פאַמיליע איז פאַרבליבן נאָר איין אויסוועג: נעמען דאָס בני־בית און אַריבערפּעקלען זיך ערגעץ וווּ אויף אַ בוידעם אָדער אין אַ קעלער. אַלץ וואָס ס'האַט זיך געפונען אין באַזיצערס שטוב איז קאַנפּיסקירט געוואָרן פאַר די דייטשן, וועלכע זענען מאַסנווייז אָהער געקומען, כדי צו רויבן יידיש האָב און גוטס. גאַנצע גאַסן זענען אויסגעליידיקט געוואָרן פון יידן און צוגעגרייט געוואָרן אויפצונעמען די נייע דייטשע אינוואַזיער. דאָס מעבל פון רעקוויזירטע דירות, וואָס איז נישט געווען ניי, אָדער עס האָט נישט אימפּאַנירט די נייע באַלעבאַטיים, איז אַרויסגעוואָרפן געוואָרן דורך די פענצטער און באַלקאָנען. די אַ אַרבעט איז איבערגעגעבן געוואָרן דעם יידישן אייגנטימער פון דער דירה, וועלכער האָט מיט אייגענע הענט אַ תל געמאַכט פון זיין יאָרן לאַנגער שווערער מי און אַרבעט.

די אויסגעליידיקטע שטובן זענען פון דאָס ניי איינגעארדנט געוואָרן מיט מעבל פון אַנדערע, רייכערע יידישע הייזער, וואָס די דייטשן האָבן אויסגעזוכט און רעקוויירירט.

נישט געווען קיין טאָג אַן גזירות. די דייטשע פאַרניכטונגס־פּלענער זענען געווען פּרעציוז און אויסגערעכנטע. יעדע אונטערגענומענע אַקציע איז געווען אויסגערעכנט און דורכגעפירט מיט דייטשער פינקטלעכקייט.

כדי צו פאַרווישן זייער מאַרד־פּלענער, האָבן זיי אין ערשטן פייער אויסגעזינדלט אַלטע, קראַנקע און קינדער, עלעמענטן, וואָס זענען פאַר זיי נישט געווען נוצלעך. דאָס האָט דערפירט, אַז יונגע און געזונטע מענטשן, וועלכע האָבן געאַרבעט אוימוזסט פאַר די דייטשן אין די שוסטער־און שניידער־שאַפּן האָבן אין זייער נאַוויטעט געגלייבט, אַז זיי, די פּראָדוקטיווע, וועלן בלייבן לעבן.

אין רו"ך פון בוזשזשינקי

יא, אין יענער צייט איז עס שוין פאַר קיינעם קיין סוד נישט געווען,
אַז די וועלכע ווערן אַוועקגעשיקט, גייען צום טויט.

אַ סך יידן האָבן גוט פאַרשטאַנען די לאַגע, אין וועלכער מיר געפינען
זיך, און כדי צו פאַרמיידן ווייטער פיין און יסורים, האָט נישט איינער
מיטגעטראָגן מיט זיך סם־טאַבלעטן, בכדי אין דער לעצטער מינוט מאַכן
אַ סוף צו זיין לעבן.

אין אַט דעם צושטאַנד, אין וועלכן מיר האָבן געלעבט, האָט זיך
פאַרשפּרייט די נייעס וועגן אַ רעגיסטראַציע פון אַרבעטער צו קערן די
גאַסן. נאַטירלעך האָט עס זיך געהאַנדלט וועגן ריין מאַכן די גויישע גאַסן
פון שטאָט. ס'איז גלייך געוואָרן אַ געלויף. באַלעבאַטיים, סוחרים און
מענטשן פון פרייע פּראָפּעסיעס האָבן זיך געריסן צו אַט דער אַרבעט, כדי
צו באַקומען אַ „זאַנדער“ פון דער שטאָט־פאַרוואַלטונג, וואָס איז באַטראַכט
געוואָרן אַלס דער בעסטער און זיכערסטער. אָבער נישט אַלע האָבן געהאַט
מזל אַנגענומען צו ווערן צו אַט דער שמוציקער אַרבעט. צו דעם האָט מען
געדאַרפט האָבן צוויי זאַכן: פּראָטעקציע און געלט. עס האָט זיך גענייטיקט
צו לעבן גוט מיטן גויישן אויפזעער, געבן אים מתנות, אַז ער זאַל שווייגן,
נישט מסרן, אַז דער געוועזענער סוחר אָדער בוכהאַלטער פאַרשטייט אין
גאַנצן נישט, ווי אַזוי מען קערט, רוימט און מען פירט מיסט. די וועלכע
זענען אַנגענומען געוואָרן צו דער אַרבעט האָבן זיך געפילט גליקלעך.
עס האָט זיך דאָך געהאַנדלט אין געווינען צייט, אַריבערשלעפּן נאָך אַ טאַג,
נאָך אַ חודש, און דערווייל וועט קומען היטלערס מפּלה. אַזוי פלעגט מען
האַפּן און וועגן דעם רעדן אין די אַוונטן, ווען מען פלעגט זיך צונויפקומען
מיט נענטערע שכנים.

אין איינעם אַ פּרייטיק צו נאַכט זענען מיר אַריבער צום פעטער יאַסל
קאַנטאַר אויף גלאָוואַצקיעגאַ 3. די הייזער גלאָוואַצקיעגאַ 1 און 3 האָבן זיך
געגרענעצט מיט אַ הויף. אַזוי, אַז אַפילו ווען די טויערן זענען געווען
פאַרמאַכט האָט מען אומבאַמערקט געקענט אַריבערגיין פון איין היז אין
צווייטן. ס'האַט זיך געוואַלט זיין צוזאַמען מיט נאָך עמעצן. געמיינזאַם
טראַכטן און זיך טרייסטן, אַז מען וועט איבערלעבן.

זיצנדיק אזוי ביים פעטער יאָסל קאַנטאַר, דערהערט זיך אַ קלאַפּן אין טויער.

— קינדער, אַרויס פון די בעטן! — גיט די מומע חנהלע אַ געשריי.
דריי מיידלעך זענען שנעל אַרויס פון די בעטן און אַריין אין דער „סקריטקע“, וואָס האָט זיך געפונען אויפן ערשטן שטאַק. די סקריטקע איז געווען איבערן אייזערנעם טויער, וואָס איז געווען נידעריקער מיט 70—80 צענטימעטער פון דער פּאַדלאַגע, וואָס האָט פאַרנומען די ברייט פון אַ האַלבן צימער. אין דער פּאַדלאַגע האָט מען אויסגעשניטן אַ קליין טירל און אזוי אַרום געשאַפן אַ גוט באַהעלטעניש. אין אַט דער „סקריטקע“ זענען טאַקע די דריי מיידלעך אַריינגעלאָפּן. זיי האָבן פאַרמאַכט די קלאַפּע הינטער זיך, צוגעדעקט פון אויבן מיט אַ טעפּיך און אַרויפגעשטעלט אַ קאַנאַפּע.

דאָס האָט געדאַרפט געמאַכט ווערן זייער גיך און שטיל.
ווען עס האָט זיך דערהערט דאָס קלאַפּן אין שכנס טיר און די פּראַגע: — וווּ ווינט יאָסל קאַנטאַר? — זענען מיר געמיטלעך געבליבן זיצן ביים טיש.

— וווּ זענען העניע, רבקה און אסתר? — האָבן געפרעגט די צוויי מיליציאַנטן, וועלכע האָבן מיט אימפעט אַריינגעפּראַלט אין שטוב מיט אַ פּאַפּיר אין דער האַנט.

— זיי זענען אַוועק צו אַ חברטע קיין בענדין — האָט חנהלע געענטפּערט מיט געמאַכטער רוֹ־קייט.

— ווי אזוי גייט מען דאָס קיין בענדין אין אַזאַ צייט? — האָבן זיך די מיליציאַנטן געוונדערט און איבערגעקוקט זיך איינער מיטן צווייטן.

— ביי אייך איז עס אזוי איינפאַך גיין צו פּוס קיין בענדין?
— ניין, דאָס איז אַ ליגן! דאָס וועט אייך נישט העלפּן! — רעדט איינער מיט אַ דראַענדיקער שטים — זאַגט שנעל, וווּ זיי זענען, ווייל אויב מיר וועלן זוכן און זיי געפינען, וועט זיין שלעכט.

נישט וואַרטנדיק אויף קיין ענטפּער, האָבן זיי גלייך אַנגעהויבן זוכן איבער די דריי צימערן. געקלאַפּט אין די ווענט, גענישטערט אין די ווינקלען. צו זוכן אַ באַהעלטעניש איבערן סופּיט, איז זיי נישט איינגעפּאַלן.

— זיי זענען דאך ערשט געווען דא! — האבן זיי זיך צעשריגן,
איבערדרייענדיק די ליילעכער פון די בעטן — דאס בעט איז דאך נאך
ווארעם — זענען זיי נישט אפגעטרעטן.

עס האט אונדז געקלאפט א צאן אין א צאן, זאלן זיי נאר נישט
אנטדעקן די „סקריטקע“.

די רעוויזיע האט זיך געענדיקט. אויפגערגטע זענען זיי אוועק מיט
גארנישט.

לאנגע שעהן האבן מיר נישט געקענט קומען צו זיך פון דער איבער-
געלעבטער שרעק. ארום צוועלף ביינאכט זענען די מיידלעך ארויס פון
זייער באהעלטעניש. דערזענדיק זיי האט זיך חנהלע צעוויינט:

— ניין! כוועל נישט געבן די קינדער צום איינזאץ. מיט מיין
אייגענעם קערפער וועל איך זיי באשיצן! ווי לאנג איך וועל לעבן, וועל
איך נישט לאזן ארויסרייסן די קינדער פון מיר. איך וועל זיי נישט שיקן
צו קיין ארבעט — האט זי זיך צעכליפעט — איך דארף נישט זייער
„זאנדער“!

גענוג בין איך צעבראכן צוליב מיין איינציקן זון נפתלי. זינט ער
איז מיט דער חברה יינגלעך אוועק קיין רוסלאנד, האב איך פון אים
קיין שום לעבנסצייכן.

ווער ווייסט, וואס ס'איז מיט אים געשען!

מיט שווערער מי איז אונדז געלונגען זי א ביסל צו בארזיקן. דער
זיגער איז שוין צוויי. עס ווילט זיך נישט אוועקגיין. סיי ווי איז די נאכט
אן אומרוקע און קיינער וועט במילא נישט שלאפן.

חנהלע האט ארויפגעשטעלט אויפן טיש א טאפ געפרייעטע ווייסע
מערן. נישט לאנג צוריק איז דאס געווען א מאכל פאר בהמות און חזירים.
איצט באקומען מיר דאס צוגעטיילט אַנשטאָט קאַרטאָפּל.

צו מאַרגנס האָט זיך פאַרן טויער פון דער גמינע באַוויזן אַ ניער
פלאַקאַט, וועלכער האָט אויפגעפאַדערט: „יעדער איינוווינער מוז אַרייַן
נעמען צו זיך אין שטוב אַ פאַמיליע. עס האָט זיך געהאַנדלט וועגן די יידן
פון אוישוויץ, וועלכע האָבן זיך געפונען אויף זאַמל־פּונקטן. זיי זענען

הדסה פריועס

עוואקואירט געוואָרן, כדי נישט צו זיין קיין עדות פון די מאַרד־פאַבריקן, וואָס ווערן דאָרט אויפגעשטעלט.

מיר האָבן אַוועקגעגעבן אונדזער שלאַפצימער פאַר דוטשע ווייץ מיט זיין פאַמיליע, וואָס איז באַשטאַנען פון אַ פרוי מיט אַ צוויי־יאָריקן מיידעלע. די זאכן זייערע, וואָס מען האָט זיי דערלויבט מיטצונעמען, וואָלגערן זיך ערגעץ־ווו צוזאַמען מיט די זאכן פון די איבעריקע יידן, וואָס טיילן דעם זעלבן גורל.

מיר האָבן זיך געטיילט מיט זיי מיט אונדזער וועש, בעטציג און אַנד. זאַכן.

יעדן טאָג גייט דוטשע ווייץ זוכן זיינע זאַכן, און יעדעס מאָל קומט ער צוריק אַ צעבראַכענער, מיט ליידיקע הענט.

אומבאַגרייפלעך איז געווען די נייעס, וואָס האָט זיך בליי־שנעל באַשרפּייט און אַ ביסל אויפגעהייטערט די פינצטערע געמייטער — אַז עס זענען אין דער גמיינע אַנגעקומען אַרויספאַדערונגען (סערטיפיקאַטן) פאַר עטלעכע פּערזאָן, וואָס קענען פאַרן קיין ארץ־ישׂראל. דאָס איז געווען אין דעם פינצטערן לעבן ווי אַ העלער ליכט־שטראַל. ניין, ווי אַ לייכט־טורעם.

די דייטשן וועלן דערלויבן יידן אַרויספאַרן קיין ארץ־ישׂראל? — דאָס האָט געקלונגען ווי אַ לעגענדע, ווי אַ מעשהלע פון טויזנט און איין נאַכט פאַר די, וואָס זענען געשטאַנען ביים ראַנד פון טויט.

דאָס איז נישט מער ווי אַ חלום, האָבן מיר געטראַכט, און מיט אומגעדולד געוואָרט אויף דאָס ווייטערע.

און אַט האָט זיך דערנענטערט דער טערמין פון זייער אַפּפּאַר. פון דער גאַנצער שטאַט איז מען געגאַנגען זיך געזעגענען. מיטגעגעבן בריוולעך און פּאַטאַגראַפיעס.

— איר, גליקלעכע, וואָס גייט פון גיהנום אַרויס — איר זענט דאָך די לעבעדיקע עדות, פאַרגעסט נישט אין אונדז! שווייגט נישט, מאַכט אויפציטערן די וועלט! — האָבן זיך געהערט אויסרופן. מען האָט אַנגעזאָגט און ווידער געבעטן נישט צו פאַרגעסן, אַפּגעבן גרוסן קרובים, פריינט, און איבער אַלץ האָט זיך געטראָגן דער געיאַמער פון ליידן.

פינף און פערציק פערזאן פון זאגלעמביע האבן פארלאזט דעם בלוטיקן באדן, געהאט די זכיה זיך ארויסצורייסן פון דעם יאמער-טאל. אויף זייער גורל איז אויסגעפאלן אויסגעטוישט צו ווערן אין דער שווייץ אויף דייטשע פאליטישע געפאנגענע.

מיטן אפפארן פון דער גרופע קיין ארץ-ישראל, האט נישט איינער אנגעהויבן גלייבן, אן אויב עס איז מעגלעך געווען ארויסצונעמען עטלעכע צענדליק יידן, קאן דאך דער נס ווייטער געשען. די שיינע אילויע האט לאנג נישט אנגעהאלטן. זי איז באלד פארשלונגען געווארן פון דער טרויע-ריקער ווירקלעכקייט. קודם-כל — די נויט. דער קאמף פארן טאג-טעגלעכן לעבן. כדי צו באקומען ברויט, האט מען שוין ביינאכט זיך געמוזט שטעלן אין דער ריי. ס'געדראנג איז געוואקסן פון מינוט צו מינוט. ס'זענען געקור-מען מענער און יינגלעך, אריבערגעקלעטערט דעם הילצערנעם פלויט, אוועקגעשטעלט זיך אין דער ריי, פארמאטערטע נאך א טאג שווערער ארבעט, האט מען פארווארפן דעם קאפ אין א זייט און געכאפט דערוויל א דרימל.

פארטאג הייבט מען אן טיילן ברויט. דער פארשלאפענער עולם כאפט זיך אויף. יעדער באמיט זיך צו זיין פון די ערשטע. ס'ווערט א סומאטאכע, ס'הערן זיך געשרייען:

„איך בין פריער!“ „איצט איז מיין ריי!“ „איך האב פארשלאסן קליינע קינדער!“ „איך דארף גיין צו דער ארבעט.“ אאז״ו.

דאס ברויט ווערט געריסן פון די הענט. מאמענטאל, ווי פון אונטער דער ערד, וואקסן אויס זעלנער. מיט ביקסן אין די הענט צעטרייבן זיי די הונגעריקע, שיסן אין דער לופטן. א פארבלאנדזשעטע קויל האט געטראפן א מיידל.

די לאגע איז געווארן דערדריקנדיקער, פון טאג צו טאג. דאס בארשאפן זיך וועלכע ס'איז שפיז איז געווען פארבונדן מיט סכנות נפשות. מיט טויט-געפאר. אין יענע טעג האב איך געהאט אן איבערלעבעניש. געווען איז עס אנהייב אויגוסט, אין א פריטיק פארנאכט, הארט פאר ליכט-בענטשן. אין די שטעקשיך בין איך ארונטערגעלאפן צום שכן קויפן צוויי אייער, און בעת כ'האב געהאלטן ביים באצאלן, האט זיך געעפנט די טיר און

הדסה פריוועס

א געהיים־אגענט אין ציוויל־קליידער, מיט א רעוואלווער אין האנט, איז אריין און אויסגעשריגן: הענדע האך!

נאך דעם ווי מיר האבן אויסגעפירט זיין באפעל האט ער פארשלאסן הינטער זיך די טיר און אנגעהויבן זוכן אין אלע ווינקלען. ער האט געפונען צוויי ברויטן, דריי פעקלעך פוטער און זעקס אייער. „פארפלוכטע יודן־שיבער“ — האט ער מיט כעס געשריגן.

— „נעם דאס! — דערלאנגט ער מיר דאס טעפל אייער. דער פרוי, דער אייגנטימערין פון דער ווינונג, האט ער דערלאנגט די ברויטן, און א בחור, וואס האט זיך דארט צופעליק געפונען, האט ער געגעבן די פוטער און מיט א באסאווער שטימע אויסגערופן: העראוס!

מיט אראפגעלאזטע קעפ, גלייך ווי מען פירט פארמשפטע נאכן געריכט־אורטייל, האבן מיר אנגעהויבן שטעלן שווערע טריט.

מענטשן, וואס זענען פארבייגעגאנגען, האבן אונדז אנגעקוקט מיט באדויערן, געשאקלט מיטן קאפ, פארביסן די ליפן און געשוויגן. אויך מיר האבן געשוויגן, באדראט פונעם אויסגעשטרעקטן שווארצן רעוואלווער אין דער האנט פון געהיים־אגענט.

מיר זענען געגאנגען פארויס און ער הינטער אונדז. ער האט אונדז געפירט אין פאליציי־קאמיסאריאט, וואס האט זיך געפונען אין רייכערס הויז, אויף פילסודסקי־גאס, דארט, ווו א ייד האט זיך נישט געטארט באווייזן. דא האט מען יעדן באזונדער רעווידירט און אפגעפירט אין באזונדערע ארעסט־צימערן. אין טונקעלן ארעסט־צימער האב איך ערשט רעכט באגריפן, אין וועלכער לאגע איך געפין זיך און וואס עס דערווארט מיך. איך בין געלאפן הין און צוריק, זוכנדיק אן אויסוועג, ווי אזוי זיך ארויסצוראטעווען.

מיד און דערשעפט פון שרעק און פארצווייפלונג, האב איך זיך אראפגעזעצט אויף דער ערד. אן אומהיימלעכע שטילקייט האט געהערשט ארום. פלוצלונג האט זיך דערהערט א יאמערלעך געוויין. כ'האב דערקענט

זי שטים פון דער פרוי, וואס איז ארעסטירט געווארן צוזאמען מיט מיר.

— אי מאמע — האט זי נישט אויפגעהערט צו שלוכצן.

„איז דאס טאקע דער סוף?“ — האב איך א טראכט געטאן.

די געדאנקען האבן מיך נישט אפגעלאזט. וואס וועט זיין מיט מיין משפחה? מיינע קינדער? בילדער — איינע גרויליקער פון די אנדערע. א שליסן פון דער טיר האט מיך אויפגעוועקט פון די פיינלעכע געדאנקען. איך האלט אין דעם אטעם. עס קומט אריין א מונדירטער פאליציי-מאן און רופט אויס מיין נאמען. מיט פארנעפלטע אויגן און א פארקלעמט הארץ האב איך געשטעלט די טריט, וואס האבן מיך געפירט צו דער אויספארשונג.

א פאר גרויע אכזריותדיקע אויגן פונעם אויספארשונגס-ריכטער האבן זיך אריינגעשטאכן אין מיר.

— וויפל האסטו באצאלט פאר די אייער? — האט ער געפרעגט מיט א ברוטאלער שטים.

— איך האב גארנישט באצאלט — האב איך געענטפערט.

מער האט ער מיך נישט געפרעגט. אנטשטאט ווייטערדיקע פראגן, וואס איך האב דערווארט, האב איך באקומען קלעפ מיט א גראבער פויסט איבערן פנים, און ס'האט באלד אנגעהויבן רינען בלוט.

— אומדרייען! האט ער אויסגעשריגן (ווייזט אויס, אז ער האט נישט געקענט פארטראגן קיין בלוט...).

איך האב זיך אויסגעדרייט מיטן פנים צו דער וואנט און מאמענטאל דערפילט אויפן קאפ א ניקלנע ליניאל און די איבעריקע קעגנשטאנדן, וואס האבן זיך געפונען אויפן שרייבטיש: א לעשער, אן אש-בעכער, א בריוו-האלטער.

פון די פאליציי-לייט, וואס האבן זיך געפונען אין צימער, האט יעדער קענטיק געהאלטן פאר זיין חוב מיט עפעס באשטייערן זיך צו דער „אויס-פארשונג“. איינער מיט א קלאפ, דער צווייטער א קאפע, דער דריטער באגיסט מיך מיטן איבערבלייבעכץ פון א נישט אויסגעטרונקן גלאז טיי. כ'בין געשטאנען אויסגעדרייט צו דער וואנט און מיט פארביסענע ליפן אויפגענומען די מאראלישע און פיזישע קלעפ, נישט ארויסברענגענדיק קיין קרעכץ. און דאך האב איך נישט אויסגעהאלטן, ווען איינער פון די מונדירטע האט מיך געגעבן א שליידער צו דער וואנט. דעמאלט האט זיך

אַרויסגעריסן פון מיר אַ געשריי. כ'האַב געהאַט דאָס געפיל, אַז אַט קומט דער סוף.

— אמדרייען! — דערהער איך ווידער די זעלבע ברוטאַלע שטים.
— ווי הייסטו? — פּרעגט ער, און נישט וואַרטנדיק אויף קיין ענט-
נער שרייט ער אויס סאַרקאַסטיש — שרה הייסטו, נישט?
— יאַוואַל — זאָג איך, — שרה.

אַלע יידישע פּרויען מוזן הייסן שרה, און אַלע מענער — ישראל.
— ווייסט נישט ווי דו הייסט — איז זיין פנים פאַרלאַפן געוואָרן מיט
רציחה און ווידער האָב איך דערפילט אויף די פלייצעס דעם גומענעם
שטעקן.

— העראַוס! — האָט ער זיך צערעוועט.
אַ וואַקלענדיקע, ווי אַ שיכורע, האָב איך פאַרלאָזט דאָס אויספאַר-
שונגס-ציימער.

פאַר דער טיר האָט שוין געוואַרט אַ זעלנער, וועלכער האָט מיך
אַריינגעשטופּט אין אַ פאַרמאַכטן אויטאָ און אין דער גרעסטער שענקלייט
אַפּגעפאַרן, סיגנאַליזירנדיק הויך, אַנזאָגנדיק דערמיט, אַז מען פירט אַ
כאַרבעכער... יעדער סיגנאַל פון אויטאָ האָט זיך איינגעשניטן אין מיין
האַרצן ווי אַ פאַרסטע פייל.

ווהיין פירט מען מיך? האָט געעקבערט אין מיין מוח — וועל איך
נאָך זען עמעצן פון מיינע נאָענטע?

דער אויטאָ האָט זיך ענדלעך אַפּגעשטעלט נעבן אַ שווערן אייזערנעם
טויער. צוליב דער פינצטערניש האָב איך נישט געקענט זען, וווהיין מען
האָט מיך געבראַכט.

— העראַוס! — הער איך דעם באַפעל.
מיט וואַקלענדיקע טריט גיי איך אים נאָך. אַ לאַנגער פינצטערער הויף.
מיר גייען איבער שטיגן, אַ סך שטיגן. און דאָ שטויסט מען מיך אַריין
אין אַ פינצטערער קאַמער.

כ'האַב נישט געוויסט, וואָס עס טוט זיך מיט מיר. איך האָב נאָר גע-
הערט ווי אַ שווערע אייזערנע טיר פאַרמאַכט זיך הינטער מיר. אומבאַ-
וועגלעך בין איך אַזוי שטיין געבליבן און נישט געקענט כאַפן דעם אַטעם

אין רויד פון בזשעזשינקי

סיי פון שרעק, סיי פון ווייטיק, וואָס איך האָב איצט געפילט איבערן גאַנצן קערפער. איך ווייס נישט, ווי לאַנג איך בין אַזוי געשטאַנען. צו ביסלעך האָבן מיינע אויגן זיך גענומען צוגעוווינען צו דער פינצטערניש, און איך האָב באַמערקט ווי אַ פרויען-געשטאַלט הייבט זיך אויף פון דער פריטשע און דערנענטערט זיך גלייך צו מיר.

כ'בין געבליבן ווי צוגעשמידט צום אָרט און פון שרעק נישט געקענט אַרויסברענגען אַ וואָרט.

— פון וואַנען ביסטו? — הער איך אַ שטים אויף פויליש. נישט באַקומענדיק פון מיר קיין ענטפער, לייגט זי אַרויף אַ האַנט אויף מיין אַקסל און פרעגט ווייטער:

— פאַר וואָס האָט מען דיך פאַרנומען?

כ'האָב נישט באַווויזן קומען צו זיך און איר ענטפערן אויף איר פראַגע, ווי מיט אַ מאָל האָט זי זיך ווילד צעלאַכט און אַנגעהויבן מיך קושן.

דער ריח פון פאַפיראַסן און אַ גערוך פון ביליקן האַרבן פאַרפיום, וואָס האָט זיך געטראָגן פון איר, האָבן מיר פאַרשלאָגן דעם אַטעם. זי הערט נישט אויף מיך פאַרוואַרפן מיט פראַגן:

— פאַרוואָס האָט מען דיך פאַרנומען? — שטייט זי ווידער צו צו מיר.

אויך דאָס מאָל האָב איך נישט געענטפערט. געוואָלט זיין אַליין מיט מיינע טרויעריקע געדאַנקען.

נאָר עס אַרט זי נישט. מיט אַ שיכורלעך גראַבער שטימע רעדט זי אָן אויפהער, דערציילט וועגן זיך:

— איך האָב געשלאָגן אַ זעלנער, אַ „שוואַב“. ער האָט מיר נישט געוואָלט באַצאָלן, דערפאַר זיך איך דאָ — לאַכט זי.

זעענדיק, אַז איך רוף זיך ווייטער נישט אָן מיט קיין איינציק וואָרט, גיט זי אַ געשריי:

— קום שלאָפן!

זי האָט נישט געוואָרט אויף קיין ענטפער, נאָר מיט אַ גוואַלדיקן כוח, וואָס איז זעלטן ביי אַ פרוי, מיך אַנגעהויבן שלעפן צו דער פריטשע.

הדסה פריוועס

ווען איך האָב זיך באַפרייט פון איר, האָט זי זיך צעזונגען אויפן קול.
— זינג מיט מיר! — באַפעלט זי — וואָס, דו קענסט נישט דאָס לידל?
אין מיין אייגענער צעבראַכנקייט, וואָס איך האָב מיך געפונען, האָב
איך נאָך געטראַכט וועגן אַט דער געפאַלענער פרוי. איך האָב שוין פאַר-
שטאַנען מיט וועמען איך געפין זיך אין אַזאַ נאַענטער שכנות.
ווען מיין שכנה אין דער צעל איז ענדלעך איינגעשלאָפן, האָב איך
געמוזט פאַרלאָזן די פריטשע. ס'האַבן מיך מקבל פנים געווען וואַנצן און
לייז.

איך האָב זיך צוריקגעשלעפט צו דער אייזערנער טיר, וווּ כ'בין אַזוי
אַפגעשטאַנען אַ גאַנצע נאַכט. דער הימל איבער מיין אַרעסט-צעל איז
געווען שטיל און לויטער, אַ האַלבע לבנה האָט שפאַצירט לאַנגזאַם און
געוואַרפן אַ בלאַסן אַפשיין צום פאַרקראַטעוועטן קליינעם פענצטערל. מיטן
טאַג-אויפגאַנג האָט זיך די טיר געעפנט און מען האָט מיך אַרויסגעפירט.
איבערן גרויסן, לאַנגן הויף זענען געשטאַנען אויסגעשטעלט אין
ברייטע רייען הונדערטער מענטשן. פרויען פון איין זייט הויף, מענער
פון דער אַנדערער זייט.

צווישן די מענער האָב איך דערקענט מיין קוזין נפתלי ערליך.
מיט עטלעכע וואַכן צוריק איז ער פאַרשוונדן, און קיינער האָט
נישט געוואָסט, וואָס עס איז מיט אים געשען.
באַמערקנדיק מיך, האָט ער זיך אַנגעכאַפט ביים קאַפ און נערוועז
געצוקט מיט די אַקסלען. געדראַפעט דאָס פנים פון אויפּרעגונג. אין אַנ-
בליק פון נפתליס צעבראַכנקייט, האָט מיך באַהערשט אַ נאָך שטאַרקערער
פחד, אַ גוואַלדיקע בענקשאַפט צו מיין שטוב, צו מיינע קינדער... ווער
ווייסט, צי וועלן מיר זיך נאָך אַ מאָל זען?

פון די טרויעריקע געדאַנקען האָט מיך אַרויסגענומען דער באַפעל:
— אויסשטעלן זיך און גיין נאָך קאַווע!
דאָס איז געווען דאָס ערשטע פרישטיק, זייענדיק שוין צוויי טעג
אַרעסטירט.
דאָס פרישטיק איז באַשטאַנען פון אַ שטיקל שוואַרץ ברויט און אַ

שיסעלע קאווע. נאך דעם זענען ווידער אלע איינגעשלאסן געווארן אין די תפיסה-קאמערן.

פונקט ווי ביינאכט, איז ווידער מיין שכנה צוגעשטאנען מיט פארשי-דענע פראגן. אויך איצט האב איך באשלאסן צו שווייגן.

דאס האט איר קענטיק שטארק פארדראסן, זי האט זיך ראפטעם א ריס געגעבן פון דער פריטשע, געלאפן גלייך צו מיר, ארויסגעריסן פון מיין האנט דאס שיסעלע קאווע מיטן שטיקל ברויט און מיט אויסגעגלאצטע אויגן, ווי א ווילדע, געשריגן:

— דאס וועסטו נישט עסן, ניין! א גאנצן טאג וועסטו היינט נישט עסן...

אויך ביים מיטאג האט פאסירט דאס זעלבע. זי האט מיך אויך „מכבד“ געווען מיט קלעפ, אויסרופנדיק:

— גיי צום טייוול, דו יידישקע. מען וועט דיך סיי ווי אויפהענגען אין מיטן הויף, דארט, ווו מען האט שוין אויפגעהאנגען א סך יידן.

אזוי איז אוועק דער טאג. אז עס איז צוגעפאלן די נאכט, האב איך מיך ווידער אוועקגעשטעלט ביי דער טיר פון דער צעל, און אזוי אנגעלענט איבערגעלעבט א לאנגע קאשמארפולע נאכט.

באלד אין דער פרי דערהער איך עפעס א קלאפן און זעגן, גאר פון דער נאענט.

איך לויף האסטיק צום פענצטערל און פרעג אויף יידיש:
— ווער איז דארט?

— א בלעכער פון סאסנאוויץ — באקום איך אן ענטפער.
דאס פנים זיינס האב איך נישט געקענט זען, אבער הערנדיק זיין שטים בין איך אויפגעצייטערט געווארן.

— א ייד פון סאסנאוויץ? אפשר וואלט איר מיטגענומען א בריוול צו מיינע קינדער? — פרעג איך שטיל.

— יא, גרייט צו — האט ער פונקט אזוי שטיל געענטפערט.
איך בין שנעל אפגעשפרונגען פון פענצטער, כדי צוצוגרייטן דאס בריוול. אבער דא איז אנטשטאנען די פראגע, אויף וואס און מיט וואס שרייבט מען?

הדסה פריוועס

איך האָב זיך געווענדעט צו מיין צימער־שכנטע און געפרעגט, צי זי האָט אַ פעדער און פּאַפּיר. זי האָט נישט געענטפּערט, נאָר אויסגע־דרייט זיך מיטן רוקן צו מיר.

— וואָס טוט מען? — בין איך אומגעלאָפּן איבער דער קליינער צעל. געזוכט אויף די ווענט, אויף דער פּאַדלאָגע. אַזאַ געלעגנהייט נישט אויס־נוצן?!

אין מיין גרויסער פּאַרצווייפלונג דערהער איך פּלוצלינג מענער־טוימען, וואָס זענען געקומען פון דער אונטערשטער צעל.

— כּלאַפּצי — האָב איך זיך שטיל געווענדט צו זיי — אפשר האָט עמעץ פון איך אַ בלייער? אַ שטיקל פּאַפּיר?

— יאָ, — ענטפּערט מיר אַ מענער־שטימע — נאָר לאַז אַראָפּ אַ שטריקל.

מיטן פּאַסעק פון מיין קלייד האָב איך אַרויפגעצויגן, צוגעבונדן צו אַ שמאַטע, אַ בלייער מיט אַ שטיקל פּאַפּיר.

זעענדיק וואָס איך האָב דאָ דערגרייכט, האָט מיין שכנטע געגעבן אַ שפרונג צו, מיך אַוועקגעשטופּט פון פענצטער און הויך אויסגערופן:

— כּלאַפּצי, פאַר מיר ציגאַרעטן און אַ ביסל בראַנפן! אַי, אַ ביסל בראַנפן! איך בין די שיינע האַנקאַ פון ראַג ציאַסנע. ווען איך וועל אַרויס אויף דער פּריי, וועלן מיר זיך נאָך באַגעגענען...

וואָס זי האָט ווייטער אַראָפּגעשריגן האָב איך נישט געהערט. כּ'האָב זיך אַוועקגעזעצט אין אַ ווינקל פון דער פּריטשע, אַ באַגאַסענע מיט טרערן, און אַנגעשריבן פּאַלגנדיקע ווערטער:

„מיניע טייערע! ווען איר וועט דערהאַלטן דאָס בריוול, זאָלט איר נישט וויינען. איך בין צופרידן פון מיין גורל. אויב עס האָט געדאַרפּט געשען אַן אומגליק אין אונדזער שטוב, בין איך צופרידן, אַז ס'האָט געטראָפּן מיט מיר. ווען איר וועט אייך שטעלן מיטוואַך אויפן זאַמלפּונקט, זאָלט איר אַנטאָן אויף זיך די בעסטע מלבושים און הויכע שיד. זיי זאָלן לאַנג אויסהאַלטן. דאָס צירונג מיט ווערטזאַכן זאָלט איר פּרייער אַוועק־טראָגן צו דער באַבען אין קבר. דאָרט איז דאָס איינציקע אַרט, וווּ איר קענט עס גוט באַהאַלטן. מזומן געלט זאָלט איר מיטנעמען מיט זיך. איך

אין רויך פון בזשעזשינקי

בעט אייך נישט וויינען און נישט טראכטן וועגן מיר. מסתמא האָט אַזוי געדאַרפט זיין."

כ'האַב קוים באַוויזן אַרייסצושיקן דאָס בריוול, און גלייך האָט זיך דערהערט דאָס אויפּשליסן די טיר. אויף דער שוועל איז געבליבן שטיין אָן עלטערער סאַלדאַט. ער האָט אויסגערופן מיין נאַמען און באַפוילן:
— קום מיט מיר!

אַ שרעק איז מיך באַפאַלן, ווען מ'האַט מיך אַריינגעפירט אין אַ ציי-מער, וווּ עס איז געוועסן אַ ציוויל-געקליידטער מאַן. כ'האַב נאָך געפילט אויף זיך די קלעפּ פון דער פריערדיקער אויספאַרשונג און שוין דאַרף איך ווידער דורכגיין דעם זעלבן גהינום!
איך בין שטיין געבליבן ביי דער טיר, מורא האַבנדיק צו שטעלן אַ טריט ווייטער.

דערזענדיק מיך, האָט דער הויכער, שלאַנקער מאַן געעפנט אַ גרויסע לעדערנע טעקע, אַרויסגענומען פון דאָרט אַ געדיכט באַשריבן פאַפיר און אָנגעהויבן לייענען. אַז ער האָט געענדיקט, פרעגט ער מיך:
— דו ווייסט נישט, אַז עס איז פאַרבאַטן צו האַנדלען מיט אייער?
— איך בין נישט קיין אייער-הענדלעריין — האָב איך געענטפערט און געקוקט אים דרייסט אין די אויגן.

זיין פנים איז צונטער-רויט געוואָרן, און איידער איך האָב זיך גע-נאַפט, האָב איך באַקומען מיט דער טעקע איבערן קאַפּ.
— ברענג דאָס אַהער! — האָט ער געקריצט מיט די ציין, ווי אַ צערייצטע היה.

איך האָב מיך אָנגעבויגן און דערלאַנגט אים די טעקע.
— וויפל האַסטו באַצאַלט פאַר די אייער? זאָג דעם אמת, אויב דו ווילסט בלייבן לעבן.

דאָס מאַל האָב איך באַשלאָסן נישט צו ענטפערן, אָבער ווייזט אויס, אַז מיין שוויגן האָט אים נאָך מער צערייצט. מיט שנעלע טריט האָט ער זיך דערנענטערט צו מיר, באַשאַטן מיך מיט פראַגן און יעדע פראַגע באַ-גלייט מיט קלעפּ. ער האָט שוין אַפילו נישט געוואַלט הערן מינע ענט-פערס, נאָר נישט אויפּגעהערט מיך צו שלאָגן, ביז ס'איז מיר פינצטער

הדסה פריוועס

געוואָרן אין די אויגן און איך בין אוועקגעפאלן אויף דער ערד. ער האָט
מיך באַגאַסן מיט קאַלט וואַסער, געהאַלפן מיר אויפשטיין, און ווידער
איבערגעזוהרט דעם זעלבן מאַנעוור, קריצנדיק מיט די ציין :

— דאָנערוועטער, סאַקראַמענט!

אַ פאַרבלוטיקטע האָט מען מיך אַריינגעשליידערט צוריק אין דער
זעלע.

אויפן דריטן טאָג פון מיין אַרעסט דערהער איך ווידער די זעלבע
באַפעלערישע שטים :

— קאַם מאַל ראַוס!

עס פאַרקלעמט מיר ביים האַרצן. איך האָב ווידער דערזען פאַר זיך
דעם זעלבן רוצח אין ציוויל-קליידונג.

— וועסט שוין זאָגן דעם אמת? — פרעגט ער מיך מיט אַ שמייכעלע,
— דו פאַרפלוכטע יידין, איך וועל דיך צום טויט דערשלאָגן! — און
נאַלד טאַקע לאַזט ער זיינע פויסטן אין גאַנג.

צו מאַרגנס רופט מען מיך ווידער. מיט שווערע טריט שלעפּ איך זיך
קוים נאָכן זעלנער, וואָס פירט מיך אין דער טאַרטורן-שטוב צום געסטאַ-
פּאַויעץ אין ציוויל-קליידער. יא, היינט וועט עס נעמען אַ סוף. לענגער
וועל איך עס נישט אויסהאַלטן!

— אַלאַז, דו ביסט נישט קיין אייער-הענדלעריין — הער איך, ווי אין
אַ וויסטן חלום, זיין גראַבע שטים.

כ'האַב זיך אָנגענומען מיט מוט, אויפגעהויבן די אויגן, וואָס כ'האַב
די גאַנצע צייט געהאַלטן אַראַפּגעלאַזט צו דער ערד, כדי נישט צו קוקן
אויף זיין פּרצוף, און איך זע: ער זיצט אויפן שפיץ טיש מיט איין פוס אין
דער הייך און ער שמייכלט איראַניש. ער קען גאַר לאַכן, דער רוצח?

כ'ווייס נישט פון וואַנען עס האָט זיך צו מיר גענומען מוט. איך האָב
אָנגעהויבן רעדן מיט אַ דרייסטער שטים :

— איך בין נישט קיין אייער-הענדלעריין. איך פאַרנעם זיך נישט מיט
אַזעלכע זאַכן. איך האָב געענדיקט אַ גימנאַזיע.

זעענדיק, אַז ער ענטפערט נישט, בין איך געוואָרן דרייסטער און
מיין שטים איז געוואָרן שטאַרקער :

— לאָסן זי מיך ראָוס צו מיינע קינדער — האָב איך געשריען —
דאָס איז די דייטשע קולטור?

איך האָב גערעדט הויך און ער האָט געשוויגן, גאַרנישט געענטפערט.
דאָס באַהערשן גוט די דייטשע שפּראַך האָט מיר צוגעגעבן מוט.
איך האָב שוין סיי ווי גאַרנישט צו פאַרלירן, האָב איך געטראַכט, זאָל
איך אים כאַטש זאָגן מיין מיינונג.

די אויספאַרשונג האָט זיך פאַרענדיקט אָן קלעפּ און מען האָט מיך
צוריקגעפירט אין צעל.

די צו גיכע און שטילע אויספאַרשונג האָט נאָך מער אָנגעוואַרפן אויף
מיר אַ שרעק. איך בין געווען זיכער, אַז איצט איז מיין גורל אַ געחתמע-
טער.

עס איז אונטערגעקומען די דאַטע פון 12טן אויגוסט 1942. צו מאַר-
גנס, מיטוואַך, דאַרפן זיך אַלע יידן שטעלן צום זאַמלפּונקט, וואָס וועט
זיין מיט מיר?

איך האָב נישט געהערט ווי די טיר האָט זיך געעפנט און אויף דער
שוועל האָב איך דערזען דעם גוט באַקאַנטן סאַלדאַט. מיין האַרץ הייבט
אָן מוראדיק קלאַפּן. אַט איז דער סוף. לאַנג איז נישט געווען קיין צייט
צו טראַכטן, ווייל באַלד האָב איך געהערט זיין באַפעל:

— נעם דיינע זאַכן און קום מיט מיר!

— מען גייט מיך אַוועקשיקן? — פרעג איך מיט אַ ציטערדיקער
שטימע.

— נין, דו ביסט פריי.

איך האָב געפילט, ווי עמעצער וואַלט מיר מיט אַ שווערער און
טעמפער זאָך דערלאַנגט איבערן קאַפּ. פון איבערראַשונג האָב איך נישט
געקענט אַרויסברענגען אַ וואַרט.

— וואָס, דו גלייבסט נישט? דו ביסט פריי און גייסט נאָך הויז. נעם
דיינע זאַכן — יאָגט ער מיך אונטער.

אַ שטראַם הייסע טרערן האָט אָנגעהויבן פליסן פון מיינע אויגן. פון
גרויס פרייד און איבערראַשונג בין איך אויף אים אַרויפגעפאַלן און אים
אָנגעהויבן קושן.

הדסה פרייוועס

— איז דאָס טאַקע אמת? איך בין פריי? אויף אַן אמת פריי? —
ס'האַט זיך נישט געוואָלט גלייבן. אפשר איז דאָס גאָר אַ נייע פאסטקע,
וואָס זיי האָבן פאַר מיר צוגעגרייט. ערשט ווען איך האָב באַקומען אַ
פאַסיר־שיין, אַז כ'מעג פאַרן מיטן טראַמוויי, האָט מיך אין גאַנצן איבער־
צייגט אין מיין באַפרייונג.

מיט אייליקע טריט, ווי אַן אַנטלאַפענע פון גהינום, בין איך צוגעלאַפֿן
צום כמעט ליידיקן טראַמוויי און געקוקט הינטער זיך, צי לויפט מיר עמעצער
נישט נאָך, מיך צוריקצושלעפֿן אין תפיסה.

ענדלעך זיך איך אין טראַמוויי, וועלכער שניידט די לופט מיט זיין
ראַשיקן לויפן. עס ווערט מיר עפעס אַזוי גרינג אויף דער נשמה — איך
פאַר אַהיים! אין שטוב האָבן מיך דערוואַרט אַ סך מענטשן, פריינט און
משפחה, ס'איז שוין געווען זיכער, אַז היינט וועט מען מיך אַפלאָזן. צו
מיין פרייד איז נישט געווען קיין גרענעץ.

— ווער האָט דאָס באַוויזן אַרויסצורייסן מיך פון זייערע נעגל? —
האַב איך מיך געוונדערט.

— אַלץ טאַדעק, אים האָבן מיר צו פאַרדאַנקען! — האָט זיך זעליג
געשטיקט מיט טרערן.

טאַדעק, דער פאַרטייער אין איזאַקס האַטעל, איז געווען באַקאַנט אין
שטאָט אַלס „מאַכער“ ביי די דייטשן. אויב עס געלינגט אים אַרויסצוקריגן
אַ קרבן פון דער דייטשער קרימינאַל־פּאַליציי, הייסט ער זיך גוט באַצאַלן.
פאַר מיין באַפרייונג אָבער האָט ער נישט פאַרלאַנגט קיין באַצאַלונג. אַלס
שכן פון מיין געשעפט האָט ער אַלץ געטאָן בכדי מיך אַרויסצוקריגן פון
אַרעסט. זייענדיק דער פאַרטייער אין איזאַקס האַטעל, וווּ אַ סך הויכע
דייטשע באַאַמטע זענען איינגעשטאַנען, האָט ער געשלאָסן מיט זיי באַ־
קאַנטשאַפט און, דערוויסנדיק זיך וועגן מיין אַרעסט, איז ער אַוועק צו
זיינע באַקאַנטע דייטשן און עס איז אים געלונגען אויסצופועלן מיין
באַפרייונג.

אנב, איז טאַדעק באַלד נאָך דעם אין גאַס דערשאַסן געוואָרן.
לאַנג איז מיר נישט געווען באַשערט צו פרייען זיך מיט מיין באַ־
פרייונג, ווייל שוין צו מאַרגנס איז געווען דער 12טער אויגוסט. אין דעם

אין רויך פון בושעזשינקי

טאג האבן אלע יידן זיך געדארפט שטעלן אויף דעם „אויניא“ ספארט-פלאץ, אדער ווי די דייטשן האבן אים גערופן — „אהן-שטראסע“, כדי אפצושטעמפלען די דאקומענטן, דעם ליכטבילד-אויסווייז.

צו דער באשטימטער צייט האט מען זיך גענומען קלייבן צום זאמל-פונקט. אלע יידישע הייזער זענען אויסגעליידיקט געווארן פון מענטשן. די גאסן זענען איבערפולט געווארן. קליינע קינדער האט מען געטראגן אין די ארעמס.

אויף אלעמענס פנימער ליגט אויסגעגאסן צעטומלטקייט און טרויער. אלע יידן שטראמען מיט דעם זעלבן וועג, און הגם די שטימונג איז ביי יעדן א געדריקטע, האב איך געפילט אין זיך א מאדנע פרייד. בין איך דאך ווידער צוזאמען מיט אלע יידן און מיט מיינע נאענטסטע. איך גיי מיט מיין מאן. געארעמט מיט מיינע קינדער, פון איין זייט יאסעלע און פון דער צווייטער זייט האלושע, בין איך אזוי גליקלעך! איך וויל פארגעסן אין וואס פאר א לאגע מיר געפינען זיך.

אין אט דער שטימונג זענען מיר אָנגעקומען צום גרויסן ספארט-פלאץ אויף אלט-סאָסנאוויץ. דער פלאץ איז באוואכט פון געסטאפא און מיליטער. דער טאג א שיינער. די זון ווארעמט, לאשטשעט מיט אירע שטראלן, ווי א קאנטראסט צו די שאַטנס, וואס ליגן אויף יעדן איינעם. די דייטשע אפיצירן דרייען זיך דא ארום, לאכן הויך און זענען צופרידן פון דעם שטיקל ארבעט, וואס זיי האבן אפגעטאן: אריינגענארט די יידן אין דער פאסטקע, פון וועלכער זיי קענען זיך שוין מער נישט ארויסדרייען. זיי קוקן מיט פרעכע חזיק-שמיכלען אין אונדזערע פארטרויערטע פנימער און פון גרויס הנאה לאזן זיי אויף אונדז ארויס דעם רויך פון זייערע גראבע ציגארן.

פינף א זייער פאר טאג זענען מיר ארויס פון שטוב. די גאנצע שטאט, 25 טויזנט יידן האבן זיך דא פארזאמלט. יעדער איינער האט געגלייבט, אז נאכן אפשטעמפלען די דאקומענטן וועט מען זיך צוריק אומקערן אהיים. אבער עס פארגייען שעהען און מען ווארט. די שעהען ציען זיך שווער און מאט און וואס לענגער עס דויערט, אלץ מער באהערשט אונדז א

הדסה פרייוועס

געפיל, אָז עפעס נישט גוטס וועט פאַרקומען, אָז נישט אָפּשטעמפלען דאָקומענטן איז געווען די סיבה פון צוגויפּטרייבן די יידן דאָ אַהער. די אַרבעטער פון העלדינס שאַפּ און פון אַנדערע שאַפּן שטייען באַ-זונדער. זיי רעכענען זיך פאַר יחסנים און מישן זיך נישט אויס מיטן איבעריקן עולם. מען האָט זיי פאַרזיכערט, אָז די ערשטע וועלן זיי באַפרייט ווערן, ווייל זיי דאַרפן גיין צו דער אַרבעט.

עס זענען שוין פאַרביי לאַנגע שעהען און קיינער פון די דייטשע באַלעבאַטים, די שאַפּ-אייגנטימער, ווייזט זיך נישט, צו אינטערווענירן וועגן דער באַפרייונג פון זייערע אַרבעטער. און ביסלעכווייז ווערן אויך זיי אויסגעמישט מיט דער גאַנצער מענטשן-מאַסע.

אין שפּאַנענדיקער דערוואַרטונג, מידע און דערשעפטע, ווערט יעדער פאַרוונקען אין זיינע טרויעריקע געדאַנקען.

יא, מען פילט, אָז עפעס וועט פאַרקומען. קינדער ווינען, ווילן אַהיים. נישטאָ אַפילו אַ ביסל וואַסער פאַר זייערע פאַרטריקנטע ליפּן. מידע און הונגעריקע ווערן זיי אַנטשלאָפּן אויף די הענט פון זייערע מאַמעס.

די זון זעצט זיך שוין. און דאָ רירט זיך גאַרנישט פון אַרט. ס'איז שוין נישטאָ קיין ספק, אָז זיי האָבן אונדז אַריינגעאַרט. פאַרצווייפלטע, פּרעגן מיר איינער דעם אַנדערן: וואָס וועט זיין? ווי אַזוי באַקומט מען זיך אַרויס פון דעם אומגליק? שפּעט ביינאַכט דערהערן מיר פּלוצלונג אַ באַפעל:

— אַנשטעלן זיך!

שווייגנדיקע שטעלן מיר זיך אויס אין די רייען. מיליץ פירט אָן מיט דער אַרדענונג, אָז דער עולם זאָל וואָס גיכער אויספולן די ברייטע רייען. אַ ביסל ווייטער ווערן אויסגעשטעלט קליינע טישלעך, ביי וועלכע ס'זעצן זיך אויס פעטע, גראַב-בייביקע דייטשע מיליטער-לייט. מען זעט באַקאַנטע פּנימער: דעם געסטאַפּאַ-שעף דרייער, לינדנער, קוטצינסקי און אַנדערע פּאָליצייאַישע אָנפירער. די לאַנגע רייען רוקן זיך לאַנגזאַם. מיט שווערע און וואַקלענדיקע טריט דערנענטערן מיר זיך צו די טישלעך. צו אונ-דזערע אויערן דערטראַגן זיך באַפעלן: איינס, צוויי, דריי!

איינס — ווייזט מען מיטן שטעקעלע אין דער ריכטונג צום אַרויס-

גאַנג־פּונקט. צוויי — אַוועקצוגיין אין אַ זייט. דריי — אַוועקצושטעלן זיך ביי דער אַנדערער זייט.

די צונויפגעזאַמלטע מענטשן־מאַסע איז איינגעטיילט געוואָרן אין קאַטעגאָריעס. קאַטעגאָריע נומער איינס איז גלייך באַפרייט געוואָרן. דאָס זענען מענטשן מיט גוטע „זאַנדערס“.

קאַטעגאָריע נומער צוויי איז באַשטימט געוואָרן צום אַרבעטס־איינזאַץ, אַוועקצושיקן אין לאַגערן. קאַטעגאָריע נומער דריי — אומבאַשטימט. זיי האָבן געוואַרט אַדורכצוגיין אַ סעלעקציע ביי די געסטאַפּאַ־אַנפירער, וועלכע האָבן געדאַרפט דעצידירן וועגן שיקן אין אַרבעטס־איינזאַץ. צו דער קאַטעגאָריע נומער 4 האָבן זיך גערעכנט אַלטע און קאַליקעס. פרויען, וואָס האָבן געמאָלדן, אָז זייערע מענער זענען אין לאַגער, גלייבנדיק, אָז אַזוי אַרום וועלן זיי זיין פרייווילעגירט און ווערן באַפרייט, זענען אויך צוגעטיילט געוואָרן צו דער פערטער קאַטעגאָריע, וואָס איז באַשטימט געוואָרן צו אויסזידלונג. ווייזט אויס, אָז דאָס מעסטל פון ליידן איז נאָך נישט פאַרפולט געוואָרן. דאָס מאַל איז עס געקומען פון אויבן. אין מיטן נאַכט איז אַראַפּ אַ שלאַקס־רעגן און אַנגעהאַלטן ביז פאַרטאָג.

דער רעגן האָט אַדורכגעווייקט די דערשעפטע מענטשן ביז צום ביין. מאַמעס מיט קינדער אויף די הענט האָבן שוין נישט געקענט אויסהאַלטן און זיך אַוועקגעלייגט אויף דער נאַסער ערד. די רייען גייען פאַרויס, מיר דערנענטערן זיך צו די טישלעך.

זעליג ווייזט זיין זאָנדער־קאַרטע אַלס אַנגעשטעלטער ביי דער קאַר־טאַפּל־פאַרטיילונג. האַלושע באַזיצט אַן אַרבעטס־דאַקומענט פון העלדינס שאַפּ. זי אַרבעט אויס וועש פאַרן דייטשן מיליטער. יאַסעלע אַרבעט אין קאַטאַוויץ ביי דער ווערמאַכט. איך האָב נישט קיין שום אַרבעטס־קאַרטע און איך בלייב שטיין. אַבער דאָ געשעט מיט מיר ווידער אַ נס: יאַסעלע האָט זיך באַלד אַריענטירט אין דער געפאַר, וואָס מיך דראַט, שנעל האָט ער אַרויסגעצויגן פון קעשענע דאָס פאַפיר מיטן רויטן סטעמפּל, אָז ער מעג פאַרן מיטן טראַמוויי צו דער אַרבעט. דעם גרויסן בויגן פאַפיר, אַפּגעשטעמפלט פון דער ווערמאַכט, האָבן זיי, ווייזט אויס, אַנגענומען

הדסה פריוועס

אלס מיין דאָקומענט און אַלע ווערן מיר געשליידערט צו דער קאַטעגאָריע נומער 1 — צום אַרויסגאַנג. מיר לויפן שנעל. מיר זענען ווידער פריי! די גאַסן, דורך וועלכע מיר זענען געלאָפן אַהיים, זענען געווען ליידיק און מיט זייער פּוּסטקייט אָנגעוואָרפן אַ פּחד. אין הויז אויף גלאַוואַצקיעגאַ 1 זענען מיר געווען די ערשטע, וואָס זענען געקומען אַהיים.

ביסלעכווייז האָבן אָנגעהויבן קומען די שכנים, יעדער מיט זיין ווייטיק און בראָך. נישט געווען קיין איינציקע שטוב, וווּ עס זאָל נישט האָבן געפּעלט עמעצער פון דער משפּחה. ביי אַ מאַמע האָט מען צוגענומען די קינדער און זי אַרויסגעלאָזט. לויפט זי צום באַלקן, כדי אַ סוף צו מאַכן צו איר לעבן. מיט גרויס מי געלינגט זי אָפּצוראַטעווען. ביי אַ צווייטער פרוי האָט מען צוגענומען אַ העלפט פון אירע קינדער. איך שכן איז צוריקגעקומען אַליין. זיין פרוי מיט די קינדער זענען פאַרבליבן אין עמק הבכא. פון אַלע הייזער טראָגן זיך פאַרצווייפלטע קולות און געשרייען. פאַרטאָג איז אָנגעקומען מיין שוואַגער שלמה, אַדורכגעווייקט פון שלאַקסרעגן. עס איז אים נישט צו דערקענען, ער איז אין גאַנצן אַ פאַרענ-דערטער, אַ פאַרשטאַרטער. עס האָט אים געקלאַפט אַ צאָן אין אַ צאָן, ער קען נישט רעדן. זיין פרוי חוּטשע מיט די צוויי קינדער זענען פאַרהאַלטן געוואָרן.

שפּעטער קומען אַריין אין שטוב מיין ברודער יאַנקל מיט זיין פרוי חיהלע. זיי ברענגען די בשורה: דעם טאַטן מיט דער מאַמען פאַרהאַלטן. וואָס טוט מען איצט? ווי אַזוי באַקומט מען זיי אַרויס פון די רוצחישע הענט? צו מאַרגנס באַלד אין דער פרי, זענען די פאַרהאַלטענע, אויסגע-וויקטע און ציטערדיקע, אָפּגעפירט געוואָרן אונטער אַ שטרענגער עס-קאַרטע צו די הייזער אויף טאַרגאָווע 4 און 8, די אַנדערע העלפט איז אַריינגעטריבן געוואָרן אין די הייזער קאַלאַנטאַיאַ 6, 8 און 9. די צאָל אומגליקלעכע דערגייט ביז צען טויזנט.

דער איינציקער וועג זיי צו ראַטעווען איז געווען — די גמינע. אפשר וועט מען דאַרט קענען עפעס אויפּטאָן? — האָט אויפּגעבליצט אַ פּונק פון האַפענונג.

די גאָס פון דער גמינע איז געווען שוואַרץ פון מענטשן. אָבער עס איז נישט געווען צו וועמען צו רעדן. די גמינע-טירן זענען געווען געשלאָסן. די מיליץ האָט געיאָגט און געטריבן. דאָרט האָט מען זיך דערוווסט וויי-טערדיקע פרטים פון דעם, וואָס עס האָט פאַסירט: אַ גרויסן טראַנספּאָרט מענטשן האָט מען גלייך אַוועקגעפירט פון ספּאָרט-פּלאַץ צו די וואַגאַנעס און די איבעריקע אַריינגעטריבן אין די גאַסן טאַרגאַוואַ, קאַלאַנטאַיאַ, וואָס זענען אָפּגעשלאָסן דורך אַ שטאַרקער אָפטיילונג פון דייטשיש מי-ליטער. צוועענדיק די האַרצרייסנדיקע סצענעס פאַרן גמינע-לאַקאַל, און געטראָפּן פון אייגענעם אומגליק, בין איך, אַ צעטומלטע, געלאָפּן איבער די גאַסן, זוכנדיק אַן אויסוועג צו ראַטעווען מיינע עלטערן און מיין שוועסטער חוּטשע מיט אירע צוויי קינדער יאַסעלע און בערעלע. אָבער קודם כל האָב איך דאָך געדאַרפט וויסן, וווּ זיי געפינען זיך: אויף טאַר-גאַווע, קאַלאַנטאַיאַ, אָדער אפשר גאָר אין די וואַגאַנעס? די אַלע ערטער זענען באַלאַגערט מיט מיליטער, און חוץ חשובע גמינע-מענטשן ווערט קיינער נישט צוגעלאָזט.

זוכנדיק אַן אויסוועג, דערזע איך יואלן, בריינדלס זון, דעם מילי-ציאַנט. ער שפּאַנט איליק צו די הייזער פון טאַרגאַווע-גאַס.
— דו קענסט דאָך מיין טאַטן, יואל, — בין איך אים נאַכגעלאָפּן — אינטערעסיר זיך, צי ער געפינט זיך דאָרט, און לאַז מיך וויסן.
— זיכער קען איך אים און אויך אייער מאמען קען איך גוט.
— אויב אַזוי, בעט איך דיך, זוך זיי אויף. — זאָגנדיק דאָס, האָב איך אים אַריינגעלייגט אַ 50ער אין האַנט — איך וועל דיר גוט באַצאַלן — האָב איך מיט טרערן אין די אויגן אים געבעטן.
— גוט, — זאָגט ער, — נאָך 4 אַ זייגער ענדיק איך די דינסט-צייט, זאָלט איר מיך דאָ אָפּוואַרטן.

די צוויי שעה, פון 2 ביז 4 פאַרנאַכט, האָבן געדויערט אַן אייביקייט.
— נישט געפונען — האָט ער געזאָגט — כ'האַב געזוכט אויף אַלע שטאַקן פון גרויסן הויז אויף טאַרגאַווע 8, גערופן „בייטנער“ אָבער קיינער האָט זיך נישט אָנגערופן. אַך, וואָס דאָרט טוט זיך! — האָט ער צוגעגעבן, ווישנדיק זיך דעם שווייס פון שטערן — איר קענט אייך גאַרנישט פאַר-

הדסה פריוועס

שטעלן, וואָס מען זעט דאָרט פאַר אַ טראַגעדיעס! וואָס איך האָב דאָרט געזען, וועל איך קיין מאָל נישט פאַרגעסן! — זאָגט ער מיט ווייטיק — די יאָמערדיקע געוויינען און פישטשערייען פון די קינדער און דערוואַק־סענע, וואָס ליגן איינער אויפן צווייטן אין די בעטן, אויף די טישן, אויף די פּאָדלאַגעס. די קלאַזעטן זענען איבערפולט און דער שמוץ איז צעגאַסן איבער די שטובן. מענטשן ליגן אין דעם שמוץ. זיי זענען ווילד פון פאַרצווייפלונג. עס איז פשוט שווער עמעצן צו דערקענען. כּוועל נאָך כּרחוק זוכן אויף טאַרגאָווע 4. אפשר וועט מיר געלינגען נאָך היינט אַריינצוקומען.

— פאַרגעס נישט, יואל, כּוועל שפּעטער אַהערקומען און מיטברענגען נאָך אַ 50ער. דאָ, אויפן זעלבן אָרט, וועל איך דיך אַפּוואַרטן. אזוי שטייענדיק האָט זיך באַוווּזן אַ גמינע־באַאַמטער. ער לויפט מיט אייליקע שריט צו דער טאַרגאָווע גאַס. הונדערטער מענטשן לויפן אים נאָך. יעדער וויל רעדן צו אים, בעטן, זוכן הילף.

דערווייל קומען אָן פון די הייזער ידיעות, איינע שרעקלעכער פון דער אַנדערער: אַ סך פון די געפאַנגענע זענען אַראָפּ פון זינען. מענטשן ליגן צונויפגעפרעסט איינער אויפן צווייטן אָן אַ ביסל עסן. צוליב דער ענגשאַפט און היץ, רייסן זיי פון זיך דאָס אַנטוועכץ און זענען האַלב נאַקעט. יעדן טאָג קומען פאַר פּאַלן פון זעלבסטמאָרד. זיי וואַרפן זיך אַראָפּ פון די פענצטער. מענטשן שטייען פאַר דער גמינע, מען אַזוכט רעטונג. פון צווישן פאַרזאַמלטן עולם שטופט זיך פאַרויס אָן אויפגע־רעגטער מאַן. זיין שרייען ווערט אונטערגעכאַפט אויך פון אַנדערע. די אויפּרעגונג איז אַריבער ערשט דאָן, ווען די גמינע־באַאַמטע האָבן גע־מאַלדן, אַז די קיך הייבט אָן שיקן עסן פאַר די געפאַנגענע. דאָס האָט אַ ביסל באַרויקט די געמיטער. אַ סך האָבן שפּעטער אַרויפגעצויגן אויף זיך די געלע גמינע־בענדער און מיטגעפאַרן מיטן עסן.

מיין ברודער יאַנקל איז אויך געווען פון די גליקלעכע. ער פאַרט מיטן עסן, האַפּנדיק אזוי אַרום צו ראַטעווען עמעצן פון דער משפּחה. מיט גרויס מי געלינגט אים אויסצוגעפינען חוטשען מיטן קלענערן

יינגעלע בערעלע, און זיי אַרויסצוראַטעווען. דעם גרעסערן איז נישט מעגלעך געווען צו געפינען. דאָס קינד איז באַהאַלטן געוואָרן אין אַ קעסל, וווּ מען האָט געפירט מיטאַגן. חוּטשע, ווידער, האָט זיך געראַטעוועט דורך דעם, וואָס זי האָט אָנגעטאַן אַ ווייסן פאַרטעך, איז אַרויף אויף דער פּלאַטפּאָרמע און געהאַלפן טיילן דאָס עסן. אַזוי אַרום איז זי צוזאַמען מיט די ליידיקע קעסלען צוריקגעפאַרן. אויך אַנדערע קינדער האָט מען אָפּגעראַטעוועט, אַרויספירנדיק זיי אין די ליידיקע קעסלען.

אַ געוויסע צאָל מענטשן איז געלונגען אַרויסצובאַקומען זיך פאַר אַ געוויסער סומע געלט אָדער אַ טייערן בריליאַנט. עס זענען געווען אויך פּאַלן, ווען מען האָט געגעבן אַ מיליציאַנט געלט אָדער ווערטזאַכן, אָבער דער קרבן איז סיי ווי אַוועקגעשיקט געוואָרן. דאָס איז נישט געווען גראַד דערפאַר, ווייל דער געלט־נעמער האָט געוואָלט אָפּנאַרן, ניין! פשוט, ווייל ער האָט נישט געפונען דעם מענטש צווישן דער צעטומלטער מאַסע. במשך פון די עטלעכע טעג זענען זיי אַזוי פאַרענדערט געוואָרן, אַז עס איז זיי געווען שווער צו דערקענען, און אַפילו מען האָט זיי גערופן ביים נאָמען, האָבן זיי זיך מער נישט אָנגערופן און ווייטער געבליבן ליגן אין קויט.

איך לויף נאָך אַ מיליציאַנט, וואָס איז געלאָפן אין דער ריכטונג פון דער קאַלאַנטאַיאַ-גאַס.

אַ, דאָס איז דאָך דניאַל — בין איך געוואָרן דערפרייט — ער וועט מיר זיכער וועלן העלפן.

— דניאַל, — בעט איך אים — דערבאַרעם זיך, זוך מיר אויס מיין טאַטן. דו קענסט דאָך אים. גיב אים איבער דאָס שאַכטל ציגאַרעטן און ברענג מיר אַ גרוס פון אים און פון דער מאַמען. איך וועל דיר גוט באַפרידיקן — האָב איך פאַר אים געוויינט און געבעטן — כּוועל דיך נישט אַפּלאָזן, דו מוזסט מיר פאַר יעדן פרייז העלפן!

— פאַר אייערע עלטערן איז דאָס אוממעגלעך — האָט ער זיך אַ קרום געטאַן — וועלן זיי דען קענען אַרויסגיין דורכן קויםען און אַריבערכאַפן זיך אויפן דאָך פון צווייטן הויז? איך גלייב נישט, אַז זיי וועלן דאָס באַ-ווייזן. מיין חבר האָט גראַד דאַרט דיזשור. ער היט, אַז קיינער זאָל נישט

הדסה פריוועס

אנטלויפן דורכן בוידעם. איך בין גרייט אייך צו העלפן, נאָר זאָגט, וווּ זיי געפינען זיך? אין וועלכן הויז? וווּ זאָל איך זיי זוכן?
— איך בין זיכער, אָז זיי זענען דאָ ערגעץ אין די הייזער, ווייל אויף טאָראָווע האָט מען זיי געזוכט און נישט געפונען.

ט'זענען אַוועק טעג און נעכט. פון דער קאַלאַנטאַיאַ האָט מען אָנגע-
הויבן אַוועקפירן די אומגליקלעכע צום זאַמלפונקט דעמבלינסקע 15 און פון דאָרט צו די וואַגאַנעס.

יעדן טאָג זענען אַוועקגעשיקט געוואָרן טראַנספּאָרטן מיט יידן. ווען חוּטשע איז נאָך די שווערע איבערלעבונגען אַריינגעקומען אין שטוב און נישט געטראָפן איר יאַסעלען, האָט זי אָנגעהויבן רייסן די האָר פון קאַפּ.

— איך וויל נישט לעבן! — האָט זי ספּאַזמירט — וווּ איז יאַסעלע?! איבער די גאַסן יאָגן זיך מענטשן מיט צעקרוּמע פנימער. די אויגן קריכן אַרויס פון די לעכער. ביי יעדן איינעם אויף די ליפן שוועבט די זעלבע פראַגע: וואָס טוט מען? ווי אַזוי ראַטעוועט מען זיי אַרויס? איינצלע איז געלונגען אַרויסצונעמען מיט דער הילף פון אַ מיליציאַנט, אָדער דורכן דאָך פון אַ שכנותדיק הויז. די פאַרבליבענע טויזנטער אומגליקלעכע זענען געפירט געוואָרן צו די וואַגאַנעס.

מען פירט זיי איבערן מיטן וועג. מיינע אויגן בלאַנדזשען אַרום, איך זוך מיינע עלטערן. דייטשע זעלנער, אין פולער באַוואַפענונג, שלאָגן יאָגן אַוועק דעם פאַרזאַמלטן עולם, וואָס וויל צום לעצטן מאַל כאַפן אַ בליק אויף זייערע גאַענטע, אָדער פרווון זיי מיטגעבן אַ ביסל וואַסער אויפן ווייטן אומבאַקאַנטן וועג.

אָן אַ וואָרט און אַן ווידערשטאַנד ווערן זיי, ווי נישט קיין לעבעדיקע, אַריינגעשטופט אין די וואַגאַנעס. קינדער פלאַנטערן זיך נעבן די וואַגאַנעס, רופן מיט געוויינ זייערע עלטערן. אַ געסטאַפּאוועץ קען, ווייזט אויס, נישט פאַרטראָגן דעם האַרצרייסנדיקן געיאַמער פון די קינדער, און דאָס ברענגט אים אַריין אין כעס. ער נעמט אַ צוויי-יאַריק מיידעלע ביי די פיסלעך. און גיט זי אַ שליידער מיטן קעפל אויף די שטיינער.

דאָס קינד ווערט מאַמענטאַל איינגעשטילט. עס האָט זיך שוין מער

נישט געהערט דאס געוויין. דאס פארבלוטיקטע קערפערל האט דער מערדער אריינגעווארפן אין איבערגעפולטן וואגאן.

נישט ווילנדיק האב איך אויפגעהויבן מיינע אויגן צום הימל, צו די קלאַרע בלויע הימלען. די זון שיינט, אָבער נישט פאַר אונדז. דער טויט איז איצט אונדזער שותף. און כ'האָב דאָן געטראַכט: ווי ריכטיק האָט זיך ביאָליק אויסגעדריקט: „גאָט האָט אונדז געשענקט אַ צווילינג — אַ שחיטה און אַ פּרילינג“.

די וואָגאַנעס זענען שוין אָנגעפולט. נעבן די וואָגאַנעס לויפט אַרום רעניע, חוּטשעס אַ פּריינדין, אַלס סאַניטאַרין. מיט דעם גמינע־אַפּצייכן אַויפן אַרעם, האָט זי געהאַט די מעגלעכקייט פּריי צו באַוועגן זיך. זי לויפט לענגאויס די וואָגאַנעס און זוכט... זי קוקט יעדן קינד אין די אויגן און רופט: יאַסעלע! יאַסעלע! — זי זוכט חוּטשעס זעקס־יאָריק יינגעלע. פון אַ וואָגאַן דערהערט זיך אַ וויינענדיק שטימעלע. אַ דערפּרייטע, שרייט זי צו אים אַריבער: — קום, יאַסעלע, קום צו מיר!

אין קעגנזאָרט פון די רוצחים לויפט זי מיטן קינד ביי דער האַנט און זוכט פאַר אים אַ באַהעלטעניש. אַט האָט זי באַמערקט נישט ווייט פון די וואָגאַנעס אַ בערגל מיט ליידיקע זעק, האָט זי דאָרט אים אַריינגע־שלעפט.

— זאָלט ליגן רויק און נישט רירן זיך פון אַרט, ביז כּוועל קומען דיך נעמען — וואָרנט זי אים.

דאָס יינגעלע, טוליענדיק זיך צו איר, האָט פאַרשטאַנען די געפאַר. ער איז אַרונטערגעקראַכן אונטער די זעק און געוואָרט. ווען ס'האַט זיך דערהערט דער פּייף פון דער אָפּפאַרנדיקער באַן, האָט זי אים אַרויסגע־נומען פון אונטער די זעק און אָפּגעפירט אַהיים.

עס איז שווער מיט פשוטע ווערטער צו שילדערן דעם מאַמענט, ווען יאַסעלע איז מיט רעניען אַריינגעקומען אין שטוב, וווּ זיין מוטער האָט אים שוין באַוויינט. נישט איין מאַמע האָט מקנא געווען חוּטשען, וואָס האָט צוריקבאַקומען איר קינד. דאָ, אין אַנבליק פון טויט, האָט דאָס „מזל“ צוגעשפּילט אויך אַנדערע.

און אַט האָט געטראַפּן, אַז פון לעצטן טראַנספּאָרט זענען הונדערטער

מענטשן באַפרייט געוואָרן. דאָס איז נישט געווען צוליב דער גוטויליקייט פון די דייטשן, נאָר, פשוט, ווייל די וואַגאַנעס זענען געווען איבערפולט. אויך מיינע עלטערן האָבן זיך געפונען צווישן די „גליקלעכע“.

די, וועלכע זענען באַפרייט געוואָרן, האָבן זיך געפונען אין אַ קרענקלעכן צושטאַנד. זיי האָבן געוויינט, געשריגן, מורא געהאַט פאַר יעדן, וואָס האָט געעפנט די טיר. מאַנכע זענען געווען מעלאַנכאָליש-שטיל און מען האָט זיי געדאַרפט פירן ביי דער האַנט, ווי קינדער.

— האָט איר געהערט, ר' זעליג — איז דודציע ווייץ אַהיימגעקומען פון גאַס מיט אַ נייעס — מען שמועסט, אַז די אַלע מיליציאַנטן, וועלכע האָבן גענומען געלט ביי יידן, פאַרן „ראַטעווען“ זיי, וועלן באַשטראַפט ווערן. פריער וועלן זיי מוזן אַלץ אָפגעבן, און דאָן וועלן זיי ערשט פאַרלירן דעם פּאַסטן. מיליציאַנטן וועלן זיי שוין נישט זיין. די גמינע וועט זיך מיט זיי אָפּרעכענען. נאָר די געלט-געבער וועלן דאָס מוזן אויפווייזן, וועמען און וואָס זיי האָבן געגעבן. אָבער ווער וועט דאָס וועלן טאָן? — רעדט ער ווייטער — די, וועלכע האָבן זיך געראַטעוועט מיט דער הילף פון מיליציאַנט, וועלן שווייגן. זיי זענען גליקלעך, אַז זיי זענען אַרויס פון דער קליאַטקע. אַזעלכע, וואָס האָבן גוט באַצאָלט און זייערע קרובים זענען סיי ווי געוואָרן אַוועקגעשיקט, וועלן אויך שווייגן: זיי וועלן נישט דערציילן וועגן אַזעלכע גרויסע סומעס. נאָר זיכער וועלן זיך געפינען גענוג אַזעלכע, וואָס וועלן זיין דרייסט און מעלדן אין דער גמינע, אַז מען האָט זיי אָפּגענאַרט.

די גמינע האָט דורכגעפירט אַ שטרענגע אויספאַרשונג און באַשטראַפט די שולדיקע מיליציאַנטן, וועלכע האָבן געוואָלט רייך ווערן אויפן חשבון פון אייגענע אומגליקלעכע ברידער. זיי זענען געוואָרן רעדוצירט פון דער ארבעט און אויף זייער אַרט זענען אַנגעקומען אַנדערע.

אין איינעם אַ פרייטיק צו נאַכט, נאָך ליכט-בענטשן, באַמערק איך אין טויער פונעם הויז פרעמדע מענטשן.

— פון וואנען קומט איר אַהער אין דער איצטיקער שעה? — פרעג

איך זיי.

— מיר קומען פון כושאנאוו, אנטלאפענע פון די וואגאנעס — באקום
איך אן ענטפער. — מיר זענען אנטלאפן פון דער אויסזידלונג, וואס דויערט
שוין אין כושאנאוו פיר טעג.

— האָט איר עמעצן דאָ?

— קיינעם נישט! — געזען אַ יידיש הויז, זענען מיר אַריין.
דערהערנדיק די ווערטער, ווענד איך זיך צום סטרוזש, וועלכער האָט
געוואָרט, אז די פרעמדע זאָלן פאַרלאָזן דאָס הויז, ווייל עס האָט זיך שוין
דערנענטערט די נאַכט-„שפּערע“ און ער דאַרף שליסן דאָס טויער.
— מאַך אַ שווייג, מיכאל — בעט איך זיך ביים סטרוזש, וועלכער
האַט נאָך אַלץ געוואָרטשעט. — דו וועסט באַקומען געלט אויף בראַנפן
און זאָלן זיי איבערנעכטיקן די נאַכט און מאַרגן פרי וועלן מיר זען.
דערהערנדיק בראַנפן, איז ער געוואָרן ווייכער, באַלעקט די ליפן, ווי
ער וואָלט שוין געפילט דעם טעם פון דער משקה. ער האָט מסכים געווען
זיי זאָלן בלייבן נעכטיקן אין טויער. צוויי בחורים האָבן איך מיטגענומען
צו זיך אין שטוב.

שבת פרי זענען עטלעכע אַריינגעקומען און נישט דרייטט געבעטן
אַ וואָרעם גלאָז טיי.

צום מיטאָג זענען שוין געווען מיט אונדז זעקס פּערזאָן און זונטיק
פרי האָט זיך די צאָל פאַרגרעסערט אויף דרייצן, אין דעם — אַ קליין
מיידעלע.

אַלע זענען דערשלאָגן, אַז אַ דאָך איבערן קאַפּ און אַן דאָס מינדעסטע
צום לעבן.

ביי די טויערן פון דער גמינע הענגט אַ מעלדונג, וואָס וואָרנט:
„פאַר אויסבאהאַלטן אַ פרעמדן מענטשן דראָט טויט-שטראַף!“
רייזיקירנדיק מיטן אייגענעם לעבן, האָבן מיר באַשלאָסן צו טיילן זיך
מיט די פרעמדע מיטן לעצטן ביסן. זיי האָבן זיך אויפגעהאַלטן ביי אונדז
אין שטוב, זאָלן דאָ דערמאָנט ווערן זייערע נעמען: מאַנדשיק מיט זיינע
צוויי זין טולעק און מענדעק און זיין טאָכטער אסתר. פרוי באַרבער מיט
איר מיידעלע. איטקע שפּאַנגעלעט, אברהם שאַצקער, שמואל ראָזענצווייג,
חיים זאַגורסקי, יעקל פּישוואָן, שאַפּס ענגלענדער און נאָך אַנדערע.

הדסה פרייוועס

— וואָס טוט איר? — ווענדעט זיך צו מיר אַ סכנה — איר שטעלט דאָך אין סכנה אייער גאַנצע פאַמיליע! ווייסט איר דען נישט, אַז מען טאָר נישט האַלטן ביי זיך קיין פרעמדן? פון אירע ווערטער האָב איך אַ ציטער געטאָן.

— אַ, איך ווייס — האָב איך דרייסט און זיכער געענטפערט — אָבער איך וויל פון דעם נישט וויסן.

— איר זענט נישט גערעכט — זאָגט ווייטער מיין סכנה — דאָס איז אַן איינשטעלעניש, אַ סכנה.

— יא, אַ גרויסע סכנה, אָבער סיי ווי זענען מיר אין אַ סכנה. אויב ס'וועט נישט קומען קיין הילף פון ערגעץ, זענען מיר אַלע פאַרלוירן... לאַנג האָב איך נאָכגעטראַכט וועגן דעם און פאַרט נישט געקענט פאַר זיי פאַרשליסן מיין שטוב, ווי עס האָבן דאָס אַ סך אַנדערע געטאָן. צוזאַמען מיט זעליגן און מיט די קינדער האָבן מיר באַשלאָסן אַנגרייטן די שטריק און אויב ס'וועט דראָען אַ געפאַר, וועלן מיר שפּרינגען אַראָפּ, אין קליינעם הייפל, וואָס איז פאַרשטעלט פון אַלע פיר זייטן מיט הויכע מויערן — אַ לידיקער, פאַרבאַרגענער חלל. — ניין, מירן זיי נישט טרייבן פון אונדזער שוועל. אין אונדזער הויז וועלן זיי געפינען זייער היים. מיר האָבן זיי אַלע, קעגן דער געפאַר, אַריינגענומען, אויפגעהויבן זיי פון דערנידע־ריקונג, געהאַלפן אין זייער גרעסטער פאַרצווייפלונג. די מענטשלעכע פליכט מוז זיין שטאַרקער פון דייטשן רוצחישן געזעץ! און ווי צו באַפעס־טיקן דעם דאָזיקן אייזערנעם באַשלוס, האָב איך געעפנט די שאַנק און צו זיי געזאָגט: דאָ האָט איר וועש און מלבושים, זאָל יעדער נעמען וואָס ער דאַרף.

אסתר און איטקע, די צוויי יינגערע מיידלעך, פירן אַן מיט דער שטוב, קאָכן מיטאָג פאַר אַלע. פון דעם בעטגעוואַנט, מאַטראַצן און מאַנטלען מאַכן מיר געלעגערס פאַר יעדן און אַזוי זענען מיר איבערגעשלאָפן די ערשטע נאַכט.

אין איינעם אַ פרימאַרגן דערטראַגט זיך אַ טומל פון הויף. עמעצער שרייט: משוגעים! ווער וואַרפט דאָס שטיינער אויף אַ דייטשן זעלנער! דורך די פענצטער זעען מיר: אַ צעווילדעוועטער שופאַק לויפט אַרום

אין רויך פון בושעזשינקי

איבערן הויף און שיסט אין דער לופטן, ער צילט אין די פענצטער און שרייט:

— פארפלוכטע הונדע! ווער האָט די שטיינער געשמיסן? איר וועט פֿאַר דעם טייער באַצאָלן?

אַרויסגעוויזן האָט זיך, אַז פרוי באַרבערס אַכטיגאַריק מיידעלע האָט זיך אַרויפבאַקמען אויפן בוידעם און פון דאָרט אַראַפּגעוואָרפן שטיינער. עס איז געוואָרן אַ בהלה. אַלע זענען אַנטלאָפן פון הויז. יעדער זוכט, וווּ צו באַהאַלטן זיך. מיר זענען אַריין אין דער חורבה פון אַן איינגעפאַלן הויז און אין פּאַנישער שרעק איבערגעלעבט דאָרט דעם טאָג און אַ לאַנגע שווערע נאַכט. אַז די בהלה האָט זיך איינגעשטילט, זענען אַלע צוריקגע-קומען.

דער ערשטער פון די כּוזשאַנאָווער איז אַוועק פון אונדז טולעק, אַ יונגער שלאַנקער בחור פון אַ יאָר צוואַנציק. אַ דאַנק זיין נישט-יידישן אויסזען האָט ער געקענט זיך פריי באַוועגן אין די קריסטלעכע גאַסן. אַנגעטאָן ווי איינער פון דער היטלער-יונגט, איז ער געפאַרן מיט דער באַן איבער אויבערשלעזיען קיין קאַטאַוויץ, גליוויץ, און נאָך ווייטער, געזוכט צו פאַרדינען אויפן לעבן. נאָר לאַנג האָט דאָס נישט אַנגעהאַלטן, טולעק איז אין איינעם אַ טאָג אַוועק און מער נישט אַהיימגעקומען. ווי מיר האָבן זיך שפּעטער דערוויסט, איז ער אין מיטן גאַס אין קאַטאַוויץ. דערשאַסן געוואָרן.

דער צווייטער איז אַוועק זיין פּאַטער. מען האָט אים צוגענומען פון דער גאַס און אַוועקגעשיקט אין לאַגער. נאָך עטלעכע זענען שפּעטער געכאַפט געוואָרן ביי פאַרשידענע אַבלאַוועס און אַקציעס. נאָר איינציקע פון די כּוזשאַנאָווער זענען פאַרבליבן און צוזאַמען מיט אונדז איבערגעזידלט געוואָרן אין געטאַ.

געטאָ שראָדולע

אויף די ווענט פון דער גמינע האָבן זיך באַוווּזן פּלאַקאַטן מיט פּאַלגנ־
דיקן אינהאַלט :

„אַלע יידן דאַרפן זיך רעגיסטרירן, כדי צו באַקומען אַ דירה אין
געטאָ שראָדולע. יעדער איינער דאַרף זיין גרייט מיט זיינע זאַכן אַריבער־
צוציען זיך. נאָך דעם טערמין טאָר קיין שום ייד נישט געפּינען זיך אין
שטאָט“.

אַלע איילן זיך, וואָס פריער זיך צו רעגיסטרירן, כדי צו באַקומען
אַ בעסערע דירה אין געטאָ.

די גזירה צו פּאַרלאָזן די שטאָט אין ווינטער האָט ביטער געטראָפּן
די יידישע באַפּעלקערונג. צווישן די איינוווינער געפּינען זיך אַ סך קראַנקע,
וואָס קורירן זיך מיט היימישע מיטלען. קיין דאָקטאָר רופּט מען נישט,
צוליב דער מורא פון אַוועקשיקן. קראַנקע ווערן דאָך צוגענומען און אַוועק־
געשיקט.

פון אַלע הייזער האָבן זיך געטראָגן קרעכצן, געוויינען, וווּ זאַל מען
זיך אַהינטאָן מיט קראַנקע און קליינע קינדער. אין אַזעלכע קעלטן? דאָס
קליינע דערפּל מיט די עטלעכע צענדליק הייזלעך וועט דען קאַנען אַרייַן־
נעמען די גאַנצע שטאָט יידן? עס איז פּאַרויסצווען די קאַטאַסטראַפּאַלע
לאַגע, וואָס עס דערוואַרט דער יידישער באַפּעלקערונג.

גלייך נאָך דעם ווי דער אויפרוה איז דערשינען, האָט זיך אַנגעהויבן
די איבערזידלונג פון שטאָט אין געטאָ. געווען איז ענדע נאָוועמבער 1942.
דאָס איבערפירן איז צוגעגאַנגען לויט קאַטעגאָריעס: א' און ב', די

וועלכע האָבן ביי דער רעגיסטראַציע באַקומען דעם אות א' זענען איבער-געשיקט געוואָרן קיין שראַדולע. די, ווידער, וועלכע האָבן באַקומען דעם אות ב' זענען אוועק אויף אַלט-סאַסנאַוויץ.

מיר האָבן באַשלאָסן צו וואַרטן און זיין פון די לעצטע. נישט אַזוי לייכט געווען זיך צו שייַדן מיט דער היים. די צייט וואַרט אָבער נישט און דאָס אומפאַרמיידלעכע האָט זיך דערנענטערט. פאַרצווייפלטע, פול מיט יאוש, האָט מען זיך אָנגעהויבן פאַקן. אָבער וואָס טוט מען מיט די אַלע זאַכן?

פאַר צוויי־דריי משפחות איז צוגעטיילט געוואָרן אַ קליין צימער. קיין שום זאַך טאַר מען נישט פאַרקויפן. איבערלאָזן אַלץ? נעמען אַ פעקל אויף די פלייצעס און גיין? גיין! — בונטעוועט זיך אין אונדז — די גאַנצע האַרעוואַניע פון יאַרן איבערלאָזן פאַר די גוים? זיי, די פויעריים פון שראַדולע וועלן פאַרנעמן די יידישע דירות מיטן האָב און גוטס, זיי וועלן זיך דאָ באַזעצן און ווערן אונדזערע יורשים? גיין! מיר וועלן אַלץ מיטנעמען!

מיט שווערער מי איז געלונגען זעליגן, פאַר אַ הויכן פרייז, צו קריגן אַ ראַל־וואָגן ביי אַ קריסט. זיין ווייב, וואָס איז מיט אים מיטגעקומען, איינגעהילט אין אַ גראָבן טוך, נעמט גלייך צו דעם טיש־סערוויז און צוויי קרישטאַלענע וואַזעס, באַמערקנדיק דערביי מיט אַ פרומער מינע:

— איר דאַרפט דאָך מער נישט האָבן אַזעלכע זאַכן...

מיר זענען אַזוי דערדריקט און צעבראַכן, אַז מיר זענען אַפילו נישט אימשטאַנד צו רעאַגירן און אַפענטפערן.

מיר זענען פאַרנומען מיט פאַקן זעק, קאַסטנס, קוישן. די שטוב קוקט אויס ווי נאָך אַ שריפה. די שענסטע זאַכן, מיט וועלכע מיר האָבן זיך יאַרן געצאַצקעט, וועלכע האָבן באַצירט אונדזער היים, זענען איצט אין גאַנצן איבעריק. מיט יעדער זאַך, וואָס ווערט פאַרפאַקט, ווערט איינגע-פאַקט אַ שטיק האַרץ, אַ שטיק פון דער נשמה. די שבת־לייכטער, די בעכערלעך, אַנטיקן, וואָס דערציילן וועגן דורותדיקן יידישן לעבן זענען

הדסה פריוועס

צעוואַרפן און וואַלגערן זיך ווי אומנייטיקע חפצים. מען טרעט אויף זיי מיט די פיס.

ווי וועלן מיר דאָס אַלץ אַהינטאָן? מיר האָבן בכלל נישט ווהיין צו גיין. דער וווינונגס-אַמט איז געשלאָסן. ס'איז נישטאָ מער קיין דירות. גויים מיט זעקלעך אויף די פלייצעס דרייען זיך הייטערע אַרום די הייזער. די טירן שטייען אָפן. מען דאַרף מער נישט קלינגען אָדער קלאָפן. זיי זענען אַנגעקומען פון די אַרומיקע שטעטלעך און דערפער, באַפאַלן, ווי רויב-פייגל, די יידישע הייזער. זיי האָבן זיך דערוואַרט. פאַר גראַשנס וועלן זיי אַפקויפן יידיש האָב און גוטס. די מערסטע פון זיי ווילן אַפילו די נישטיקע גראַשנס אויך נישט באַצאָלן. זיי ראַבירן פון אונטער די הענט און שלעפן אַוועק פולע זעק מיט יידישער האַרעוואַניע.

מיר האָבן שוין אויפגעהערט צו היטן. זאָלן זיי נעמען. אַ מין פאַר-שטיינערטע גלייכגילטיקייט באַהערשט אונדז. אַט זע איך ווי די פאלטיגע, אַ פאַלקס-דויטשקע, וואָס האָט צוגענומען סאַפירשטיינס ווורשטן-פאַבריק, שאַרט צונויף מיט אירע גראַבע לאַפעס פאַרשידענע ווערטפולע שטוב-זאַכן.

— איך וויל קויפן דעם זשיראַנדאַל — זאָגט זי מיט אַן איראַנישן שמייכל. — דער לינאַלעום פון אונטערן טיש געפעלט מיר — זאָגט זי, אַ שפרונג טוענדיק צום אייז-קאַסטן. זי שטרעקט אויס די הענט צו אַ קרישטאַלענעם סערוויז, און פאַר דעם אַלעם באַצאָלט זי מיט... אַ ווורשט און אַ קילאַ טריפה פלייש. ביים אַוועקגיין נעמט זי נאָך מיט אַנדערע „דראַבנע“ זאַכן. — דאָס וועט זיין אַ צולאַג — זאָגט זי מיטן זעלבן גיפ-טיקן שמייכל. — איר דאַרפט דאָך ממילא נישט מער אַזעלכע זאַכן. אין געטאָ וועט איר לאַנג נישט בלייבן. פון דאַרטן וועט מען אייך שיקן וויי-טער, — „טרייסט“ זי מיך און פינטלט אונטער מיטן אויג...

אַט אַזוי זענען אין געציילטע טעג ליקוודירט געוואָרן די יידישע היימען, די איינגעפונדעוועטע, דורותדיקע יידישע היימען.

ווען דאָס מעבל איז שוין געלעגן אויף דער פלאַטפאָרמע גרייט צום פאַרן, באַווייזט זיך ווידער אַ גויע.

— גיב מיר... — זאָגט זי. און איידער איך האָב צייט מיך אַרומצו-

קוקן, שלעפט זי אַראָפּ פון וואָגן אַ האַלבען שפּיגל פון מיין געוועזענעם
שלאָפּצימער און גייט זיך רויד אַוועק.

פון מיין וווינונג פאַרן מיר צום הויז פון מיינע עלטערן. זיי, די באַזיי-
צער פון גרינע בילעטן, האָבן נישט קיין רעכט צו וווינען אין געטאָ. פאַר
זיי איז באַשטימט דער באַזונדערער קוואַרטאַל אויף אַלט־סאַנסנאָוויץ. און
די, וועלכע זענען אַהין געשיקט געוואָרן, האָבן זיך געוואַלגערט אונטערן
פרייען הימל. די קאַטעגאָריע האָט מקנא געווען די, וועלכע האָבן זוכה
געווען אַריינצוקומען אין געטאָ שראַדולע. האַבנדיק דעם אַרדער אַריינצו-
קומען אין געטאָ, האָבן מיר באַשלאָסן מיטצונעמען מיט זיך די עלטערן,
הגם זיי וועלן פאַררעכנט ווערן פאַר אומלעגאַלע. פון זייער גרויסער דירה
נעמען מיר נאָר אַרויס פּעקלעך וועש און מלבושים. דער טאַטע, אַנגע-
טאָן אין וואַרעמען ווינטער־פאַלטן, גייט היין און צוריק פון טרעפּנהויז
אין שטוב אַריין, ווי דערמאַנענדיק זיך אין עפּעס. ער גייט צו צו דער
אייזערנער קאַסע, שליסט אויף די געפאַנצערטע שווערע טיר און נעמט
אַרויס אַ גרוי לייוונטן זעקעלע מיט אַלטע מטבעות, אַנטיקן פון פאַר-
שידענע לענדער און צייטן. ער טרייסלט דאָס אויף און מיט אַ רעזיגנירטן
בליק שטעלט ער דאָס אַוועק אין ווינקל פון דער אָפּענער קאַסע, דער-
ווייטערנדיק זיך דערפון.

די מאַמע גייט פון איין צימער אין צווייטן. זי איז דערשלאָגן, טרויער-
ריק. אין סאַלאַן־צימער בלייבט זי שטיין, באַטראַכטנדיק צום לעצטן מאָל
דאָס רויטע פּליושענע מעבל. זי הייבט אויף איר פנים צום קרישטאַלענעם
הענג־לאַמפּ און טרערן באַווייזן זיך אין אירע אויגן.

— ווהיין זאָל איך גיין? — פרעגט זי מיט אַ געבראַכענער שטימע —
און וואָס וועט ווייטער זיין?

אין ווינקל פון עסצימער קלינגט אויס דער לאַנגער שטייזיגער די
צענטע שעה. מיט וואַקלדיקע, לאַנגזאַמע טריט פאַרלאָזט די מאַמע די
שטוב. ביי דער שוועל פאַרהאַלט זי זיך, הייבט אויף אירע צאַרטע ווייסע
הענט און קושט די מזוזה.

דער וואָגן פאַרקירעוועט צו מיין שוועסטער חוושטשע. אויך דאַרט לאַדן
מיר אויף עטלעכע פּעקלעך. דערזענדיק אונדז אַנקומען, האָבן די קינד-

הדסה פרייוועס

דער, יאסעלע און בערעלע, שטארק געפרייט זיך. זיי האבן געפאטשט מיט די הענטלעך ווי אין דערווארטונג פון א פריידיק געשעעניש.
— מאמע, דאָרט ווהיין מיר פאָרן, וועלן מיר טרעפן דעם טאטן? —
פרעגן זיי.

זייער פאָטער, שלמה פירסטענבערג, איז אומגעקומען ביי די דייטשן אין עלטער פון דרייסיק יאָר.

— ניין, קינדערלעך, דעם טאטן קאָנען מיר מער נישט זען, — רופט זי זיך אָן מיט טרערן אין די אויגן, — די דייטשן האָבן אים אַוועקגעשיקט ווייט, ווייט, דאָרט אין די הויכע הימלען, ווו עס איז פאָראַן אַן אַנדערע, אַ בעסערע וועלט...

די פלאַטפאָרם איז גרייט צום פאָרן. מיר זעצן זיך אַרויף אויף די זאָכן, דער וואָגן רירט פון אָרט, זעליג גייט נאָך צו פוס, מיט לאַנגזאַמע טריט, מיר פאָרן צום געטאָ. דער שניי־ווייסער וועג איז באַלייגט מיט טויזנטער יידן, פוסגייער. געוואַלדן און געשרייען פון צעטומלטן עולם. יעדער שלעפט עפעס אויף זיינע געבויגענע פלייצעס. איינער — אַ זעקל, אַ צווייטער — אַ צעריסענע וואַליזע, אַ פעקל בעטגעוואַנט, ווו ס'ליגט איינגעוויקלט אַ קינד. איינער פירט אַן אַלטע מאַמע ביי דער האַנט. ס'איז דער לעצטער טערמין. אַלע מוזן היינט פאַרלאָזן די שטאָט און אַריבערגיין אין געטאָ. אין גרויס איילעניש האָבן מענער זיך איינגעשפּאַנט אין האַנט־וועגעלעך, געשלעפט פעקלעך בעטגעוואַנט און וועש צוזאַמען מיט דער־שראַקענע וויינענדיקע קינדער. פרויען, וואָס זייערע מענער זענען שוין פון לאַנג אין די דייטשע לאַגערן און מאַטערן זיך אין גויט און אין הונגער, טראָגן אויף זיך קליינע און קראַנקע קינדער מיט היץ, אַרויסגענומען פון ד' בעטן.

די געוויינען און געשרייען האָבן זיך געהערט זייער ווייט. גויים זענען אַרויס פון זייערע הייזער און שמייכלען און זשעסטקולירן מיט די הענט — „זשידי“ — שרייען זיי נאָך, סאַמע זשידי... דערלעבט אַ נקמה, אַך וואָס פאַר אַ נקמה.

— ווהיין פאָרן מיר? — פרעגט די מאַמע — וואָס וועט ווייטער

זיין מיט אונדז?

דער וואָגן סקריפעט און קרעכצט איבער דעם טרוקענעם פראַסטיקן שניי. ווי אויף צו להכעיס, איז די זון אַרויס, ווי זי וואָלט זיך גערייצט מיט אונדז, געלויכטן און געוואַרעמט. און אין אונדזערע הערצער איז אַזוי פינצטער, אַזוי ביטער.

דער לאַסט-וואָגן בלייבט שטיין. די פּערד סאַפּען שווער. זיי קענען ווייטער נישט גיין. אַ געדיכטע פּאַרע זעצט פון זייערע רוקנס. מיט גרויס מי זענען מיר קוים אַרויף אויפן בערגל, וואָס הייסט שראַדולע. ביים ראַנד פונעם וועג, אויף אַ ליידיקן ליימיקן פעלד בלייבט ליגן פּאַריתומט אַ האַלבער קרעדענס, וועלכער איז אַרונטערגעפּאַלן פונעם וואָגן. ער זעט אויס ווי אַן איינזאַמע מצבה אין אַ וויסטן אַרט. מיר לאָזן איבער דעם קרעדענס און פּאַרן ווייטער. ווידער איז דער וואָגן אַריין אין אַ טיפּער גרוב. מיר האַבן קוים זיך אַרויסגעקראַגן פון דאָרטן, און דער לאַסט-וואָגן בלייבט שטיין.

מיטן אויג קאָן מען אַרומנעמען דעם גאַנצן שטח. קליינע אַפּגעריסענע הייזלעך זענען צעוואַרפן איבער די שמאַלע געסלעך. די זון האַט אויפֿ-געטייעט דעם שניי און פון אונטער דעם ווייסן צודעק באַווייזן זיך שוין גרויסע שוואַרצע בלאַטע-פלעקן.

ביי דער זייט שטייען עטלעכע קליינע הייזלעך, אַרום זיי קלעפּן זיך הונדערטער מענטשן, וואָס איז אַזאַ געלויף? — פּרעגן מיר. דאָס איז די יידישע גמינע, — באַקומען מיר אַן ענטפּער. אויף דער אַנדערער זייט פונעם וועג, אויפן ליימיקן פעלד, ליגן צונויפגעוואַרפן בערג מיט זאַכן. שטיקער מעבל, קוישן, קאַסטנס און פּעקלעך, אַרום וועלכע עס זיצן פרויען, מענער און קינדער. דאָ ווערן אַראַפּגעוואַרפן אויך אונדזערע זאַכן. ווען און וווּ באַקומט מען דאָ אַ ווינונג?

אַבער יעדער ציט מיט די פלייצעס, קיינער ענטפּערט נישט. ס'הייבן זיך פאַר אונדז אַן שווערע טעג. ס'פּאַלט צו די נאַכט. אַ פּראַסטיקע נאַכט אונטערן פרייען הימל.

די 10 זעק מיט ספרים, וואָס זעליק האַט אַזוי זאָרגפעליק פּאַרפּאַקט און מיטגעבראַכט, וואַלגערן זיך אין דער בלאַטע. מיר וואַרפן אַ טרויעריקן בליק אויף די גרויסע גמראַת און ווילנער ש"ס און אינסטינקטיוו הייבן

הדסה פרייוועס

זיך די אויגן צום הימל: „גאטעניו! ווי קאנטו דאס צווען? וואס האסטו געמאכט פון אונדז? יידישע קינדער וואלגערן זיך אין די גאסן, אין דער בלאַטע, געיאַגט און געטריבן ווי קרעציקע הינט, פאַר וואָס? ווער קאַן מיר דעם ענטפער געבן?

מיין ברודער יאַנקל האָט ענדלעך באַקומען אַ „דירה“, אַ שטיבל מיט אַ קיכל, צוזאַמען מיט נאָך אַ פאַמיליע. די שותפּטע צו דער דירה וויל אונדז נישט אַריינלאָזן. דאָס קיכל שטייט אָפּן און ליידיק, מיט אַ צעבראַכן טירל. האָבן מיר זיך ממש אַריינגעריסן. פון די ווענט טריפט אַ פייכטקייט, צונויפגעמישט מיט אַ ווייסן שימל. עטלעכע פעקלעך האָבן מיר דאָ אַריינגעטראָגן און אַוועקגעלייגט ביי דער וואַנט. מיט צוויי שופּלאָדן פון דער שאַנק מאַך איך אַ פייער אין ליימיקן אייוועלע, כדי זיך צו דערוואַרעמען. זינט עטלעכע טעג טרינקען מיר דאָס ערשטע ביסל וואַרעמע וואַסער. ס'איז ווידער נאַכט. האַלושע איז אין שאַפּ ביי דער נאַכט־שיכט. יאַסעלע ליגט באַהאַלטן אונטער די פעקלעך נעבן דער נאַסער וואַנט. ער געפינט זיך אויף דער רשימה אַוועקגעשיקט צו ווערן אין לאַגער. זעליג איז באַהאַלטן אויפן בוידעם, דער טאַטע איז אַוועק געכטיקן ביי באַקאַנטע. איך מיט דער מאַמען זיצן אַנגעלענט אויפן קאַסטן און אַזוי קלייבן מיר זיך פאַרברענגען די נאַכט.

ס'איז אַ שטילע פינצטערע נאַכט, דורך די שוויבן זעט מען נאָר דעם שוואַרצן פאַרמאַכטן געטאַ-הימל. אַ טייל פון די געטאַ-אינוויינער זענען אַוועק אין שטאַט צו דער נאַכט־שיכט. אַ טייל זענען געקומען פון דער אַרבעט און דאַרפן איצט רוען.

אין פאַדער-היזל זיצן איינגעטוליעט ביי דער וואַנט, ווי צוויי שאַטנס, די פרוי שטיין מיט איר מוטער. זיי האָבן זיך דאָ אַריינגעריסן, פאַרכאַפּט אַן אַרט נעבן דער גרינער לייטער, וואָס פירט צום בוידעם.

פלוצלונג דערהערט זיך אַ טומל, וואָס רייסט איבער די אַנגעלאַדענע שטילקייט. מיליך לויפט. עס קלאַפּן זיערע שטיוול. יעדער קלאַפּ מאַכט אַ לאַך אין די הערצער. נישט קיין קלענערן רושם מאַכן די יאושדיקע קולות פון די כושאַנאָווער יינגלעך, שאַצקער און ראָזנצווייג, וועלכע ליגן באַהאַלטן אין קעלער. — מיר ווערן געפרוירן — שרייען זיי — מיר

קאנען נישט אויסהאלטן די קעלט. אבער מיט וואס קאנען מיר זיי העלפן?
אויך די „אויבערשטע“ דירה איז ווי א פינצטערער גרוב. אונדזערע גלידער
זענען פארשטייפט פון קעלט. און די נערוון זענען קאנצענטרירט צו דעם,
וואס קומט פאר אין דרויסן.

ס'דערנענטערן זיך שווערע טריט. דאס דארפישע פאדערהייל גיט
זיך א טרייסל, ווי צום איינפאלן. די טיר האט זיך אויפגעריסן, פאר די
אויגן לייכט אויף דאס ליכט פון א טאשנלאַמפּ.

— ארויס מיט די „קען-קארטן“ — דערהערט זיך א באפעל.
ציטערנדיק פון שרעק און קעלט, ווייזט די פרוי שטיין איר בלויע
קארטע. איר מוטער דערקלערט מיט א געבראָכענער שטימע: „כ'האָב פאָר-
לויִרן די קארטע“.

— קום מיט, — דערהערט זיך א געשריי.

— וואָרט אויס — האָט די טאָכטער זיך אויפגעכאַפט ווי פון אַ בייזן
חלום. — כ'וועל זוכן. — זי האָט אַבער די קארטע פון איר מוטער נישט
געקענט ווייזן, מחמת זי האָט געהאַט אַ גרינע קארטע, די ערשטע צום
אויסזידלען. באַלד איז זי אַריין אין קיכל און אַנגעהויבן שרייען: „ווי איז
מיין מאַמעס בלויע קארטע?“ גלייך ווי מיר וואָלטן דאָס געוואָסט. זי
לויפט אַרום און שרייט ווילד: „כ'וועל נישט געבן די מאַמע, ניין! נעמט
מיד!“

ס'קומט פאר אַ פאַרביסענער געראַנגל פון צוויי שוצלאָזע פרויען מיט
דער מיליך, און שוין פירן זיי די עלטערע פרוי. די טאָכטער איז נאָכגע-
לאָפן מיט אַ געיאַמער, וואָס האָט זיך אָפגעשלאָגן אין דער פינצטערער
נאַכט, ווי אַן עכאַ.

— האַלט! — האָבן זיי אויפגעהויבן זייערע שטעקנס — ווייטער
גייסטו נישט, ס'איז נאַכט־שפּערע... — — —
— יאַסעלע?

— יא, מאַמע, כ'האָב אַלצדינג געהערט. — ענטפערט ער מיר.
פאַרן גמינע־הויז האָבן זיך נאָך דער נאַכט־אַקציע פאַרזאַמלט הונ-
דערטער מענטשן, ביי וועמען ס'זענען צוגענומען געוואָרן טאַטעס, מאַמעס.
אין אַן אויפגעטרעטער שטימונג וואָרטן אַלע אויפן אַנקומען פון די גמינע־

באזאמטע, ווי אויפן יידישן אויסלייזער... פונקט אכט א זיגער זענען אָנגע-
קומען די גמינע־לייט.

נישט אומקונדיק זיך אויף קיינעם פון פאַרזאַמלטן עולם, זענען זיי
גלייך אַרײַן אינעווייניק.

— מיין מאַמע! מיין טאַטע צוגענומען! — לויפט מען זיי נאָך מיט
אַ געוויין.

— אייער מאַמע איז שוין באַפרייט! — שרייט עמעץ צו דער פרוי
שטיין, וועלכע איז אין איילעניש געלאָפן צום פאַרקראַטעוועטן אַרעסט-
פענצטער מיט אַ ביסל טיי פאַר איר מוטער.

נאָך עטלעכע פון די געפאַנגענע זענען באַפרייט געוואָרן. זיי פאַר-
לאָזן איצט די גמינע און שפּאַנען ווי ניי־געבוירענע איבער די גאַסן פון
געטאָ.

נאָך פאַרהעלטנישמעסיק רויקע נעכט דערהערט מען ווידער דאָס
לויפן פון מיליץ איבער די הייזער. עס קומט פאַר אַן אַקציע אויף מענער.
מיר זענען באַהאַלטן אויפן בוידעם מיט שטרוי, איבערן שטאַל פון די
גמינע־פּערד. צוזאַמען מיט אונדז זענען נאָך צוויי פּרעמדע יינגלעך. מיר
הערן זיך איין אין יעדן שאַרף, וואָס קומט פון דרויסן.

אַזוי ווערן מיר יעדע נאַכט פון דאָס ניי אויפגעשוידערט. נעכט,
זול מיט פיין און קאַשמאַרן. נישט האַבנדיק קיין דאָך איבערן קאַפּ, זוכט
יעדער וווּ איבערצונעכטיקן. מיט שרעק דערוואַרט מען דעם פּרימאַרגן.
ביז מיר טרעפן זיך ווידער, גייט שיער די נשמה נישט אַרויס. דער הונ-
גער און די נויט טוען דאָס זייעריקע. קינדער וויינען און בעטן אַ שטיקל
ברויט. דערוואַקסענע לויפן אַוועק צו דער אַרבעט אָן עסן. זייערע פּנימער
זענען געל און אויסגעדאַרט, די מלבושים אַלט און אַפּגעריסן, ס'איז
שוין נישט געבליבן וואָס צו פאַרקויפן. ברויט איז זייער טייער. ס'איז
געוואָרן אַ הונגער, אַן אַרעמקייט.

נאָך אַ סך מי און לויפענישן האַבן מיר ענדלעך באַקומען צוגעטיילט
אַ „דירה“ — אַ קליין קיכל. אייגנטלעך איז עס אַ קאַרידאַרל. פון ביידע
זייטן האַבן זיך געפונען שטיבלעך, וווּ עס זענען איינגעקוואַרטירט געוואָרן
נשפּחות מיט קינדער. אַלע איינוווינער פון דער בשותפותדיקער דירה

אין רויך פון בושעזשינקי

מוזן אדורכגיין דורך דעם קיכל. אין דער דירה קענען מיר זיך נישט אריינ-
ציען, וויל יאסעלע ווערט געזוכט. ער געפינט זיך אויף דער רשימה
אזועקגעשיקט צו ווערן אין לאגער. ווו זאלן מיר באהאלטן יאסעלען?
איבער די געסלעך פונעם געטא, בארג-ארויף, בארג-אראפ, פארזונקען
אין באנגעס און אין בלאטע, זוך איך א באהעלטעניש פאר מיין קינד. איך
גיי איבער די שמאלע געסלעך און אין די אויגן ווארפן זיך מיר די שילד-
לעך פון די גאסן אין געטא, וואס רופט ביי מיר ארויס א שמיכל, בעת
איך ליען: „טובן-ציילע“, „קאצן-ציילע“, „הינער-ציילע“, „ציגן-ציילע“
אאו. די נעמען זענען געשאפן געווארן לויטן באפעל פון די דייטשן. זיי
האבן דאס אויסגעפונען די אריגינעלע נעמען פאר די געטא-גאסן.

דער טאג איז פארשוונדן, ווי א שווערער שטיין איז צוגעפאלן די
נאכט. מיליך לויפט און זוכט קרבנות. אלץ קומט פאר בינאכט. די נאכט
איז אונדזער גרעסטער שונא. שוין א ריי נעכט, ווי יאסעלע באהאלט זיך
אין א סטאדאלע. ווייט פון געטא. ער גראבט זיך איין אין שטרוי און אין
שרעק ווארט ער איבער די נאכט.

יעדן פארנאכט לויפן מאמעס, טאטעס איבער די געסלעך פון געטא,
זוכן א באהעלטעניש פאר זייערע קינדער. די אויגן ווארפן זיך ווילד, און
אין מוח טויכן אויף פארשידענע נייע געדאנקען: אפשר דא? אפשר דארט?
איינער היט זיך פאר דעם צווייטן ביים געפינען א באהעלטעניש, א צווייטער
זאל נישט וויסן, נישט פארראטן, חלילה. ס'איז שפעט. די זון האט זיך
שוין געזעצט. זיי זוכן, ווי זיי וואלטן עפעס פארלוירן... א פאס אונטערן
בוים, א ליידיקע פאס פון קאלך, קיינעם וועט נישט איינפאלן, אז דא איז
עמעץ באהאלטן. יא! דאס וועט זיין גוט. די געדיכטע צווייגן פונעם בוים
וועלן פארשטעלן.

מ'רעדט וועגן א קינדער-אקציע... מאמעס האבן געכאפט זייערע
קינדער אין די ארעמס, געלאפן און נישט געוואוסט, ווו מיט זיי צו אנט-
לויפן! לויפן אויפן דאך, אויפן בוידעם אדער אין קעלער? ווער ווייסט
דען, ווו ס'איז בעסער? אנדערע מאמעס זענען אין ציטערניש אזועק צו
דער ארבעט מיט דער הייסער תפילה אויף זייערע ליפן: קינד מיינס, ווען
כ'וועל קומען, זאל איך דיך נאך טרעפן...

הדסה פרייוועס

און די איינגעפאלענע, אויסגעדארטע קינדער האבן מיט אַ מאַל באַקומען דעם אַנבליק פון דערוואַקסענע. זאָל זיך, אַז די געלע לאַטע, וואָס אויך זיי טראָגן, האָט עס געמאַכט?

אַ געהיימע ראַדיאָ-ידיעה גיט איבער היטלערס אַ רעדע: „מיר מוזן זיגן — שרייט ער — און מיר וועלן זיגן. דער פּרילינג וועט ברענגען דעם ענדגילטיקן זיג. דעם בלוטיקן שונא, די יידן, וועלן מיר אויסראַטן ביזן לעצטן!“

די בשורה האָט אויף ס'ניי צעבראַכן און אויפגעטרייסלט דעם געטאַ. נידערגעשלאַגענע, גייען אַרום די יידן ווי נישט קיין לעבעדיקע. אַפילו די אַפטימיסטן, וועלכע האָבן ביז איצט תמיד געבראַכט גוטע נייעס, און געגלייבט, אַז ס'דערנענטערט זיך די דייטשע מפלה, האָבן אויך איצט אַראַפגעלאָזט די קעפּ, ווי פאַרשעמטע, און אויפגעהערט טראַכטן וועגן אַ בעסערן מאַרגן.

*

די דירה, וואָס מיר האָבן באַקומען צוגעטיילט, שטייט נאָך אַ ליידיקע, מיר קענען זיך נאָך אַלץ נישט אַריינציען. יעדע נאַכט זוכן מיר ערגעץ וווּ אַן אַרט איבערצונעכטיקן אַדער פשוט איבערצוויצן. וועלן מיר דאַרטן זיך, קאַנען זיי אויסגעפינען יאַסעלען.

ווייזט אויס, אַז בלויז די זאַרג וועגן יאַסעלען איז נאָך נישט גענוג, איז צוגעקומען אַ פּרישער קלאַפּ: דער שאַפּ, וווּ האַלושע אַרבעט, איז באַפאַלן געוואָרן און האַלושע איז נישט געקומען אַהיים פון דער נאַכט-שיכט. איז דאָך נישט אַנדערש, נאָר מען האָט זי צוגענומען.

דערציטערט פון דער נייעס, האָב איך זיך אַריינגעשמוגלט אין שטאַט, כדי זיך עפעס צו דערוויסן. אויפן וועג דערהער איך אַ נייע „בשורה“: דער ערשטער טראַמווי פאַרטאָג, וואָס גייט קיין קאַטאוויץ, וווּ עס האָט זיך געפונען יאַסעלע צוזאַמען מיט נאָך 83 יינגלעך, אויפן וועג צו דער אַר-בעט, האָבן די דייטשן פאַרהאַלטן און אַלע יינגלעך צוגענומען.

נישט וויסנדיק וואָס ווייטער צו טאָן, בין איך געלאָפן צו דער גמינע. אַ קליינע אַפטיילונג איז נאָך פאַרבליבן אויף טאַרגאווע 12, אַ מיליציאַנט, מיט וויליונגעריש אַרויפגעדרייטע וואָנסעלעך, אין אַ פאַר גלאַנציקע

אין רויך פון בושעזשינקי

שטיוועלעך, האט מיך פארהאלטן ביי דער טיר. „קיי איינגאנג“ — האט ער כוואטסקע אויסגעזונגען אין דייטש. איך האב זיך אבער פארט אריינגעריסן. דער גמינע־באאמטער הייבט גלייכגילטיק מיט די פלייצעס און זאגט: „איך קאן אייך גארנישט העלפן“.

עס דערטראגט זיך אַ טומל פון גאס. דורך דער מאַנדזשעווער גאס ווערן געפירט די אַרבעטער פון העלדינס שאַפּ. צוויי טויזנט מענער און פרויען. זיי זענען אַרומגערינגלט מיט דייטשע זעלנער און געסטאַפּאַ. איך רייס זיך צו צום פענצטער, כ׳וויל צום לעצטן מאַל נאָך זען מיין קינד, אַבער, ווי אויף להכעיס, זע איך זי נישט. כ׳קען זיך בשום אופן נישט דערמאָנען, אין וואָס פאַר אַ קלייד זי איז היינט געגאַנגען צו דער אַרבעט. פאַר די אויגן איז מיר שוואַרץ, ווי אַ געדיכטע טונקעלע כמאַרע. איך זע נאָר זעלנער מיט רונדיקע שטאַלענע העלמען און אויסגעשטרעקטע ביקסן. דאָס פירט מען זיי צום „דולאַג“ (דורכגאַנגסלאַגער), און פון דאָרט אין די דייטשע לאַגערן.

די צימערן פון דער גמינע ווערן אויסגעליידיקט. די באַאַמטע גרייטן זיך אַוועקצוגיין. די ווייזערס פון גרויסן וואַנטזייגער דרייען זיך איבער, זאָגן אָן אַ שפעטע שעה. די גאַסן זענען אַפגעליידיקט. ס׳איז פרייטיק פאַר־נאַכט. מ׳טאָר שוין באַלד נישט גיין. ביז שראַדולע, צום געטאָ, איז אַכט קילאָמעטער. אַ צעבראַכענע, צוליבן גורל פון מיינע קינדער, לאָז איך זיך גיין אַהיים.

עס גייט מיר אַנטקעגן אַ „שופאַק“ (שוצפּאַליציי), ער זאָל נאָר נישט דערקענען מיין יידישע נאָז...

אין שטוב ברענען צוויי קליינע ליכטלעך אויפן טיש. דער טאַטע, אַנגעטאָן אין דער ווידענער קאַפּאַטע, די באַרד אַ פריש אַפגעגאַלטע. דאָס האָט אַ סאַלדאַט אים באַפּאַלן און אויסגעריסן די באַרד. ער דרייט זיך אַהין און צוריק איבערן שמאַלן שטיבל, ברעכט זיך די הענט און שעפּ־שעפט עפעס שטיל פאַר זיך. ס׳איז שבת.

איך זען מיך אַוועק אין אַ ווינקל און שווייג. אפשר ווייסט נישט דער טאַטע. פלוצים גיט ער מיך אַ פרעג: „האַסט געזען האַלושען?“
— וואָס רעדסטו, טאַטע, האַלושע איז דאָך אין „דולאַג“.

— ניין — זאגט ער — זי איז דא!
— טאטעשי, — האָב איך אויסגעשריען — דאָס איז נישט אמת.
כ'האָב דאָך מיט די אייגענע אויגן געזען, ווי מען האָט זיי אַוועקגעפירט,
דעם גאַנצן שאַפּ פון העלדין.

— ניין, קינדלעכן — האָט ער זיך צעכליפעט, — כ'זאָג דיר נישט
קיין ליגן, האַלושע איז דאָ. זי האָט זיך באַהאַלטן אין מאַגאַזין אונטער אַ
באַרג סחורה און מען האָט זי נישט געפונען.

האַלושע איז באַהאַלטן אין מאַנדזשעוו, צוזאַמען מיט די כוזאַנאַווער,
איטקע, אסתר און נאָך אַנדערע. הינטער פאַרשלאָסענע לאַדנס זיצן זיי
אין דער פינצטער, אין אַ קליין פאַרלאָזן הייזל אין יידן־פּערטל.

יאַסעלע, צוזאַמען מיט די אַנדערע יינגלעך, צוגענומענע פון טראַמוויי,
זענען נאָך אַ וואָך שווערער אַרבעט ביים לאַדן קוילן אין וואַגאַנעס, באַ־
פרייט געוואָרן.

וואָס טוט מען ווייטער? ווי גיט מען זיך אַן עצה? אין שאַפּ איז די
אַרבעט אָפּגעשטעלט. דערשראַקענע, האָבן מיר געזוכט אַ באַשייד. אַנדערע
האַלטן, אַז אַזוי קאָן די לאַגע ווערן נאָך ערגער. די דייטשן דאַרפן האָבן
אַרבעט. און דאָס שטומען פון די מאַשינען קען זיך שלעכט אַפּרופּן.

אומדערוואָרט איז געקומען אַ דערלייכטערונג. 200 מיידלעך זענען
באַשטימט געוואָרן אַלס „שליסל־קראַפּט“ פון שאַפּ. זיי האָבן באַקומען
„אייזערנע בריוו“. בערקאוויטש, דער אַנפירער פון דער אָפּטיילונג גיט
פייערלעכע הבטחות — און האַלושע גייט ווידער צו דער אַרבעט.

אָפּגעאַטעמט אַ ביסל פון דער דאגה, קומט ווידער די זאַרג וועגן
יאַסעלען. די דייטשע פירמע אין קאַטאַוויץ, וווּ ער אַרבעט, ציט כסדר
געלט. ווידער איינגעצאָלט טויזנט מאַרק, כדי אים אַראַפּנעמען פון דער
ליסטע — אָבער עס העלפט גאַרנישט. זיין נאָמען פיגורירט נאָך אַלץ
אויף דער רשימה, וואָס הענגט פאַר דער גמינע, און מען זוכט אים.

ס'איז ווינטער, וואָס אַ מאָל ווערן מיר מער אויסגעמאַטערט פון
אַרמוואַלגערן זיך אויף בוידעמס, אין וויסטע באַהעלטענישן. בייטאַג —
ביי שקלאַפּן־אַרבעט, ביינאַכט — נישט האָבן וווּ דעם קאַפּ אַוועקצולייגן.
די לאַגע איז אַן אַן אויסוועג. עמעצער פון די נאָענטע לייגט פאַר: אפשר

אין רויך פון בזשעזשינקי

דורכפירן איבער יאסעלען אן אפעראציע? דאס געטא איז לעצטנס בא-
הערשט פון דער דאזיקער עפידעמיע.

אוועקלייגן אים אין שפיטאל. זאל ער כאטש א פאר וואכן האבן
מנוחה.

— וואס זאגסטו צו דעם? — פרעג איך יאסעלען — ביסט מסכים?
אזוי ווי ישראל, פיזול און אנדערע.

דערהערנדיק דאס, ווערט ער בלאס און פארברעכט די הענט, ווי איי-
נער זאגט, וואס קען מען זיך העלפן? עס פעלט אים די שטוב, די היים, א
בעט אויסצורוען די גלידער, און נאך עטלעכע מינוט באטראכטן זיך, ענט-
פערט ער: „יא, כ'בין מסכים“ — —

אראפרייסנדיק פון זיך די געלע לאטעס, דעם מגן-דוד, גייען מיר,
אפגעזונדערט איינער פון צווייטן, איבער די וועגלאזע פעלדער און לידיקע
גאסן פון שטאט. מיר קומען צו צו מיין געוועזענער ווינונג אויף גלא-
וואצקעגא 1 (טוכגאסע). די דירה שטייט אפן, די פענצטער אויסגעהאקט.
ס'בלאזט א ווינט. א וואנט איז ארויסגעבראכן. מ'האט דא, זעט אויס, גע-
זוכט געלט, חפצים אדער גאר באהאלטענע יידן. די מעבל, וואס מיר האבן
געהאט איבערגעלאזט, זענען שוין צוגענומען געווארן. מידע, דערשעפטע
פון ווייטן וועג, זעצן מיר זיך אויף דער פאדלאגע, קוקן אויף זיך מיט
טרויעריקע בליקן — און מיר שווייגן. איך דערמאן מיר אין די גוטע
צייטן — ווי לאנג צוריק איז עס געווען? — די שבתים און יום-טובים,
וואס מיר האבן דא פארבראכט? יעדעס ווינקעלע דערמאנט אין עפעס
אייגנס, טייערס — איצט הערשט דא שטילקייט, א פארטייעטע, אן
אימהדיקע — — —

ביים כירורג פון יידישן שפיטאל ד"ר סטאך ווארטן אין דער ריי
צענדליקער יינגלעך און מיידלעך. אלע ווילן אנגענומען ווערן אין שפיטאל,
אדורכצופירן איבער זיי אפעראציעס, כדי צו האבן רו כאטש עטלעכע
וואכן.

ביים דאקטער אין קאבינעט האב איך באשטימט אן אפעראציע פאר
מיך קינד.

— דעם פאציענט דארף איך נישט האבן — דערקלערט מיר דער

הדסה פרייוועס

דאָקטער. — צאָלט איין טויזנט מאַרק און באַשטימט, וואָס פאַר אַן אַפּע־
ראַציע איר ווילט האָבן. אַ ברוך אַדער אַפּענדיציט?
— וועלכע איז אַ לייכטערע, הער דאָקטער? — פּרעג איך אַ דער־
שראָקענע.

נאָך אַ לאַנגן ישׁוב־הדעת האָט ער דעצידירט אויף אַ ברוך.
אַ הייסע כוואַליע האָט מיר אַ זעץ געטאָן אין קאַפּ. כ׳האַב געפילט, אַז
אַט פאַל איך אין חלשות. שוואַרצע רעדער האָבן זיך מיר געדרייט פאַר
די אויגן. ס׳איז מיר געוואָרן ענג. ממש דערשטיקט צו ווערן.
נעמען אַ געזונט קינד און אים אַוועקלייגן אונטערן מעסער?
ס׳איז געווען פאַרנאַכט, ווען איך בין מיט וואַקלדיקע טריט צוריקגע־
קימען צו יאַסעלען.

— גוט — זאָגט ער — זאָל זיין, ס׳לעבן איז סיי ווי נמאָס געוואָרן,
כוויל כאַטש נאָך איין מאָל שלאָפן אין אַ בעט...

איינגעקאָרטשעטע, צונויפגעטוליעטע פון פּראַסט און שרעק, זיצן מיר
אויף דער ערד, איינער נעבן אַנדערן, אין ווינקל פון מיין געוועזענעם
שלאָפּציער. פאַר די אויגן זע איך שוין דעם שפיטאַל, יאַסעלען מיט
באַנדאַזשן אויפן בויד. מיר ווערט הייס און קאַלט בלויז פון געדאַנק. אַ
קאַלטער שווייס באַדעקט מיין פנים. ניין! כ׳וועל דאָס נישט אויסהאַלטן!
מאַטערנדיק זיך אַ גאַנצע נאַכט פון די געשפּענסט־בילדער, האָב איך
קוים דערלעבט דעם פּרימאַרגן.

פלוצלינג דעהערן זיך טריט, פלינקע, פאַרזיכטיקע טריט.
— ווער גייט דאָס, מאַמע? — כאַפט זיך יאַסעלע און ווערט בלאַס,
ווי קאַלד. איך טוליע אים טיפּער איין אין מיר און מיט קלאַפּנדיקע הער־
צער דערוואַרטן מיר דאָס, וואָס וועט דאָ באַלד פאַרקומען.
עס הערן זיך טריט אין עסצימער. אַ הויכער דאַרער קריסט עפנט
דאָס טירל פון קאַכלע־אויזן און זוכט. און באַלד איז ער נעבן אונדז;
האַלט אין האַנט די פינף שאַכטלען סאַכאַרין, וואָס מיר האָבן פאַרגעסן
מיטצונעמען.

— יעזוס מאַריאַ! — שרייט ער אויס — וואָס טוט איר דאָ? יידן
זענען גאָר דאָ באַהאַלטן? — איז ער אויסער זיך פון אויפּרעגונג — אַווי

— זאגט ער — איר האָט נישט געוואָלט גיין אין געטאָ? טאָ קומט מיט מיר!

איך האָב אָנגעהויבן גלעטן זיינע אַרבל:

— האָב רחמנות, פּאַניע דראַגי, דו ביסט דאָך אויך מסתם אַ טאַטע פון קינדער, מיך זון איז קראַנק, כ'בין געקומען מיט אים צום דאָקטער, גאָט וועט דיר דערפאַר באַצאָלן.

— ריר מיך נישט אָן, זשידוואָ! — גיט ער מיך אַ שליידער. יאָסעלע צייטערט אויפן גאַנצן לייב.

— קומט! — שרייט ער — פאַרענדיקט זיך אייערע גוטע צייטן.

פון זיינע ווערטער ווערט מיר שלעכט. וואָס טוט מען? זעליג וועט אַפילו נישט וויסן, וווּ מיר זענען אַהינגעקומען. איך גיב אַ צי מיין אַרבל פון זשאַקעט, כ'וויל אים ווייזן מיין זייגערל. ס'גיט אַ גלאַנץ מיין גאַלדן זייגערל פון דער האַנט.

— אַ! — זאָגט ער — האָסט נאָך אַ שייך זייגערל. געלט האָסטו אויך?
— יאָ, — זאָג איך. איך נעם שנעל אַרויס פון טאַש די 200 מאַרק, וואָס כ'האָב מיטגענומען פאַרן דאָקטער און איך גיב זיי אים אַוועק. — נעם, נעם, — זאָג איך. אויך דאָס זייגערל האָט ער צוגענומען.
— איצט זאָלט איר שוין פאַרלאָזן דאָס הויז, איך וויל אייך דאָ נישט זען!

— מיר מוזן שוין אַוועק פון דאַנען, ער קאָן אונדז נאָך פאַרמסרן — זאָגט יאָסעלע צו מיר.

— יאָ, אַבער ווהיין זאָלן מיר גיין, קינד מיינס? — האָב איך געפרעגט אַ פאַרזאָרגטע.

— צום שפּיטאָל — זאָגט ער — עס וועט נאָך דויערן ביז דער אַפּע-ראַציע און דערווייל וועלן מיר געווינען צייט און עפעס אויסגעפינען.

פאַרטאָג זענען מיר אַרויס אויף די גאַסן. איך פאַרויס, יאָסעלע נאָך מיר, און מיט זייטיקע וועגן זענען מיר אָנגעקומען אין יידישן שפּיטאָל. דורך די אייזערנע שטאַכעטן פון פאַרקאָן אַרום דעם גאַרטן שטאַרן אַרויס נאָקעטע צווייגן פון אַלטע ביימער. זיי זענען אַזוי טרויעריק און אָפּגעשונדן, ווי די מענטשן אין געטאָ. אַ שמאַלע סטעזשקע פירט צום

שפיטאל-בנין. אבער דאָ דערוואַרט אונדז אַ פרישע אַנטישונג: דער די-
רעקטאָר פון יידישן שפיטאל, דער יונגער יידישער דאָקטער נעמט אונדז
אויף שטרענג, ער איז אויפגערעגט און ביז. ער קלאַפט אין טיש:
„כ׳וועל נישט דערלאָזן צו קיין שום קאַמבינאַציעס. די אָפּעראַציע מוז נאָך
היינט דורכגעפירט ווערן. דאָ אין שפיטאל וועט זיך קיין אינציקער נישט
באַהאַלטן פאַרן אַרבעטס-אינזאַץ“... איך בין געבליבן פאַרשטאַרט.
— דאָקטאָר! דערקענסט מיך נישט? — הייב איך אָן מיט אַ טרויער-
ריקער שטים. — כ׳וועל גיין אַהיים פרעגן מיין מאַן, אויב ער איז מסכים,
וועל איך ברענגען דאָס געלט.

— טאָ גייט ביידע! — רופט ער אויס.

ס׳האַט מיר פאַרשטיקט אין האַלדז. טרערן האָבן זיך אַ קייקל געטאַן
פון מיינע אויגן. איך בין נישט פעיק געווען צו ענטפערן.
פאַרלאָזן דעם שפיטאל און גיין אַהיים? כ׳וואָלט דאָס שוין געטאַן,
אַבער דער וועג איז פאַרבונדן מיט לעבנס-געפאַר, מיט כאַפּעניש און
פאַרשיקענישן, מען קאָן ליכט אַריינפאַלן אין דער נעץ פון געסטאַפּאַ,
וואָס איז פאַרשפּרייט אויף יעדן טריט. נישט האַבנדיק קיין אויסוועג,
בלייבט יאָסעלע אין שפיטאל און איך לויף אַוועק קיין שראַדולע מיט דער
האַפענונג, אַז ביז איך וועל זיך נישט אומקערן מיט געלט, וועט דערווייל
גאַרנישט פאַסירן מיט מיין קינד.

ווי דערשטוינט בין איך געוואָרן, אַז אומקערנדיק זיך מיט עטלעכע
שעה שפּעטער אין שפיטאל, גיט מען מיר איבער די „בשורה“, אַז ס׳איז
שוין נאָך דער אָפּעראַציע. און באַלד פירט מען אַרויס פון אָפּעראַציע-זאַל
יאָסעלע... זיין פנים איז בלאַס, אַ ווייסע שוים באַדעקט זיינע ליפּן.
יאָסעלעס בעטל ווערט אַוועקגעשטעלט אין מיטן פון גרויסן זאַל,
אַלע זייטיקע בעטן זענען פאַרנומען מיט קראַנקע. איך זעץ זיך אַוועק
נעבן אים.

— אַ שווערער קאַמף איז דאָס געווען מיטן יונגן פאַציענט, — זאָגט
מיר די שוועסטער. — ווי אַ ווילדער איז ער אַראָפּ פון אָפּעראַציע-טיש,
„רוצחים!“ האָט ער געשריגן, „וואָס ווילט איר פון מיר, לאַזט מיך אָפּ,
כ׳ויל נאָך לעבן!“

אין רויד פון בזשעזשינקי

ווי אליארס-גלאקן האבן די ווערטער געקלונגען אין מינע אויערן.
א שוויס האט באדעקט מיין קערפער, כ'בין געבליבן זיצן פארשטיינערט,
די אויגן איינגעגראבן אין בלאסן פנים פון מיין קינד.

דאס ליכט אין שפיטאל האט זיך פארלאשן, דורך די הויכע פענצטער
פאלן אריין צאנקענדיקע זילבער-שאטנס פון א פולער לבנה. אין קאפ
פלאנטערן זיך פארשידענע געדאנקען, וואס שלעפן מיך אָוועק ווייט,
ווייט. די שווערע נאכט איז אָוועק.

פארטאג בין איך געלאפן „אהיים“ אַנזאָגן די בשורה. לאַנג האָב איך
זיך נישט אויפגעהאַלטן, גענומען אַ קוישל מיט עטלעכע פלעשלעך, עפעס
צו טרינקען, און בין ווידער אויפן וועג, וואָס פירט צום שפיטאל. איינ-
געהילט אין אַ טיכל, איבערן קאָפּ, ווי אַ דאַרפישע פויערטע, גיי איך
פאַרביי די דייטשע פאַטרוילן. שוין זייענדיק אָפגעגאַנגען אַ היפּשן וועג,
קומט מיר אַנטקעגן אַ „שופאַק“ מיט אַ הויך בלעכן היטל, ווי אַ טויבן-
נעסט.

— ווו גייסטו ?

איך ענטפער נישט, כ'פאַרשטיי נישט קיין דייטש. ער זוכט. באַקוקט די
פלעשלעך.

— גיי צום טייוול! — גיט ער אַ שליידער דאָס קוישל.

ווי די שענסטע מוזיק האָבן די ווערטער אָפגעקלונגען אין מינע
אויערן.

אין שפיטאל גייט דאָס לעבן נאַרמאַל. דאָקטוירים באַזוכן די קראַנקע
צוויי מאַל אַ טאָג, די שוועסטערס באַדינען, פאַרטיילן דאָס עסן, אַ ווי גוט
וואַלט עס געווען, ווען ער קאָן דאָ נאָך אַזוי ליגן! דאָ איז אַזוי גוט, דאָ
זעט מען נישט קיין דייטשן. אויף תמיד וואַלטן מיר דאָ פאַרבליבן.

אַבער נאָך 14 טעג זיין אין שפיטאל מוז איך יאָסעלען אַהיים נעמען.
דער שפיטאל איז געוואָרן איבערפולט מיט יינגלעך און מיידלעך. אַלע
„גייטיקן“ זיך פלוצים אין אָפּעראַציעס.

מיט טרערן אין די אויגן פאַרלאָזן מיר דעם שפיטאל, מיר מוזן זיך
ווידער אומקערן אין געטאָ. אין גיהנום.

הדסה פרייוועס

מיר געפינען זיך דעם ערשטן טאג אין אונדזער דירה אויף קאצען-
ציילע גר' 9.

די דירה איז — א קאָרידאָר, דורך וועלכן אלע איינוווינער מוזן דורכ-
גיין. דער סאַמע נאַענטסטער שכן אין דער דירה איז פעלצמאַן. אַ טויב-
שטומער, מיט זיין פרוי און צוויי קינדער. ס'ווינען דאָ נאָך צוויי משפחות
מיט קליינע קינדער. זיי אלע קאָכן ביי מיר אויף דער קיך. דאָס איז דער
אינציקער קיך-אויבן אין דער בשותפותדיקער דירה.

ביים אינהייצן דעם אויבן ווערט די שטוב פול מיט רויך. דערשפירט
עס פעלצמאַן, דער צאָן-טעכניקער, טראַגט ער גלייך אַריין אַ גרויסן טאַפ
ניט כעמיקאַליען צום קאָכן. דאָס דאַרף ער האָבן צו זיין אַרבעט. מיט
זיך אונגויף דער כעמיקאַליע-ריח מיטן רויך, וואָס טשאַדעט פון אויבן, קאָן
מען ממש דערשטיקט ווערן. אַרום דעם אויבן דרייט זיך אַ קאַרוסעלע, —
יעדער וויל שנעל עפעס אַנוואַרעמען, אַפּקאָכן און לויפן צו דער אַרבעט.
דעם אַנגעזעענסטן אַרט פאַרנעמט דאָ דער טויב-שטומער פעלצמאַן,
מיט אַ גרילציקן שטום לשון שרייט ער העכער פון אַנדערע. מיט אומ-
געוויינלעכע קולות. זיין גרויסן טאַפ מיטן צייך-מאַטעריאַל לאַזט ער נישט
רירן פון אַרט און איז גרייט צו פאַרטידיקן זיך מיט דערלאַנגען קלעפּ.

די קריטישע לאַגע אין שטוב איז נישט צו שילדערן.
ס'איז שוין נישטאָ קיין כוח אויסצוהאַלטן. ווי לאַנג נאָך, רבונן של
עולם, וועט געדייערן אַזאַ לעבן?

ס'איז אונטערגעקומען דער פרייהייטס-יום-טוב פסח. פאַר די יידן
אין געטאָ האָט דער יום-טוב באַטייט נאָך מער האַרצווייטיק און בענקע-
ניש נאָך פרייהייט. מצות איז נישט געווען. ווער ס'האַט געהאַט אַ ביסל
מעל, האָט אויפן אייוועלע אַפּגעטריקנט אַ פאַר מצות.

די ערשטע סדר-נאַכט איז האַלושע געווען ביי דער אַרבעט אין שאַפּ,
די צווייטע האָט זי זיך דערלויבט צו בלייבן אין שטוב און איז נישט גע-
גאַנגען צו דער אַרבעט. די סיבה דערפון איז נישט געווען די הייליקייט
פון יום-טוב, נאָר אַן אַנדערע. די סכנה האָט גראַד אין די דאָזיקע טעג
געלויפערט מער ווי געוויינלעך. אַ סך מיידלעך זענען דעם ערשטן טאָג

פסח נישט צוריקגעקומען פון דער אַרבעט. זיי זענען פאַרהאַלטן געוואָרן מיטן צוועק אַוועקגעשיקט צו ווערן אין לאַגער. די פּאַניק איז געוואַקסן און מיר האָבן באַשלאָסן זי זאָל אין דעם טאָג נישט גיין צו דער אַרבעט. וואָס קען דען געשען, אויב זי וועט איין טאָג פעלן ביי דער אַרבעט? שפעט אין דער נאַכט, בעתן זאָגן די הגדה, ווען אַלץ אין אונדז האָט געוויינט און געטרויערט, האָבן זיך פּלוצים דערהערט טריט. די טיר האָט זיך אויפגעפּראַלט און עס זענען אַריין צוויי מיליציאַנטן. איינעם פון זיי האָב איך גוט געקענט.

דאָס טישל, ביי וועלכן מיר זענען געזעסן, האָט זיך אַ וואַקל געטאַן צום פּאַלן. די צוויי כּוּשאַנאַווער יינגלעך, מענדעק און שעפּס, וועלכע זענען געקומען צום סדר, האָבן באַוויזן צו אַנטלויפן, האַלושע איז פון שרעק געבליבן זיצן, נישט קענענדיק זיך רירן פון אַרט. — מיר זענען געקומען נעמען אייער טאַכטער, — זי האָט היינט פאַרפעלט ביי דער אַרבעט.

מיר ווערט שלעכט, פינצטער פאַר די אויגן.
— מיר וועט איר דאָס טאָן? מיר זענען דאָך עפעס אַלטע באַקאַנטע!
— נישטאָ ביי מיר קיין פּראַטעקציע! — רופט זיך אָן מיין באַקאַנטער מיליציאַנט.

ס'העלפט נישט קיין וויינען און בעטן, זיי שטויסן מיך אָפּ און נעמען מיט זיך האַלושען.

אין דרויסן איז נאַכט־שפּערע. אַ שטילע פינצטערע נאַכט — די צווייטע סדר־נאַכט אין געטאָ. די צוויי ווייסע היטלען דערווייטערן זיך פון מיך שטוב מיט שנעלע טריט, כּיזע זיי שוין נישט. זיי פאַרשווינדן צוזאַמען מיט מיין קינד. ווידער פאַרברענגען מיר אַ נאַכט פול מיט שרעק. פאַרטאָג הייבט זיך אָן אַ לויפעניש צו גמינע־באַאַמטע, אויסנוצן פאַרשידענע באַקאַנטשאַפטן און פּראַטעקציעס.

דער קאַמענדאַנט פון דער יידישער מיליץ, צו וועמען מיר האָבן זיך געווענדט נאָך הילף, צעשרייט זיך: מיר וועלן אייך אַנלערנען, מיר וועלן אייך ווייזן, אַז די אַרבעט איז נישט הפּקר!
בערקאוויטש, דער אַנפירער פון דער אַפּטיילונג אין שאַפּ, פאַרשטייט

בכלל נישט וואָס דאָ איז געשען. שרייט ער: זי איז דאָך אַ שליסל-קראַפט פון די צוויי הונדערט רעקלאַמירטע. ער ציט אַרױף אויף זיך זיין רעקל, לויפט אַרױס, מיט דער האַפענונג איר צו העלפן, אָבער באַלד קערט ער זיך אום און גיט איבער די טרויעריקע בשורה: אייער טאַכטער, צוזאַמען מיט נאָך מיידלעך פון מיין אַפטיילונג, האָט מען אַוועקגעפירט. שוין דער פערטער טאָג ווי האַלשע געפינט זיך אין „דולאַג“. מאַרגן דאַרף אַפגיין דער טראַנספּאָרט. מיט אַ וואַלזע אַנטוועכץ (נאָר דאָס איז דערלויבט מיטצונעמען, עסן אָדער געלט איז פאַרבאָטן) שלעפּ איך זיך צום „דולאַג“.

אַ מיליציאַנט דערזעענדיק מיך רייסט אַרױס די וואַלזע פון מיין האַנט און מיט אַ שטעקן טרייבט ער מיך אַוועק. ס'קומט אונטער דער פאַרנאַכט. אַ צעבראַכענע, לאַז איך זיך גיין אַהיים. פון דער ווייטנס דערגייען צו מיר פאַרצווייפלטע הילפּסרופן:

— מאַמע! מאַמעניו! ראַטעווע מיך!

— וואָס וועט זיך מיט האַלושען? — פּרעגט יאָסעלע ביי מיין אַריינ-קומען אין שטוב, דערזעענדיק מיך אַ פאַרוויינטע. אַ בית-הקברות-שטילקייט הערשט אין שטוב. יעדער איינער איז נאָרטיפט אין זיינע טרויעריקע געדאַנקען.

מיטן באַגינען לויף איך ווייטער דורך אומוועגן אין שטאַט אַריין צום „דולאַג“. מ'זאָגט, אַז דער טראַנספּאָרט דאַרף באַלד אַפגיין.

נאָך מאַמעס האַבן אַראַפּגעריסן פון זיך די געלע לאַטעס און זענען אַהערגעקומען צום „דולאַג“, כדי צו כאַפן אַ לעצטן בליק אויף זייערע קינדער. מאַמעס ווערן צוזאַמענגעבראַכן, רייסן שטיקער פון זיך. מיליץ טרייבט אַוועק, באַלד וועט אַפגיין דער טראַנספּאָרט. באַלד וועט מען אַוועקפירן די קינדער!...

ליידיק און שטום קוקן צו אונדז אַראָפּ די פאַרמאַכטע פענצטער פונעם דריישטאַקיקן הויז, וווּ עס האָט זיך פאַר דער מלחמה געפונען די יידישע האַנדלס-גימנאַזיע. דאָס הויז איז שוין ליידיק. אַלע זענען אונטן, אין הויף, וואָס איז פאַרשטעלט מיט דער גרויסער מויער. צו מיינע אויערן דערגייען קולות און געשרייען פון די דייטשן. אַ הילפּלאַזע, פאַרברעך איך

די הענט און עס הייבן זיך מיינע אויגן צום הימל. א נס, נאך א נס קאן געשען.

ס'איז געווארן שטיל, זייער שטיל. פלוצלינג באווייזט זיך לודוויג, איינער פון די געסטאפאָ-אנפירער. ער שטעלט זיך אוועק פארן טירל פון דראַטענעם פלויט, צוזאמען מיטן אנפירער פון „דולאג“, און רופט אויס נעמען פון מיידלעך.

א גרופע דערשראָקענע מיידלעך זאָמלען זיך אַרום אים. דער זעלנער באַקומט אַ באַפעל. ער עפנט ברייט דאָס טירל און לאָזט זיי אַרויס. דאָס זענען פּופציק מיידלעך פון העלדינס שאַפּ — און צווישן זיי האַלושע.

*

אַפּריל 1943. די ערשטע טעג נאָך פּסח. יאָסעלע דאַרף זיך ווידער צושטעלן. ער גייט אָנגעלענט אויף אַ שטעקן. דאָס קוויטל, אונטערגע-שטראַכן מיט רויט, גייט איבער פון האַנט צו האַנט. אויף מיר גייט איבער דער גורל, צו שטעלן זיך צום אַרבעטס-איינזאָץ. אין דרויסן, אונטערן פרייען הימל, נעבן אַ לאַנגן טיש, זיצן מיידלעך נעבן שרייבמאַשינען. אויבן אַן פאַרנעמט זיין אַרט דער שעף פון אַרבעטס-איינזאָץ. מיליציאַנטן לויפן אַרום, האַלטן אַרדענונג, גלייכן אויס די לאַנגע רייען פון וואַרטנדיקן עולם.

— אויב אייער זון וועט זיך ביז מאַרגן נישט צושטעלן, וועט מען איך איינזעצן, — דערהערן זיך די שטרענגע ווערטער פונעם שעף פון אַרבעטס-איינזאָץ צו אַן אומגליקלעכער מאַמען. אַ בלאַנד יונג מיידל רוקט זיך נענטער צו אים. זי דערלאַנגט איר פאַרלאַדונג.

— דו זאָלסט קומען מיט די זאָכן! — גיט ער אַ געשריי — געלט אַדער עסנוואַרג טאָר מען נישט מיטנעמען! — וואַרנט ער — געדענק, אַז דער טראַנספּאָרט גייט אַפּ מאַרגן באַלד אין דער פּריי.

ס'קומט אַן מיין ריי. איך דערלאַנג אים די פאַרלאַדונג. ער כאַפט קוים אַ בליק, און מיט דער זעלבער שטרענגער שטימע רופט ער אויס: „ער מוז אַליין קומען!“

הונדערטער אַזעלכע צעבראַכענע געמיטער, אומגליקלעכע טאַטעס, מאַמעס רוקן זיך ווי שאַטנס אין דער לאַנגער ריי.

דערווייל קומען פאַר גרויסע אַבלאַוועס אין געטאָ. ווער עס איז נישט

ביי דער אַרבעט ווערט צוגענומען. יאָסעלע האָט אָנגעהויבן אַרבעטן אַלס עלעקטראַטעכניקער. שפּיגלמאַן איז זיין מייסטער. די הייזער אין געטאָ זענען לידיק. טירן שטייען אָפּ, קינדער, אויסגעדאַרטע, פאַרחושכטע, וואַלגערן זיך נאָקעטע אין זאַמד און אין בלאַטע. זייערע עלטערן לויפן פאַרטאַג צו דער אַרבעט אין די שאַפן פון דיטל, סקאפּעק, גורעצקי א. אַנד. — און קומען שפּעט אין אַוונט צוריק.

אין צווישנצייט האָט אַ קאָמיסיע פון וווינונגס-אַמט געמאַכט אַן אינ-ספעציע, און אין די צימערן וווּ ס'האַבן געווינט צוויי משפּחות, איז צוגעגעבן געוואָרן אַ דריטע.

אַהיימקומענדיק פון דער אַרבעט, טרעפט מען אין שטוב נאָך אַ משפּחה.

זעליג האָט אויסגענוצט די געלעגנהייט און אַריבער אין אַן אַנדער הויז. דאָרט האָבן מיר געטראָפּן די פרוי פאַקטאָר, אירע דריי יינגלעך און מענדל ווינשטאַק מיט זיין פרוי. צו אַט די פאַמיליעס האָבן מיר זיך אַריינגעצויגן. אין דער נייער דירה האָבן מיר אַריינגענומען נאָר איין מאַטראַצל, וואָס ליגט אויף דער ערד און דינט פאַר מיר צום שלאָפן. יאָסעלע און האַלושע שלאָפן אויפן בוידעם. זעליג שטייט אויף שמירה פאַרן הויז, אָדער ער דרימלט ביים פענצטער. די וואַך פאַרן הויז טוישט זיך אַלע צוויי שעה. אַזוי איז עס ביי אַלע הייזער. טאַמער באַמערקט מען ליכט אין די פענצטער פון דער דייטשער פּאַליציי, ווערן מיר באַלד אַליאַמירט, צו זיין גרייט... קומט אַן אַן אויטאָ אין מיטן דער נאַכט — ווערט דאָס שטילע דערפּל וואַכזאַם. אויף די שפיץ פינגער לויפט דאָן יעדער זיך באַהאַלטן אין אַ קעלער אָדער בונקער. אין אַ מיטן טאַג איז פּלוצים אָנגעקומען אַ קאָמיסיע פון הויכע דייטשע מיליטער-לייט. זייער מאַשין האָט זיך אָפּגע-שטעלט אין ווינקל שטיינציילע—קאַצענוועג. זיי קומען אָן פון דער קאַמיאַנ-קע, דאָרט, וווּ עס זענען קאַנצענטרירט די בענדינער יידן. עס ווערט אַ געלויף. מאַמענטאַל ווערן די גאַסן לידיק, ווער ווייסט, וואָס עס גרייט זיך? מיר קוקן אַרויס פון די שפּאַרעס. די אויערן זענען אָנגעשפיצט, אויפצו-כאַפן עפעס אַ וואָרט, דערקענען פון עפעס אַ באַוועגונג... וואָס טראַכטן זיי?..

פעטע גאמבעס שמעלצן זיך אין א טייוולאניש געלעכטער. פון אן עלטערן מונדירטן דייטש דערטראגן זיך צו אונדז זיינע זיכערע רייד:
"נאך עטוואס שפאנען די שרויבע, און די יידן וועלן זיך אליין אויס-
הרגענען. פארן געטא וועלן מיר קיין געווער נישט באנוצן... שאוט נאר,
ווי די מויזע זיצן זיי פארשטעקט אין די לעכער". א הילכיק געלעכטער
האט באגלייט די ווערטער.

*

אנגעהויבן האט זיך עס מיט א פלוצימדיקן געלויף. אלע אנטלויפן.
ווי זאלן מיר לויפן? מיר האבן נישט קיין קעלער, קיין סכראן. לאנג
טראכטן איז נישטא קיין צייט, לויפן מיר צום טאטן אויף שטיינצילע.
דארט איז פאראן א גוטער קעלער. מיט א מאל ווערט א געשריי:
— צוריק! צוריק!

— אנטלויפט! מען כאפט מענטשן!..

שנעל קערן מיר זיך אום. פארסאפעטע, אן אטעם, האבן מיר קוים
באוויזן זיך אריינצושטופן אין א קעלער.
אויף דער גאס איז שטיל געווארן. נישטא קיין לעבעדיק נפש. דער
קעלער, ווי מיר געפינען זיך איז איבערפולט מיט מענטשן, צווישן זיי
א מיליציאנט מיטן וויסן היטל. אויך ער האט דא באהאלטן זיין פרוי מיט
צוויי קינדער.

א געוויסע צייט איז שטיל. נאר אט דערהערן זיך שווערע טריט,
באגלייט מיט א הויך שפאטיש געלעכטער, באלד דערויף א יאמערלעך
געוויין. צונויפגעטוליעטע, איינגעפרעסטע ווי די שעפסן אין א ווינקעלע,
דערווארטן מיר דאס אַנקומענדיקע... איבערן קעלער איז א גייעריי. זאכן
ווערן אפגערוקט. מיר הערן בולט דאס קלאפן אין די ווענט און אין דער
פאדלאגע. זיי זוכן.

די נאכט פאלט צו און די אַקציע דויערט נאך אלץ. מיפירט פארביי
מענטשן, מיר הערן זייערע טריט. פון ווייטן הערט זיך א שיסעריי, א
קראכן פון טירן. מיר ווערן ווי פארשטיינערט. א טייל זאגט ווידוי.
ארום צען בינאכט שרייט אַריין דער מיליציאנט:
— די אַקציע איז פארענדיקט!

הדסה פרייוועס

צוויי טויזנט פינף הונדערט קרבנות זענען גרייט אַפּטראַנספּאַרטירט צו ווערן.

— נאָך אַ ביסל וועט איר קענען אַרויס. כ'מיי — האָט ער צוגעגעבן — אַז די היינטיקע נאַכט וועט שוין זיין אַ שטילע...

ס'איז געווען אַרום צוועלף ביינאַכט, ווען מיר זענען אַרויס פון קעלער. די גאַסן זענען ווידער פול געוואָרן מיט מענטשן, פאַרווירטע, צעטראַגענע. די וואָס האָבן פאַרלאָזן זייערע באַהעלטענישן, לויפן אַרום און זוכן זייערע נאַענטסטע און קענען זיי נישט געפינען...

— וואָס וועט זיין ווייטער? — פּרעגן מיר, — ווי לאַנג קאָן מען אויסהאַלטן אַזעלכע מוראדיקע טעג און נעכט?

יעדע נאַכט באַהאַלטן מיר זיך ערגעץ אין אַ קעלער. פון עסן אָדער שלאָפן איז אָפּגערעדט. און דאָך — איבערגעלעבט די אומרויקע נאַכט, גייט יעדער ווידער צו זיין אַרבעט, באַמיענדיק זיך צו באַהערשן דעם פּחד. עטלעכע טעג נאָך דער אַקציע ווערט ווידער אין מיטן טאָג אַ געלויף. ס'דערהערט זיך אַ שיסעריי, די גאַסן ווערן אָפּגעליידיקט. מיר געפינען זיך דאָס מאָל אין קעלער פון טאַטנס ברויט־געוועלב.

דער קעלער איז ווי אַן ענגע שטייג, אָן לופט. דורך די שפּאַרעס פון דער קלאַפּע קומט אַריין אַ קאַרגע ליכטשיין. די מאַמע מינטערט זיך מיטן פּלעשעלע קאַראַמין. — כ'האַב געלאָזט די קאַסע אויפן טיש — טרייסט זיך דער טאַטע. אויב זיי וועלן אויפרייסן די טיר און געפינען געלט, וועלן זיי עס צונעמען און ווייטער נישט זוכן...

ער האָט קוים באַוויזן אַרויסצוזאָגן די ווערטער, דערהערט זיך פון ס'ניי אַ געלויף. פּרעמדע מענטשן זענען אַריין צו אונדז אין קעלער. ס'איז געוואָרן ענג, דערשטיקט צו ווערן. אַלע זענען אויסגעטאָן, האַלב־נאַקעט. אַבער גיך פאַרגעסן מיר אין דער היץ און פילן נישט מער די פאַרשטיקטע לופט, בעת מיר דערהערן דאָס אויפרייסן די שלעסער פון ברויט־געוועלב. מיט איינגעהאַלטענעם אַטעם הערן מיר זיך צו צו דעם, וואָס עס קומט פאַר איבער אונדזערע קעפּ, עס הערן זיך טריט פון שטייול, ווילדע געשרייען: „דאַנערוועטער“!

ווידער אַ פּעסטער זעץ מיט דער טיר און ס'איז שטיל געוואָרן.

די דריי הונדערט מאַרק אויפן טיש האָבן אונדז דאָס מאָל אָפּגעראָ-
טעוועט.

אין אַ קעלער פון שכנותדיקן הויז האָבן צוליב דער ענגשאַפט און
היץ אַ סך אויסבאַהאַלטענע געחלשט און קיין וואַסער צו מינטערן איז
נישט געווען. ס'האָבן זיך געהערט פאַרשטיקטע הילפס־רופן און מיר
האָבן זיי נישט געקאַנט העלפן.

ווען עס האָט אָנגעהויבן טאַגן זענען מיר אַרויס פון די לעכער. אין
גאָס איז שוין געווען אַ באַוועגונג. מידע, אויסגעמאַטערטע איילט יעדער
צו זיין אַרבעט. די שאַפן און וואַרשטאַטן ווערן פון ס'ניי אָנגעפילט מיט
יידישע אַרבעטס־כוחות. די נאַכט־שיכט ענדיקט זיך, די טאַג־שיכט
הויבט אָן.

די אַבלאַוועס אין געטאָ ווערן וואָס אָפטער, שוין עטלעכע נעכט
נאָך אַנאַנד זענען מיר פאַרשפאַרט אין די קעלערן. פאַרנאַכט, פאַר דער
נאַכט־שפּערע, געפינט זיך שוין יעדער ערגעץ אַ באַהעלטעניש. מיר
האָבן אָפּגעפונען אַ נייעם קעלער. ס'איז ענג. מענער, פרויען און קינדער
זיצן אויסגעזעצט אויף דער ערד, איינער נעבן אַנדערן, ס'איז הייס, ווי
אין אַ שוויצבאַד, בלויז אויבן איז פאַראַן אַ קליין פעצטערל מיט אייזערנע
קראַטעס, וואָס גייט אַרויס אויף דער קאַלכציילע. איינגעשרומפענע, מיט
איינגעהאַלטענעם אַטעם, הערן מיר זיך צו צום דרויסן. זעלנערישע שטיוול
טרעטן איבער דער אייזערנער קראַטע. זיי גייען ווייטער. עס ווערט
שטיל. פּלוצעם צעוויינט זיך אַ קינד. די מאַמע ווערט דערשראָקן. שנעל
פאַרשטאַפט זי דאָס מיילעכל פונעם קינד.

מיר ווערן דערציטערט. ווער ווייסט, צי דאָס קינד האָט נישט
פאַרראָטן? אַ טאַשן־לאַמפּ בליצט אויף, וואַרפט זיינע ליכט־שטראַלן אין
אַלע זייטן, אַהין, אַהער, זוכט דאָס אַרט, פון וואַנען דאָס קינדערישע
געוויין האָט זיך דערטראַגן.

מיר זענען פאַרלוירן — טראַכט יעדער ביי זיך. די פאַרצווייפלטע
מאַמע וואַרפט אַרויף אַ שווערן מאַנטל אויפן קינד. — דאָס קינד איז
שטיל געוואָרן. זיין שטים האָט מען שוין נישט געהערט. מיר האָבן זיך
באַרויקט. דאָס קינד איז אַבער שטיל געוואָרן אויף אייביק...

נישט האבנדיק קיין שום אויסזיכטן צו ראטעווען ס'לעבן, האט די באפעלקערונג איינגעזען, אז דער איינציקער וועג אויף ניצול צו ווערן, איז — זיך אויסבאהאלטן. קיין אנדערער וועג איז נישטאָ. מיר זענען איינגעשלאָסן אין געטאָ און קאָנען זיך נישט קיין ריר טאָן. קיין שום שאַפּ, קיין שום אַרבעט וועט אונדז נישט ראטעווען פון דער דייטשער שחיטה.

א בונקער — דאָס איז איצט די איינציקע רעטונג, מיר מוזן פאַרשווינדן פון דער אויבערפלאַך, מיר מוזן לעבן אין גריבער, אונטער דער ערד...

ס'גייט אָן אַ פיבערהאַפטע אַרבעט. אַלע יידן אין שראדולע בויען פאַר זיך לעכער-באַהעלטענישן נישט ווייט פון דער שטוב, אַז ביי יעדער געפאַר זאָלן זיי שנעל קאָנען אַראָפּ אונטער דער ערד.

מען פלעגט אין אַ קעלער פאַרמויערן די טיר מיט אַ דאָפלטער וואַנט, פאַרן אַרויסגאַנג אויסשניידן אַן עפענונג אין דער פּאָדלאַגע פון אַ צימער, וואָס איבערן קעלער און די עפענונג פארשטעלן מיט אַ שאַנק. די דעק פון שאַנק איז געוואָרן אויסגעשניטן, צו באַוועגן און אויפֿ-צוהייבן אין דער הייך. אין שאַנק פלעגט מען אַנוואַרפן אומנוצלעכע זאַכן, כדי צו פאַרווישן די שפורן פון דער באַהעלטעניש. לופט איז אַריינגעקומען דורכן קוימען. אייניקע האָבן געבויט זייערע בונקערס לאַנגע, ווי טונעלן, אונטער דער ערד. אַזעלכע גרויסע בונקערס פאַר 50—60 נפשות האָבן געבויט מומחים־אונטערנעמער. מ'האַט אַריינגעצויגן דאָרט וואַסער־רערן און עלעקטריש ליכט פון אַ נאַענטן הויז. אַ משפּחה מיט קליינע קינדער האָט מען נישט גערן אַריינגעלאָזט אין אַ בשותפות־דיקן בונקער, ווייל אַ קינד קאָן דורך זיין וויינען אַלעמען פאַרראַטן.

ס'זענען געווען בונקערס אויף בוידעמער, מיט מער לופט און ליכט, נאָר אינסטיקטיוו האָט געצויגן צום בונקער אונטער דער ערד. מ'האַט געהאַט דאָס געפיל, אַז דאָרט איז מען זיכערער.

פאַר יעדן הויז זענען געוואָרן אַוועקגעשטעלט דיזשורן פון די איינוווינער פונעם הויז. יעדע צוויי שעה האָט געהיטן אַן אנדערער. אַזוי אַ גאַנצע נאַכט. מען איז געשלאָפן אין אַנטוועכץ און געווען גרייט אויף

יעדן רוף. עס זענען געווען אזעלכע, וואס זענען אפילו געשלאפן אין בונקער. ווען ס'האט אנגעהויבן טאגן און אין גאס איז געווארן א באוועגונג. האבן די נאכטהיטער פארלאזט זייערע פלעצער.

מיר בויען אן אייגענעם בונקער. יעדן עמער זאמד טראגן מיר אוועק ווייט. מען מוז זיך שטארק היטן, דער עיקר פאר קינדער און פאר דער יידישער מיליץ. די ארבעט ווערט געטאן ביינאכט.

ענדלעך איז דער בונקער פארטיק געווארן. א לאנגער גרוב אין גארטן. עטלעכע ברעטלעך, פיר קלעצער האלטן אונטער די גאנצע געביידע. דער דאך, געדעקט מיט אלטער פאפע, באווארפן מיט ערד און גראז. פון אויבן דער מיסט־קאסטן, דער איינגאנג דורך א זייטיק קעמערל, פארשטעלט מיט קאסטנס און אלט מעבל.

מיר הערן פארן א מאשין. דער זייגער איז האלב איינס ביינאכט. דער דיזשור־היטער אליארמירט: „אויפשטיין! זייט גרייט!“ שנעל צי איך ארויף אויף זיך דאס קליידל מיט באַרדאָ־פּאַסיקלעך און הילצערנע קנעפֿלעך. איין קנעפל, פארן לעצטן, איז אויסגעהוילט. דאָרט איז באַהאַלטן דער שטיק פון מייך ברייליאַנטענעם רינג.

א טאש מיט עסן איז גרייט אויף יעדן פּאַל. די טאש איז תמיד צוגע־גרייט און ליגט ביים אַריינגאַנג. דאָרט געפינט זיך אויך אַ פּלאַש מיט וואַסער. יעדער נעמט זיין מאַנטל. ווער ווייסט? אפשר וועלן מיר זיך שוין נישט אומקערן...

— אַריין אין די בונקערס! — דערהערט זיך אַ שטילער באַפעל. ס'איז דריי אַ זייגער ביינאכט. דאָס גאַנצע דאָרף איז ווי אויסגעשטאַרבן. יעדן איינעם ווילט זיך דערשטיקן אפילו דאָס קלאַפן פון אייגענעם האַרץ. ווייל עס דאַכט זיך, אַז עס קלאַפט צו האַסטיק און דורך דעם איז מען עלול אַנטדעקט צו ווערן...

די שפּאַנונג דויערט אַן אייביקייט. מען פיבערט, ס'ווילט זיך וויסן, וואָס ס'קומט פאַר אין דרויסן. און ווי האַלט מען אין דער נאַכט? איז נאָך ווייט צו טאָג? ערשט אַרום אַכט אַ זייגער אַוונט רופט מענדל:
— ר' זעליג, איר קענט שוין אַרויס!

מיר האבן פרייער אפגעאָטעמט. אָבער נישט אויף לאַנג. צוועלף ביי-
נאַכט — אַ שטילער אַליאַרם און ווידער אַריין אין די בונקערס.
דאָס מאָל איז אַריין צו אונדז אין בונקער מענדל מיט זיין פרוי.

די לופט איז געוואָרן אַ געדיכטע, ממש דערשטיקט צו ווערן. מיר
וואַרפן אַראָפּ פון זיך די קליידער, בלייבן זיצן האַלב-נאַקעטע. אָבער אויך
דאָס העלפט נישט. דאָס ביסל לופט וואָס קומט אַריין דורכן שמאַלן בלע-
כענעם רערל, איז נישט גענוג פאַר אַלע צו אַטעמען. אַ שווייס באַדעקט דעם
קערפער. עס טויכן אויף גרויליקע געדאַנקען: אַפילו מיר זאָלן נישט
אַנדעקט ווערן דורך די דייטשן, איז פאַראַן אַ סכנה דערשטיקט צו ווערן.
ווי לאַנג וועלן מיר קענען אויסהאַלטן אָן לופט? עס דערהערט זיך אַ
שטילע באַוועגונג פון דרויסן, אַ שטיל שעפּטשען. ווער רעדט דאָס? —
מ'רעדט יידיש?

יאָסעלע הייבט אונטער די קלאַפּע, שטעקט אַרויס דעם קאַפּ, האַרַכט
זיך איין. — יאָ, יידיש, — זאָגט ער טרויעריק, — איר קענט שוין אַרויס.
דער חורבן איז שוין פאַרטיק...

אַ וואַרעמער, זוניקער טאָג האָט אַריינגעקוקט דורך די שפאַרעס פון
קעמערל. דער זייגער איז עלף פאַר מיטאַג. מיר זעען פון דער ווייטנס
זי אַ מחנה יידן ווערן געטריבן. סאָלדאַטן מיט אויסגעשטרעקטע ביקסן
הינטער זיי.

מיר קוקן זיך צו צו דעם בילד, און שווייגן.
מיין שכן, יאַנקעלע ווייצבערג, זיין פרוי און צוויי קינדער זענען געווען
צווישן די קרבנות.

אין דרויסן בלאַנדזשען אַרום קינדער, אָן עלטערן, אָן אַ היים. צו
מיין שכן מענדל האָט מען געבראַכט אַ פיר-יאָריק מיידעלע. אירע עלטערן
זענען היינט צוגענומען געוואָרן.

אברהם גאָלדשטיינס טאָכטער שלעפט אויף זיך פּעקלעך זאַכן. דאָס
ברענגט זי פון איר שוועסטער גרויער, וואָס איז צוזאַמען מיט איר מאָן
און דריי יינגלעך געווען פון די היינטיקע קרבנות.
פון אומעטום דערטראַגט זיך אַ יאַמערלעך געוויין. אַזאַ שחיטה איז

נאך נישט געווען. פינג טויזנט יידן האבן זיי היינט צוגענומען. וואס וועט זיין ווייטער?

די אנגעווייטיקטע וויינגס-פראגע האט אויפגעהערט צו עקזיסטירן. איצט זענען שוין פאראן גענוג וויינגען. ס'איז געווארן באקוועם. די לאנגע רייען ארום דעם פענצטערל פון וויינגס-אמט האבן אויפגעהערט. מ'לויפט שוין נישט וועגן קיין דירות...

אלע פון „הימלצילע“, וואס זענען ביז איצט געזעסן אויף זייערע פעקלעך אונטערן פרייען הימל און „שטודירט“ אין דער נאכט-פינצטער-ניש די אומענדלעכע הימלישע ווייטיקייט, די פינקלענדיקע גרויסע און קליינע שטערן, וויפל פון זיי ס'זענען אראפגעפאלן און זיך פארלאשן, אדער אין א פארוואלקנטער נאכט אדורכגעווייקט געווארן פון א קאלטן רעגן, וואס האט א גאס געטאן איבער דער „הימלצילע“ — די אלע זענען מיט א מאל געהאלפן געווארן. זיי זענען אריין אין א דירה, געטראפן דארט וועש, מלבושים, צירונג און שפייז.

פאר דער גמינע האט זיך באוויזן אן אויפרוף:

„אלע, וואס ארבעטן אין דער בוי-אפטיילונג, קענען זיך פארשרייבן צו גיין אין לאגער אנאבערג. זיי קענען אויך מיטנעמען זייערע עלטערן.“ ארום דער מעלדונג זאמלען זיך מענטשן, מוטלאזע. זיי ציען מיט די פלייצעס: יא מעלדן, צי נישט מעלדן זיך? פאראן אזעלכע, וואס זעען די געפאר, וואס הענגט איבערן געטא, און ווילן ארויס פון דאנעט, ארויס וואס שנעלער — זאל זיין אנאבערג.

די ערד ברענט אונטער די פיס. מיר פילן און זעען דייטלעך, ווי אונז דזערע לעבנס הענגען אויף א האר. מיר פאלן אין א תהום, אפשר וועט די וועלט אויך איינזינקען און מאכן א סוף צו די לידן.

— מאמעשי — רופט זיך אן יאסעלע — זאלן מיר זיך אויך פאר-שרייבן? ער קאן זיך מעלדן אלס ארבעטער אין דער בוי-שטעלע. א סך — זאגט ער — האבן זיך שוין פארשריבן. די רשימה קען פארפולט ווערן און עס וועט ווערן צו שפעט.

איד ענטפער נישט. איד טראכט: אליין זיך איבערגעבן אין זייערע הענט? גענוג, אז מיין ברודער נפתלי איז צו זיי אריינגעפאלן, שוין זינט

הדסה פריוועס

צוויי יאָר אין די דייטשע לאַגערן, ווער ווייסט, צי ער לעבט נאָך? געווען איז ער דעמאָלט אויף דער ליסטע פון טויזנט מאָן, וואָס איז צוזאַמענגע- שטעלט געוואָרן אין דער גמינע. געהייסן האָט עס, אַז די טויזנט מאָן זענען געזיכערט פון ווערן אוועקגעשיקט. דער טטאָע האָט זיך דערוויסט פון דער ליסטע, ווען זי איז שוין כמעט געווען געשלאָסן און מיט גרויס מי דאָך באַוויון נפתלין אַריינצושרייבן. די פרייד אין שטוב איז דאָן געווען גרויס, מיר האָבן דאָס פשוט געהאַלטן פאַר אַ נס.

אַבער ווי תמיד, האָבן אויך דאָס מאָל די דייטשן אַכזריותדיק אָפגע- נאַרט. אין מיטן דער נאַכט זענען צוויי סאַלדאַטן געקומען מיט אַ רשימה אין האַנט און נאָכן איבערלייענען דעם נאָמען נפתלי בייטנער, אים אַרויסגענומען פון בעט און אוועקגעפירט.

דאָס איז געווען אַ שרעקלעכער קלאַפ פאַר מייע עלטערן. נפתלי, דער שיינער שטאַלטנער בחור, זייער מיזיניק, איז געווען שטאַרק צוגע- בונדן צו זיי. ווען די דייטשן זענען געקומען אים נעמען, איז ער אַרויפ- געפאלן מיט אַ געוויין אויף דער מאַמעס האַלדז. די סאַלדאַטן האָבן אים אָפגעריסן און אַרויסגעטריבן אין קאַלטן זאַויערעדיקן דרויסן. דער טאַטע איז געבליבן שטיין, ווי פאַרגליווערט, מיטן פנים אָנגעלענט אויף די שוויבן־פענצטער, אַרויסגעקוקט צום פאַלנדיקן ווייסן שניי, צו דער ווינטיקער זאַויערעכע. געזוכט נפתלין, געזוכט זיינע טריט, ביז באַגינען...

בעת ער איז געווען אין בלעכהאַמער, בונדסקירכען, גראַסמאַסלאַוויץ, פלעגט נאָך קומען פון אים עפעס אַ לעבנס־צייכן, אַ „כ׳בין געזונט“, אָבער זינט ער איז פאַרשיקט געוואָרן אין דעם נייעם לאַגער, איז וועגן אים אין גאַנצן קיין שום ידיעה נישטאַ. אויך אויף דער גמינע־רשימה ווערט זיין נאָמען נישט דערמאַנט. אַ שלעכטער סימן. ווער ווייסט! ווער ווייסט! וווּ געפינט זיך דער נייער לאַגער? וווּ האָט מען אים פאַרשיקט — דאָס קאָן קיינער נישט אויפקלערן.

שווער זענען די טעג אין געטאַ. נאָך שווערער זענען די נעכט. אין דער נאַכט ווערט בולטער דאָס איצטיקע לעבן. ס׳ווערט גרעסער די אימה, דער גרויל, די שרעק פאַר דייטשע איבערפאַלן, די זאַרג וועגן גורל פון

אין רוֹיך פון בזשעזשינקי

זי קינדער, וואָס אַרבעטן אין שטאָט און ווערן ערשט אין האַלבער נאַכט צוריקגעבראַכט נאָך אַ טאָג שקלאָפן-אַרבעט.

איך ליג צוגעשפּאַרט אויפן מאַטראַצל, די אויגן געווענדט צום קליינעם פענצטערל און איך וואַרט אומגעדולדיק אויפן צוריקקער פון מיין טאַכ-טער.

אין שטוב איז פינצטער. פרוי פאַקטאַר, מיין מיטווינערין, קרעכצט. זי באַקומט אָפט האַרץ-אַנפּאַלן. איר מאַן האָט מען שוין לאַנג אַוועקגע-שיקט. זי איז פאַרבליבן מיט דריי קליינע יינגלעך. מענדל וויינישטאַקס משפּחה-מיידעלע ליגט מיט אַ הויכן פיבער. אירע פאַרטריקנטע ליפעלעך באַוועגן זיך. רופן: מאַמע, מאַמע.

— וויין נישט, — גלעט מענדל אירע בלאַנדע לעקלעך — דיין מאַמע וועט באַלד קומען. יא, זי וועט קומען...

זעליג איז צוגעשפּאַרט צום פענצטער. ביים שיין פון דער לבנה קוקט ער אַלץ אויפן זייגערל: דריי פערטל איינס — ברומט ער ווי צו זיך, אַרויסקוקנדיק צום פינצטערן געטאָ, און פּלוצלינג אַ פריידיקער אויסרוף: זי קומט! האַלושע גייט!

אין דער פינצטער, שטיל, קיינעם נישט צו וועקן, שאַרט זי זיך אַריין צו מיר אויפן געלעגער.

— מאַמע! — זאָגט זי אַ דערשראָקענע — אַ לאַנגע באַן מיט פּופּציק ליידיקע לאַסט-וואַגאַנעס שטייט אויף דער באַן-ליניע אין שראַדולע. וואָס זאָל דאָס באַדייטן? גרייט זיך ווידער אַן אויסזידלונג פון דעם רעשטל פאַרבליבענע יידן?

אַ היץ האָט מיר אַ זעץ געטאַן אין קאַפּ... טראַפּנס שווייס זענען אַרויס אויף מיין פנים. זאָל דאָס הייסן, אָו ס'איז געקומען אויך אונדזער ריי? און מיר מוזן זיין גרייט? ווהיין וועט מען אונדז פירן? וואָס וועט זיין מיט מיינע קינדער? איך שטרעק אויס מיינע אַרעמס צו האַלושען און זי טור-ליעט זיך שטאַרק צו מיר. איך הער ווי איר האַרץ קלאַפט האַסטיק. און ביידע האַבן מיר אויסגעבראַכן אין אַ ביטער געוויין.

די נאַכט-שעהען, פּול מיט שרעק, זענען אַוועק. אין דרויסן האָט אַנגעהויבן טאָגן. אין שטוב איז געוואָרן אַ טומל. אַלע גרייטן זיך שוין

ווידער אָוועקצולויפן צו דער אַרבעט. און ווידער זיצט האַלושע ביי דער מאַשין אין שאַפּ און נייט גאַטקעס פאַר די דייטשע מערדער. פּלוצלינג הערט זיך פון דרויסן אַ גערויש. דייטשע מיליטער־אויטאַס זענען געבליבן שטיין פאַרן הויז פילסודסקעגאַ 72. די נייע אָפטיילונג פון העלדינס שאַפּ איז באַפאַלן געוואָרן דורך דער געשטאַפּאַ. — אַרויס מיט די זאַנדערס!

די צעשראַקענע מיידלעך שטעלן זיך אויס אין גלייכע שורות. עס ווערט איבער זיי דורכגעפירט אַ סעלעקציע. די וואָס באַזיצן דעם אות „ט“, „ד“, „ה“, „טויגלעך“ צו דער אַרבעט, ווערן אָוועקגעשטעלט אין איין זייט, די וואָס האָבן דעם אות „או“, דאָס הייסט „אומטויגלעך“, ווערן אָוועקגעשטעלט אין אַ צווייטער זייט. אַ טומל, געשרייען, זידלערייען. אין דעם מאַמענט האָט אַ מיידל אַ צי געטאַן האַלושען פאַרן אַרבל און עס איז זיי ביידן געלונגען צו אַנטלויפן.

אַראַפּגעריסן פון זיך די געלע לאַטעס, זענען זיי אַרויס אין גאַס און באַהאַלטן זיך אין אַ טויער. ווען ס'האַט זיך דערהערט דאָס קלאַפּעריי פון די אַפּפּאַרנדיקע, זענען זיי ווידער אַריין אין שאַפּ און אַנגעשלאַסן זיך אין די רייען צו גיין אַהיים.

אַנהייב מאַי 1943. אַ געהיימער ראַדיאָ גיט איבער:

„געטאַ וואַרשע ברענט. די דייטשן האָבן באַמבאַרדירט דעם געטאַ. טויזנטער יידן ליגן אונטער די חורבות פון איינגעפאַלענע הייזער. די געהיימע יידישע אונטערגרונט־אַרגאַניזאַציע זש. מ. ב. רופט נאָך הילף צו זייערע יידישע און נישט־יידישע חברים פון דרויסן.“

געטאַ וואַרשע ברענט? — ברעכט זעליג די הענט — וווּ איז אַהינגעקומען מיין גאַנצע משפּחה? מיינע ברידער הענעך און לייבל? מיינע שוועסטערס רחלע און דבורהלע? וואָס איז געשען מיט זייערע קינדער? לעבן זיי? האָט מען זיי אָוועקגעשיקט בעת אַן אַקציע, אָדער זענען זיי פאַרבליבן פון די לעצטע אין געטאַ און זיי קעמפן קעגן די דייטשן פאַרן כבוד פונעם יידישן פּאַלק! גאַט פון נקמה! — שרייט ער אויס — ווער וועט דערלעבן צו נעמען נקמה אין די מערדער פון אונדזערע ברידער!

שוין אין יאר 1941 האבן די דייטשן מיט דער גרעסטער אכזריות אנגעהויבן פארניכטן די יידן פון גענעראל-גווערנאמענט (קאנגרעס-פוילן), אוקראינע און ווייסרוסלאנד. מיר, די זאגלעמביער יידן, האבן געהאט די "זכיה" ארייגערכנט צו ווערן צום "דריטן רייך", און דערפאר זענען מיר פארבליבן פון די לעצטע.

געווען א פערצאד פון מאכן פאפירן פאר געוויסע משפחות, דורך זייערע קרובים אין אויסלאנד, וועלכע האבן זיך באמיט ביי אויסלענדישע קאנסולן, צו רעגיסטרירן זייערע קרובים אלס בירגער פון אויסלענדישע מדינות און אזוי ארום ארויסנעמען זיי פון היטלערישן גיהנום. די ערשטע, וואס האבן באקומען אזעלכע פאפירן אין יאר 1943, זענען, ווי בירגער פון אורוגוויי פאראגוויי און אנדערע מדינות, אוועק-געפירט געווארן אין "אילאג" (אינטערנאציאנאלע לאגער) און לויטן אינטערנאציאנאלן אפמאך דארט געדארפט אפוארטן ביזן סוף פון קריג. די פאפירן, וואס זענען שפעטער אנגעקומען, האבן שוין נישט מצליח געווען און קיין איינער האט זיך נישט ארויסבאקומען. פארקערט, ס'האט זיי געדראט אריינצופאלן אין תפיסה פאר האבן אומלעגאלע פארבינדונגען מיטן אויסלאנד.

יולי 1943, דאס געטא שראדולע איז אויפגעצייטערט געווארן. בלייבן שנעל האט זיך צעטראגן די ידיעה, אז אין מיטן דער נאכט איז אנגעקומען א מאשין און אוועקגעפירט דעם יודענראט. דאס געטא איז געאנגען כאדאראם. אלע זענען געווען איבערצייגט, אז ערגעץ ווו קומט פאר א גאר וויכטיקע באראטונג, ווו עס וועט זיכער געחתמעט ווערן אונדזער גורל. די פארבליבענע יידן אין שראדולע לעבן אין שרעק און פאניק. ווער ווייסט, וואס פאר א נייע גזירות עס דערווארטן אונדז? יעדע שעה זעט אויס ווי אן אייביקייט. וואס לענגער זיי זאמען זיך, אלץ מער וואקסט די נערוועזיטעט און שפאנונג.

עס קורסירן פארשידענע קלאנגען, אבער קיין זאך איז נישט קלאר. קיינער ווייסט נישט, ווהיין מען האט זיי אוועקגעפירט און וואס עס איז מיט זיי געשען. די גמינע איז דערווייל געבליבן אן א פירערשאפט. די

הדסה פריוועס

ערשט נעכטן פארמאכטע קאבינעטן, מיטן ביזן „וואַזשנע“ ביי דער טיר, שטייען איצט אָפֿן. מענטשן גייען אַרײַן און אַרויס פֿראַנק און פֿריי. פֿאַר דער גמײנע דרייען זיך יידן מיט פֿאַרזאָרגטע פֿנימער און אַראַפֿגעלאָזטע קעפֿ. יעדנס אויער איז אָנגעשפּיצט, עפעס אויפֿצוכאַפֿן אַ וואָרט, אַ רמז. אָבער די געשעעניש בלייבט פֿאַר יעדן איינגעהילט אין אַ געדיכטן שלײער פֿון געהײמעניש.

אַט האָט זיך פֿאַרשפּרייט אַ קלאַנג, אַז מ'האַט זיי פֿאַרכאַפט צוליב די דריי און דרייסיק מענטשן, וועלכע מען האָט אַוועקגעפֿירט אין אינטער־נירונגס־לאַגער, כדי זיי אויסצובײטן אין דער שווייץ. אַנדערע האָבן געוואָלט צו דערציילן, אַז די דריי און דרייסיק פֿערזאָן, צווישן וועלכע עס געפֿינען זיך פעלאַ פֿאַסלושנאַ, מאַטעק דאַנציגער און נאָך יוגנטלעכע, זענען גאַר פֿאַרשיקט געוואָרן קיין אוישוויץ.

אַזוי זענען אַדורך צוויי וואַכן אין דער גרעסטער שפּאַנונג. פֿון די גמײנע־לײט איז נישט געקומען קיין שום ידיעה און אַלע האָבן שוין אָנגעהויבן גלייבן, אַז זיי וועלן מער נישט צוריקקומען. די מורא און אומרויאַקייט איז געוואַקסן. ווער ווייסט, וואָס דער מאַרגנדיקער טאָג קאַן ברענגען — און אפשר נאָך די הײנטיקע נאַכט?...

שכּנים האָבן זיך פֿאַרזאַמלט, געדאָגהט. מיר זענען ביים לײב אין די צײַן. אפשר זענען דאָס שוין אונדזערע לעצטע טעג, אַדער לעצטע שעהען?

— מיר דאַרפֿן זיך קעגנשטעלן, נישט גיין ווי שאַף צו דער שחיטה!
— רופֿט זיך אָן מענדל.

— וואָרפֿן אין זײערע קעפֿ שטיינער, טעפֿ, שיסלען — כאַפט אונטער שמעון — קיין אַנדער וואָפֿן האָבן מיר דאָך נישט. זאָלן זיי אונדו דערהר־גענען אויפֿן אָרט, וועט זיין בעסער... לעבעדיקע טאַרן מיר זיך נישט איבערגעבן אין זײערע הענט. זיין פֿנים איז קרענקלעך צעפֿלאַמט. נערווען שפּאַנט ער איבערן קלײנעם צימער הין און צוריק.

ס'זענען געווען מײנונגען פֿאַר און קעגן. טייל האָבן בלוז צוגעשאַקלט מיטן קאַפֿ.

די לופֿט איז געוואָרן אַלץ שווערער, געדיכטער, אין שטיבל איז פול

געוואָרן מיט קנױלן רוֹיך פון ציגאַרעטן, וואָס מען האָט געדרייט פון געטריקנטע בלעטער, אָפּגעריסענע פון אַ געטאַ-בױם.

— ס'דערנענטערט זיך דער סוף — זאָגט וועלוול נאָך אַ קורצן שטילשווייגן, ער דראַפעט מיט די פינגער זיין בלייך פנים.

אין אַ ווינקל שטייט אויף זלאַטע די פילצערן און מישט זיך אַריין. זי ווישט די טרערן מיטן ברייטן קאַלירטן פאַרטעך און פאַפּראַוועט דאָס קאַפּ-טיכל אויפן קאַפּ: — ביי אונדז אין פּילץ — זאָגט זי — איז געווען אַקוראַט דאָס זעלבע. קודם האָבן זיי אַוועקגעפירט די יידן צו ביסלעך, און שפּעטער מיט איין מאָל אַרויסגעטריבן ס'גאַנצע שטעטל.

אין אַט דער פינצטערער שטימונג האָט מען געזוכט אַן אָנהאַלט אַ „טריסט“ ביים... טישל.

— זאָלן מיר פרעגן ביים טישל — דערהערט זיך אַ שטים. דאָס טישל, אַרום וועלכן מיר האָבן פאַרבראַכט האַלבע נעכט, דאָס טישל, וואָס האָט מיט „כישוף“ נאָך האַלבער נאַכט אָפּגעענטפערט אויף פאַרשידענע פּראַגן, האָט אונדז דערמוטיקט, אָנגעפילט מיט נייע האַפענונגען — אַ סידור מיט אַן איינגעבונדענעם בראַנדזענעם שליסל איז געווען זיין מעדיום. דער כישוף-מאַכער. ביים סידור האָבן מיר געפרעגט און דאָס טישל האָט „געענטפערט“, אויפהייבנדיק די פּאָדערשטע צוויי פיס האָט עס אויסגעקלאַפט: איינס, צוויי אָדער דריי פעסטע קלעפּ.

— זאָלן מיר פרעגן ביים טישל, צי מיר וועלן בלייבן לעבן?

די שפּאַנונג איז געוואַקסן. אין יעדער שטוב ווערן געמאַכט צוגרייטונגען צו דעם טראַגישסטן, וואָס ס'דערוואַרט אונדז. ס'ווערן געמאַכט פון טישטעכער און ליילעכער רוק-זעק און ברויט-טאַרבעס, ענלעכע צו די בעטלער-טאַרבעס. אַ גרויליק גרייטן זיך...

דאָס יידישע שפּיטאַל איז אויך שוין אויסגעליידיקט געוואָרן. די קראַנקע, מיט געבונדענע הענט און פיס, מיט אָפענע ווונדן נאָך אַן אָפּעראַציע, זענען אַרויפגעוואָרפן געוואָרן אויפן וואַגן, ווי בינטלעך שמאַטעס. אַ געשפּענסטפול בילד איז דאָס געווען, בעת יידישע קליינע קינדער זענען געוואָרפן געוואָרן אויפן וואַגן אין זעק, ווי זעקלעך קאַרטאַפּל, און אַוועקגעפירט...

שבת פארנאכט. מען פילט, אז עפעס הענגט אין דער לופטן. זעליג
קומט פון דער ארבעט.

— וואָס הערט זיך, זעליג? — איז מיין ערשטע פראַגע. אָבער מען
שווייגט, ווי אויף אַ באַפעל, אַלע זענען פאַרשטומט און דערשלאָגן. דאָס
גאַנצע געטאָ איז איינגעהילט אין אַן אומהיימלעכער שטילקייט.
האַלב איינס ביינאַכט איז האַלושע געקומען פון דער אַרבעט.

— וואָס קאָן דאָס זיין — פּרעגט זי מיט שרעק — וואָס מ'האַט
היינט עפעס פריער אָפּגעלאָזט פון דער אַרבעט? און אַהיים געפירט דורך
אַ גענטערן וועג, אַ וועג, וואָס איז פאַרבאַטן פאַר יידן. און דאָרט האָבן
מיר געזען אַנקומען אַ באַן מיט ליידיקע לאַסט־וואַגאַנעס און איז שטיין
געבליבן געבן שראַדולע. אַן אומרויקע, פול מיט זאַרג, איז זי, אַ מידע
פון אַ טאָג שווערער אַרבעט, באַלד איינגעשלאָפּן.

שפעט אין דער נאַכט וועקט דער דיזשורנער: אויפשטיין! זיין גרייט!
זעליג איז געשלאָפּן צוגעשפאַרט צום פענצטערל. ער איז דער
ערשטער אויף די פיס.

— קינדער, אויפשטיין!

מאַמענטאַל זענען מיר אַלע גרייט.

ווידער אַ באַפעל: אַריין אין די בונקערס!

אויף די שפיץ פינגער זענען מיר אַראָפּ מיט די טרעפלעך פון
ערשטן שטאַק צום קעמערל, וואָס פירט אין בונקער אַריין. מיר הערן זיך
צו צו דעם, וואָס אין דרויסן קומט פאַר. פון דער ווייטן הערט זיך אַ
שיסעריי.

נאָך עטלעכע מינוט איז ווידער שטיל.

— ווי שפעט קען איצט זיין, זעליג? אפשר איז שוין טאָג?

מענדל וויינשטאַק איז פאַרבליבן אין גרויסן קעלער צוזאַמען מיט נאָך
שכנים. ער האָט צוגעזאַגט צו געבן אַ צייכן, ווי עס האַלט, צי מ'קען
אַרויסגיין.

מיר הערן טריט. — ווער גייט? — ס'דערהערט זיך מענדלס שטימע.

מיר האָבן לייכטער אָפּגעאַטעמט.

— ר' זעליג, גייט אַרויס.

ער רוקט אָפּ אַ שווערן קאַסטן איבער דער קלאַפּע. מיר עפענען און גייען איינציקווייז אַרויס און געפינען זיך ווידער אין דער קאַמער. זעליג פּרעגט שטיל: „וואָס הערט מען, מענדל?“

— נישט גוט! — פּאַלט אַ טרויעריקער קרעכץ — מ'זאַגט, אַז ס'ווערט „יידן־ריין“, ד. ה., אַז אַלע יידן אין שראַדולע ווערן היינט אויסגעזידלט. פון דער נאַכט־אַבלאַזע זענען פאַראַן אַ סך קרבנות. אַט ליגן פאַר אונדז צוויי דערשאַסענע פּרויען. זיי זענען געווען באַהאַלטן אין אַ קאַמער. פון דאָרט האָט מען זיי אַרויסגעשלעפט און דערשאַסן.

מיר גייען אַרויס אין גאַס, אַרום איז שטיל, מיר פילן די פאַרטייעט־קייט, ס'איז די שטילקייט פאַר אַ שטורעם... ס'לויפט פאַרבי אַ מיליציאַנט. ווי נישט מיט זיין קול רופט ער אויס: „יידן־ריין, ס'ווערט יידן־ריין!...“ הילפלאַזע גייען מיר אַרויף אין שטוב. ס'קומען זיך צונויף די שכנים. זלאַטע, אַ שכנה אין דער בשותפותדיקער דירה, וועלכע האָט ביז איצט העלדיש און עקשנותדיק געראַטעוועט אירע צוויי קינדער, געלאַפן מיט זיי פון אַרט צו אַרט, געשמוגלט זיי פון גענעראַל־גווערנאַמענט אַהער, אין רייך — האָט אויך דערפילט איר אומבאַהאַלפּנקייט. זי האָט זיך איינגע־בראַכן אונטער דער שוידערלעכער בשורה און אויסגעבראַכן אין אַ ספּאַז־מאַטיש געוויין.

— אויב ס'ווערט „יידן־ריין“ — זאַגט זי — איז צוועקלאַז דאָס באַ־האַלטן זיך. איך האָב דאָס שוין מיטגעמאַכט אין פּילץ ביי דער לעצטער אויסזידלונג. די אַלע, וואָס האָבן זיך באַהאַלטן, זענען אויפן אַרט דער־שאַסן געוואָרן.

— קינדער, מיר מוזן גיין — האָט זי זיך געווענדט צו אירע צוויי מיידעלעך, וואָס האָבן זיך געטוליעט צו איר, ציטערנדיק פאַר שרעק. — טייערע קינדערלעך! — האָט זלאַטע געיאַמערט — פון פּילץ בין איך מיט אייך געלאַפן אַהער. וווּ זאָל איך איצט מיט אייך לויפן, ווען אַלע טויערן זענען פאַרמאַכט און אַלע וועגן פאַרשטעלט?... זי נעמט אויף זיך דעם שווערן רוקזאַק. — זי איז גרייט.

— נעם דאָס, שיינדעלע! — רופט זי דאָס עלטערע טעכטערל, אַ מיידעלע פון אַ יאָר צוועלף, וואָס פלעכט אירע קאַשטאַן־צעפּ. די מוטער

הדסה פריוועס

דערלאנגט איר די טאַרבע מיט געטריקנטע שטיקלעך ברויט. אויך דעם קלענערן מיידעלע גיט זי אַ טאַרבע מיט געטריקנטן ברויט. — טוט זיך אָן, קינדער! — און זי נעמט פאַר יעדן אַ פלאַש וואַסער אויפן אומבאַקאַנטן וועג...

פרוי פאַקטאָר איז אָנגעטאָן אין אַ גראַנאַט־קאַסטיום, אירע דריי יינגלעך אין די שבתדיקע אָנצוגלעך. מענדל און זיין פרוי זענען שוין גרייט. אַלע זענען אָנגעטאָן אין די בעסטע זאַכן.

ווי אַ פאַרשטיינערטער שטייט זעליג ביים פאַרמאַכטן פענצטער און קוקט אַראָפּ צום לידיקן געסל. פלוצים זאָגט ער צו מיר: — אין צווייטן הויף וווינט וועלוול, פרעג ביי אים זיין מיינונג. ער איז דאָן פאַרבונדן מיט די גמינע־לייט. אפשר ווייסט ער, וואָס צו טאָן. נאָר ר' וועלוול האָט נישט מער געוואוסט ווי מיר. ער האָט בלויז געוואוסט, אַז ס'איז ביטער...

— אויב עס ווערט יידן־רייך — ענטפערט ער — איז נישט פאַראַן קיין שום עצה, מוזן מיר גיין. איך וועל גיין מיט אייך צוזאַמען — זאָגט ער גלייכגילטיק — זענען מיר דאָך עפעס אַלטע שכנים...

אויף די טירן פון דער גמינע האָבן די דייטשן אויסגעקלעפט אַ פלאַקאַט, וווּ ס'ווערט געזאָגט, אַז אַלע אַרבעטער פון העלדינס שאָפּ וועלן צוזאַמען מיט זייערע פאַמיליעס און ניי־מאַשינען איבערגעפירט ווערן צו דער אַרבעט קיין בושעזשינקע.

— וווּ איז דאָס בושעזשינקע? — פרעגט איינער דעם צווייטן. נאָר קיינער ווייסט נישט. וואָס איז דען דער חילוק, וווּ דער שאָפּ געפינט זיך? זאַל שוין זיין בושעזשינקע. און מיר באַשליסן צו מעלדן זיך צו העלדינס שאָפּ.

צוזאַמען מיט האַלשען לויף איך זיך געזעגענען מיט מיינע עלטערן. דער וועג איז פול מיט מיליטער און געסטאַפּ־לייט. איצט טשעפען זיי נישט. זיי זענען איבערצייגט, אַז נאָך דעם אויפרוף וועלן די יידן אַליין זיך מעלדן. דעם טאַטנס ברויט־געוועלב איז באלאָגערט פון הונדערטער מענטשן, וועלכע רייסן דאָס ברויט פון די פאַכן. היינט פאַרקויפט מען נישט און מען דאַרף שוין נישט האָבן קיין ברויט־קאַרטן, נאָר יעדער

נעמט, וויפל עס לאזט זיך. גענומען פיר לעבלעך ברויט, גיי איך זיך געזע-
גענען מיט דער מאמען, איר א קוש געבן. אפשר דעם לעצטן קוש... די
מאמע בייגט אוועק דעם קאפ פון מיר.

— כ'ויל זיך נישט געזעגענען — זאגט זי.

איך קוק זיך איין אין איר, כ'ויל פארשטיין איר כוונה. איך זע אירע
באצערטע, בלאנדזשענדיקע אויגן, איר צעפלאמט, ברענענדיק פנים, אירע
ליפן באוועגן זיך לאנגזאם און שעפטשען עפעס: „גאט זאל איך היטן,
גאט זאל איך פירן...“

— מאמעשי, — זאג איך, — און א קוואל טרערן פלייצן פון מיינע
אויגן. ס'הארץ קלאפט אזוי שטארק, ווי ס'וואלט געוואלט ארויסשפרינגען
פון דער ברוסט — וועלן מיר זיך נאך א מאל זען, מאמעניו?
כ'ויל וואס שנעלער אהיים לויפן, אפשר וועט שפעטער נישט זיין
קיין וועג אויף צוריק. אדער זיי וועלן דערווייל צונעמען זעליגן מיט
יאסעלען און איך וועל זיי מער נישט זען.

לויפנדיק ווי א פארטויבטע אהיים, טרעף איך דעם טאטן. אויך ער
לויפט, אָנגעטאָן אין ווייסן כאַלאַטל, דאָס פנים בלייד, די אויגן רויט פון
וויינען. מיט איינגעהאלטענעם אַטעם און ציטערנדיקער שטים דערציילט
ער מיר:

— כ'בין געווען אויף „קאלד-ציילע“. מ'זאגט, אז דאָרט קומט פאַר
א רעגיסטראַציע פון אָנגעשטעלטע אין גמינע-קאָאָפּעראַטיוון. איך וויל
זיך מעלדן, אפשר קאָן דאָס העלפן זיך צו ראַטעווען פון אוועקשיקן.
— טאַטעשי, מיר ווילן זיך שטעלן אין העלדינס שאַפּ. ווי איז דיין
מיינונג, זאָלן מיר דאָס טאָן, אָדער בעסער פאַרברייבן צוזאַמען מיט אייך?
— כ'ווייס נישט וואָס צו ראַטן. גאָט זאָל זיך דערבאַרעמען און אייך
היטן, איר זאָלט ניצול ווערן פון די רוצחישע הענט!

דער טאַטע וויינט, כליפעט אויפן קול: — כ'קאָן דיר גאַרנישט
העלפן, מייך טאַכטער. ער קלאַמערט מיך פעסט צו זיך. איך פיל זיינע
הייסע טרערן אויף מייך פנים.

פונעם בערגל „שטיק-ציילע“ הייבן אָן פליען קוילן. דערציטערטע,
צעלויפן מיר זיך, דער טאַטע אין אייך זייט, איך מיט האַלושען אין דער

אנדערער זייט. די גאס ווערט אפגעליידיקט פון מענטשן. פון ווייטן זעט מען שוין פירן א גרופע יידן. די זעלנער באפאלן די הייזער און יאגן מיט ווילדער רציחה. עס טווישטשען קוילן אין די גאסן און עס פאלן טויטע. א סך ווארטן נישט מען זאל זיי קומען נעמען, זיי מאכן אליין א סוף צום לעבן... פרוי ד"ר ווייס האט באַלד אין דער פריי דערוויסנדיק זיך, אַז ס'ווערט יידן-ריין, זיך פאַרסמט צוזאַמען מיט אירע צוויי קינדער דורך אַ ספעציעלער איינשפריצונג. די איינשפריצונג פאַרן קלענערן קינד האַט נישט געוויקט — און דאָס מיידעלע איז געבליבן לעבן.

בלומס פרוי האט זיך פאַרסמט מיט יאָד. וועגן נאָך אַ ריי זעלבסטמאָרדן פון באַקאַנטע דערוויסן מיר זיך. אין אַלע הויפן און געסלעך וואַלגערן זיך טויטע.

בונקערס ווערן אויפגעריסן מיט אַ באַפעל: ראָוס! ווער עס האַט נישט באַוויזן שנעל אַרויס, איז אויפן אַרט דערשאַסן געוואָרן. מיט האַנט-גראַנאַטן האָבן זיי אויפגעריסן און ליקווידירט יעדן בונקער. אין אַט דער אימהדיקער שטימונג נעמט זעליג אַרויס אַ פלעשל באַראַנפן, שטעלט עס אַוועק אויפן טיש און זאָגט מיט אַן ערנסטער טרויע-ריקער שטים:

— מענדל, לאַמיר טרינקען „לחיים“, דאָס לעצטע מאָל אין אונדזער שטוב. — דאָס פלעשל שטייט אויפן טיש, יעדער נעמט אַ ביסל, און מיט טרערן אין די אויגן ווינטשט מען זיך, מיר זאָלן ניצול ווערן פון די רוצחים און דערלעבן צוריקצוקומען.

איך וואַרף אַ בליק אויף מיין דירה. ווי אייגן דאָס איז מיר אַלץ געוואָרן. די דינע ווייסע ליילעכער, וועלכע הענגען אַראָפּ אין מיטן שטוב און טיילן אַפּ איין משפּחה פון דער צווייטער, זעען איצט אויס אין מייע אויגן ווי שטאַרקע ווענט. ווי שווער איז צו פאַרלאָזן דאָס שטיקל ווינקל פון אונטערן ווייסן ליילעך. דאָס אַרט, וווּ יעדער שפּאַן איז מיט אונדזערע טרערן באַ-גאַסן... מיין שטוב, מיין היים, איז מיר איצט אַזוי נאַענט, אַזוי טייער...

ווהיין גייען מיר? וווּ פירט אונדז אונדזער ביטערער גורל? די רוצחים זענען זייער „טעטיק“. זיי באַפעלן, שרייען, פירן מענטשן מיט פעקלעך אויף די פלייצעס, און אַט דערנענטערן זיי זיך אין דער

ריכטונג צו אונדזער הייל. ווי א שטורעם רייסן זיי זיך אריין אין שטוב מיט אָנגעצילטע ביקסן. מיר ווערן פאָרגליווערט פון שרעק.

— איר זענט נאָך דאָ?! — רראַוס מיט דער שייסע! ררראַוס!...

שנעל פאָרלאָזן מיר די שטוב און לויפן לויטן באַפעל ביזן אויסן-צייַלע. מיר ווערן אויסגעמישט מיט די איבעריקע יידן. דאָס גאַנצע דערפֿל איז פאָרזאַמלט אויף איין פּלאַץ. אַלע באַקאַנטע און קרובים זענען שוין דאָ. זער פעטער ברוך, די מומע רבקה מיט זייערע קינדער, חנהלע און יאַסל קאַנטאַר מיט זייערע קינדער, דער פּלאַץ אויסן-צייַלע איז איבערפולט. פופצן טויזנט מענטשן, אַרומגערינגלט מיט מיליטער-לייט און געסטאַפּאָ. די היץ איז גרויס. די קעל פאָרטריקנט. וואָסער! וווּ נעמט מען אַ ביסל וואָסער? צוזאַמענגעפרעסט, מיר זאָלן נישט קענען אַנטלויפן, איז די ענגשאַפט געוואָרן נאָך גרעסער און די היץ נאָך שטאַרקער. אַ סך מענטשן האָבן געהלשט, אָבער ווער האָט זיך אויף זיי אומגעקוקט? טראַנספּאָרטן גייען אַוועק. די רייען רוקן זיך פאָרויס.

— אויסשטעלן זיך צו פינף! — דער באַפעל ווערט באַגלייט מיט

קלעפּ. עס פליען קיילן פון רעוואָלווערן און ביקסן.

די יידישע מיליץ האָט שוין גאַרנישט וואָס צו זאָגן. זיי האָבן זייער „פליכט“ פאָרן דריטן רייך פאָרענדיקט. איצט זענען זיי גלייך מיט אַלע-מען. נאָר די ווייסע היטלען זענען זיי נאָך פאָרבליבן. מיט אַראַפּגעלאַזטע קעפּ, מיט די פעקלעך אויף די פלייצעס, וואָרטן זיי אויף אַ באַפעל פון די דייטשן.

מייענע געדאַנקען רייסן זיך איבער, בעת איך דערפיל אַ קלאַפּ פון אַ ביקס איבער די פלייצעס און אַ געשריי: „פאָרויס!“ מיר גייען. מיין האַרץ ציטערט. רבונג של עולם, וווּ גייען מיר? — — —

*

זונטיק, ערב ראש חודש אב, דעם 1טן אויגוסט 1943, אין יאַרטאַג פון חורבן בית-המקדש האָט זיך אָנגעהויבן אונדזער נייער חורבן. די אויסזידלונג פון אַלע יידן אין זאַגלעמביע.

די רייען רוקן זיך פאָרויס. איך פיל אַ מידקייט אין גאַנצן קערפער

און א פינצטערן בעפל פאר די אויגן. ס'דאכט זיך מיר, אָט גיי איך, אָט פאל איך. איך גיי ווי איבער בערג און טאָלן, די פיס פלאַנטערן זיך, ווי פרעמדע. וווּ בין איך ?

— לויפן! — פאלט אַ באַפעל. באַוואַפנטע זעלנער מיט אויסגע- שטרעקטע ביקסן אין די הענט, טרייבן אונדז. קינדער, איינזאַמע, האָבן זיך געוואַלגערט אויפן אויסזידלונגס-פלאַץ „אויסן-ציילע“ און אין דער ענגשאַפט זענען זיי צעטראַטן געוואָרן. די רוצחים האָבן זיי געוואַרפן אין די אַרעמס פון יונגע בחורים און מיידלעך.

— נעם די שייסע! — האָבן זיי באַפוילן.

מ'האַט שוין געוויסט, אַז דערוואַקסענע, וואָס האַלטן קינדער, גייען גלייך צום פאַרניכטן, אַ גיהנום איז געווען דער אויסזידלונגס-פלאַץ. אַ שיסעריי, יללות פון אַלע זייטן. מאַמעס האָבן געדריקט צו זיך זייערע קינדער און שרעקלעך געוויינט.

— כ'וועל דיך נישט אַוועקגעבן! — יאַמערט אַ מאַמע, צודריקנדיק איר קינד צום האַרצן — צוזאַמען מיט דיר וועל איך גיין, צוזאַמען מיט דיר וועל איך אומקומען!

טראַנספּאַרטן גייען. מיר זענען אויסגעשטעלט אין גלייכע רייען און וואַרטן, לעבן מיר היימישע און באַקאַנטע. פּלוצעם גיט מיך יאַסעלע אַ שלעפּ ביי דער האַנט, — קום צוריק — זאַגט ער, מיר רוקן זיך צוריק און לאָזן אַדורך אַנדערע. — קום נאָך ווייטער, שלעפּט ער מיך. איך ווייס נישט וואָס עס איז זיין כוונה, נאָר איך פאַלג אים, האָט ער עפעס אַ שלעכט פאַרגעפיל? ווי מיר האָבן שפּעטער געהערט, איז דער טראַנספּאַרט, פון וועלכן מיר האָבן זיך צוריקגעצויגן, געגאַנגען גלייך צום פאַרניכטן.

אַ ייד, איינגעשפּאַנט אין אַ וואַגן, קלייבט צוזאַמען די פּיצלעך קינדער, וואָס זיצן אויף דער ערד אַרום דעם אויסזידלונגס-פלאַץ „אויסן-ציילע“. וויינענדיקע, מיט פאַרטערטע אייגעלעך, פּישטשען זיי קוים: מאַמע, מאַמע... דער ייד, אויפן באַפעל פון די דייטשן, וואַרפט די קינדערלעך אויפן וואַגן און פּירט זיי אַוועק צו די וואַגאַנעס.

— האַלט מיך צו, האַלושע, יאַסעלע, — רעד איך צו זיי ווי אין חלום. מיר גייען פאַרויס און בלייבן שטיין ביי אַ לאַנגער אָפגעליידיקטער גאַס. פון ביידע זייטן טראַטואַרן און הייזער, אַ לאַנגע שורה גרינע בייער שיצט קעגן דער ברענענדיקער זון.

פון די שטילע פרידלעכע הייזער מיט פאַרמאַכטע פענצטער קוקן אַרויס צו אונדז מענטשלעכע אויגן — דאָס זענען די גליקלעכע „אַריער“. מיר גייען ווייטער און קומען אַנטקעגנאיבער ראַזנערס שאַפּ. זענען מיר, הייסט עס, אין בענדין! דאָ האַבן מיר זיך אויף אַ באַפעל אַוועקגעזעצט אויף די זייטיקע טראַטואַרן און געוואַרט. אין דער צייט שרייבט האַלושע עטלעכע ווערטער צו אסתר מאנשיין אין לאַגער: „מיר גייען — שרייבט זי — און ווייסן נישט ווהיין. הלוואי מיר זאָלן בלייבן לעבן און זיך נאָך זען“.

זי לאַזט דעם בריוו ליגן אין אַ זייט מיט אַ צוגעטשעפעט צעטעלע: „ווער עס וועט דעם בריוו געפינען, ווערט געבעטן אים אָפשיקן מיט דער פאַסט“.

מיר זיצן אַזוי לאַנגע שעהען.

דערווייל טרייבט מען אַדורך מיטן וועג אַנדערע טראַנספּאָרטן יידן. זיי זעען אויס ווי מיר, אויסגעמאַטערטע, פאַרצוויפּלטע, מיט פעקלעך אויף די פלייצעס. מיר געפינען צווישן זיי באַקאַנטע פּנימער, פריינד און משפּחה. דאָס איז די לעצטע אויסזידלונג פון די זאָלעמביער יידן, וואָס זענען נאָך ביז היינט פאַרבליבן אין געטאָ. זיי גייען פאַרביי מיט אַראַפּגע-לאַזטע קעפּ און שווייגן, ווי זיי וואַלטן זיך געשעמט מיט דער זינד, וואָס מענטשן באַגייען קעגן מענטשן...

פאַרנאַכט דערהערט זיך אַ באַפעל: אויפשטיין! יעדער נעמט זיין פעקל אויף די פלייצעס און מיר שלעפּן זיך ווייטער. מיר קומען צו צו געמויערטע באַראַקן. דאָ ווערט פון דאָס ניי אַ בהלה, באַפעלן, געשרייען און קאַלבעס איבער קעפּ. אינער שטופּט דעם צווייטן, מען וויל וואָס פריער אַריין. מענטשן כאַפּן זיך אַרויף אויף די פענצטער-ברעטלעך, קלע-טערן אויף די גלייכע ווענט, אַבי זיין וואָס פריער אינעווייניק און פאַר-שווינדן פון אונדזערע פאַרפּאָלגערס אויגן.

מיר געפינען זיך אין די אמאליקע בענדיגער מיליטערישע קאשאַרן.
איך כאָפּ אַ בליק אין דרויסן און זע ליגן טויטע. דאָס זענען קרבנות, וואָס
האַבן נישט באַוווּן רעכטצייטיק זיך אַריינצובאַקומען אינעווייניק. ביטער!
זער ווייסט, וואָס זיי פלאַנען צו טאָן מיט אונדז! אַ שווערע, ביטערע נאַכט.
אַ נאַכט, פול מיט קאַשמאַרן און געשפּענסטער.
פאַרטאַג טרייבט מען אַרויס פון די קאַשאַרן:

— העראָוס! העראָוס! און זיי שלאָגן מיט די קאַלבעס. אַנטקעגן די
קאַשאַרן — אָפּענע טירן פון פאַרלאָזענע יידישע הייזער. מיר לויפן ראַפּטעם
דאָרט אַריין — ערגעץ פאַרשטופן זיך, באַהאַלטן. פאַר די אויגן אַנטפּלעקט
זיך אַ שוידערלעך בילד: די בעטן צעוואַרפן, אויף דער ערד וואַלגען זיך
מלבושים, אַ ליידיק קינדער־בעטל, אויפן טיש טעלער מיט נישט דערע-
סענע קאַרטאַפּל. דאָס בילד וואַרפט אָן אַ פּחד. פון דרויסן דערטראַגן זיך
שרעקלעכע געשרייען. די רוצחים קומען צו לויפן מיט גרויסע בייזע הינט.
ס'מישן זיך צונויף דאָס געבילעריי פון הינט מיט די געשרייען פון די
דייטשן און די יאַמערדיקע קולות פון די יידן, וועלכע לויפן אָן אַ ציל.
זעלנער שיסן און ס'פאַלן ווידער טויטע.

אַ נייער טאָג און מיר גייען ווייטער. האַלטנדיק זיך קוים אויף די פיס
שלעפן מיר אויף זיך די פעקלעך. יעדער איינער טראַגט אויף דער פלייצע
אַ רוקזאַק מיט זיינע בעסטע זאַכן. יאַסעלע האָט צום רוקזאַק צוגעבונדן
אַ פאַר נייע שיך.

— לאָס דאָס שטיין! — דערהערט זיך אַ געשריי, און איידער מיר
האַבן באַוווּן אומצוקוקן זיך, האָט אַ זעלנער אַרונטערגעריסן דעם רוקזאַק
פון זעליגס פלייצעס.

— יאַ, — זאַגט זעליג צו מיר אַ רעזיגנירטער — אַ שאַד דאָס צו
שלעפן, שטעל אַוועק אויך דיין רוקזאַק.

דער דייטש רעדט עפעס מיט חוזק און ביטול: — צו וואָס דאָס
שלעפן? דאָרט וווּ איר גייט באַקומט איר אַלי, „אַלעס בעקאַמט איר
דאָרט...“ איך כאָפּ אַ בליק אויף מיינע צוויי ברוינע רוקזעק און טרערן
באַגיסן מיין פנים. יאַ, זאַג איך צו זעליגן, מיר זענען פאַרלוירן, זאַלן
כאַטש אונדזערע קינדער בלייבן לעבן!

דער טראנספארט גייט, רוקט זיך פארויס, אַ כמאָרע פון טויזנטער מענטשן. נישט ווייט פון מיר זע איך דעם אַלקושער רבי. ער איז איינ-געהילט אין טלית-און-תפילין און טראַגט אין האַנט אַ ספר-תורה. עטוואס ווייטער שפרייזט דער רבי ר' חיימקע, אַ נידעריקער, מיט אַ בלאַנד-גרוילעכער באַרד און אין אַ זיידענער קאַפּאַטע. ער איז געקומען אין געטאַ פון אַ קליין שטעטל אין דער צייט פון די גרעסטע אַקציעס, זיינע חסידים האָבן אים געבעטן: רבי, מירן איך אַוועקפירן, אויסבאַ-האַלטן. נאָר ער, ר' חיימקע, האָט אַלץ געטענהט: מיט וואָס בין איך אַנדערש פון אַנדערע יידן? אויף אומקומען בין איך דען חס ושלום קיין ייד נישט? געהער איך נישט צום קדושים-פּאַלק? ניין — האָט ער געטענהט — אין אַן עת צרה וועל איך אייך נישט פאַרלאָזן. און צוזאַמען מיט אַלע יידן גייט דער רבי ר' חיימקע מיט דער אויס-זידלונג קיין אוישוויץ. אַלע אַן אויסנאַם, פרומע, פרייע, אַרעמע און רייכע — אַלע גייען דעם זעלבן וועג...

מיר גייען פאַרביי אַ ברונעם; שנעל שטעל איך אונטער אַ פלעשל, כּוּויל נעמען אַ ביסל וואַסער. אָבער נאָך איידער איך האָב גענומען דאָס פלעשל צום מויל, איז אויסגעוואַקסן געבן מיר אַ דייטשער סאַלדאַט און אַ זעץ געטאַן איבער מיין האַנט. דאָס פלעשל איז אַרויסגעפאַלן און צעבראַכן געוואָרן אויף שטיקלעך.

— לאָפּן! — שרייט מען פון אַלע זייטן — לאָפּן!

ווי זענען מיר? איך דערקען מער נישט דעם וועג, ווי מיר געפינען זיך, וואָס פאַר אַ סטאַציע איז דאָס? אַ ריזיקער פּעראַן, אַ לאַנגע באַן מיט צענדליקער ליידיקע וואַגאַנעס פאַר פּערד שטייט אויף דער באַן-ליניע. — איינשטייגן! — דערהערן זיך קולות. צעיושעטע באַנדעס, מיט גומי-שטעקנס, האָבן זיך אַ לאַז געטאַן אויף אונדז. גרויסע הינט בילן אַן אויפהער און רייסן שטיקער.

האַסטיק און שנעל שטופן מיר זיך, כדי וואָס גיכער אַנטריגען צו ווערן פון די דייטשע קלעפּ, וואָס שנעלער אַריין אין די וואַגאַנעס. אין די טויזנטער האָט מען אונדז אַהער געבראַכט, גאַנצע משפּחות, צעריסענע משפּחות, וואָס אַ טייל פון זיי איז שוין פון לאַנג פאַרשלעפּט געוואָרן...

הדסה פרייוועס

אין וואגאָן נעבן מיר געפינען זיך מאַטעק סוראָוויץ, יאַסעלעס חבר, מיט זיין שוועסטער און עלטערן, דודטשע קאַליש, שמואל עלבויס און זיין צוועלף-יאָריק מיידעלע. צונויפגעקוועטשטע שטייען מיר איינער נעבן אַנדערן.

אין וואגאָן איז טונקל און עס שטיקט. די הערמעטיש פאַרמאַכטע טירן לאָזן נישט אַריין נישט קיין ליכט און נישט קיין לופט. כאַטש ס'איז ערשט פאַר מיטאָג און אין דרויסן ברענגט די זון, פילן מיר קוים די דינע שטראַלן, וואָס דרינגען אַריין דורך די קראַטעס פון די קליינע פענצטערלעך.

ס'איז געוואָרן שטיל, אין גאַנצן שטיל. ס'דערהערט זיך אַ פּייף און די באַן נעמט רירן פון אַרט. די מער דרייסטע מענער כאַפן זיך אַרויף צו די קראַטעס פון די פענצטערלעך, פעסטצושטעלן, פון וועלכער ליניע די באַן גייט אַפּ: קיין קאַטאַוויץ, אַדער אין דער ריכטונג פון מיסלאָוויץ.

דער וואַגאָן איז אַנגעפּראַפט מיט מענטשן, ס'הערשט אַ מוראדיקע שטילקייט. אין דרויסן איז אויך שטילער געוואָרן. מען הערט נאָר דאָס שרייען פון די רוצחים, דאָס קלאַפן און פאַרשליסן מיט שלעסער די וואַגאָן-נעס, און דאָס בילן פון הינט.

דאָס אַרויסקוקן געדויערט נישט לאַנג, בלויז עטלעכע מינוט. באַלד דערהערט זיך אַ געיאַמער. די מענער רייסן זיך די האַר פון קאַפּ:

— יידן! — שרייען זיי — מ'פירט אונדז קיין אוישוויץ! ...!

אין וואַגאָן, וווּ עס האָט ביז איצט געהערשט אַ טויטע שטילקייט, האָט אויסגעבראַכן אַ מוראדיקער געיאַמער. די מענער רייסן אַראָפּ פון זיך די געלע לאַטעס, וואַרפן דאָס אַרויס דורך די קראַטעס און שרייען מיט געווייך: זאָל די וועלט כאַטש וויסן, ווהיין מען האָט אונדז געפירט.

— אוישוויץ! אוישוויץ! — טראַגן זיך פאַרצווייפלטע געשרייען פון

אַלע ווינקעלעך — מיר זענען פאַרלוירן!

יאַסעלע בייגט זיך אַראָפּ צו מיר, ער גלעט מיין פנים און ווישט מיינע

טרערן.

— וויין נישט, מאַמעניו, מיר וועלן איבערלעבן... מיר וועלן זיך נאָך

טרעפן...

ער איז בלאַס און דערשראָקן. זיינע שוואַרצע ברענענדיקע אויגן זענען פול מיט טרערן. זיין שטים ציטערט: „מיר וועלן זיך נאָך אַ מאָל טרעפן, מאַמעניו“...

האַלושע רעדט גאַרנישט. זי בייסט די ליפן און וויינט אין דער שטיל. זעליג איז בלאַס און ער ציטערט. ער ברעכט די הענט און זיינע ליפן שעפטשען שטיל אַ תפילה. זיך גאַנצער קערפער באַוועגט זיך, ער מאַכט דעם איינדרוק ווי ער וואַלט געדאַוונט. אפשר זאָגט ער תהילים אָדער גאַר ווידוי? ער איז אַנגעטאַן אין נייעם גרויען מאָנטל. אין בוזעם-קעשענע — אַ פלעשל ארץ-ישראל-וויין, נאָך פון יאַסעלעס בריה, וואָס מיר האָבן באַהאַלטן — צו טרינקען „צו זיך חתונה“.

יעדער פון אונדז טראָגט אונטערן אַרעם אַ ברויט. — כ'בעט דיך, הדסה לעבן — רופט זיך פלוצים אָן צו מיר זעליג — דו זעסט דאָך שוין ווהיין מיר גייען. איך בין איבערצייגט, אַז זיי וועלן נישט דערלויבן מענער און פרויען זאָלן זיך צוזאַמען. זיי וועלן אונדז זיכער פונאַנדערשיידן. פאַרלאַנג איך פון דיר זאָלסט מיר צוזאַגן, אַז דו וועסט נישט וויינען.

איך ענטפער נישט. מיר איז אוממעגלעך אַ וואָרט אַרויסצוברענגען פון מויל. טרערן שטיקן אין האַלדז. ס'האַרץ פלאַצט פון ווייטיק. וואָס זאָגט ער, זעליג, ווי זאָל איך גיין אַליין? ווי וועל איך אויסהאַלטן אַליין? ס'גאַנצע לעבן זענען מיר צוזאַמען. אין דער גרעסטער סכנה נישט טאַרלאָזט איינער דעם אַנדערן, אפילו נישט, ווען עס האָט זיך געהאַנדלט אין ראַטעווען ס'לעבן — שטאַרבן און לעבן צוזאַמען!

נאָך פינף יאָר קאַמף מיט איבערמענטשלעכע כוחות, איז אונדז דאָך געלונגען אַרויסצורייסן די קינדער פון די רוצחישע נעגל. ווי אַ פויגל, וואָס באַשיצט די יונגע פייגעלעך בעת רויב-חיות ווילן זיי פאַרצוקן, אַזוי האָבן מיר באַשיצט די קינדער, אַפהיטנדיק זיי פון יעדער געפאַר. און אַיצט, ווהיין פירן מיר אונדזערע קינדער? קיין אוישוויץ!...

די רעדער קלאַפן. די באַן שלעפט זיך שווער און לאַנגזאַם, ווי עס וואַלט איר שווער געווען צו שלעפן אַזוי פיל יידישע יסורים. יעדער סקריפּ פון די רעדער שניידט זיך איין אין מיין האַרץ און מ'יח.

מיר שווייגן. — — —

קיינער רעדט נישט קיין וואָרט, ווי מיר וואָלטן שוין שלום געמאַכט מיטן געדאַנק פון טויט. איינער קוקט אויפן צווייטן מיט בליקן פון טרויער און יאוש.

— יאַסעלע — זאָג איך, און כ'פיל, אַז כ'דאַרף אים עפעס זאָגן, אַנ- זאָגן אים עפעס, איידער... נאָר איך קען קיין וואָרט נישט אַרויסברענגען. מיין פנים ברענט. פון שרעק האָב איך די ווערטער פאַרלוירן. מיטן גאַנצן קערפער בין איך אויף אים אַרויפגעפאַלן, מיט גליענדיקע הענט אים אַרומגענומען, געדריקט צו זיך: יאַסעלע, מיין יאַסעלע!
"מיר דערנענטערן זיך צו אַ סטאַזיע", באַמערקן די מענער, "מ'זעט שוין דעם פּעראָן".

זעליג בייגט זיך איין צו מיר און מיט אַ קוים הערבאַרער, ציטערדי- קער שטים, זאָגט ער:

— גאַט זאָל דיך היטן און דו זאָלסט אַנטרעפן אויף גוטע מענטשן, וואָס זאָלן דיר העלפן.

די רעדער דרייען זיך לאַנגזאַמער. די באַן בלייבט שטיין. ווי אַ דונער האָט אַ זעץ געטאָן אין אונדזערע הערצער אַ ווילדער פחד: רבונג של עולם, וווּ פירסטו אונדז? וווהין גייען מיר?

אוישוויץ

— אוישוויץ!!!

מיר ווערן דערציטערט פון דעם אויסגעשריי, וואָס דערטראַגט זיך פון דרויסן. „אוישוויץ“ — באַוועגן זיך אונדזערע ליפן. און ווידער אַ שטיל-קייט, אַלע זענען פאַרזונקען אין די אייגענע מחשבות, ווי יעדער וואָלט געמאַכט זיין חשבון הנפש. קיינער דערוועגט נישט ס'מױל צו עפענען, אפילו די קליינע קינדערלעך ליגן שטיל, איינגעטוליעט אין די אַרעמס פון זייערע עלטערן. די בליקן בלאַנדזשען, פאַרלוירענע קוקן מיר צו די טונקעלע ווענט פון וואַגאַן. אַ איר שטילע, שטומע ווענט, ווען איר זאָלט קאַנען רעדן, דערציילן...

לאַנג האָט מען נישט געלאָזט טראַכטן. ס'האָט זיך דערהערט אַ גע-פילדער, אַ קלאַפּעריי פון אויפשליסן שלעסער, אויפמאַכן וואַגאַנעס, שווערע קייטן האָבן זיך אַראָפּגעשלענגלט און געפאַלן צו דער ערד.

— אויסשטייגן! אויסשטייגן!

די טיר פון וואַגאַן האָט זיך ראַפּטעם צעפראַלט. ווי געליימטע, נישט אַרויסרעדנדיק אַ וואַרט, בלייבן מיר אויף די ערטער. קיינער וויל נישט זיין דער ערשטער...

אין וואַגאַן פאַלן אַריין צוויי האַלב-נאַקעטע מענער, מיט אַפּגעגאַלטע קעפּ און געשטרייפטע הויזן. זייערע בליקן זענען פאַרווירטע, ווילדע, ווי זיי וואָלטן נאָר וואָס געקומען פון אַ דזשונגל. אָן אַ וואַרט אַרויסצורעדן, רייסן זיי פון די הענט, רייסן אַרויס די פעקלעך מיטן ברויט, שטופּן און וואַרפּן אונדז אַרויס פון וואַגאַן.

ס'ווערט א סומאטאכע, די מענער שלעפט מען שוין אוועק אין א זייט, די פרויען יאגט מען אלץ ווייטער, פארויס! איך כאפ א בליק ארום זיך און זע נאָר פרויען, מ'יאָגט אונדז מיט שטעקנס, ווי אַ סטאָדע בהמות צו דער שחיטה.

ענדלעך האָט דאָס לויפן זיך אָפגעשטעלט. מיר זענען אַרומגערינגלט פון מיליטער-לייט מיט רעוואָלוערן אין די הענט, זייערע פנימער צעיו־שעטע, בלוט-דורשטיקע — גרייט צו הרגענען.

צעפלאַשעטע, מיט נישט זיכערע טריט לויפן מיר פארויס. האַלושע נעמט מיך פאַר דער האַנט, דריקט מיך צו זיך. מיר דערנענטערן זיך צו אַ קאַמיסיע. מונדירטע דייטשן זענען אונדז מקבל פנים. איינער פון זיי, מיט אַ קליין שטעקעלע אין האַנט, דיריגירט, ווי אַ קאַפעלמייסטער: אַהין, אַהער, רעכטס, לינקס. די ברוטאַלע האַנט פון דעם הויכן יונגן אַפיציר צעטיילט אונדזערע אַרעמס. (ווי איך האָב זיך שפעטער דערוויסט, איז דאָס געווען ד"ר מענגעלע) און אין איין אויגנבליק האָב איך זיך געפונען אין דער אַנטקעגנדיקער זייט פון האַלושען.

מענער מיט געגאַלטע קעפּ און געשטרייפטע הויזן שלעפן מיך, רייסן מיינע קליידער. איך דאַרף שוין גיין, ווייל אַ פאַר טריט ווייטער וואָרט אויף מיר אַ גרויסער לאַסט-אויטאָ. איך זע שוין קלאַר, אַז איינע פון אונדז ווערט זיכער אוועקגעשיקט צום טויט.

דער אויטאָ איז שוין אָנגעפולט מיט פרויען און קינדער. — קום! שנעלער! רייסט מען מיך. פּלוצים, ווי געיאָגט פון עמעצן, פאַלט מיר איין אַ געדאַנק: אַנטלויפן פון דאַנען! דאָ איז דער טויט! ווייל זוו פירט מען קינדער און אַלטע?...

שנעל גיב איך אַ קנעפל אויף דעם זשאַקעט, און ער בלייבט אין די הענט פון די מענער אין געשטרייפטע הויזן. איך לויף, ווי אַ ווילדע, צו דער זעלבער ריי, פאַרביןדנדיק מיטן האַלדז-טיכל מיינע האַר, אַז ער זאָל מיך נישט דערקענען.

צווישן די לעצטע האָב איך נאָך באַוויזן אַריינצושטעלן זיך אין דער ריי און צום צווייטן מאָל פרווון מיין מזל.

— ווי אַלט ביסטו? — פרעגט מיך דער זעלבער דייטשער רוצח מיטן שטעקעלע אין האַנט, קוקנדיק מיר שאַרף אין די אויגן. ער באַטראַכט מיך, ווי ער וואַלט מיך דערקענט.

— איך בין נאָך זייער יונג, ניין און צוואַנציק יאָר — האָב איך אין אַ גוטן דייטש געענטפערט, — איך קאָן נאָך זייער פיל לייסטן — פרוּוו איך מאַכן אַ לעצטע אָנשטרענגונג, צו ראַטעווען מיין לעבן. ער באַטראַכט מיך אַ וויילע און גיט מיך ברוטאַל אַ שליידער אין דער זייט, וווּ ס'געפינט זיך האַלושע.

דערזעענדיק זיך צוזאַמען, ברעכן מיר ביידע אויס אין אַ געוויין. אָבער מאַמענטאַל באַהערשן מיר זיך. איצט איז נישט קיין צייט צו וויינען. איצט מוז מען זיין שטאַרק.

— וווּ איז דער טאַטע, האַלושע?

— איך זע נאָר יאָסעלען — ענטפערט זי מיר, — דעם טאַטן זע איך נישט.

מיינע אויגן בלאַנדזשען אַרום, זוכן זעליגן און יאָסעלען. פון דער ווייטנס באַמערק איך יאָסעלען. ער דרייט מיטן קאָפּ אין אַלע ריכטונגען, ווי ער וואַלט עמעצן געזוכט.

אין צווישן פאָרן כסדר אָפּ צענדליקער אויטאָס אָנגעפראַפט מיט מענטשן, וואָס זענען געקומען מיט אונדזער טראַנספאָרט.

וווּ איז זעליג? פאַר וואָס זע איך אים נישט? זאָל ער זיין אויסגעקליבן צו די עלטערע און נישט־פעיקע ביי זיינע אַכט און דרייסיק יאָר? ער, מיט אַזוי פיל לעבן און ענערגיע, איך ציטער פון שרעק. — וווּ זאָל איך דיך זוכן, זעליג? צי וועלן מיר זיך נאָך אַ מאָל אָפגעפינען? אַך, וואָס זיי האָבן געמאַכט פון אונדז! ווי לאַנג וועט אַזוי דויערן דער שדים־טאַנץ!

אָן אויפהער פאָרן ראַשיק פאַרביי שוואַרצע מיליטערישע אויטאָס, וואָס פירן אַוועק מענטשן. מענטשן יונגע, פיזיש שטאַרקע, וווּ פירט מען זיי?

ביי דער זייט פון אַ מאַשין באַמערק איך דעם קליינעם פערציק. ער פאַכעט מיטן הוט, געזעגנט זיך:

— אויף קידוש השם! אויף קידוש השם! — פאכעט ער מיטן הוט צום הימל.

נאכן אוועקפארן פון די אויטאָס נעמט מען אונדז טרייבן איבער פעל-דער. באַוואַפנטע זעלנער יאָגן און לאָזן נישט אַפּאַטעמען. ווער ס'האַט ביי זיך געלט, וואַרפט עס אוועק. מען זאָגט, אַז פאַר האָבן געלט באַקומט מען געשלאָגן. דער וועג איז אין זיין גאַנצער לענג אַנגעוואַרפן מיט פעק געלט. דער טאָג איז אַ שיינער, אַ ליכטיקער. די זון שיינט אַזוי העל און וואַרעם. פעלדער גרינען, אַלץ בליט און רופט צום לעבן. אַזאָ שיינע וועלט, אַבער נישט פאַר אונדז, נישט פאַר יידן איז דאָס אַלץ באַשאַפן געוואָרן. און גראַד איצט ווילט זיך דווקא לעבן, ס'ווילט זיך זען די קינדער, לוס-טיקע, גראַד איצט, מער ווי תמיד, רייסט זיך די נשמה צום לעבן. די שיינע, שטראַלנדיקע זון — ווי זי וואַלט זיך מיט אונדז גערייצט. פון דער טיפער ניש פון האַרצן רייסט זיך אַרויס אַ פאַרצווייפלטער וויי-געשריי: פאַר וואָס? פאַר וואָס?

די דייטשן לאַכן אונדז פאַרשייט אין די פנימער אַריין. ווי שטעכיקע שפיזן איז זייער געלעכטער. „ווי איז אייער גאַט, פאַרדומטע יודען?“ — פּרעגן זיי מיט שפּאַט.

— לויפן! — דערהערט זיך אַ באַפעל. אַלע הייבן אָן האַסטיק צו לויפן.

עס עפנט זיך אַ דראַטענער טויער, ווי מען יאָגט אונדז אַריין. איבערן טויער געפינט זיך די אויפשריפט „אַרבייט מאַכט פריי“.

מיר גייען פאַרביי קליינע הייזלעך, וואָס וואַרפן אָן אַ מוראדיקן טרויער. יא, דאָס זענען די זייף-פאַבריקלעך, וואָס וועגן זיי פלעגט מען דערציילן אין געטאָ. פון פעטס אויסגעשניטן פון יידן מאַכן די דייטשן זייף, טואַ-לעטן-זייף פאַר זיך, צום וואַשן זיך. מ'זעט הייזלעך פון ציגל מיט קוי-מענס און הילצערנע באַראַקן, אַרום איז שטיל און אַט די שטילקייט פילט אָן זי הערצער מיט נאָך מער פחד.

נעבן אַריינגאַנגס-טויער געפינט זיך אַ גרויסער הילצערנער באַראַק

מיט דער אויפשריפט „צוגאַנגס-באַראַקע“ — אַט דאָ ווערן מיר אַרייַן-
געטריבן.

אַ געפילדער, אַ לויפעניש, ווי ווילדע באַשעפענישן לויפן אַרום
מענער און פרויען מיט שטעקנס און רימענס אין די הענט און ליאַרעמען,
טויב צו ווערן.

— דאָס גאַנצע געלט אָפּגעבן! — רופט אַ גראַב קול פון אַ דייטש —
גאַלד, זילבער, פינגערלעך, זייגערלעך, אַלעס אָפּגעבן! נישט פאַרשטעקן!
זיי לויפן איבער דעם טונקעלן באַראַק, שרייען, שלאַגן, יעדע רגע
פאַלט אַ קלאַפּ איבערן קאָפּ, אַ מאַל אַ קלאַפּ מיט אַ שטעקן, אַ מאַל
מיט אַ לעדערנעם רימען.

— אויסציען! — דערהערט זיך אַ באַפעל. וואָס זאָל דאָס באַדייטן —
קוקן מיר זיך אָן איינע די אַנדערע — זאָל זיין, אַז דאָס איז שוין דער סוף?
געיאַגט פון די קלעפּ הייבן מיר אָן זיך אויסצוטאַן און בלייבן שטיין
אין די אונטערוועש. דער באַראַק ווערט פאַרפולט מיט אונדזערע זאַכן.

— אויסציען! — שרייט מען אָן אויפהער — אויסציען!
וואָס זאָלן מיר נאָך אויסטאַן אין קעגנוואַרט פון מענער?... אַ האַגל
פון קלעפּ האַט אָנגעהויבן פאַלן אויף אונדזערע פלייצעס. מיט פלאַמענדיקע
פנימער פון בושא און ווייטיק ציען מיר אַראָפּ פון זיך דאָס איבעריקע און
בלייבן שטיין נאַקעט. ווער ס'האַט אַ שערל, אַ מעסערל, שניידט זיך אָפּ
די האַר פון קאָפּ. אַנדערע רייסן אויס בינטלעך האַר מיט די הענט. אויפן
אויפער גיט מען איבער, אַז פאַר האַבן לאַנגע האַר באַקומט מען געשלאַגן.
אין מיינע הענט האַלט איד פאַרקוועטשט אַ קליין טאַשן-טיכל מיט
מיינע פערל. נאָר-וואָס זיי אַראַפּגענומען פון האַלדז, און אַ הילצערן קנעפל,
באַצויגן מיט שטאַף, וווּ עס ליגט באַהאַלטן אַ בריליאַנט פון אַנדערהאַלבן
קאַראַט, וואָס איד האַב באַוויזן אַראַפּצורייסן פון מיין קלייד. זאָל איד דאָס
אָפּגעבן אָדער באַהאַלטן? — עקבערט אַ פראַגע וואָס מאַטערט מיך.
— האַט איר אַלץ אָפּגעגעבן? וויי צו אייך, אויב מירן זוכן און עפעס
געפינען.

מוטער-נאַקעט האַבן זיי אונדז, עטלעכע הונדערט פרויען און מיידלעך,
אַרויסגעטריבן פונעם באַראַק. אונטערן פרייען הימל, נעבן קליינע טישלעך,

הדסה פרייוועס

דרייט זיך אַ לאַנגע שורה נאַקעטע פרויען. — האַלושע! איצט קענען מײַר זיך נישט. מײַר זענען פרעמדע. די רוצחים וועלן נישט לאָזן אַ מאַמע מיט אַ טאַכטער צוזאַמען. גײ דיר דיין וועג באַזונדער...

יעדע פרוי ווערט פאַרשריבן אין אַ בוך. ס׳ווערן געציילט די גאַלדענע קאַראַנעס אין מױל און פּינקטלעך פאַרשריבן.

מיט אַ שפּיזל האָבן זײ אַנגעהויבן שטעכן אויף דער האַנט. יעדער שטאַך אין פּלייש גיט מיט אײַמפעט אַ שטאַך אין האַרצן. אין מוח און רופּט נקמה, נקמה פאַר די יסורים און באַליידיקונגען. מיט פאַרשטשעמעטע ליפּן האָב איך באַהערשט דעם ווייטיק פון יעדן שטאַך. מיין האַנט האָט באַקומען אויסגעשטאַכן דעם נומער 52681. אונטער דעם נומער אַ האַלבער מגן־דוד.

די געשרייען און זידלערייען פון די דײַטשע אַפּיצירן וואַרפּן־אָן אַ שרעק. ס׳ווילט זיך געפּינען ערגעץ אָן אַרט צו אַנטרינען. נאָר אומעטום זענען זײ דאָ. זײ באַוואַכן אונדז פון אַלע זײַטן מיט אַנגעלאַדענעם געווער. איך בין שוין מער נישט פעיק צו טראַכטן אַפּילו וועגן יאַסעלען און זעליגן, וווּ זײ זענען איצט, און וואָס עס איז געשען מיט מיין פאַטער און מוטער, וועמען כ״האָב איבערגעלאָזט אין בונקער? און מיין שוועסטער חוּטשע מיט אירע צוויי יינגלעך יאַסעלע און בערעלע? צי וועט זיך ווער דערמאָנען אַרײַנצוואַרפּן זײ אַ ברויט, אַדער אַ ביסל וואַסער אין בונקער? ווי לאַנג וועט מיין מאַמע אויסהאַלטן מיטן פּלעשעלע קאַראַמין אין האַנט, מיט וועלכן זי פּלעגט זיך מינטערן? ווי לאַנג קען בכלל אַ מענטש לעבן אַזוי אונטער דער ערד, אין אַ פּינצטערן גרוב? — „איר זאָלט נישט פאַר־געסן — האָב איך אַלעמען געבעטן — ווער פון אײך ס׳וועט איבערבלײַבן, זאָלט איר וויסן, אַז דאָ, אין דעם קעלער, שטיינצײלע 13, זיצט באַהאַלטן מיין טאַטע, מיין מאַמע, מיין שוועסטער. חוּטשע מיט אירע צוויי קינדער.

מײַנע געדאַנקען וועגן דער פאַרלאָזענער היים מאַטערן מיך, ציען אַרויס די רעשט פון מיין לעבן. פאַר מײַנע אויגן גײען פאַרביי בילדער, ווי אויף אַ פּילם־לענטע: מיין מאַמעס דערשראַקן, ציטערדיק פּנים, מיין טאַטנס פאַרווייניטע אויגן, זײַן הילפּלאַזע שטימע: טאַכטער, כ״קאָן דיר גאַרנישט

העלפן; מיין שוועסטערס אומבאהאלפנקייט ביים אָפּהיטן די צוויי קליינע יתומימלעך.

איך פיל, אַז מיין האַרץ האָט זיך ווי אָפּגעשטעלט, כּוֹויל וויינען, שרייען, נאָר דער פּחד פּאַרשטיקט מיין קול און איך שווייג. פּאַרלוירן די היים. פּאַרלוירן... און אַט שטייט פּאַר מייע אױגן דאָס אָפּענע גיהנום. אַלצדינג, וואָס כּ׳האַב קליינערהייט אַ מאָל געהערט וועגן דעם. באַלד וועט מען אונדז בראַטן, ברענען, אַנטאָן די גרעסטע יסורים, זיי וועלן אונדז אפּשר צוריק לעבעדיק מאַכן, כּדי אונדז אויף ס׳ניי צו קענען פּייניקן. — אָבער פּאַר וואָס, רבּונו של עולם, קומט אונדז דאָס אַלץ? פּאַר וואָס. גרויסער גאָט! — הייבן זיך מייע אױגן צום הימל. דער הימל איז לױטער, די זון ברענט, נאָר אין אונדזערע הערצער איז אַזוי פּינצטער. מיט אַ ציניש געלעכטער רעדן זיך איבער די דייטשן און מיר — מיר שווייגן, ווי וואַקסענע פּיגורן פירן מיר אויס זייערע באַפעלן.

פּלוצעם פּאַלט מיר איין אַ געדאַנק: איך וועל צולויפּן צום ס.ס.מאַג אין גרינעם מונדיר, וועלכער שטייט אַקעגן מיר, האַלטנדיק פּאַרלייגט די הענט, מעשה באַלעבאַס, און אים דערלאַנגען אַ זעץ אין זיין פעטער מאַרדע און זאָל ער מיך דערשיסן, וועט מיר זיין בעסער ווי צו שטיין דאָ אַ נאַקעטע. אָבער וואָס וועט זיין מיט מיין קינד? ווי קאָן איך זי איבערלאָזן אַליין ביי די רוצחים?

מייע געדאַנקען רייסט איבער אַן אויסגעשריי:

— אַנשטעלן צו פינף!

אויסגעשטעלט אין גלייכע רייען, מאַרשירן מיר און קומען צו צו אַ לאַנגער ריי פון הילצערנע באַראַקן. כּמעט פון יעדן באַראַק שטעקט אַרויס אַן אָפּגעגאַלטער פּרויען-קאַפּ און באַגלייט אונדז מיט אומעטיקע בליקן.

— שטיין בלייבן!

מיר געפינען זיך נעבן אַ נידעריק רויט ציגל-הויז, אַרומגענומען פון אַלע זייטן מיט גראַבע רערן, פון וואַנען עס שלאַנגט אַ געדיכטע, הייסע פּאַרע. פון דער נאַענט הערט זיך אַ גערויש פון מאַטאַרן. ביים אַריינגאַנג ליגט אַנגעשיט אַ בערגל דינע קוילן. מענער אין בלויע שירצן לויפּן הין

און צוריק. זייערע קולות מישן זיך אויס מיטן גערויש פון די אינעווייניק-
סטע מאַשינען.

וואָס איז דאָ? וואָס וועט דאָ פאַרקומען? נאָך אַ לענגערן וואַרטן האָבן
זיך געעפנט צוויי שמאַלע טירן און מיט גראַבע שטעקנס האָט מען אַלעמען
אַהין אַריינגעטריבן. אַ לאַנגער, קרומער קאַרידאָר, גרויע, שמוציקע ווענט, אַ
צעבראַכענע שטיינערנע פּאַדלאַגע, אויסגעהאַקטע שויבן אין די צעעפנטע
פענצטער. פון אַלע זייטן לויפן אונדז אַנטקעגן דייטשקעס, ווי צערייצטע
זינט, און שלאָגן מיט גראַבע לאַנגע שטעקנס. נעבן מיר אַ צעיושעטע
דייטשקע מיט אַ צעשוּבערטן בלאַנדן קאַפּ. איר שטעקן באַוועגט זיך שנעל.
— איך וועל איך העלפן, פאַרפּלוצטע באַנדע! — שרייט זי מיט קולות,
גמש טויב צו ווערן.

אין אַלע זייטן גיבן אַכטונג דייטשע מיליטער-לייט, צי די פייניקונגס-
אַרבעט ווערט ריכטיק אויסגעפירט. ווי אין אַ בייזן חלום פיל איך נאָר,
זוי מען וואַרפט מיך אויף אַ בענקל און מען הייבט-אָן רייסן מיינע האַר
פון קאַפּ, ווידער שטופן זיך איינע די אַנדערע ווי אַ סטאַדע שאַף. איבער
אונדז אַרבעטן די שטעקנס פון די דייטשקעס.

— וווּ איז האַלושע? — דערמאָן איך מיך, קומענדיק אַ ביסל צו זיך.
אינסטינקטיוו ריר איך אָן מיין געגאַלטן קאַפּ. מיר ווערט שלעכט. ווער
ווייסט, אויב מיר וועלן זיך נאָך געפינען? אין יעדן נאַקעטן מיידל מיט
אָן אַפּגעגאַלטן קאַפּ זע איך מיין האַלושען. „האַלושע, האַלושע!“ רופּ איך
שטיל, רעכענענדיק, אַז זי וועט דערקענען מיין שטימע.

ווידער ווערט אַ גערודער, אַ געלאַף, אַ יאַגעריי: — אין דער זאָונע
געהט! לאָס, פאַרשווינדעט!

— מאַמעניו, אוי, ווי דו זעסט אויס! — דערהער איך האַלושעס
שטימע נעבן זיך.

— און דו, כּוואַלט דאָך דיך נישט דערקענט. אַלע האָבן מיר אין
געציילטע מינוטן באַקומען אַנדערע מראַחס. איינע דערקענט נישט די
אַנדערע, ווי מיר וואַלטן געקומען פון אָן אַנדער וועלט.

אין איין קופּע האָט מען אַלע צוואַמענגעדריקט אונטערן טוש אין דער
„זאָונע“ (באַד-אַנשטאַלט). פון די געלעכערטע בלעכלעך אין דער הייד

האָבן קוים אַרויסגעשפּריצט עטלעכע טראָפּנס קאַלט וואָסער. באַנעצט די קערפּערס און פון דאָס ניי אַלעמען אַרויסגעטריבן. שנעל לויפן מיר אונטער די ריטמישע קלעפּ פון שטעקנס און פאַלן אַריין אין אַן אַרט. וווּ ס'האַט שוין אונדז אָפּגעוואָרט אַ נייע רוצחישע באַנדע מיליטער-לייט. זיי הייבן אונדז אָן דרעסירן: — קאָם מאַל הער! דרעקיגע באַנדע! לאָפּען! שטיין בלייבען! — איינע באַקומט אַ קאַפּע, אַ צווייטע אַ פּאַטש, די קולות דערגייען ביז צום הימל און בלייבן אָן אַן אָפּקלאַנג, קיינער ענטפּערט נישט, קיינער זעט אונדזער פיין!

— גייט אין דער ריי, פאַרפּלוקטע באַנדע!

וועלכע ריי? וווּ איז אַ ריי? נעבן טישלעך, וווּ ס'ליגן אַנגעוואָרפן פעקלעך שמאַטעדיקע אַנטוועכין, וואָס אַנדערע האָבן דאָס שוין פּריער געטראָגן, באַקומט יעדע עפעס אַ שמאַטע צוצודעקן דעם נאַקעטן קערפּער. מיין מלבוש איז אַ ברויך, לאַנג זיידן קלייד אָן אַרבל מיט אַן אויסגעשניטן טענער פלייצע און אַ טיפּן דעקאַלט. האַלושע האָט באַקומען אַ שמאַל פּלאַזשע-קלייד פון אַ קליין מיידל, אויך אָן אַרבל. שטאַרק אָפּגעטראָגענע קליידער, נישט צוגעפּאַסטע צו דער עלטער און גרייס. אויסגעקליידט, זעצן מיר זיך, עטלעכע הונדערט פרויען, אויף דער ערד מיט אויסגע-שפּרייטע פיס, אַריינגעמענדיק איינע די אַנדערע. איך דערמאָן זיך, אַז שוין צוויי טעג האָבן מיר נישט געהאַט קיין ביסן אין מויל. נאָר ווער טראַכט איצט וועגן עסן?

ס'דערהערט זיך אַ באַפעל:

— שטרייפן מאַכן! שטרייפן מאַכן!

וואָס זאָל דאָס באַדייטן? מאַכן וואָס? נאָר אַט באַווייזט זיך אַ מויד מיט אַן עמער רויטן פאַרב און קאַמאַנדעוועט: אויסדרייען! אומדרייען! מיט אַ גראָבן פענדזל שמירט זי אויפן רוקן אַ לאַנגן שטרייף פון אויבן ביז אַראָפּ אין דער לענג, און אַ שטרייף אין דער ברייט. צוזאַמען שאַפט דאָס אַ קרייץ, אַ רויטער צייכן, צו דערקענען אונדז פון דער ווייטנס. עס איז שוין טונקל. דורך די פענצטער זעט מען שוין די שאַטנס פון דער נאַכט. ווי שפעט קען עס זיין? נאָר וואָס איז דען דער חילוק?

הדסה פריוועס

אַלץ אין מיר איז געשפּאַנט און צערייצט. ווען וועט שוין נעמען אַ סוף צו דער פּיץ?

פּאַרטיפּט אין פּינצטערע געדאַנקען, דערפּיל איך ווי אַ האַנט נעמט מיך אַרום און איך דערהער אַ צערטלעכע שטים, וואָס איז דורכגעדורנגען מיט שרעק און ווייטיק צו גלייך:

— הדסל!

איך דריי מיך אויס און דערזע מיין שוועגערין חיהלע. מיט אַ געוויין פּאַלץ מיר אינער דער אַנדערער אין די אַרעמס.

— אויך דו, חיהלע? ... און וווּ איז יאַנקל?

— מען האָט אונדז ביידע אַרויסגענומען פון בונקער — דערציילט זי — אַ קינד האָט זיך צעוויינט און פּאַראַטן די באַהעלטעניש. פּערציק מענטשן, וואָס האָבן זיך דאָרט געפונען, זענען אַריינגעפּאַלן.

מיר זענען געשטאַנען אין אַ ווינקל הינטער דער טיר. פּלוצעם באַקום איך אַ קלאַפּ אין קאַפּ. איך נעם מיין טאַשנטיכל, אויסצוווישן די אויגן, און באַמערק, אַז מיינע פּערל, וואָס האָבן זיך דערין געפונען זענען פּאַרשוונדן, פּאַרלוירן... ס'איז פּאַרבליבן נאָר דאָס הילצערנע קנעפל מיט מיין רינג. — דעם נומער אַנגייען! — דערטראַגט זיך אַ געשריי און ס'שיטן זיך קלעפּ.

עס איז האַלבע נאַכט. אַ קאַלטער ווינט און אַ דינער רעגן שמייסן איבער די האַלב-נאַקעטע קערפּערס און באַרוועסע פּיס. מיר ווערן גע-שליידערט פון איין אַרט צום אַנדערן. ווידער אַ מאָל אַ באַפעל: — לויפן, אַנשטעלן זיך!

מיר לויפן, יאָגן אַרויס פון זיך דאָס לעצטע ביסל חיות. ווי לאַנג וועט עס אַזוי אַנגיין? נאָר אַט קומט אַ באַפעל: שטיין בלייבן! ס'עפנט זיך אַ שמאַל טירל פונעם באַראַק און אַ צעיושעטע מויד מיט אַ שטעקן אין האַנט, גרייט צו שלאָגן, לאַזט אונדז אַריין. — שנעל, שנעל, באַוועגט אייך! — פּאַכעט זי מיטן שטעקן. מיר שטופן זיך אַריין, כדי אויסצומיידן קלעפּ. מיר געפינען זיך ווידער אויף פּיכטער קאַלטער ערד, אין אַ טונקל-באַלויכטענעם באַראַק אָן אַ פּאַדלאַגע. די לופט אַ דערשטיקנדיקע, ענלעך צו אַ דאָרפישן שטאַל פּאַר בהמות. נאָך איידער מיר באַווייזן זיך אומצו-

קוקו, האָבן אַ באַנדע אויפזעערינס אָנגעהויבן צו ווילדעווען, שלאָגן און שרייען:

— שלאָפן-גיין! לאַגער-רו — אַלע לויפן אָן אַ ציל. אויך איך לויף. כ'וויל ערגעץ אַריינלויפן, זיך באַהאַלטן הינטער אַ ווענטל, קומט מיר אַנטקעגן אַ מויד און דערלאַנגט מיר גלייך אין פנים אַריין, שרייענדיק; — ביסטו נאָך נישט פאַרשווינדן?!

אין אַ גרוב הינטער אַ פריטשע זענען מיר אַריינגעקראַכן, איך, האַלד-שע און מיין שוועגערין חיהלע. מיר בלייבן ליגן אויף דער ערד דערשעפטע, אָן כוחות.

לאַנג האָט דאָס נישט געדויערט. באַלד איז געוואָרן ליכטיק. ס'דער-הערט זיך אַ פייפּעריי און אַ קאַמאַנדע: — צעל-אַפעל! אַלעס העראַוס; אַלע שטופן זיך צום אַרויסגאַנג. מען ווייסט שוין, אָז יעדע איבעריקע רגע וועט ברענגען נייע קלעפּ.

אין דרויסן איז שטאַק-פינצטער, נאָר די ריזיקע רעפלעקטאַרן באַ-ליכטן דעם אַרום. נישט ווייט זענען די דראַט-פאַרצוימונגען, שטעכל-דראַט, געלאָדן מיט עלעקטרישן שטראָם, טורעמס מיט וואַכפּאַסטנס אין דער הייך. די קעלט עסט זיך איין אין די ביינער. ס'קלאַפט אַ צאָן אין אַ צאָן. שוין דריי טעג נישט געגעסן און נישט געשלאָפּן.

— אַנשטעלן צו פינף — דערהערט זיך אַ באַפעל. צענדליקער אויפ-זעערינס לויפן אַרום אונדז, ווי פאַרווירטע, ס'איז שטיל, קיינער וואַגט נישט דאָס מויל צו עפענען. מען הערט נאָר די כריפענדיקע קולות פון די אויפזעערינס.

אויסשטעלנדיק זיך אין די רייען, באַקומען מיר אַ פרישן באַפעל: אויסריכטן!

וואָס איז דאָס פאַר אַ ניי אַנשיקעניש? וואָס דאַרפן מיר נאָך אויס-ריכטן? דאַכט זיך, אָז אַלצדינג איז שוין גוט אויסגעריכטעט...

ענדלעך הייבט אָן טאַגן. ס'קומען אָן דייטשע מיליטער-לייט און פרויען אין גרויסע לאַנגע פעלערינעס און הויכע גלאַנציקע שטיוויל. זיי גייען אַרום, באַטראַכטן אונדז פון אַלע זייטן, ווי מען באַקוקט אַ סטאַדע

בהמות אויפן מאַרק. מען ציילט און מען רעכנט אונדז. די פראַצעדור
חזרט זיך איבער אייניקע מאָל.

אין פראַנט פון די רייען שטעלט זיך אַוועק אַ קליינע דאַרע פיגור מיט
אַפגעשוירענע האַר, אַנגעטאַן איז זי אין אַ שוואַרצן שירץ מיט אַ רויטן
גלאַנציקן באַנד אויפן אַרעם, מיט דער אויפשריפט „בלאַקעלטעסטע“.
אירע קליינע דאַרע הענטלעך לויפן ווי אַ מאַשין. זי שלאַגט גלייך אין
פנים אַריין.

איצט, ביים שיין פון טאַג, זעען מיר שוין דייטלעך, וווּ מיר געפינען
זיך. מיר שטייען אויסגעשטעלט אין רייען נעבן אַ לאַנגן וועג, וואָס רופט
זיך „לאַגערשטראַסע“. הינטער אונדז — אַ לאַנגע ריי באַראַקן, אויף יעדן
בלאַק אַנגעצייכנט זיין נומער. דאָס זעלבע בילד זעען מיר אויף דער אַנ-
דערער זייט וועג. טויזנטער האַלב-נאַקעטע פרויען מיט אַפגעגאַלטע קעפּ,
באַרוועסע, שטייען ווי צוגעשמידטע צום אַרט, אָן שום סימנים פון לעבן.
די רייען זענען לאַנגע, גלייכע, אומענדלעך ווייטע. ס'איז מוראדיק שטיל.
מען הערט נאָר דאָס שרייען פון די רוצחים, אַדער אַ דורכפליענדיקע קראַ
רייסט איבער די שטילקייט.

דער הימל איז פאַרצויגן מיט אַ פאַרטאַגיקער בלויקייט, נאָר די בלוי-
קייט מישט זיך צונויף מיט אַ געדיכטן שוואַרצן רויך, וואָס ציט זיך איבער
דער גאַנצער לענג פון דער לאַגער-שטראַסע.

— איר זעט? — רייסט איבער די שטילקייט די קליינע שוואַרצע
בלאַקעלטעסטע (זי הייסט מאַרגאַריט און קומט פון טשעכאָסלאַוואַקיע) —
זי ווייט מיטן פינגער צום אַרט פון וואַנעט עס שלענגלט זיך דער רויך —
אַזוי ברענט מען אייערע טאַטעס, מאַמעס און קינדער.
מיר שוידערן אויף, ווי אַן עלעקטרישער שטראָם וואַלט אַדורך איבערן
קערפער.

— גאָלד אַפגעבן! זייגערס, אַלצדינג וואָס איר האָט — רופט אַן
ס.ס.מאַן — דער וואָס וועט פרייוויליק נישט אַפגעבן, גייט גלייך דאַרט
אַהין. אויך ער ווייזט אַהין פון וואַנעט ס'גייט דער רויך.
ס'פיל אַ קלאַפּ פון הינטן. עמעצער דערלאַנגט מיר אַ שיסל גריין

ביטער וואסער — טרינק און גיב דאס ווייטער — דאס איז דער פרישטיק פאר פינף פרויען.

— אפטערעטן! — דערהערט זיך א פייפעריי, באגלייט מיט קולות. עטלעכע מיידלעך פארען זיך ביים אפואשן די שיסלען פונעם „קאפע“, די איבעריקע הייבט מען אן יאגן: — אויף דער וויזע! — מיט שטעקנס טרייבט מען אוועק ווייט הינטער די בלאַקן, נאנט צו די עלעקטרישע פאר- צוימונגען, ווו ס'געפינען זיך אין דער הייך די וואך-פאסטנס מיט אַנגעציי- לעוועטן מאשין-געווער.

דא קאָן מען זיך אוועקזעצן אויף דער ערד, און דא האָבן מיר צום ערשטן מאל באַגעגנט פרויען פון אַנדערע לענדער מיט אַנדערע שפראַכן. אַ גרויל-בילד האָבן מיט זיך פאַרגעשטעלט די פרויען פון גריכנלאַנד. נייך, דאָס זענען שוין נישט געווען קיין מענטשן, נאָר לעבעדיקע סקעלעטן. זיי זענען געזעסן אויף דער ערד מיט געלע נאַקעטע רוקנס אַקעגן דער זון און געקליבן לייז פונעם פאַרפּוילטן אַנטוועכץ. די זון איז געוואָרן שטאַרקער און די היץ האָט אַנגעהויבן מאַטערן; ס'ווילט זיך טרינקן אַ ביסל וואַסער. נאָר וואַסער איז אַ ווייטער חלום... אַט זע איך ווי האַלושע ליגט אויסגעצויגן אויף דער ערד אומבאַוועגלעך, אירע ליפן פאַרטריקנט, ס'פנים צעפלאַמט, זי רעדט גאַרנישט און דאַרף גאַרנישט, זי שווייגט. פון דער ווייטנס באַמערקן מיר אַנקומען אַ מיידל. זי טראַגט אין האַנט אַ קליין טעפעלע וואַסער.

וואַסער! וואַסער! — ווערט אַ געשריי און אַלע לויפן איר אַנטקעגן. יעדע וויל כאַטש איין שלוק. מען רייסט דאָס טעפעלע פון אַלע זייטן, דאָס וואַסער ווערט אויסגעגאַסן אויף דער ערד און די ערד שלינגט עס שנעל איין.

— קום, — זאָגט מיין שוועגערין — לאַמיר אַהינגיין אַ ביסל ווייטער, דאָרט, הינטער די בלאַקן איז אַ שאַטן, אפשר וועט מען דאָרט לאָזן זיצן. מיר הייבן אָן גיין, שלעפּנדיק שווער די פיס, אַבער מאַמענטאַל וואַקסט אויס נעבן אונדז אַ מויד מיט אַ גראַבן שטעקן אין דער האַנט און שרייט, ליאַרעמט: „אויף דער וויזע זאָלט איר גיין! אויף דער וויזע! פאַרשווינדט!“ מיט אייליקע טריט האָבן מיר אַנגעהויבן צוריקצולויפן.

הדסה פרייוועס

אלע שלאָגן, קיינער רעדט נישט, נאָר שלאָגט. די „בלאָקעלטעסטע“, די פּאַרטערטערקע, שרייבערקע און די „שטובענדינסטן“, זענען יידישע, אלטע העפטלינגס פון די פריערדיקע טראַנספּאַרטן. זיי רעדן סלאַוואַקיש און דייטש. זיי שרייען און שלאָגן די נייע, וואָס זענען ערשט אַנגעקומען. — בלאַק 15 אַנשטעלן! — דערהערט זיך אַ באַפעל — מיטאַגעסן! ס'ווערט אַ גערודער, אַ געשריי און אויך „דאָס מיטאַג“ ברענגט מיט זיך פּיין און קלעפּ. דאָס מיטאַג, וואָס איז באַשטאַנען פון אַ ביסל זופּ, וואַסער מיט גרינע בלעטער, איז געגעבן געוואָרן פאַר פינף פרויען אין איין שיסל אַן לעפל; די שותפטעס רייסן זיך, יעדע וויל נאָך אַ שלינג, נאָך אַ לעק טאָג, ביז מען הייבט זיך אָן צו שלאָגן, אלע פינף רייסן די שיסל, כאַטש זי איז שוין לידיק.

שורקע די פּאַרטערטערקע (זי פּאַרטערט די בלאָקעלטעסטע), אַ פעסט־קעבויטע פרוי, שלאָגט און זידלט מיט די ערגסטע קללות אויף איר שפּראַך. זי דערלאַנגט גלייך מיטן שעפּ־לעפל אין פנים אַריין. שורקען הערט מען תמיד. אין בלאַק און אין דרויסן, איר מויל רוט נישט און אירע צוויי לאַנגע הענט דערגרייכן צו יעדער.

— „צעל־אַפעל!“ — גיט זיך ווידער אַ טרייסל דער בלאַק. אין איין מינוט ווערט דער בלאַק פול, פון אלע קויעס אַ געלויף איבער די ברעטער צום טירל. אלע איילן זיך וואָס פריער, וואָס שנעלער צו זיין אין דרויסן. אין איין אויגנבליק שטייען מיר אויסגעשטעלט צו פינף און עס פּאַלן באַפעלן: „אויסריכטן!“ „הענדע האַך!“ „אַבשטאַנד!“ ווען מיר זענען שוין צום וויפּלטן מאַל געציילט און גערעכנט געוואָרן. אויסגעהערט אלע דראַנגען, דרייען זיך דעמאָלט אַרום די דייטשן אין גרינע מונדירן, קוקן יעדן אין די אויגן און שמייכלען צופרידן.

שורקע הייבט אָן איר אַרבעט, דאָס מאַל ביים פּאַרטטיילן ברויט. מיט אַ גרויסן קאַרב צעשניטענע פּאַרציעס ליימיק ברויט שטייט זי הינטער די פּלייצעס און וואַרפט צו יעדער איינער אַ שטיקל ברויט. זי וואַרפט דאָס איבער אלעמענס קעפּ. אַ מאַל פּאַלט דאָס גלייך אין האַנט, אַ מאַל אין קאַפּ אַדער אין דער בלאַטע. באַלד ווערן אלעמענס אויגן ווילד, ס'דאַכט זיך, אַן אַ צווייטע האַט באַקומען אַ גרעסערע פּאַרציע. ס'איז שוין פּאַרגאַכט.

די זייטן ברעכן פון שטיין שעהען לאנג אויף איין אָרט. די פיס בייגן זיך פון מידקייט און ווער וויסט, ווי לאנג די שעהען וועלן זיך נאָך ציען? פלוצעם הערן מיר פון דער ווייטנס קלאנגען פון אַן אַרקעסטער. ביי אַלע רופט דאָס אַרויס פאַרווונדערונג. ווי פאַרט זיך דאָס עפעס? בייים שוועל פון גיהנום מוזיק גאַר! פאַר וועמען שפילט דאָ מוזיק? די מוזיק-קלאנגען זענען ווייט. אָבער מיר קענען דייטלעך אויפכאַפן די טענער פון אַ פויק און אַ טראַמפייט, אַ גאַסן-אַרקעסטער. אַזוי שפילט מען בייים טויער, פאַר די הונגעריקע, האַלב-נאַקעטע שאַטנס, ווען זיי גייען אַרויס, אָדער ווען זיי קומען פון דער אַרבעט. די אויערן קאַנען לאַנג נישט פאַרנעמען די טענער ווייל פאַר די אויגן טראַגט מען פאַרביי אויף קאַלד-טאַטשקעס פאַרווונדעטע און טויטע. אַזוי ברענגט מען זיי צוריק פון דער אַרבעט.

די פרויען גייען אַרויס פאַרטאַג, ווען עס איז נאָך טונקל, מיט די לאַפאַטעס איבערן אַקסל, צו דער אַרבעט. זיי גראַבן גריבער, לאַדעווען זאַמד אין „קאַליבן“ (אייזערנע וואַגאַנדלעך) און פירן דאָס אַריבער אין אַ צווייטן פלאַץ.

די ס.ס. מענער שלאָגן מיט טויט-קלעפּ און יאַגן מיט דער הילף פון אַנגערייזטע הינט, וואָס שנעלער אויסצופירן די אַרבעט. די דייטשע קאַפּאַס, פאַרברעכערינס און גאַסן-פרויען, רופן זייערע קרבנות מיט די געמיינסטע אויסדרוקן און שלאָגן זיי צום טויט. פאַרנאַכט קלייבט מען צוזאַמען די אַוועקגעפאַלענע פרויען און אונטער מוזיק-קלאנגען ברענגט מען זיי צום אַפעל.

ס'איז שוין שעפט אין אַוונט און מיר שטייען נאָך אַלץ אַזוי, נעבן מיר לינקס דערקען איך אַ באַקאַנט פנים. כ'בין נישט אין גאַנצן זיכער, מחמת אין אונדזער אַנטוועכץ און צוליב די אַפגעגאַלטע קעפּ איז שווער עמעצן צו דערקענען, אָבער דוכט זיך, אַז דאָס איז זי.

איך האָב מורא אויסצודרייען זיך, נישט צו כאַפן אַ פאַר קלעפּ. אָבער מיין נייגעריקייט וואַקסט און ווען ס'דערהערט זיך דער פייף און באַפעל „אַפטרעטן!“, נעם איך איר שנעל ביי דער האַנט. — פרוי קימעלמאַן? — זאַג איך שטיל. — יאָ, — דערקען איך איר שטימע —

ווער זענט איר? פרוי פריוועס? — יא, ענטפער איך נאך שטילער. האט איר ערגעץ אן ארט? — פרעג איך ווייטער. מיר ליגן אויף דער נאקעטער פייכטער ערד.

מיר רעדן לויפנדיק, ווייל מען יאגט אונדו. כ'וויל זען, ווו זי לויפט אריין, נאר מאַמענטאַל באַקום איך אַ קלאַפּ מיט אַ שטעקן. שנעל שאַר איך זיך אַרונטער הינטער די פּריטשעס. כ'וויל זען, ווו האַט פּרוי קימעלמאַן איר אַרט?

איך ליג אויף דער ערד און כאַפּ אַ בליק דאָרט אַהין, צום פינצטערן קאַרידאַר, וועלכער הויערט מיט אימה און פּחד. אויף די פּאַליצעס, ביז צום סופּיט, טוליען זיך שטילערהייט שאַטנס איינער צום צווייטן. וואָס באדייטן די שאַטנס? זענען דאָס מענטשן? אַפּגעגאַלטע, אומבאוועגלעכע קעפּ קוקן אַראָפּ, ווי עופּות אין אַ הינער־שטייג. איך קען מער נישט קוקן אַהין, כאַטש איך זע אויך אַזוי אויס, איך בין איינע פון זיי...

אין מיטן נאַכט ווערט ליכטיק. ווידער טרייבט מען אַרויס. אַ קאַלטער ווינט שמיסט אין פנים. צעטרייסלט די ביינער. פאַרקלעמט דאָס האַרץ. הייסע טרערן באַגיסן מיין פנים, פאַרגייען מיטן ווינט.

ענדלעך דערלעבט צו הערן דעם פּיף און געשריי „אַפּטרעטן!“ אַרויסגעשלעפט קוים די איינגעפרוירענע פּיס פון דער ליימיקער בלאַטע און מיר זענען צוריק אין בלאַק, פון דאָס ניי הינטער די פּאַליצעס אויף דער קאַלטער נאַסער ערד. ביטער! אַט דאָ, אין דעם קאַלטן, נאַסן גרוב, וועלן מיר אויסגיין... אַט דאָ וועט פאַרענדיקט ווערן אונדזער לעבן. נאָר ניין! — צעבונטעוועט זיך אין מיר מיין לעבנס־אימפּולס, איך וויל נאָך לעבן — מען מוז זיך ראַטעווען פון דאַנעט. עס גייט מיר אויף אַ געדאַנק, אַריינבאַקומען זיך אין דעם טונקעלן קאַרידאַר, ווו תמיד קוקט אויס, ווי ס'וואַלט זיין פאַרנאַכט, דאָרט אַהין, ווו די פּאַליצעס פון ביידע זייטן זענען ענג צוזאַמענגעקלאַפט פון פאַרנט מיט גראַבע קלעצער, ווי ר'ושטאַוואַניעס צו מויערן. אַלע מיינע האַפּענונגען זענען אין דעם מאַמענט פאַרבונדן מיט אַט דעם פינצטערן קאַרידאַר.

אַננעמענדיק אַ פעסטן באַשלוס, לאָז איך זיך לויפן גלייך פון אַפעל אַהין. ווען כ'קום צו דער ערשטער פּריטשע ווערט אַ טומל: אַוועק!

אָוועק! — איך הייב זיך אויף העכער איבער די קלעצער, אָבער אויך דאָרט דאָס זעלבע, איך קלעטער אַרויף ביזן לעצטן שטאַק — ס'דערהערן זיך קולות: אַראָפּ! די שטובן־דינסט שרייען: לאַגער־רוע! שלאָגן מיט די רימענס. אין בלאַק מוז זיין שטיל. מאַמענטאַל ווערט שטיל. אויף דער פּריטשע געפינען זיך דרייצן מיידלעך, איינגעפרעסט איינע אין דער אַנדערער, די פּיס שטענדיק אויף עמעצנס פלייצעס. פּיס פון אַ צווייטער דריקן דיין קערפער, דו קאַנסט גישט אַטעמען, אויב איינע דרייט זיך אויס, מוזן די איבעריקע טאָן דאָס זעלבע.

מיר שלאָפן אין אַנטוועקן, דאָס שטיקל ברויט באַהאַלטן צוקאַפּנס. בעסער איז, ווען מען עסט עס אויף, דעמאַלט איז עס גוט באַהאַלטן. ס'זענען אָוועק טעג און נעכט, חיהלע און האַלושע ליגן נאָך אונטן. איך האָב נישט קיין אויסזיכטן זיי אַהערצונעמען. איך וויל שוין פאַרלאָזן מיין אָרט צווישן פּרעמדע און גיין צו זיי. נאָר ס'זענען אָוועק מיידלעך אין רעויר, ס'איז געוואָרן געראַמער, און זיי זענען אַריבער צו מיר.

— כ'קאָן שוין נישט אויסהאַלטן — וויינט און קרעכצט שטילערהייט מיין שוועגערין חיהלע — ווי לאַנג קאָן מען אַזוי לעבן? ס'איז דאָך ערגער ווי דער טויט. שוין לאַנגע וואַכן, זייט מיר זענען אָוועק פון שראַדולע, וואַכן פון יסורים און פּיין.

ווידער ווערט אין בלאַק ליכטיק. אַ געפּיפּעריי, אַ געלויפּעריי ס'גיהנום עפנט זיך שוין! — גיט אַ זעץ אין האַרצן. צוועלף הונדערט פרויען לויפן איבער די קלעצער צום טירל. ס'איז טיפע נאַכט. דער הימל איז אויסגעשטערנט. אַ פולע לבנה באַלייכט די האַרטע פּראַסטיקע ערד. באַרוועסע, צוגעפרוירענע צו דער ערד, שטייען מיר אַזוי אויסגעשטעלט צו פינף. ווער ווייסט, צי מיר וועלן דאָ גישט פאַרפרוירן ווערן אויף אייביק! די שטערן הייבן אָן צו פאַרשווינדן, די לבנה ווערט בלאַסער און קלענער, די רעפּלעקטאַרן האָבן זיך אויסגעלאָשן. פון מזרח גייען אויף די ערשטע ליכט־שטראַלן. פאַרטאַג בייטן זיך די וואַך־פּאַסטנס. איינע גייען אַראָפּ פון דער וואַך־בּודקע און די צווייטע נעמען איבער דעם פּאַסטן. די מחבלים קומען אָן. זיי ציילן און רעכענען, איין מאָל און נאָך אַ מאָל און דערגייען נישט צו קיין טאַלק. די בלאַקאָוע, שטובאָוועס

שרייבערקע, פארטרעטערקע, סתם אונטערהעלפערקעס — אלע לויפן ארום צעהושטע, דער אפעל שטימט נישט. וואס איז געשען? קיינער ווייסט נישט. לאנגע שעהען זענען מיר אזוי געשטאנען. צום סוף האט זיך אויפגעקלערט דער טעות. עפעס אַ מיידל האט פארבלאנדזשעט אין אַ צווייטן בלאַק און זיך דאָרט אַוועקגעשטעלט צום אַפעל.

— אַפטרעטן! — אלע לויפן מיר צום בלאַק, רייסן זיך, וואָס פריער צו זיין אינעווייניק, אָבער פון דאָנעט יאָגט מען אַוועק מיט שטעקנס:
— אויף דער וויזע גייט! אויף דער וויזע!

די וויזע איז לער און שטיל. אַ בייסיקער פראַסט שטעכט אין אַלע אַברים. מיר זענען צונויפגעדריקט, קלאַמערן זיך איינע אין דער אַנדערער, זיך צו דערוואַרעמען. מיר הויכן די פאַרע פון מויל, צו דערוואַרעמען די הענט און קוקן צום דראַטענעם עלעקטרישן פלוט, צום וויסן שניי, וואָס האָט זיך צעלייגט אויף דער ליימיקער ערד פון בירקענאַ, צו די וואַכפאַסטנס, איינגעהילטע אין גרויסע בערן־פוטערס. ווי רונד־טייולאַ־נישע אויגן קוקן אויף אונדז אַראָפּ די אייזערנע לופעס פון מאַשין־געווער. דער הימל איז בלאַס און פאַרצויגן מיט ווייַסע וואַלקנס.

אין צווייטן בלאַק איז אין מיטן דער נאכט געוואָרן ליכטיק. גראַבע מענער־שטימען שרייען און זידלען. די מיידלעך כאַפן זיך אויף, טוליען זיך צונויף אין אַ ווינקל און וואַרפן דערשראַקענע בליקן צום פענצטערל. וואָס איז געשען? די געשרייען פון דרויסן ווערן שטאַרקער, ס'הערט זיך אַ הוזשעריי פון אויטאָס, צונויפגעמישט מיט אַ פייפעריי און יאַמערדיקע געוויינען. מיר ווייסן נישט, וואָס דאָ קומט פאַר. ס'האַט אונדז קיינער נישט אויפגעקלערט, נאָר ביסלעכווייז הייבן מיר אָן צו פאַרשטיין, וואָס עס פאַסירט דאָ. אונטער אַ האַגל פון קלעפּ טרייבט מען די פרויען און מיידלעך אַרויף אויף אויטאָס, וועלכע פירן זיי אַוועק — — — — —

אויף דער וויזע איז היינט אַחוץ אונדזערע פורים־קליידער צוגעקומען אַ גאָר נייער סאַרט קאַסטיום: ס'איז היינט אַנגעקומען אַ טראַנספאַרט פון זעקס הונדערט יונגע מיידלעך פון פיאַנעק. זיי האָבן באַקומען קורצע רייט־הויזן און זעלנערישע בלוזעס. אַ טייל, פאַר וועלכע ס'האַבן אויסגע־פעלט בגדים, האָבן באַקומען ווייסע מענער־גאַטקעס.

מיר האבן שוין אויפגעהערט צו וויינען. צוגעוויינט זיך צו אַט דעם גרויל-לעבן. יעדע האָט זיך שוין עפעס איינגעשאַפט. פרוי גאַלדשער האָט צו איר געבלומט פלאַזשע-קלייד אָן אַרבל צוגעבונדן מיט אַ שטריקל אַ בלעכענע פאַרזשאַווערטע פּושקע, וואָס דינט איר צום אָפּנעמען די זופּ. איך פאַרמאָג שוין מיין אייגנס אָן אָפּגעהאַקט גרין ביר-פלעשל מיט אַ צענדליק שפּיצן, וואָס איך האָב געקויפט צוזאַמען מיטן וואַסער, אַאַרן פּרייז פון אַ האַלבער פּייקע (פאַרציע) ברויט.

אויף דער וויזע דערוויסן מיר זיך אַז איין טראַנספּאַרט, 3000 זאגלעמביער יידן, זענען, אַלס שטראַף, אַוועקגעשיקט געוואָרן גלייך צום פאַרניכטן. די שטראַף האָבן זיי באַקומען דערפאַר, ווייל זיי האָבן נישט געוואָלט גיין ווי שאַף צו דער שחיטה. זיך אנטקעגנגעשטעלט די דייטשן, מיט בלויזע הענט זיך פאַרמאַסטן אין א נישט גלייכן קאַמף, געקאַפּעט, געשלאָגן מיט די פּויסטן און געשריגן: מערדער! פון מיין טראַנספּאַרט — 5000 — זענען אַריין אין לאַגער נאָר 600 פּרויען און א קליינע צאָל יונגע מענער.

נאָכן אָפּשטיין עטלעכע שעה בעתן אָפעל, לויפן מיר שנעל צום בלאַק, כדי צו פאַרנעמען וואָס פּריער אַ שטיקל אַרט אויף דער פּריטשע. ביטער איז די לעצטע, וועלכע דאַרפן זיך בעטן, מען זאָל זיי לאָזן זיך אַריינקוועטשן אויפן געלעגער.

מיין פאַרציע ברויט, וואָס איך באַקום פאַרנאַכט, האלט איך אין האַנט זייער פאַרזיכטיק, איך נעם קליינע שטיקלעך אין מויל ווי אַ צוקערקע, און איך מעסט מיט די אויגן, וויפּל ס'איז מיר נאָך געבליבן. איין ביסן כאַטש מוז בלייבן אויף מאַרגן. נאָר, ווידער, טראַכט איך, צו וואָס זאָרגן וועגן מאַרגן?

אַנטקעגן מיר זיצט אַ שטובאַווע און האַלט אין האַנט אַ פּערטעלע הייפּטל גרינע קרויט. אַז כ'האַב דאָס דערזען, איז דער זאַפט מיר געקומען אין מויל אַריין. געוואָלד, ווו נעמט מען כאַטש אַ פּיצל קלאַמבקע, כאַטש איין לאַקש פון אַ בלעטל פאַר מיין האַלשען! פון וואַנעט קומט דאָס צו איר? כ'קאָן זיך נישט באַהערשן און בעט זיך ביי איר: — גיב מיר אַ קליין פּיצעלע.

— וואָס, קרויט ווילסטו? — צעלאַכט זי זיך פאַרשייט.
אין אַ געוויסן טאָג האָט פרוי זינגער באַקומען גוואַלדיקע ציין-
שמערצן. זי בעט, מען זאָל זי אָפּפירן אין רעוויר צום ציין-דאָקטער.
אַבער פאַר יידן איז דאָס נישט דערלויבט. נאָך צען טעג פון גרויסע
שמערצן האָט מען איר דערלויבט גיין צו אַ ציין-דאָקטער. אַריינקומענדיק
אין רעוויר באַגעגנט זי ד"ר מענגעלע.

— וואָס איז דיר? — האָט ער זי געפרעגט.

— איך האָב שטאַרקע ציין-שמערצן.

— ווייז נאָר דיינע ציין — זאָגט ער, — דו האָסט נאָך אַלע ציין,
מען האָט זיי דיר נאָך נישט אויסגעשלאָגן? רייס איר אַרויס די ציין! —
גיט ער אַ באַפעל.

עס האָט זיך דערנענטערט צו איר אַ מאַן, אַנגעטאָן אין אַ ווייסן
פאַרטעך און אַנגעהויבן רייסן ביי איר די ציין. אַרויסגעריסן זעקס געזונטע
ציין, איז זי ביים זיבעטן, אַ פאַרחלשטע אַראַפּגעפאַלן פון שטול.

— האָסטו נאָך ציין-שמערצן? — פּרעגט ד"ר מענגעלע מיט אַ סאָ-
דיסטישן שמיכל, און מיט אַ קאָפּע אין הינטן האָט ער זי באַפרייט פון
דער ציין-רייסעניש.

— אַכטונג! — דערהערט זיך אַ געשריי אין מיטן דער נאַכט. אין
בלאָק ווערט ליכטיק, צוויי ס.ס. מענער קומען אַריין. זיי מאַכן אַן אינ-
ספעקציע, באַטראַכטן די פּריטשעס, רעדן צווישן זיך, גייען לענגאויס דעם
באַראַק, די בלאַקעלטעסטע גייט נאָך פון הינטן. פון צייט צו צייט ווייזן
זיי אַן אויף אַ געוויסן אַרט און גייען אַוועק. אין בלאָק ווערט ווידער
פינצטער.

די מיידלעך זענען געוואָרן אומרויך, קוקן כסדר צום פענצטערל,
אינהערנדיק זיך אין יעדן שאַרד, וואָס קומט פון דרויסן.
— צי וועלן אַנקומען אויטאָס און אונדז אַוועקפירן? — פּרעגן מיר
איינע די אַנדערע.

מיינט מען דאָס שוין אונדז? יאָ, טראַכט איך, איך בין גרייט אויף אַליץ,
אַבער מיין קינד? זי האָט נאָך גאַרנישט געהאַט פון לעבן, זאָל זי זיך

שוין דארפן שיידן מיט דער וועלט? דער געדאנק מאכט מיך וואנזיניק, לאזט מיך נישט אפ אויף קיין רגע.

— חיהלע — ווענד איך זיך צו מיין שוועגערין — דיר איז גוט, דו האסט נישט קיין קינדער. ביי דיר וועלן זיי גארנישט צונעמען. פון הינטער א נידעריקער פריטשע דערטראגט זיך א וויינענדיקע שטימע פון א יונג מיידל: יא כצע זשיטש, מאמא.

די אומגליקלעכע מוטער קעז איר גארנישט העלפן, זי פארלייגט די הענט מאכטלאז. אירע אויסגעלאזשענע אויגן בלאנדזשען און זוכן הילף. אבער ווער קאן איר העלפן? — יאקי דזשען דזשישיי, העלא? (וואס פאר א טאג איז היינט, העלא?) — פרעגט מיך האלושע. נאר ווער ווייסט דען! אלע טעג זענען דא גלייכע.

— אויסטרעט! — הערט זיך א באפעל (ד. ה. גיין אין אוביקאציע). ס'ווערט א געלויף פון אלע פריטשעס. נאר צוואנציק מיידלעך זענען ארויס, די איבעריקע האבן באקומען געשלאגן און צוריקגעטריבן גע-ווארן אויף זייערע ערטער.

ביים טויער פון אוביקאציע שטייט א דייטשקע מיט א גרינעם דרייעק. אט דער אפצייכן באדייט קרימינאל-פארברעכער, עס באצייכנט איר טונ-קעלע פארגאנגענהייט. זי האלט אין האנט א גראבן שטעקן און שרייט מיט א גראב מענער-קול: „באוועגט אייך!“

— פארשווינדט! — שרייט די קרימינעלע קאפא און זי שלאגט מיטן אויסגעשמירטן שטעקן, מיט וועלכן זי רייניקט די קלאזעטן.

— בלאק 15 אנשטעלען! — רופט די שטובנדינסט. אלע צוואנציק מיידלעך לויפן שנעל, כדי נישט צו באקומען מיטן שטעקן.

— פאזאר! ז דראג! (אויפפאסן, מאכט א וועג!) — מיידלעך טראגן אריין אויף לאנגע דרענגער קעסלען מיט זופ, דאס איז דאס מיטאגע-עסן. אלע שטובאוועס מיט פאסקעס אין די הענט, לויפן אנטקעגן. ביי שורקען, דער פארטרעטערקע, ברענט ס'פנים ווי א פייער. זי לויפט אהין און צוריק איבערן בלאק, זי שלאגט יעדע איינע ווער ס'קומט אונטער.

— אביעד נא מיעסטא! (יעדע באקומט מיטאג אויף איר ארט) — שרייט זי מיט א הייזעריקער שטימע.

הדסה פריוועס

— דו האָסט דאָך שוין באַקומען — טשעפעט זי זיך צו אַ מיידל און שלאָגט זי. דערווייל רוקט זיך דער קעסל ווייטער, צוזאַמען מיט דער שטובנדינסט. דער באַפאַלענער קרבן איז דאָס מאָל געבליבן אָן זױפּ. — העי, שמוקשטיק! אַױעק פון קעסל, אַױעק! — לױפט צו אײנע אַ שטובנדינסט. דאָס מיידל האָט זיך אַרונטערגעשאַרט אונטער דער פריטשע, דאָרט זיצט זי אױף דער ערד, דאָרט איז איר אָרט. זי האָט זיך נאָר אױפגעשטעלט, צו כאַפן אַ בליק אין קעסל, אײנזאַפן דעם ריח פון דער זױפּ.

דאָס מיטאַג באַשטייט אײצט פון אַ קליין טעפעלע זױפּ, פאַרקאַכט פון געלע ריבן. בײ יעדן מיטאַג זענען פאַראַן קרבנות, וואָס בלייבן אָן זױפּ, ס'העלפט נישט קיין וױנען און בעטן, עטלעכע פעסטע קלעפּ „באַרױקן“ די מיידלעך און מאַמענטאַל ווערט שטיל.

— „אױפשטיין; ענטלױזונג!“ — ווי תחית המתים, שטייען אױף פרויען־סקעלעטן און שיטן זיך ווי זעקלעך טרוקענע בײנער פון די דריי־שטאַקיקע ברעטער צום בלאַק. די שטובנדינסטן פייפן, שרייען, שלאָגן. צו פינף איז אַ רײ, טרייבט מען אַלעמען צו דער זאַונע. די נאַכט איז אַ פראַסטיקע, טירן און פענצטער שטייען אױפגעפראַלט. דאָס אַנטױעכץ נעמען צו די מענער, זײ נעמען עס אױסצופאַרען אין דיזענפעקציע־קאַמער, צו פאַרגאַזן די מיליאָנען לײז און פליי. אַ גאַנצע נאַכט זיצן מיר נאַקעטע אױף דער שטיינערנער פאַדלאָגע. די קעלט שניידט אין אַלע אברים.

ס'האַט אָנגעהױבן טאַגן. אױך דאָ, אין זאַונע, זענען זײ געקומען אָפנעמען דעם אַפּעל, געקאַפּעט מיט פאַרשנייטע שטיוול אין די נאַקעטע לײבער, באַגאַסן אונדז מיט שלויכן קאַלטע וואַסער און זיך געשטיקט פון געלעכטער... עס איז שוין באַלד מיטאַג און מיר זיצן נאָך אַלץ נאַקעט. מיט אַ מאָל ווערט אַ פײפּעריי, אַ יאַגעניש, מיט שטעקנס טרייבט מען אַרײן אונטערן טוש. פאַרזשאַױערטע טוש־רערלעך האַבן פון דער הײך אַ גאַס געטאַן אַ ביסל קאַלט וואַסער, מיט קאַרגע טראַפנס באַשפּריצט די נאַקעטע קערפּערס — און גלייך אונדז וױטער געטריבן. אין אײלעניש האַבן מיר זיך אַ לאַז געטאַן צוריק, צו באַקומען דאָס אַנטױעכץ, נאָר נישט אזױ לײכט איז געױען צו דערקענען און אױסגעפײנען די נאַסע בגדים.

וואָס זענען צעוואָרפן אין דרויסן אויף דער ערד און אויסגעשמירט אין בלאַטע.

מיטן נאַסן אַנטוועכץ אין די הענט לויפן מיר צום בלאַק, אין בלאַק איז אַן איבערקערעניש, אַלץ איז נאַס — די ווענט, די פריטשעס. דאָס האָט מען אַזוי דעזינפּיצירט, באַגאַסן מיט קאַרבאָל און קאַלד. שטייען מיר, קלאַפן מיט די ציין פון קעלט און וויינען... אַבער באַלד טרייבט מען אַרויס נאַקעטע צום אַפעל.

נאָך אַט דעם אַפעל פירט מען אַוועק אַ העלפט מיידלעך אין רעוויר (שפיטאַל).

מיין שוועגערין חיהלע שטייט אין אַ זייט צוזאַמען מיט אַנדערע קראַנ־קע. זי האַלט זיך קוים אויף די פיס. איר פנים ברענט. אויך זי האָט באַ־קומען היץ ביי דער „ענטלויזונג“.

— האַלט זיך, חיהלע — בעט איך זיך ביי איר — דו מוזסט זיין גע־זונט, דער רעוויר איז דער טויט.

— כ'קען נישט לענגער, — יאַמערט זי — מיר איז אַזוי שלעכט, כ'וויל גיין אין רעוויר. כ'וויל שטאַרבן. כ'קען שוין נישט אויסהאַלטן.

צוזאַמען מיט אַנדערע קראַנקע פירט מען זי צום רעוויר. נאָר באַלד האָט מען זי צוריקגעשיקט. זי האָט צו ווייניק פיבער. בכדי אַנגענומען צו ווערן אין רעוויר מוז מען האָבן 39 גראַד היץ.

— אַלע שוואַנגערע פרויען זאָלן זיך מעלדן — רופט אויס די בלאַק־עלטעסטע — אויפהייבן די הענט. שוואַנגערע וועלן באַקומען צולאַגע; מילך און ווורשט.

עטלעכע פרויען הייבן אויף זייערע הענט און זייערע נומערן ווערן פאַרשריבן.

נאָך דער פראַצעדור ווערן פון דער ריי אַרויסגעצויגן די שענסטע יונגע מיידלעך. די דייטשן האָבן זיי אויסגעקליבן און געזאַגט צו זיי:

— איר גייט אין בלאַק 10. דאָרט וועט איר נישט דאַרפן אַרבעטן און איר וועט באַקומען צולאַגע — פאַרקרימען זיך זייערע גאַמבעס מיט אַ סאַדיסטיש געלעכטער.

דער בלאַק 10 שטעלט מיט זיך פאַר אַן עקספּערעמענטאַלע סטאַציע.

געטיילט אין פארשידענע אַפטיילונגען — אינערלעכע, כירורגישע, גינע-קאָלאָגישע א"א. די קרבנות פון דער אינערלעכער אַפטיילונג באַקומען יעדן טאָג פאַרשידענע איינשפּריצונגען, צוליב וועלכע ס'שלאָגן אַרויס פאַראַיאַטערטע געשווירן, און זיי באַקומען פיבער. אין דער כירורגישער אַפטיילונג ווערן זיי אַפּערירט אויף דער גאַל, נירן אד"גל. ס'ווערן אַרויס-געשניטן שטיקער פון קערפּער און איבערגעפלאַנצט אין אַנדערע קערפּער-טיילן. די מענטשן דינען צו פאַרשידענע עקספּערימענטן, ווי אַ שטייגער, האָזן אַדער מיינ. אין דער גינעקאָלאָגישער אַפטיילונג ווערן פּרויען באַ-פּרוכפּערט אויף אַ קינסטלעכן אופן. שפּעטער ווערן זיי אַפּערירט און סטעריליזירט. אין עקספּערימענטאַלן בלאַק ווערן יעדן טאָג צוגעשטעלט פּרישע קרבנות, יידישע מיידלעך און שוואַנגערע פּרויען פון פאַרשידענע לענדער, וועלכע זענען אַנגעקומען קיין אַשוויענטשים. צווילינגען, ליליפּוטן, בעלי-מום, קאַליקעס, ווערן אוועקגעשיקט אין דערמאָנטן בלאַק. די אַפּע-ראַציעס פירן אַדורך דייטשע דאַקטוירים און פּראָפּעסאָרן. דייטשע סטו-דענטן זענען אויך אַנוועזנד, כדי צו שטודירן אויף יידישע קרבנות. מיידלעך, וועלכע האָבן אויסגעהאַלטן אַלע יסורים און פּייניקונגען אין בלאַק 10 און זענען צוריקגעקומען, זענען שוין נישט געווען פּעיק צו וועלכע ס'איז אַרבעט און ביי אַ סעלעקציע האָט מען זיי צוגענומען...

— ווער האָט דאָ צעבראַכן אַ שויב? — צעשרייט זיך די בלאַק-עלטעסטע, און באַלד לויפן אירע קליינע דאַרע הענט איבערן קאַפּ פון אַ פּרוי. ביים אַפעל לויפט זי צו צום אַפעל-פּירער און פאַרמסרט זי. ס'האַבן זיך צו דער פּרוי גענומען צוויי גריין-מונדירטע מענער... אַ צעשלאָגענע איז זי געבליבן ליגן אין דער בלאַטע. צום היינטיקן אַפעל איז אַנגעקומען אַ גרויסע גרופּע דייטשן. זיי זענען אין אַ גוטער שטימונג, רעדן הויך, שפּאַסן און לאַכן, דאָס זענען געסטאַפּאַלייט פון סאַסנאָוויץ מיט דרייערן דעם געסטאַפּאַ-שעף בראַש. מיר קאַנען זיי זייער גוט. זיי גייען אַרום, באַטראַכטן אונדז פון אַלע זייטן. נעבן זאַשע שפּיגעלמאַן האָבן זיי זיך אַפּגעשטעלט. — דו האַסט געאַרבעט אין דער געמיינדע אַלס סעקרעטערין? —

פרעגט דרייער. און ווען זי ענטפערט, זאגט ער צו איר: — יא, דיך האַלען וויר ראָוס".

זאָשע שטראַלט פון האַפענונג. מיר אַלע זענען זי מקנא. נאָר שנעל האָבן מיר זיך איבערצייגט, אַז די דייטשן האָבן זי אָפּגענאַרט. אין איינעם אַ טאָג, געווען איז דאָס באַלד אין דער פּרי, האָבן מיר באַקומען די זופּ, דאָס מיטאַג-עסן — הוילע זאָלן. געטריבן פון הונגערי, האָבן מיר דאָס אויפגעגעסן און באַלד דערנאָך דערפילט זיך שלעכט. אַ פייער האָט געברענט אין מאַגן. מיר האָבן זיך געמאַטערט אין יסורים, נישט אַרויסלאָזנדיק קיין פּיפּס פון מויל, אין בלאַק מוז זיין שטיל, ווי קיין לעבעדיקער נפש וואַלט זיך דאָ נישט געפונען.

ווען מיר זענען נאָך דער בלאַק-שפּערע אַרויס און אָנגעהויבן זוכן וואַסער, זענען אַלע קראַנען, ווי תּמיד, געווען פאַרשלאָסן. ווי פאַרסמטע זענען מיר אַרומגעלאָפּן, געזוכט וואַסער און נישט געפונען. אַ סך מייד-לעך זענען צוגעפּאלן צו אַ זומפּ מיט אַ געדיכטער גרינער בלאַטע, אָנגע-זאַמלט פון יאָרן. זיי האָבן געטרונקען פון דעם גרינעם שלאַם און זענען קראַנק געוואָרן. פיל אונדזערע באַקאַנטע זענען פון דעם מיטאַג אומגעקומען.

פון מיטן נאַכט שטייען מיר אין דרויסן. די אויפזעער זענען נאָך נישט געקומען. ס'קומט מיר אויפן זינען, אַז ס'איז פאַראַן אויך אַ לעבן פון יענער זייט דראַט-פאַרצוימונג. פאַראַן מענטשן, וואָס עסן צו דער זאַט, שלאָפּן אין וואַרעמע בעטן. אַט דאָ נישט ווייט, הינטער די אוישוויצער דראַטן איז פאַראַן אַן אַנדערע וועלט, אַ וועלט אַ פּרייע. — איך שטיי מיט באַרוועסע פּיס אין טיפּן שניי און איך חלום וועגן יענער וועלט... בין איך דאָרט אַ מאַל געווען?

— אַכטונג! — דערהערט זיך אַ געשריי. דאָס איז דער אָנזאַג, אַז די רוצחים קומען אָן, אַזוי האָט געמוזט אויסרופן דער ערשטער, וואָס האָט זיי דערזען.

אַ קליינעם ספּאַרט-שפּיל האָבן זיי היינט דורכגעפירט: באַגאַסן עטלעכע מיידלעך מיט קאַלט וואַסער און געקייכט פון געלעכטער. נאָכן אַפעל ווערן מיר, ווי געוויינלעך, אויסגעשטעלט צו פינף און

באקומען א באפעל: מאַרשירן. מיר גייען, נישט וויסנדיק ווהיין. דעם גאַנצן וועג זענען מיר באַגלייט פון באַוואָפנטע זעלנער און גרויסע וועלף-הינט, וועלכע זיי רייצן אָן אויף אונדז. די הינט וואַרפן זיך אויף אונדז און רייסן שטיקער. נאָך אַ ווייטן וועג האָבן מיר זיך אָפגעשטעלט פאַר אַ מאַגאַזין מיט געהילף. יעדע האָט באַקומען אַ צאָל ברעטער אַוועקצוטראַגן און דערמיט האָט זיך די אַרבעט פאַרענדיקט.

— „אויב עמעץ וועט אַנטלויפן פון דער אַרבעט, וועלן פאַר יעדער איינער צען אַנדערע באַשטראַפּט ווערן מיט דערשיסן“ — מעלדעט דער פּאַסטן און זינגט זיך ווייטער דאָס האַרסט־וועסעל־ליד „ווען דאָס יודן־בלוט פון מעסער שפּריצט“...

צו מאַרגנס גייען מיר ווידער צו דער אַרבעט. באַרוועסע, הונגעריקע, די קעלט עסט זיך איין אין די ביינער. דאָס מאָל דאַרפן מיר שטיינער אַריבערטראַגן. מיר טראַגן איבער אַ באַרג שטיינער פון איין אָרט צום צווייטן. אויף צו מאַרגנס ווערן די זעלבע שטיינער ווידער צוריקגעטראַגן אַהיין פון וואַנעט מיר האָבן זיי גענומען נעכטן. אַזוי ציט זיך די אַרבעט יעדן טאָג, אָן אַרבעט, וועלכע האָט נאָר איין ציל — אויסצופייניקן. פאַראַן אַ סך קראַנקע, מיט פאַרקילונגען, געשוואַלענע פיס און דיזענטעריע, אָבער אַלע גייען אַרויס צו דער אַרבעט, ווייל קראַנק זיין הייסט גיין אין רעוויר, און פון דאָרט איז דער וועג צום קרעמאַטאָריום זייער אַ קורצער... — הויף־קאַמאַנדאָ! — פּאַלט אַריין אין בלאַק אַ נידעריקע בלאַנדע דייטשקע מיט אַ שוואַרצן דרייעק אין זייט, וואָס באַצייכנט, אַז זי איז אַ גאַסן־פּרוי. אויפן לינקן אַרעם טראַגט זי אַ געלן באַנד מיט דער אויפ־שריפט „קאַפּאַ“. אין איר האַנט אַ גראַבער שטעקן, זי לויפט שנעל אַרום ווי זי וואַלט עמעצן געזוכט.

— הויף־קאַמאַנדאָ! — שרייט זי מיט כעס — ווילסט דו ניכט אָדער קאַנסט דו ניכט? — שלאַגט זי אַ יונג מיידל. זי רייסט זי ביי די הענט און שלעפט מיט זיך מיט פּופציק פּרויען צו דער „גערעטע־קאַמער“. יעדע באַקומט אַן „אַרבעטס־אינסטרומענט“. אויף מיין גורל איז אויסגעפאַלן אַ קליינער אָפגענוצטער בעזעם פון ריטלעך.

— לאָס צו דער אַרבעט! — שרייט זי — טעמפּאַ!

אינגעבויגן מיט די בעזעמס צו דער ערד, הייבן מיר אן צוזאמען-
קערן בלאַטע און מיסט. פלוצעם הייבט אן ווילדעווען די דייטשקע :
— איך וועל איך העלפן, ביי מיר וועט איר שוין אַרבעטן! אַרבייט
מאַכט פריי! — צעשרייט זי זיך, — באַוועגט איך, באַוועגט איך! טעמ-
פּאַ! — דעם גראַבן שטעקן האָט זי אַוועקגעלייגט אין אַ זייט און זי שלאָגט
איצט מיט אַ דין ריטל. יעדער קלאַפּ הילכט אָפּ מיט אַ פּיף און לאָזט
איבער בלויע אויפגעלאַפענע צייכנס.

— אַזוי ווילט איר דאָ אַרבעטן אין אוישוויץ, אין טויטן-לאַגער ביר-
קענאַו? איך וועל איך העלפן, פאַרפּלוכטע באַנדע!
צוריקקומענדיק אין בלאַק האָט אַ פּרוי, אַ יונגע פּראַנצויזן, באַקור-
מען שטאַרקע בויך-שמערצן. זי לויפט צום טירל, וויל אַרויס, גלייך
לויפט איר אַנטקעגן די טאַרוואַכע, זי הייבט אויף דעם רימען און
שרייט :

— היינט גייט מען נישט אויסטרעטן. בלאַקשפּערע!
די פּרוי וויינט, בייסט די ליפּן, רעדט עפעס שטיל, נאָר קיינער
פאַרשטייט זי נישט. זי איז אַזוי אומגליקלעך, זי קען נישט קיין דייטש,
קיין יידיש. זי ליידיט פון „דורכפאַל“. מען זעט דאָס אויף איר קלייד און
באַרוועסע פּיס... נאָך האַלבער נאַכט איז אונדז געלונגען אַרויסצובאַקומען
זיך אין אוביקאַציע.

— פון וואַנעט ביסטו? — פּרעגט מיך אַ יונג קריסטלעך מיידל,
וועלכע כ'האַב דאָרט געטראָפּן. זי גייט אַנגעטאָן אין אַ שוואַרצער שירץ,
ווי אַ בלאַקאָווע.

— פון זאַגלעמביע — זאָג איך — ס'איז מיר זייער שלעכט. מיינע
כוחות גייען אויס, כ'בין נישט מער פעיק צו קעמפּן פאַרן לעבן.
— אַנטלויף פון דער קוואַראַנטאַנע — זאָגט זי — דאָ, אין בלאַק
15, שטאַרבן אַלע אויס. זוך אַרבעט, אַז דו וועסט אַרבעטן, וועט דיר זיין
לייכטער.

— ווו זאָל איך זוכן אַרבעט, אין אוישוויץ?
— יאָ, — חזרט זי איבער — זוך אַרבעט. גיי צום אַרבעט-דינסט-
פירער און בעט ביי אים אַרבעט, ער קומט יעדן פאַרנאַכט צוזאַמען מיטן

ראפארט־פירער צום אפעל. דו קאנסט דאך דייטש? אלע יידן קאנען דאך דייטש.

— וואס רעדסטו? — זאג איך — ער קאן מיד פאר מיין חוצפה גוט אנלערנען, אדער גאר אוועקשיקן אין א שטראף־קאמאנדא (ס. ק).
 יא, איך קאן אים, דעם בלאנדן שייגען, ער דרייט זיך תמיד נעבן עמודל, וואס מען ברענגט צו יעדן אפעל, אן עמודל פון א שול אדער בית־המדרש. מיד דערמאנט עס דעם חזן, דעם שליח־ציבור, איינגעהילט אין טלית, וואס פלעגט פארגיסן טרערן און מיט א הארציקן ניגון בעטן רחמים פאר זיין פאלק. איצט שטייט נעבן אים אן ס.ס.־מאן, בלעטערט אינעם בוך, א גרויס בוך ווי פון אן אמעריקאנער בוכפירונג. אלע זענען דארט פארשריבן. מיין נאמען, מיין נומער, וואס איז אויסגעברענט אויף מיין האנט. ער בלעטערט, ציילט און רעכנט, יעדן טאג ווערט פון בוך ארויסגעשריבן, — געשטארבן... ווי אין א מאגאזין־בוך, אריין־ארויס, די דייטשן האבן ליב ארדענונג...

אין צווישן איז אנגעקומען די „שייסקאפא“ און מיטן שטעקן אלע אוועקגעטריבן.

— קום פארנאכט צום גרויסן הילצערנעם בלאק און בעט דער טאר־וואך זי זאל מיד רופן, וועל איך דיר געבן א שטיקל ברויט. מיין בלאק־קאווע אראנקא גנבעט נישט פון ברויט. איך באקום אויך פעקלעך פון מיינע קרובים פון דער פריי. מען רופט מיד צעשא ז קראקאווא, פון קראקע — האט זי נאך באוויזן מיר צו זאגן און איז אוועק אין איר בלאק. אלע פארנאכט, גלייך פון אפעל, לויף איך צום גרויסן הילצערנעם באראק. אבער כ'קאן זי שוין נישט געפינען. נאר אירע ווערטער: „זוך ארבעט, קריג זיך ארויס פון דאנעט“ — האבן זיך אין מיר גוט איינגעקריצט.

היינט זענען פופציק מיידלעך אויסגעקליבן געווארן צו גיין אין דער ניי־שטובע, אנדערע פופציק אין דער שוסטעריי. איך ווער אויפגעצייטערט. וואס וועט זיין מיט מיר און האלושען? מיר פרובירן זיך אריינגעבענען, אויסמישן זיך מיט דער אויסגעקליבענער גרופע, נאר יעדעס מאל

ווערן מיר ברוטאל צוריקגעשלעפט. די מידלעך ווערן אפגעציילט, זייערע
נומערן פארשריבן און אוועקגעשיקט אין „ב״ל-לאגער צו דער ארבעט.
— ווער איז די פרוי אין דער וויסער שירץ? — פרעג איך ביי
האלושען — צו וועמען קומט זי דא אהער?

— האסט זי נישט דערקענט? דאס איז דאך פרוי אלינער, זי אר-
בעט צוזאמען מיט איר טאכטער לעשא אין רעוויר-שפיטאל.
— זי ארבעט? — פרעג איך פארווונדערט — איז אפשר קאן זי
פאר אונדו פארשאפן ארבעט?

א שטראל פון האפענונג האט אויפגעלויכטן אין מיר — אפשר וועט
זי מיר קאנען העלפן? מיר זענען דאך פריינט פון דער היים.
מיט עטלעכע טעג שפעטער האב איך זי באמערקט. זי איז אנגעקומען
פונעם רעוויר, לאנגזאם, שלאבעריק, דעם קאפ אראפגעבויגן צו דער ערד.
איך ציטער פאר אויפרעגונג. וועל איך נאך באווייזן רעדן מיט איר?
— פרוי אלינער — נעם איך זי אן ביי דער האנט און איך זאג שנעל —
כ׳בעט אייך, העלפט מיר! כ׳ויל ראטעווען מיין קינד, כ׳ויל ארבעטן
צוזאמען מיט אייך.

— צוזאמען מיט מיר? — ציט זי מיט די אקסלען, — ווי איז דאס
מעגלעך? געוויס וואלט איך וועלן אייך העלפן. איך בין אייך פיל דאנק
שולדיק. איר האט דאך מיין מאן אפגעראטעוועט, ווען ער איז געפאלן אין
גאס פון א הארץ-אטאק. אבער מיט וואס קאן איך אייך העלפן? כ׳וועל
רעדן מיט דער דאקטארין פון רעוויר. זי איז אן אנשטענדיקער מענטש.
— פארגעסט נישט — זאג איך — אויך מיין שוועגערין, מיר ווילן
זיך נישט צעטיילן.

מיט עטלעכע טעג שפעטער זע איך זי ווידער פארבייגיין. זי קוקט
מיד אן אזוי מאדנע און רעדט קיין ווארט נישט. האט זי פארגעסן? אדער
קאן זי גארנישט טאן? און אין אט דער געשפאנטקייט זענען ווידער אדורך
פיינפולע טעג. טעג פון צער און הונגער.

העכער הונדערט פרויען זענען היינט אוועקגעשיקט געווארן אין
רעוויר. ביים אפעל זענען זיי געשטאנען אין דער זייט, אפגעזונדערט,

א טייל אויסגעלייגט אויף דער ערד. א העלפט פון מיין טראַנספּאָרט איז שוין אומגעקומען. אַוועק אין רעוויר און נישט צוריקגעקומען. איצט שלעפט מען אַרויס פון בלאַק חנה קערנער, די יונגע שיינע פרוי האָט באַקומען אַ נערוון־אַנפּאַל. אירע מוראדיקע קולות דערשיטערן. חוהלע אַבראַמיק איז היינט אַוועק מיט דער סעלעקציע. ס'זענען פאַרבליבן אירע צוויי יונגע מיידלעך. זיי לידן פון דיזענטעריע, זיי זענען אַזוי איינזאַם און עלנט. הערטע פרידלער און נאָך אַנדערע פון זאַלעמבֿער טראַנספּאָרט וואַלגערן זיך אין דרויסן אויף דער ערד, הינטער די בלאַקן. זיי ברענען פון היץ און בעטן זיך — אַ ביסל וואַסער. דאַרקע קימעלמאַן האָט מען היינט צוגע־נומען בעת דער סעלעקציע. איר מאַמע האָט נישט געקענט אויסהאַלטן דעם צער און זיך פרייוויליק צוגעשטעלט צום טראַנספּאָרט, צוזאַמען מיט איר טאָכטער אַוועק צום אומקום.

עס איז נאָך טונקל אין דרויסן. אַ קאַלטע, פאַרנעפּלטע נאַכט. איך וויל אַריבערלויפן אין רעוויר, פרעגן ביי דער פרוי אַלינער, צי זענען פאַראַן אויסזיכטן, צי האָט זי גערעדט מיט דער דאַקטאָרין וועגן אונדז? פון דער ווייטנס זע איך די טויער־וואַכע. זי האַלט גרייט דעם רימען צום שלאָגן. ווען איך דערנענטער זיך צו איר, שרייט זי אויס: — אוטיעקאי, מענגעלע נאָ לאַגרו! (אַנטלויף, מענגעלע איז אין לאַגער!). האָט ער שוין פון דאָס ניי געמאַכט אַ שחיטה? שוין ווידער אויס־געליידיקט די בלאַקן? וואָס וועט איצט זיין מיט העניען, מיין קווינקע? אברהם ראַטנערס איינציקע טאָכטער? ערשט נעכטן איז זי מיט אַ געשוואַ־לענעם פּוס אַריין אין רעוויר און שוין אַריינגעפאַלן. דאָס יונגע מיידל האָט שוין שלום געמאַכט מיט איר גורל און אויפגעהערט צו וויינען, זי איז געוואָרן גלייכגילטיק צו אַלץ, זי האָט זיך איצט נישט געריסן צום לעבן.

— העניען, — טרייסט איך זי — זיי רויק, — כ'וועל אַלץ טאָן, אַרויס־צונעמען דיך פון דער ליסטע. נאָר זי גלייבט נישט. מיר ביידע גלייבן נישט. און מיט אַ טרויעריקן זיפץ זאָגט זי, אַ רעזיגנירטע: — איך בין קראַנק און צעבראַכן. איך וויל שוין נישט לעבן. כ'וויל גיין דאָרט אַהין, וווּ עס גייען אַלע... דאָרט וועט מיר בעסער זיין. איין

ביטע האָב איך אָבער יאָ צו דיר: פאַרן טויט וואָלט איך וועלן נאָך אַ מאָל
עפעס גוטס אָפעסן. ברענג מיר אַ גוטע זאָך צום עסן.

אירע טרויעריקע אויגן האָבן געבלאָנדזשעט איבער די טונקעלע
ווענט פון רעוויר-בלאָק. אירע בלייכע ליפן האָבן געשעפטשעט: — כיוויל
שוין נישט לעבן, נין, „דאַרט“ וועט מיר זיין בעסער. — און זאָלסט נישט
פאַרגעסן, וואָס איך זאָג דיר אָן: ווער ס'וועט איבערלעבן, זאָל נקמה
נעמען פאַר אונדזער בלוט, פאַר מיר, פאַר מיין חתן היפעק (היפעק גליצענ-
שטייך). וואָס זיי האָבן דערשאַסן, פאַר מיינע עלטערן און ברידער און פאַר
אַלע יידן... — זי האָט פאַרשטעלט די אויגן מיט ביידע הענט און אויס-
געבראַכן אין אַ ספּאַזמאַטיש געווייזן. איך האָב זי געקושט, געגלעט: —
העניאָ, דו ביסט נישט אַליין, דו האָסט עמעצן, וואָס וויל דיר העלפן, כיוועל
אַלץ טאָן פאַר דיר.

איך האָב זיך דערווייטערט פונעם הילצערנעם דריישטאַקיקן לאַגער-
בעטל, וואָס זעט אויס ווי אַ שמאַל אייער-קעסטל. דאַרט הינטן, אין לעצטן
קעסטל, אויסגעבעט אויף שטרוי, ליגט העניע, ענג צוזאַמענגעפלאַכטן
מיט נאָך צוויי אַנדערע קראַנקע. אירע דאַרע הענט הענגען אַראָפּ ווי
פרעמדע. די אויגן אויסגעלאַשן, אַ לאַנגע פאַרשפיצטע נאָז, אַרויסגע-
שטאַרצטע ציין בייסן מיט כעס די בלאַסע ליפן. אַן אַכצניאַריקע זקנה...

ווי לאַנג איז עס דען גאַר, ווי איך פלעג זען העניען לויפן אַ פריילעכע
אין גראַנאַטענעם שול-קליידל, מיטן ווייסן קראַגנדל, לייכטנדיקע שוואַרצע
אויגן, לאַנגע דיקע צעפ מיט שליפן... די מאַמע פלעגט פלעכטן אירע צעפ
און זיך איבערנעמען מיט דער געראַטענער טאַכטער. איצט... וואָרט זי אָפּ
אירע געציילטע שעהען און אפשר מינוטן. נאָך היינט וועט מען זי צונעמען
און אוועקפירן.

לאַנג האָב איך נאָך אַרומגעבלאַנקעט. אין די בלאַקן פון רעוויר איז
שטיל און דעמערדיק. אַ שטראַל פון דער פאַרגייענדיקער זון האָט זיך
איינגעגראָבן אין אַ ווינקל און נעסטעט מיט די לעצטע רויטע שטראַלן.
ס'איז שטיל און טרויעריק. באַלד וועט זיך הערן דאָס גערויש פון אויטאָ-
מאַבילן, וואָס וועלן אוועקפירן די מיידלעך. — — — — —

היינט וועל איך אָפּשעפּן אַ ביסל טיי, ווען ער איז נאָך וואַרעם, און זאָל זיין וואָס עס וועט זיין. ס'איז מיר אַזוי קאַלט.

פון די ערשטע בין איך אַרויס און אָנגעהויבן זיך דרייען אַרום די פעסלעך. די נאַכט איז אַ פינצטערע, קיינער וועט מיך נישט באַמערקן. שנעל רוק איך אַוועק דאָס ברעטל, שטעק אַריין מיין טעפעלע אין פעסל גרינעם וואָסער און דערשפיר אויף מיין האַנט אַ וואַרעמע פאַרע. כ'וויל אַנשעפּן און אַנטלויפן, אָבער פּלוצעם באַקום איך אַ קלאַפּ איבערן האַנט. אַ זעץ אין קאַפּ, דאָס טעפעלע איז מיר אַרויסגעפאַלן פון דער האַנט. איך בין אָפּגעקומען בלויז מיט עטלעכע קלעפּ.

ווידער זענען מיר אויף דער וויזע. אין בלאַק לאַזט מען נישט אַריין. דאָס פעלד ליגט שטיל און ליידיק, באַדעקט מיט ווייסן פּראַסט, די אימה־דיקע אויגן פון די וואַך־פּאַסטנס און די לופּעס פּונעם מאַשין־געווער קוקן אַראָפּ און דראַען.

אַ נייער טראַנספּאָרט איז אָנגעקומען פון זאַויערטשע. מיר ווייסן שוין, אַז די נייע וועלן אַרויסשטופּן די אַלטע. באַלד וועלן די דייטשן רופּן צו אַ סעלעקציע, אַרויסנעמען די אָפּגעשוואַכטע, די אויסגעפּייניקטע און אַוועקשיקן. אין די בלאַקן וועלן בלייבן די נייע, געזונטע, וואָס זענען ערשט אָנגעקומען פון דער פּריי.

— ווער קאָן יצחק גראַנדאַפּעל? — פּרעג איך ביי די זאַויערטשער. — יא, מיר קענען אים זייער גוט — ענטפּערט מען — זיין פּרוי מיט דריי טעכטער געפּינען זיך אין בלאַק 13.

פּאַרנאַכט בין איך אַריבער אין בלאַק 13, אויסצוגעפּינען די מומע שרהלע. ווי אַ רויז צווישן דערנער שיינט זי אַרויס פון דער פּאַרחושכטער פּריטשע מיט איר שיינ פּנימל און ראַזע באַקן. — רבּונו של עולם! — ברעכט זי די הענט און שעפּטשעט שטילערהייט עפעס אַ תּפּילה. — כ'בין געקומען — דערציילט זי מיר גלייכגילטיק — מיט יצחקן און אַלע קינ־דער. נו, מילא, דער אין הימל וועט אַוודאי העלפּן און מיר וועלן פון דאַנעט אויך ניצול ווערן. כ'זוייס נאָר נישט ווהיין זיי האַבן אַוועקגעשיקט זיסעלעס צוויי קינדער? זיי האַבן די קינדער פון אונדז צוגענומען. דער

אייבערשטער זאל זיי היטן, האט זי פרום פארגלאצט די אויגן צום הימל...

זיסעלע, די עלטערע טאכטער, זיצט אין א זייט און וויינט איבערן גורל פון אירע אוועקגענומענע קינדער. די צווייטע טאכטער, אסתרל, וויינט אויף איר מאן, וועמען זיי האבן גלייך פון דער באן פארשלעפט ערגעץ און זי ווייסט נישט, וואס מיט אים האט פאסירט. דער יינגסטער טאכטער, העניען, איז געלונגען צוצוקריגן זיך, צו וואשן די טעלער נאך מיטאג און אפטראגן א פעסל צו דער קיך, דערפאר האט זי רעכט אויסצו-קראצן דאס פעסל.

— זעסט, הדסל, — ווייזט מיר די מומע שרהלע א קליין רויט טעפעלע — א דאנק דעם וועלן מיר האבן יעדן טאג נאך א ביסל עסן-אויסקראצעכץ פונעם פעסל. אז דו וועסט אהער קומען, וועסטו אויך האבן א לעפל עסן, ביז דער פון אויבן וועט אונדז העלפן. —
ס'האט נישט לאנג געדויערט, נאך געציילטע טעג. אין בלאק 13 איז געקומען א קאמיסיע און אלע פרויען, עלטער פון דרייסיק יאר, צוגענומען. די מומע שרהלע צווישן זיי.

מיר האבן נאך נישט באוויזן צו פארנעמען די ערטער, קומענדיק פון פרימארגן-אפעל, ווי די בלאקאווע שטעלט זיך ביי דער טיר און רופט אויס: — אלע זאלן זיך שנעל אויסטאן און אויסשטעלן זיך אין דרויסן צו פינף, שנעל, שנעל, העראוס!

נאקעטע, אין גלייכע רייען, שטייען צענדליקער טויזנטער פרויען. זייער גורל ליגט אינעם דריי מיטן שטעקעלע — לינקס אדער רעכטס. טאובער, דער הויכער דארער ראפארט-פירער, מיט אן איינגעפאלענעם צעקנייטשטן פרצוף און פארברעכערישע אויגן, דערנענטערט זיך. עס באגלייט אים די דרעקסלערקע. זי איז אַנגעטאָן אין אַן ס.ס.־מונדיר, אַ מיליטערישן היטל מיטן האַקנקרייך, אין הויכע שטיווול, און ביי דער זייט גלאַנצט אַ רעוואָלווער.

— אַכטונג! — רופט אַ שטימע, פון וועלכער די הויט ווערט געגרונצלט. ווידער ליגט דיין גורל אויף דער וואַג. אַ פּחד טרייסלט די ביינער. שוין

הדסה פריוועס

עטלעכע שעה דויערט די שפאָנונג. מיר מוזן האַלטן די אויגן אויסגעשפיזט
און קוקן פאַר זיך. שטיק אויסגעגלייכט און נישט רירן מיט קיין אבר.
— אָפּטרעטן! — דערהערט זיך אַ באַפעל — בלאַק־שפּערע! אַלעס
הינגיין!

מיר האָבן פּרייער אָפּגעאַטעמט. אונדזער בלאַק איז ניצול געוואָרן.
מיר וועלן נאָך לעבן...

דורך די פענצטערלעך זעען מיר אַוועקפירן הונדערטער נאַקעטע
פרויען. זיי גייען רעזיגנירטע, שוויגנדיקע. דאָס לעבן איז שוין נמאס
געוואָרן. באַפרייט ווערן פון דאַנעט קאָן מען נאָר דורך דעם געדיכטן
שוואַרצן רויך. דער בלאַק 7 איז פריי געוואָרן. הונדערטער פרויען פון
גריכנלאַנד פירט מען איצט אַוועק צום בלאַק 25 און צוזאַמען מיט מיידלעך
פון אַנדערע בלאַקן — אין די גאַז־קאַמערן.

וואָס טראַכטן איצט די יונגע מיידלעך? ערשט נישט לאַנג איז זייער
טראַנספּאָרט אַהער געבראַכט געוואָרן פון גריכנלאַנד. בליענדיקע, יונגע.
איצט פירט מען זיי ווי שאַף צו דער שחיטה... צו צוויי, פאַרלעך, פאַרלעך.
נאַקעטע, באַרוועסע, געלע, אויסגעזוויגטע גופים. בריסטלעך, ווי לידיקע
זעקלעך. אַ דאַר העלדזל האַלט אויף זיך אַן אָפּגעגאַלטן קאַפּ. איינזאַמע,
אַן אַ טרייסטוואָרט פון אייגענע. אַן אַ קרעכץ, אַן אַ טרער פון אַ נאַענטן,
מיט לאַנגזאַמע טריט און פולן באַוווסטזיין. טרעטן זיי איצט צום לעצטן
מאַל איבער דער פאַרשאַלטענער ערד פון בירקענאַו. ווי שטילע שאַטנס
פאַרלאָזן זיי די רשעותדיקע וועלט. — —

ווי אויף צו להכעיס, ציט זיך היינט די נאַכט אַזוי לאַנג. ס'איז נישט
מעגלעך איינצושלאָפּן. אין קאַפּ פלאַנטערן זיך פינצטערע געדאַנקען און
בילדער. ווער ווייסט, צי וועלן זיי נישט פון דאָס ניי אַהערקומען? אפשר
פעלט צום טראַנספּאָרט, אַזוי ווי עס פלעגט אָפט טרעפן אין געטאָ, און
זיי וועלן צוריקקומען דערגענצן די צאָל? ... און וואָס איז געשען אין בלאַק
13? צי זענען נאָך די מיידלעך דאַרט פאַראַן? אַזוי געקוועלט פון מיינע
געדאַנקען, קוים זיך דערוואָרט אויפן רוף: צום אָפעל!

גיך בין איך אַראָפּ פון דער קויע און מיט אַלע כוחות זיך געלאָזט
לויפן צום בלאַק 13.

במשך דער נאכט איז דאָ פאַרגעקומען אַ שחיטה, ס'איז פאַרבליבן נאָר אַ קליינע צאָל מיידלעך. אסתרל קומט מיר אַנטקעגן מיט פאַרוויינטע אויגן. זיסעלען, איר עלטערע שוועסטער, האָבן זיי צוגענומען, אָפּגעפירט אין טויטן-בלאָק 25.

— כ'וואָלט געוואָלט איר אַריינגעבן אַ ביסל וואַסער — זאָגט זי. איך ראַט זי דערפון אָפּ: — זאלסט עס נישט טאָן — זאָג איך — זיי קאָנען דיך אויך אַריינשלעפּן. — אָבער איך אליין נעם אַ טעפעלע וואַסער און דערנענטער זיך מיט קעציש-שלייכנדיקע טריט צום בלאָק 25, וווּ די פענצטער זענען באַשלאָגן מיט אייזערנע קראַטעס. שוין פון דער ווייטנס דערטראָגן זיך שרעקלעכע קולות. כ'פיל, אַז כ'מוז צוריקגיין. כ'וועל נישט איבערטראָגן די פאַרצווייפלטע געשרייען, די איבערמענטשלעכע געראַנג-לענישן פון די צום טויט פאַרמשפטע, וועלכע רייסן זיך מיט די לעצטע כוחות צו די פאַרקראַטעוועטע פענצטער. נאָקעטע, ליגן זיי אָנגעשפּאַרט נעבן די קראַטעס און יאָמערן. קיינער הערט זיך נישט צו צו זייערע געוואָלדן. כ'באַשליס זיך אומצוקערן. וואָס טויג זיי וואַסער? אַלץ איז שוין געענדיקט. פון דאָרשט וועלן זיי ממילא נישט שטאַרבן. אָבער אַן אי-נערלעכער אינסטינקט לאָזט מיך נישט אַוועקגיין. איך שטאַרק זיך. איך וויל כאַטש עמעצן פון זיי דערלאַנגען אַ ביסל וואַסער. אַלע זענען מיר דאָ די זעלבע. אַלע וועלן מיר גיין דעם זעלבן וועג. נישט פאַראַן דאָ קיין שום אויסנאַם...

שנעל גיי איך צו, שטעל אַוועק דאָס טעפל וואַסער אויפן פענצטער און, ווי כ'וואָלט אָפּגעטאָן דאָס גרעסטע פאַרברעכן, לויף איך צוריק. „אַ ביסל וואַסער!“ שרייט עמעצער, איך דערקען דאָס קול פון געניע אַדלער, רוכטשע קאַזלאָווסקי און נאָך אַנדערע.

די פאַרצווייפלטע הילפסרופן קלינגען אָפּ אין דער פּראַסטיקער נאַכט. איך דערווייטער זיך ווי אַ שאַטן, ס'באַפּאַלט מיך אַ פּחד. ווער ווייסט, צי עס האָט מיך עמעצער נישט באַמערקט? דער אָפעל איז שוין כמעט צוגע-גרייט, איך רוק זיך אַריין אין אַ ריי. דער קאַפּ דרייט זיך מיר ווי ביי אַ שיכור. איז דאָס וואָר, וואָס כ'האַב נאָר וואָס געזען, אַדער אַ שרעקלעכער חלום? דאָס גרויליקע בילד שטייט מיר פאַר די אויגן און כ'קען אים

בשום אופן נישט פארטרייבן פון זיך. רבוננו של עולם! צי וועט דאס אלץ אזוי געשענקט ווערן די מערדער? צי איז נישט פאראן קיין שטראף פאר די אלע פארברעכנס? וויסט דען נישט די וועלט וועגן אישוויץ? און אויב יא, טא פארוואס שוויגט זי? איז שוין נישט פאראן קיין שום גערעכטיקייט אויף דער וועלט? פאר הרגענען איין מענטש קומט טויט-שטראף, פאר הרגענען א גאנץ פאלק קומט גארנישט? ווו זענען די פעל-קער? אלע שווייגן! קוקן זיך צו מיט פארלייגטע הענט און שווייגן. קיינער וויל נישט הערן דעם געיאמער פון א פאלק, וואס קומט אום אין טייכן בלוט און טרערן.

דער בלאק 13 איז אין גאנצן אויסגעליידיקט געווארן און גרייט אויפ-צונעמען פרישע קרבנות. מסתמא געפינט זיך א טראנספארט אין וועג, וואס דארף אנקומען. די קליינע צאל פארבליבענע מיידלעך ווערן איבער-געשיקט אין אנדערע בלאקן. העניע גראנדאפעל, מיין קווינקע, ווערט געשיקט צו ארבעטן אין דער אמוניציע-פאבריק „אוניאן“. אסתרל ווערט אריבערגעפירט אין לאגער „ב“. אונדזער קאנטאקט ווערט איבערגעריסן.

— — — — —
— א שטילקייט הערשט אין בלאק, מיר ליגן אויסגעצויגן ווי שאטנס אויף די ברעטער.

פלוצעם דעהערט זיך דאס אויסרופן נומערן. שורקע לויפט ארום און שרייט: נומער 52681 און 84 זאלן זיך מעלדן: קערע טא? ווער איז דאס?

הערסט, האלושע, אונדזערע נומערן רופט מען!

שורקע דערנענטערט זיך. עס שפריצט פון איר מיט פייער. זי רעדט שנעל, זשעסטיקולירט מיט די הענט. מיר ווערן פארציטערט. די פיס, — ווי געליימט. קיים וואס מיר דערשלעפן זיך צו דער ברויט-קאמער. די בלאקאווע לויפט א נערוועזע ארום איבערן קליינעם שטיבל און שרייט: ווי מאטיע פאמיליא נא רעוויר? (איר האט משפחה אויפן רעוויר?). מיר שווייגן און האלטן די אויגן אראפגעלאזט צו דער ערד. — קענט איר דארט וועמען, קענט איר ד"ר ענא? — פרעגט זי —

אין רויך פון בושעזשינקי

ווער האָט אייך באַזאָרגט די אַרבעט אין רעוויר? עפעס רעדן זיי צווישן זיך סלאַוואַקיש, מיר שווייגן.

— פּאַדטיע! — קומט! — שורקע לויפט איילנדיק פאַרויס און מיר גייען איר נאָך. ווהיין פירט זי אונדז מיט אַזאַ כעס? וואָס פאַר אַ שלעכטס האָבן מיר געטאָן? זי רעדט צו זיך, וואַרפט מיט די לאַנגע הענט, די קורצע האַר פלייען אין דער לופטן, און איר פנים ברענט פון אויפּרעגונג. — פּראַצאַוואַט כּצאַן, פּאַלסקע סוויניע, יאַ וואָס אוקאַזים! (אַרבעטן ווילן זיי, פּוילישע חזרים, איך וועל אייך שוין ווייזן!). במשך דעם גאַנצן וועג דראָט זי מיט די פּויסטן.

ביים קראַנקן-בלאַק 27 בלייבן מיר שטיין. אַ באַרג טויטע, נאַקעטע סקעלעטן, ליגן ביים איינגאַנג. אַ צעטראַגענע גיט זי איבער דער בלאַק-עלטעסטער: אויפן באַפעל פון ד"ר ענא ברענג איך צו דיר אַט די צוויי, זיי וועלן דאָ אַרבעטן אַלס פּלעגעריןס. זי גייט אַוועק, מיר פאַרבלייבן אין בלאַק 27.

— ווער איז דאָס ד"ר ענא, האַלושו? און וואָס האָט זי פאַר אַ שייכות צו אונדזער אַרבעט?

— דו וויסט נישט? — ענטפערט זי — ד"ר ענא איז דאָך די רעוויר-אַרצטין, זי איז אַ סלאַוואַקישע יידישקע, אַ גרויסע פיגור אין לאַגער. — ווער האָט זיך דאָס משתדל געווען ביי איר פאַר אונדז? ס'קאַן זיין, אָז די דאַקטאָרין, וועלכע פרוי אַלינער האָט געבעטן, זאל זיין, אָז זי האָט זיך עס באַמיט אונדז אַרויסצונעמען פון דער קוואַראַנטאַנע צו דער אַרבעט? איך האָב דאָן געטראַכט מיט אומצוטרוי, נישט געלייגט קיין אַכט אויף אירע רייד. אָבער איצט זע איך דעם אמת. זעליג! דיינע לעצטע ווער-טער: „זאַלסט טרעפן גוטע מענטשן, וואָס זאָלן דיר העלפן“. דייך ברכה באַגלייט מיך אויף מיין שווערן וועג.

— דאָ אין דער הייד, ביים איינגאַנג, וועט איר שלאָפן, צוזאַמען מיט דער שטובאַווע — ווייט אָן די נייע בלאַקאַווע באַזענקאַ.

איך פאַרנעם אַ פּלאַץ אויף דער פּריטשע. האַלושע הייבט אָן אַרבעטן ביים באַדינען די קראַנקע. ליגנדיק אויף די ברעטער, באַמערק איך עט-לעכע פּיידקעס ברויט. דאָס האָט מסתמא אַ שטובאַווע צוגענומען ביי די,

וואָס קאַנען שוין מער נישט עסן. פלוצלינג קומט אָן אַ הויכע מויד מיט אַ צעקרימטן פנים.

— וואָס טוסטו אויף דער פריטשע? — הייבט זי אָן שרייען. — ניין! דו וועסט דאָ נישט שלאָפן. אַראָפּ פון דאָנעט! און וווּ איז נאָך אַ פיידקע ברויט? ס'פעלט מיר ברויט. האָסט שוין באַוווּזן צוצונעמען? אַראָפּ! אַראָפּ! — שרייט זי און פאַרטרייבט מיך מיטן שטעקן.

האַלשע קומט אָן אַ פאַרמאַטערטע, זי האַלט זיך ביים קאַפּ:
— ווי קאָן איך דאָ אַרבעטן? מיט וואָס זאָל איך העלפן די קראַנקע, ווען אַפילו אַ ביסל וואַסער איז נישטאָ זיי צו געבן.

זי רעדט מיט פאַרביטערונג. ס'ליגן קראַנקע אויף טיפּוס, לונגען-אַנציןדונג, מאַלאַריע — ענג צוזאַמענגעפרעסט אויף איין פריטשע. אַ געזונט מיידל מיט אַ צעבראַכענער האַנט ליגט אויף דער זעלבער קויע, זי האָט גרויסע שמערצן. די קראַנקע באַקומען נישט קיין שום מעדיציני-שע הילף, קיין שום רפואות. זיי ווערן נישט געוואַשן, נישט איבערגעטאָן. זיי ליגן אַזוי און קרעכצן, ביז זיי גייען אויס. לאַנג לאַזט מען די קראַנקע נישט ליגן. ווען אין רעוויר זענען איבערפולט די בעטן, פירט מען זיי אַוועק אין דער גאַז-קאַמער.

— כ'בין אַזוי דערשעפט, כ'וויל מיך צושפּאַרן — זאָגט מיר האַלשע. ס'איז שוין נאָך האַלבער נאַכט, נאָר ווער קאָן דאָ שלאָפן? אין די ברע-טער ווימלט מיט וואַנצן און ווערעם. די שטשורעס שפּרינגען איבערן קאַפּ. פליי, ווי די בערן, שטעכן זיך איין אין דער הויט. דאָס ליכט ווערט דאָ קיין מאָל נישט פאַרלאָשן.

— „וואַסער, אַ ביסל וואַסער“, — הער איך עמעצן קרעכצן. אַבער דאָ גיט מען גאַרנישט אויסער אַ „סערוויס“ (נאַכט-געשיר), אַ פאַרציע ברויט און אַ וואַסערדיקע זופּ. פון אָן אַנדערער פריטשע הער איך אַ מיידל רעדן ווי פון שלאָף, „מאַמע, — שרייט זי, — פאַר וואָס קומט דאָס מיר אַזאַ חרפה — מען זאָל מיך פירן אַ נאַקעטע איבער די גאַסן? פאַר וואָס קומט דאָס מיר, מאַמע?“

— „חנהלע, מיין טייער קינד!“ — הער איך אַ שטימע פון דער אַנדערער זייט. — „קום צו מיר, חנהלע! גיב מיר דינע שיינע הענטלעך.

איך קען נישט לעבן אן דיר. ווהיין האבן זיי דיר פארשלעפט? כ'וועל זי צערייסן אויף שטיקער!" — זי קאפעט מיט די פיס, האקט מיטן קאפ אין די ברעטער. זיכער איינע פון די טויזנטער מאמעס, ביי וועמען מען האט צוגענומען איר קינד.

די ערשטע נאכט אין רעוויר איז פול מיט קאשמארן און פיין. כ'וואלט וועלן וואס שנעלער אנטלויפן פון דאנעט. מיין הארץ פלאצט פון ווייטיק און כקאן זיך מיט גארנישט העלפן. די ערשטע ארבעט פארטאג איז אויס-צווכן די טויטע פון די פריטשעס, אויסטאן זיי נאקעט און ארויסווארפן הינטערן בלאק. פלוצעם קומען אריין צוויי מונדירטע דייטשן.

— אכטונג! — רופט אויס באזענקא, די בלאקאווע, און מעלדעט: — אין בלאק 27 פאראן 832 פרויען.

זיי גייען ווייטער מיט פעסטע טריט איבערן בלאק און די בלאקאווע הינטער זיי.

— מיר מוזן פון דאנעט אוועק, זיך ראטעווען — זאג איך שטיל צו האלושען — מיר זענען דאך ערשט אנגעקומען, און אפשר נאך נישט איינגעמאלדן.

איך באמערק ווי דארט אויבן שרייבן זיי שוין די נומערן פון די קראנקע. זיי גייען מיט דער רשימה פון איין פריטשע צו דער אנדערער. אויף א ווונדערלעכן אופן איז אונדז ביידע געלונגען צו אנטלויפן. פון דער ווייטנס האבן מיר געזען ארויסטראגן הונדערטער קראנקע צום טויטן-בלאק 25. ווען מיר זענען צוריקגעקומען איז דער בלאק געווען לידיק. ס'איז שטיל געווארן. מען הערט שוין נישט קרעכצן און וויינען. מען בעט שוין נישט קיין וואסער און מען רופט שוין נישט „סערוויז". מיט איין מאל זענען אלע אויסגעהיילט געווארן... א גרויסן טראנספארט צונויפגעזאמלט פון פארשידענע בלאקן, פירט מען איצט פון בלאק 25 צום קרעמאטאריום. די פרויען זענען שוין דערשעפט פון די כוחות און שלעפן זיך קוים. דריי טעג זענען זיי געווען אן עסן. אין אן ארט, וואס איז באשטימט פאר זעקס הונדערט, האבן זיך געפונען דריי טויזנט. מאנכע פון די קרבנות האבן מיט די לעצטע כוחות געזונגען „התקוה" און גע-רופן: „נעמט נקמה!"

סעלעקציעס זענען פארגעקומען פארשידענע, יעדעס מאָל מיט אַנ-
דערע קאָמבינאַציעס. ס'פלעגן אַ מאָל זיין סעלעקציעס ביים טויער.
ווען פרויען האָבן זיך אומגעקערט פון דער אַרבעט, זענען זיי פארהאַלטן
געוואָרן נעבן דער בלאַקפירער-שטובע, די דייטשן האָבן זיי אָפגעוואָרט
און באַפוילן צו לויפן איינע הינטער דער אַנדערער אַריבער דעם טויער.
ביים לויפן איז יעדע צענטע, אָן שום סיבה, דערשאַסן געוואָרן. ס'האַט
זיך געטראָפן, אַז יעדע דריטע, אַ מאָל יעדע זעקסטע, אָפּהענגיק פון זייער
שטימונג. די סעלעקציעס דורך דערשיסן זענען געווען פאַר אַלע העפט-
לינגס, אָן אונטערשיד פון נאַציע.

וואו איז היהלע? — טראַכט איד. כ'האַב זי איבערגעלאָזן אין בלאַק 15.
זי וויינט זיך זיכער אויס די אויגן אין איר בענקשאַפט צו מיר. ווער ווייסט,
אויב מיר וועלן נאָך אַ מאָל זיין צוזאַמען. כ'קאָן מיר נישט העלפן...

— בלאַק 27 אַנטרעטן! — אַלע פּלעגערינס, שטובאַוועס, שרייבערינס
שטעלן זיך אויס אין רייען. ס'באַטראַכט אונדז אַ מיליטערישע קאָמיסיע.
ס'ווערט אַרויסגענומען פון דער ריי אַ גרופע מיידלעך און מיר ביידע
צווישן זיי. די בלאַקאָווע מעלדעט: איר גייט אין „ב" לאַגער אויף אויסן-
אַרבעט. אַ שוידער איז אַדורך מיין קערפער. פון דאַרטן ברענגט מען דאָך
יערן טאָג טויטע און פאַרווונדעטע. ביזע, צעווילדעוועטע הינט רייסן
דאַרט לעבעדיקע שטיקער ביי דער אַרבעט. דאַרטן ליציטירן זיך איבער
די פּאַסטנס: „האַנס, וויפל האַסטו הויטע טאַטגעשלאָגען?“ — דאָס איז
דאָך אַ זיכערער טויט. וואָס טוט מען? די צייט איז קורץ. פאַרטאָג מוזן
מיר פאַרלאָזן דעם רעווייר.

וואַרפנדיק שטומע בליקן צו דער טאַרוואַכע יאַגאַ אַבדאַמזיק, פיל
איד, ווי עמעצער שלעפט מיך ביי דער האַנט, „קום שנעלער, מיר מוזן גיין“...
מיט טרערן אין די אויגן פאַרלאָזן מיר צוזאַמען מיט אַנדערע דעם בלאַק
27. אַ בלאַנדע קליינע לויפערקע פירט אונדז צו דער זאָנע.

אין דער זאָנע טומלט זיך. הונדערטער פרויען ווערן היינט איבערגע-
וואָרפן אויף נייע פּלעצער, זיי ווערן אויף ס'ניי אָפּגעגאַלט און איבער-
געטאַן אין אַנדערע זאַכן.

אין רויך פון בזשעזשינקי

— און איר וואָס שטייט דאָ? — פּרעגט אַ שרייבערקע פון זאונע —
ווי זענט איר צוגעטיילט?

דער פּלאַץ פון דער זאונע איז כמעט שוין לידיק, פון דער ווייטנס
זענען מיר ווי מען טראַגט די קעסלען מיט מיטאַג, ווי וועלן מיר באַקומען די
פאַרציע ברויט? נישט ווייט פון מיר זע איך אַ גרופע מיידלעך פאַרשרייבן
זיך צו שוסטעריי. כ'טראַכט נישט לאַנג און מיר שאַרן זיך צו צו אַט
דער גרופע.

— שרייב אונדז צו. — בעט איך ביים מיידל מיטן צעטל אין האַנט.
— דו קענסט דען שוסטעריי?

— יא, מיר קענען, מיר קענען גייען לאַטשן, קלאַפן פּלעקעס, אלצדינג
קענען מיר.

פון דער ווייטנס באַמערק איך אַנקומען אַ בלאַקאָוע מיט אַ רויטן באַנד
אויפן אַרעם. זי גייט גלייך צו דער זאונע. איך ציטער אויף — אפשר וועט
זי אונדז מיטנעמען? זי גייט איבערן כמעט לידיקן פּלאַץ און זוכט. ענדלעך
ווענדט זי זיך צו אונדז מיט דער פּראַגע:

— איר זענט צוגעטיילט צו מיין בלאַק? — קענט איר פאַרבענדע
מאַכן? קענט איר באַנדאַזשירן? — איר פּראַגע האַט פאַר מיר געקלונגען
ווי אַ בשורה.

— אַלצדינג קענען מיר, איך האָב געענדיקט אַ גימנאַזיע. — ענטפער
איך.

— אַ גימנאַזיע? — חזרט זי איבער און ציט מיט די אַקסלען — ווער
דאַרף דאָ אַ גימנאַזיע?

נאָך אַ קורצן איבעררעדן גייען מיר מיט איר צו איר אין בלאַק. דער
וועג איז געווען לאַנגווייליק, מיט נישט זיכערע טריט האַבן מיר זיך נאָך
געשלעפט און צוגעקומען צום גרויסן הילצערנעם בלאַק, ווי כ'פלעג אַ מאַל
אַפּוואַרטן דאָס קריסטלעכע מיידל, צעשע, פון קראַקע.

דער בלאַק אַ נייער, ריינער און מער גראַמער ווי די אַנדערע און איז
איינגעטיילט אין „שטובעס“. אין יעדער „שטובע“ געפינען זיך 12 דריי.

שטאָקיקע לאַגער-בעטן. די שטובעס אָפגעצייכנט מיט אַ בלעכענעם נומער, שטובע נומער 1, 2, 3 אא"וו.

דאָס פענצטער פון דער בלאַקאָוועס שטוב איז באַפּוצט מיט אַ פאַר- האַנג פון זיידענע טלתיים. אַ רויטער שמאַלער ציגל-אויון איבער דער גאַנצער לענג צעטיילט דעם בלאַק אויף צוויי העלפטן. די בלאַק-אינוויי- נער זענען דאָ קריסטלעכע פרויען, אויך רייכסדייטשע. זיי גייען אַנגעטאָן אין שוואַרצע שירצן, אויף דער לינקער זייט ברוסט אַ רויטער דרייעק, — פאַליטישע אַרעסטירטע. זיי אַרבעטן ביים איבערנעמען די אַרישע טראַנס- פאַרטן, וועלכע קומען אָן „קאַרטיי-מעסיג“ און זיי רופן זיך „רוזשאַווי- עפעקט“ — עפעקטן-קאַמער. אין רוזשאַווי עפעקט אַרבעטן נאָר קריסט- לעכע פרויען. אַבער מיר דערקענען צווישן זיי אויך יידישע מיידלעך, וואָס האָבן זיך אַנגעגעבן אַלס קריסטלעכע.

דאָ האָבן מיר באַקומען מיטאַג, אַ טעלער זופ מיט אַ לעפל. דאָס ערשטע מאָל נאָך אַ סך חדשים עסן מיר מיט אַ לעפל. מיר קוקן זיך איבער: וואָס איז דאָס פאַר אַ בלאַק? אַזוי שיין און זויבער. דאָ איז זיכער אַריין עפעס אַ טעות. ס'איז דאָך אַ בלאַק פאַר אַרישע פּונקציאָנס-העפט- לינגס. אַחוץ די יידישע בלאַק-עלטעסטע, שטובן-דינסט און אייניקע שערע- רינס, וואָס אַרבעטן אין זאָנע זענען דאָ נישט פאַראַן קיין יידן (שפעטער איז אַריינגעקומען אַ קאַמאַנדאָ פון 40 יידישע מיידלעך). זיכער וועלן זיי באַלד דערזען דעם טעות. יעדן איינעם קוק איך אין די אויגן, מיר דאַכט זיך, אַז איך הער שוין דעם באַפעל, אַוועק פון דאַנען! אַלע אַייען דאָ אַנגעטאָן אין שיך, ראָזע קאַפּ-טיכלעך, האָבן אונטערגעוואַקסענע האַר, נאָר מיר ביידע זענען באַרוועסע און פריש אַפּגעגאַלטע.

די רייכסדויטשע זענען מיינסטנס אַנגעטאָן אין פאַשאַקעס (געשטרייפטע לאַגער-קליידער), אַ טייל ציוויל געקליידט, מיט פאַרשידענע אַפּצייכענונג- גען — רויטע, גרינע און שוואַרצע ווינקלען. זיי זענען איזאָלירט אין צווייטן האַלבן בלאַק, וועלכער איז אַפּגעטיילט מיט אַ הילצערן ווענטל. דער איינגאַנג פונעם צווייטן טויער. אַראַנקאַ איז זייער בלאַקאָוע און טיילט צו פאַר זיי די פאַרציעס ברויט און מאַרגאַרין גלייך מיט אַלע. זיי באַקו- מען צוויי פאַרציעס ברויט מיט מאַרגאַרין יעדע וואָך אַלס צולאַג. אַחוץ

דעם באקומען זיי פעקלעך פון דער פריי. זיי באנעמען זיך חוצפהדיק, רעדן הויך, שרייען, רייכערן ציגארעטן. ווען זיי קומען אן, ווערט זייער האלבער בלאק שווארץ פון קנוילן רויך. זיי זענען דא די מושלים — אויפזערינס, פארארבעטערינס, קאמאנדא-פירערינס און קאפאס. די מער-סטע פון זיי זענען פארברעכערינס, פארמשפטע אויף אייביקער תפיסה.

די בלאקן 9, 13, 15, וואס זענען באזעצט מיט טראנספארטן פון זא-גלעמביע, ווערן אפגעליידיקט. מיט יעדן טאג ווערט פון די פרויען און מיידלעך אלץ ווינציקער. די קראנקע גיען אַוועק אין רעוויר און פון דארטן קומען זיי שוין מער נישט צוריק.

חיהלע, מיין שוועגערין, געפינט זיך אויך אין רעוויר. אין מיטן נאַכט גנבע איך דעם וועג צום רעוויר און נעם זי זוכן. איך האָב זי אָפגעפונען אין דער הייד, אויפן צווייטן שטאַק.

— כ'בין אזוי קראַנק — קרעכצט זי שווער — כ'האָב געהאַט אַ בלוט-שטורץ. — זי רעדט קוים. כ'פיל, אַז זי ברענט פון היץ.

— כ'קען שוין מער נישט אויסהאַלטן, ברענג מיר אַ ביסל וואַסער — בעט זי. ס'איז טונקל אין בלאַק. כ'זע נישט מער איר פנים. איך הער נאָר איר כאַרלענדיקע שטימע: „וואַסער, אַ ביסל וואַסער“.

מיין האַרץ פלאַצט פאַר ווייטיק. אַ בלוט-שטורץ! ווי קומט דאָס צו איר? זי איז קיין מאָל נישט קראַנק געווען. שטענדיק האָט געשוועבט אַ שמייכל אויף אירע פרעכטיקע ליפן. אַ, וואָס איז פון אונדז געוואָרן? חיהלע איז קראַנק און איך קען איר מיט גאַרנישט העלפן.

אין מיטן נאַכט. אין דרויסן בלאַזט אַ מוראדיקער ווינט, וואָס וויל מיך ממש איבערדרייען. איך שלעפּ זיך מיט אַ טעפעלע וואַסער. איך טאַפּטשע אין דער בלאַטע, צום רעוויר.

— גיב דאָס מיר — רייסן די קראַנקע דאָס טעפעלע פון מיין האַנט — מיר גיב, זי דאַרף נישט מער קיין וואַסער... דאַרף נישט מער...

— ניין! ניין! — שריי איך. — עס איז נישט מעגלעך. — איך לויף צו איר נאָרע. — חיהלע! — רוף איך, און ציטער מיטן גאַנצן קערפער, — חיהלע!

אָבער אויף איר אַרט ליגט שוין אַ צווייטע.
אַ ביטערע נאַכט. אַ שלאַקסרעגן מיט אַ ווינט רייסן דעם בלעכענעם
דאָך. נישטאָ שוין חיהלע! זי איז אויסגעגאַנגען פון הונגער, פון פּיץ.
ס'וילט זיך שרייען, וויינען, אָבער אין בלאַק מוז זיך שטיל און איך
שווייג. יאָ, מיר וועלן קומען צו דיר, חיהלע, אַלע זענען מיר דאָ פאַרמשפּט
פון דעם זעלבן גורל, צו גיין דעם זעלבן וועג. דאָרט וועט אונדז גוט זיין,
דאָרט וועלן מיר מער נישט שפּירן קיין הונגער און קעלט, נישט מורא
האַבן פאַר קיינעם. — —

— צעהל-אַפעל!!! —

דער שלאַקסרעגן האַלט ווייטער אָן, דער ווינט פּיפט און הוּליעט
זיין טיזוּלאַנישן טאַנץ. ווען וועט צו דעם אַלעם נעמען אַ סוף? — טראַכט
איך, שטייענדיק אין דער געדיכטער בלאַטע, אַדורכגעווייקט פון רעגן.
ס'טאַגט שוין, די רעפּלעקטאַרן אַרום זענען שוין אויסגעלאָשן און די
דייטשע אויפזעערס זענען נאָך נישט געקומען.

נאָכן פאַרענדיקן דעם אַפעל לויפט יעדער צו זיין אַרבעט. ביז אַכט
אַ זייער מוז דער בלאַק זיין זויבער, די דייטשן האָבן ליב אַרדענונג, עס
אַנטשטייט אַ פיבערהאַפטע אַרבעט. שטובאַוועס לויפן, דער עיקר ווערט
געפּוצט און געוואָשן דער רויטער לאַנגער ציגל-אויזן, וואָס דאַרף מאַכן
אַ גוטן רושם ביים אַריינקומען אין בלאַק. אין בלאַק איז שוין זויבער און
שטיל. ס'זיצט אין דער זייט די שוואַרץ-חנעווידיקע פאַרטרעטערקע. איך
רוק זיך צו גענטער צו איר און אַ נישט-דרייסטע פרעג איך:

— פון וואָנען ביסטו, מאַגדאָ?

— פון טרענטשין-טעפּליץ.

איך דערמאָן זיך, אַלס קינד בין איך אַ מאָל דאָרט געווען מיט מיין
מאַמען.

— דאָרטן, וווּ מען באַדט זיך צוזאַמען אין איין באַסיין?

— יאָ, — זאָגט זי — דאָרטן האָב איך איבערגעלאָזט מיין גאַנצע
משפּחה. ווער ווייסט, צי זיי לעבן נאָך! — זיפצט זי שווער.

— מאַגדאָ! — זאָג איך — אויב מיר וועלן אַ מאָל באַפּרייט ווערן,
וועל איך דיך קומען באַזוכן.

— יא, — ענטפערט זי טרויעריק — מיר וועלן באַפרייט ווערן דורכן קוימען, אָט דער שוואַרצער רויך וועט אונדז אַוועקטראַגן פון דאַנעט...

די נאַכטוואַכע, רעגינע וואַלד, וועקט זיך היינט פריער ווי תמיד.
— איך קאָן עפעס היינט נישט שלאָפן, — זאָגט זי — ס'האַט זיך מיר געחלומט די מאַמע, דער טאַטע. כ'בין געווען אין דער היים אין פרעשאַוו. געזען מיין חתן. אַי! אַ שיינער חלום... יא, שווער צו זיין אַ נאַכטוואַכע, צו זיצן אַ גאַנצע נאַכט פאַרן טויער. — איר שטענדיקער שמייכל פאַר-שווינדט פון איר פנים, זי באַקומט אַן ערנסטן, טרויעריקן אויסזען. — פאַרשידנס קומט פאַר ביינאַכט. איינע גייט אין אוביקאַציע און פאַרבלאַגן דזשעט אין אַ צווייטן בלאַק, אַן אַנדערער פאַרגלוסט זיך צו גיין צו די דראַטן, ווייל נאָר דער טויט קאָן זיין דער אויסלייזער פון דאַנעט... גאָר אַפט פאַלט אַריין אין מיטן נאַכט אַ קאַנטראַל, אַדער דער פאַסטן שיסט פון זיין בודקע, סתם אַזוי, ווייל ס'איז אים לאַנגווייליק. ערשט נעכטן ביינאַכט זענען אַזוי אַרום דערהרגעט געוואָרן צוויי פרויען — און פאַר דעם באַקומט דער פאַסטן 3 טעג אורלויב.

ביים איינגאַנג פון בלאַק, אין קליינעם שטיבל, איז צוגעקומען נאָך אַ יונג מיידל, דער אַבערשטורמפירער העסלער האָט זי באַגעגנט אין „פּוה“ און אַרויסגעוויזן פּלוצעם פאַטערלעכע ליבע צו איר.

— אַזוי יונג ביסטו דאָ אַריינגעפאַלן? — האָט העסלער, דער אַנפירער פון די פרויען-לאַגערן אין אוישוויץ, אויסגערופן — פון וואַנעט ביסטו? — פון זאַקאַפּאַנע — האָט דאָס מיידל געענטפערט — און איך הייס אירענאַ.

— איך וועל דיך פון דאַנעט אַרויסנעמען — האָט ער צו איר גע-זאָגט — דו וועסט נישט זיין קיין שפּילצייג פאַר די מענער, וועלכע קומען דאָ אַהער פאַרברענגען יעדן טאַג.

ער האָט געהאַלטן זיין צוואַג, און נאָך אין דעם זעלבן טאַג איז אירענאַ איבערגעפירט געוואָרן פון אוישוויץ קיין בירקענאַ.

אירענע איז אַ יידיש מיידל, געקומען איז זי מיט אַ טראַנספּאָרט פון תּפּיסה, און הגם זי איז נאָך זייער יונג געווען, האָט זי אַבער פאַרשטאַנען,

הדסה פריוועס

וואָס עס דערוואַרט איר אין אוישוויץ און גלייך זיך אָנגעגעבן אַלס אַריערין. זי איז רעגיסטרירט געוואָרן „קאַרטיי-מעסיג“, אַזוי ווי אַלע אַריער. אירע זאַכן זענען באַהאַלטן געוואָרן אין אַ ספּעציעלן בייטל, באַצייכנט מיט איר פּאַמיליע-נאָמען, ביז צו דער באַפרייזונג.

אַבער דאָס מאַל האָט זי דער ביטערער גורל אָפּגענאַרט. אַלס אַריע-רין, פאַרוואַרפן זי אין אַן אַרט, וווּ דאָס לעבן איז ערגער ווי דער טויט. אירענע איז זייער פאַרצווייפלט, מאַראַליש צעבראַכן און טראַגט זיך אַרום מיט זעלבסטמאָרד-געדאַנקען, מיט דער הילף פון די עלעקטרישע דראַט-פאַרצוימונגען...

אירענאַ דערציילט, אַז דער „פּוּף“ איז אַ שאַנדהייזל פאַר די דייטשן, וואָס געפינען זיך אין אוישוויץ און ווערט אָנגעפירט דורך אַ דייטשער פּרוי, וועלכע איז די „פּוּף“-עלטעסטע. אַהערגעקומען איז זי פון תּפּיסה. און זי האָט הינטער זיך אַ רייכע טונקעלע פאַראַנגענהייט און אַ לאַנג-יאַריקע פּראַקטיק אויף דעם געביט.

די מיידלעך, וועלכע ווערן אויסגעקליבן צום „פּוּף“, מוזן זיין ריינע אַריערינס, זיי באַקומען גוט עסן, זענען אָנגעטאַן אין שיד, שיינע וועש און קליידער, באַקומען פּודער, זייף, קרעם און אַנדערע שמוק-זאַכן, צוגע-ראַבירטע ביי יידישע פּרויען.

אין בלאַק איז שטיל. דורך די שפּאַרעס פון הילצערנעם טויער רעד איך צו אַ מאַן, וועלכער אַרבעט אין דרויסן ביים אויסגראַבן אַ לאַנגע שמאַלע גרוב. מען זאָגט, אַז אַט די קאַמאַנדע-מענער, וועלכע קומען דאָ יעדן טאָג צו דער אַרבעט, וועלן איינמאַנטירן עלעקטרישע מינעס אין די גריבער.

— ברענג מיר אַ גרוס פון מיין מאַן זעליג פּריוועס און פון מיין זון יאַסעלע, וועל איך דיר געבן אַ פּיידקע ברויט — זאָג איך צו אים. דער ייד, דערהערנדיק די דאָזיקע רייד, רייסט איבער די אַרבעט, גלייכט זיך אויס :

— אַ פּיידקע ברויט ?

איך חזר איבער דאָס זעלבע עטלעכע מאַל. אויף צו מאַרגנס ברענגט ער מיר אַ ברויול, געשריבן אויף פּאַפּיר

פון א ציגארעטן-גילז. ער האט עס אָוועקגעלייגט אויפן אויסגעגראָבענעם זאָמד נעבן טויער. איך האָב זיך אומגעקוקט אין אַלע זייטן און שנעל דאָס ברייחל צוגענומען.

איך האָב איבערגעלייענט די ווערטער: „יאָסעלע איז אין בלאַק 13. איז מיין שוועסטער ניושע מיט אייך? אונטערגעשריבן — מאַניעק מיזעל. יאָסעלע געפינט זיך אין בלאַק 13. ווו געמט מען נאָך אַ פאַרציע ברויט פאַר דעם ייד, אָו ער זאָל וועלן גיין צו יאָסעלען?

„אַ גרופע מענער פון זאָגלעמביע זענען אין לאַגער „ב“, אין דער זאָנע צום ענטלויזן“ — קומט רעניע מיט דער בשורה. רעניע און איר שוועסטער זענען לויפערקעס און זיי באַוועגן זיך פריי איבער אַלע פרויען-לאַגערן. זיי לויפן איצט שנעל צו דער זאָנע אין „ב“-לאַגער, מיט דער האַפענונג צו טרעפן זיך מיט זייער פאַטער.

— רעניע — בעט איך זי — פרעג דאָרט וועגן מיין מאַן און וועגן יאָסעלען, צי אויך זיי זענען געקומען צו דער „ענטלויזונג“ און ווי עס איז זייער לאַגע.

די צוויי שוועסטערס זענען צוריקגעקומען גליקלעכע: זיי האָבן זיך געזען מיט זייער פאַטער, גערעדט מיט אים דורכן דראַטענעם פלויט, זיך דערוווסט וועגן יאָסעלען, אָו ער געפינט זיך צוזאַמען מיט זייער פאַטער אין בלאַק 13 און אָו ער האָט זיך פרייוויליק צוגעשטעלט צום טראַנס-פאַרט, וועלכער גייט אָוועק קיין וואַרשע צום אויפרויען דעם געטאָ, נאָך דער ליקוידאַציע.

מיין עלנט, אַרעם קינד! ער וויל זיך נעבעך אַרויסבאַקומען פון אוישוויץ. נאָר ווער ווייסט, צי דאָרט וועט זיין בעסער? און ווו איז זעליג, וועגן אים איז אין גאַנצן שטיל. צי איז ער נישט אַריינגעקומען אין לאַגער? וואָס האָט מיט אים פאַסירט? ווו איז ער?

מיט עטלעכע וואַכן שפּעטער האָבן דערציילט די עלעקטריקער און טישלער, וועלכע זענען געקומען אַהער פון מענער-לאַגער צו דער אַרבעט, אָו דער טראַנספּאָרט פון די טויזנט יונגע מענער קיין וואַרשע (צווישן וועלכע אויך מיין יאָסעלע האָט זיך געפונען) איז מיאוס אַריינגעפאַלן. ס'איז דאָרט אויסגעבראַכן אַן עפידעמיע ביים אויסגראַבן די חורבות פון

געטאָ, און די יינגלעך פאלן ווי פליגן. אַ העלפט פון זיי איז שוין אומגע-
מען. די ידיעה האָט איבערגעגעבן אַ קריסטלעכער אינושעניר, וועלכער
איז דאָרט געווען און ער קומט אויך אָפט אַריין קיין אוישוויץ. ער האָט אַ
ספעציעלע דערלויבעניש אַריינצוקומען אין לאַגער, אַזוי ווי אַלע אַנדערע
פאַכלייט און ספעציאַליסטן, וועלכע די דייטשן דאַרפן צו דער אַרבעט. ער
איז אויך פּערזענלעך פאַראַנטוואָרטלעך, אונטער אַ שבועה, מיט זיין אייגן
לעבן און מיטן לעבן פון זיין פאַמיליע, אַז אַלץ, וואָס ער וועט זען אין
אוישוויץ בלייבט אַ סוד פאַרן דרויסן.

אין לאַגער איז אויסגעבראַכן אַ מגיפה. דער הונגער און דער שמוץ
האַבן געטאָן זייערס — געבראַכט פלעקטיפּוס, דער רוב לאַגערניצעס זענען
קראַנק.

אויך מיר ביידע, האַלושע און איד, זענען קראַנק געוואָרן, אַנגעשטעקט
זיך מיט פלעקטיפּוס. ס'פנים ברענט, פאַר די אויגן שווינדלט, אין די
אויערן אַן אומאויפהערלעך גערויש. באַטויבטע, אַנהאַלטנדיק זיך איינע
אין דער אַנדערער, האָבן מיר זיך אַזוי אַרומגעשלעפט, באַמיענדיק זיך
נישט צו פאַרראַטן, אַז מיר זענען קראַנק, ווייל זיין קראַנק, הייסט גיין אין
רעוויז און פון דאָרט איז נישט פאַראַן קיין וועג אויף צוריק.

*

אין בלאַק איז שטיל. אַלע קריסטלעכע פרויען, וואָס אַרבעטן אין „רוי-
זשאַווי עפעקט“ זענען ביי דער אַרבעט. די יידישע מיידלעך, ווי שערערינס,
הייצערקעס, זענען אויך אַוועק צו דער אַרבעט אין זאַונע. מיט אַ רעש
עפנט זיך דאָס טויער, ס'קומט אַריין האַנקאַ, די לאַגער-קאַפּאַ, מיט אַן
אויסגעשריי: צעל-אַפעל! אַלעס העראַוס! זי לויפט איבער די גאַסן, פייפט,
שרייט: „אין דער זאַונע אַנטרעטן!“ ס'גיט אַ זעץ אין האַרצן, די הויט
פון קערפּער ווערט גערונצלט, שוין ווידער אַ סעלעקציע?

די בלאַקעלטעסטע רופט באַלד צוזאַמען אַלע אירע יידישע מיידלעך:
— פאַדטיע (קומט), — זאָגט זי — מיר מוזן זיך שטעלן צו דער סעלעק-
ציע, וואָס רופט זיך דאָס מאַל „גענעראַל-אַפעל“. — לאַז מיך אָפּ, אַראַנקאַ —
בעט זיך האַלושע מיט טרערן אין די אויגן — איך פיל, אַז איך וועל אַריינ-

פאלן. אבער עס העלפט גארנישט, זי פירט אַוועק אַלע אירע יידישע מייד-
לעך צו דער סעלעקציע.

מיט אַראָפּגעלאָזטע קעפּ און אַ ציטער אין האַרצן גייען די מיידלעך
צו דער זאַונע. אַראָנקאַ גייט די ערשטע, פאַרויס.

— אַנטלויף, — זאָגט זי צו מיר, — איך וועל דיר צוהעלפּן.

— און האַלושע? — פרעג איך.

— זאָרג נישט, זי איז יונג, ס'וועט איר גאַרנישט פאַסירן.

איך האָרד זי, פּלאַנטער זיך פון די לעצטע און איך בלייב צווישן די
בלאַקן. דער לאַגער איז אָפּגעליידיקט. אַן איינזאַמע בלאַנקע איך אַרום.
ווי ביסטו, האַלושע? וווּ האָט מען דיך אַוועקגעפירט? דו ביסט דאָך מיין
איינציקע טרייסט אין דעם ביטערן לעבן. ניין, כ'וועל דיך נישט לאָזן
אַליין! צוזאַמען מיט דיר וויל איך זיין, אומקומען אָדער לעבן — צוזאַ-
מען! געיאָגט פון אַן איבערמענטשלעכן כוח, בין איך געלאָפּן צו דער
זאַונע, צו מיין קינד.

אין דער זאַונע זענען פאַרזאַמלט טויזנטער מיידלעך. דאָ ווערט
אַנטשיידן זייער לעבן. הויכע, ברייטפלייציקע מיליטערי-לייט, אויסגעפּוצט
אין נייע, גלאַנציקע מונדירן, פירן אַן מיט דעם טיזוולאַנישן ספּעקטאַקל.
פאַר זיי גייען פאַרביי בלאַסע נאַקעטע מיידלעך, יעדעס מיידל ווערט אַפּ-
געשטעלט מיט די זעלבע ווערטער: „צייג די צונגע“, און דער נומער פון
איר האַנט ווערט פאַרשריבן. ס'איז שוין געווען גוט פינצטער, ווען מיר
זענען צוריקגעקומען אין בלאַק. אַזאַ שחיטה! יונגע, געזונטע מיידלעך
האַבן זיי פאַרשריבן. מיד, צעבראַכן, גייט יעדע צו איר אַרט, אַוועקלייגן
דעם פאַרפייניקטן גוף. אין בלאַק ווערט פינצטער, נאָר אין בודקעלע נעבן
טויער איז נאָך ליכטיק. פון צייט צו צייט עפנט זיך דאָס שמאַלע טירל.
ווער דרייט זיך דאָרט אַרום שפּעט ביינאַכט ביי דער בלאַקאַווע? וואָס קאָן
דאָס זיין? די שווערע שלאַפּלאַזע נאַכט ווערט איבערגעריסן פון אַ געשריי:
צעל-אַפעל! די נאַכט איז אַ פּראַסטיקע. אַבער נאָך שוידערלעכער וועט
זיין דער נייער טאַג, מיטן טאַג וועלן אַוועקגיין די פרישע קרבנות. זיי
זענען שוין היינט באַפרייט פון אַרבעט...

— פאַר וואָס וויינסטו, האַלושע? — פרעג איך אַ דערשראַקענע, ווען

זי קומט פון דער ברויט־קאמער — און וואָס טוסטו איצט ביי דער בלאַג־קאָוע?

זי מורמלט עפעס און קאָן זיך נישט באַרוי־קן, צוריקהאַלטן אירע טרערן. איך פיל, אַז עפעס באַהאַלט זי פון מיר. אָבער פלוצעם רופט זי זיך אָן:

— קום אַרויס פון דאַנעט. מיר מוזן נישט זיין דאָ בעת מען וועט קומען נעמען די מיידלעך.

פון דער ווייטנס באַמערקן מיר אַנקומען אַ גרופע פרויען, אַנגעטאַן אין „פאַשאַקעס“, געשטרייפטע לאַגער־קליידער און אַ רויטע לאַטע אויף דער פלייצע, זיי רופן זיך: ס. ק. (שטראַף־קאַמאַנדאָ). מיט אַ ליסטע אין האַנט באַפאַלן זיי דעם בלאַק. מיט רימענס פאַכען זיי איבער די קעפּ און שרייען: — לאַאַס! לאַאַס! העראַוס מיט דער שייסע!

די מיידלעך גייען אַראָפּ פון זייערע ערטער, זאַמלען זיך צונויף אין בלאַק, נעבן טויער, זיי וואַרטן נישט, מען זאָל זיי רופן, אַליין קומען זיי און שטעלן זיך דאָ אַוועק. זיי ווייסן דאָך, אַז מען האָט זיי אויפגע־שריבן נעכטן ביי דער סעלעקציע. דאָרט, אין דער זאונע, אין די הענט פון די דייטשן איז פאַרבליבן זייער לעבן... אַזוי שטיל, אַזוי פשוט טוען דאָס די דייטשן, נישט מער ווי אויפגעשריבן, און שוין...

די רייכסדויטשע פרויען־קאַמאַנדאָ ס.ק. רינגלען אַרום די מיידלעך פון אַלע זייטן. שטיל און געפאַסט, ווי זיי וואַלטן שוין נישט געהערט צו דער וועלט, גייען אַוועק די מיידלעך אויף אייביק.

— דו ווייסט, העלאַ, זאָגט מיר האַלושע אויפן אויער: אויך מיין נומער איז געווען צווישן די פאַרשריבענע. אַראַנקאָ און איר חברטע בלאַנקאָ זענען אַ גאַנצע נאַכט געזעסן אין דער שרייבשטובע און מיט גרויס מי איז זיי געלונגען אַרויסצונעמען מיין נומער פון דער ליסטע. ערשט איצט איז מיר קלאַר געוואָרן די שלאַפלאַזע נאַכט און דאָס דרייען זיך אין דער ברויטקאמער.

וואָס האָט באַווויגן אַראַנקען און איר חברטע בלאַנקאָ צו ראַטעווען האַלושען? צי דערפאַר, ווייל האַלושע האָט זיך ביי איר אַזוי געבעטן זי זאָל איר אַפלאַזן. צי אפשר דערפאַר, ווייל אַחוץ דעם „פיפל“, די צען

יאריקע העלענקע פון ווארשע, איז האלושע געווען אין בלאק פון די יינגסטע.

העלענקע איז געקומען מיט א טראנספארט פון מאידאנעק. זי איז צופעליק פארבליבן אין לאגער, נאך דעם ווי דער גאנצער טראנספארט איז אוועק אין קרעמאטאריע. זי האט זיך געבלאנקעט איינזאם און די דייטשן האבן זי אפגעשיקט אין אונדזער בלאק. ס'זענען נאך געווען צוויי קינדער אין לאגער, פון אנדערע טראנספארטן. א 6-יאריק יינגעלע איז איינלאקירט געווארן אין בלאק 21 און נאך א מיידעלע. די קינדער זענען געווארן אנגערופן מיטן נאמען „פיפל“ און זענען געהאלטן געווארן אין דער בלאקאוועס שטוב. צום אפעל האבן זיי געמוזט שטיין גלייך מיט אלע, שעהן לאנג, ביי יעדן וועטער.

נאך דעם גענעראל־אפעל אין דער זאונע, וועלכער האט צוגענומען א גרויסע צאל אלטע העפטלינגס, זענען די בלאקן געווארן האלב ליידיק, מען האט אנגעהויבן איבערווארפן פון איין בלאק אין אנדערן.

רעגינא וואלד, אונדזער „נאכט־וואכע“, איז אריבערגעפירט געווארן אין דער נייער קאמאנדא — „עס־קאמאנדא“ אין בלאק 14. א סך בלאקן אין „א“־לאגער זענען אפגעליידיקט און צוגעגרייט געווארן פאר פרישע טראנספארטן, וועלכע דארפן ערשט אנקומען.

„איר וועט ווערן איבערגעפירט אין ב' לאגער, בלאק 23, צו אויסן־ארבעט“, זאגט צו מיר די בלאקעלטעסטע. ס'איז שלעכט, טראכט אידן. ווהיזן וועלן מיר גיין אין אזא מעמד אויף אויסן־ארבעט, אין ווינטער, וואס דערווארט אונדז דארט? צייט צו טראכטן איז נישט געווען, נאך היינט מוז מען אוועק אין „ב“־לאגער. איך זע שוין פאר זיך דאס בילד, ווי מיר שטייען אויסגעשטעלט מיט לאפעטעס איבערן אקסל, גייען צו דער ארבעט 10 קילאמעטער, גייען אדורך צוויי מאל אין טאג דעם טויער, ווו די רוצחים קלייבן אפ זייערע קרבנות.

צום גליק האט אונדזער דרויסן־ארבעט נישט לאנג געדויערט. מיר זענען ווידער צוריקגעשיקט אין א' לאגער. דאס איז געווען א דאנק קאטקען פון דער שרייב־שטובע, איך האב זיך צו איר געוואנדן. צו ערשט איז זי

הדסה פרייוועס

געווען גלייכגילטיק צו מיינע רייד, אפילו נישט אויפגעהויבן די אויגן פון די דאקומענטן, מיט וועלכע זי איז געווען שטארק באשעפטיקט, זיצנדיק ביים שרייבטיש. איך האב זי געבעטן:

— קאטקא! שוין באַלד אַ יאָר זינט מיר זענען אין לאַגער, אויסגע־האַלטן די ערגסטע צייטן און איצט ווידער אויף אויסן! גיב מיר די מעגלעכקייט מיר זאָלן קאָנען בלייבן לעבן. דאָס ליגט אין דיין האַנט, קאטקא! זאָל שוין זיין "עס־קאָמאָנדא" (דאָרט ווערן אַריינגעשיקט אַלטע העפטלינגס, וועלכע די דייטשן וואַרפן אַרויס פון זייער פריערדיקער אַרבעט).

— "ניע מאָזעס", איך קאָן נישט. איך הער ווי זי רעדט ווי צו זיך.

אויך געהאַט אַ מאָל אַ מאַמע...

איך האָב פאַרגאַסן טרערן, אַזוי ווי עס גיסט זיך וואַסער, און זי האָט געענטפערט: "ניע מאָזעס", איך קאָן נישט. אָן אויסזיכטן זענען מיר צוריקגעקומען אין בלאַק.

פלוצעם עפנט זיך דאָס טויער. אַ לויפנדיקע מיט אַ צעטל אין האַנט איז זי אַריין און זי רופט: "נומער 52681 און 84, וועלכע זענען דאָס? קומט — זאָגט זי — איר זענט "פאַרלייגט" אין בלאַק 14, "א"־לאַגער, צו דער עס־קאָמאָנדא". איך האָב פרייער אָפגעאַטעמט. נאָר דאָ קומט ווידער אַ נייע אויספאַרשונג. "ווער האָט דאָס אייך געשאַפן די אַרבעט, וועמען האָט איר אין דער שרייב־שטובע?" מיר האָבן נישט געענטפערט, שווייגנדיקע פאַרלאָזט דעם בלאַק.

די עס־קאָמאָנדא ציילט נינציק מיידלעך. די אַרבעט איז אויך דאָ נישט קיין לייכטע. שוין פאַרטאָג לויפן מיר מיט גרויסע קעסלען גרינעם "טיי" פאַר די קראַנקע אין רעווייר, שפעטער צעפירט מען ברויט. איינ־געשאַפנט, ווי פערד אין די־של, שלעפן מיר דעם וואָגן. די רעדער אין דער ליימיקער בלאַטע ווילן זיך נישט רירן, טרייבט און שלאָגט די דייטשע קאַפּאַ מיטן שטעקן.

— עס־קאָמאָנדא אַנטרעטן! — די מיידלעך לויפן צו דער קיך. דאָ זענען שוין גרייט פונאַנדערצוטראַגן גרויסע קעסלען קאַכעדיקע זופ. ביים

צוריקנעמען די ליידיקע קעסלען האבן מיר רעכט זיי אויסצוקראצן. אבער א סך בלאקן האבן דאס אליין געטאן, אפגעגעבן טרוקענע קעסלען. אין בלאק 14 זענען פאראן נאך אנדערע קאמאנדאס, וועלכע גייען ארויס צו דער ארבעט פארטאג און קומען ערשט צום אונט-אפעל. אויך די „לייכן קאמאנדא“ חברה-קדישה געפינט זיך דא, — א גרופע מיידלעך, וועלכע באקומען צולאגע פאר דער שווערער ארבעט. זיי קומען די לעצטע אין בלאק, ביו שפעט בינאכט קלויבן זיי צוזאמען די טויטע וואס ליגן ארום די בלאקן, ווארפן זיי אויף מאשינען, וועלכע פירן זיי אוועק צום פארברענען.

די בלאקעלטעסטע איז דא א רויקע, א שטילע, צוויי מאל אין טאג גייט זי קאנטראלירן דעם בלאק, צי ער איז ריין. טאמער פארזינדיקט זיך ווער, לאזט זי עס דורך, פארקערט, מיר פילן אפט איר אויסדרוק פון באדויערן צו אונדזערע ליידן.

מען זאגט, אז זי איז א רבנישע טאכטער פון סלאוואקיע.

אויך עלזא איז א רויקע, א גאלד-בלאנדע, מיט זומערשפרענקעלעך אויפן פנים. זי דרייט זיך ארום אין בלאק מיטן פאסיק אין דער האנט און דערמאנט: „בודטיע טיכא, טיכא בודטיע“ (זייט שטיל). איר רימען איז נאך קיין מאל נישט געפאלן אויף עמעצנס רוקן. די גרעסטע ארבעט האבן דא די שרייבערין און די פארטרעטערין זולקא און זוטא. ביידע זענען צו זיך זייער ענלעך, ווי זיי וואלטן געווען שוועסטער. ביידע זענען דארע, קליינע, מיט אויסגעמוטשעטע געל-גרויע פנימער. אויך זייער באציונג צו די העפטלינגס איז א בעסערע, ווי אין אנדערע בלאקן. דערפאר הערט מען שוין די שטובאווע סארענקא. זי שרייט אן אויפהער און אירע דארע הענט זענען תמיד גרייט צו שלאגן. אקעגנאיבער מיר זיצט אפט א פרוי פון א יאר דרייסיק. זי קומט זיך אהער אויסבאהאלטן, ווען זי אנטלויפט פון דער ארבעט. ביי דער זייט הענגט איר נאך א רויטע עמאל-שיסל, צו נעמען דערין עסן. ווי באלד סארענקא האט איר נאך דערזען, פלעגט זי איר באשיטן מיט א האגל קלעפ. זי פלעגט פון איר אראפרייסן די רויטע שיסל און דערמיט זי שלאגן איבערן קאפ, מיט געשרייען „צו דער ארבעט זאלסטו גיין!“ — און זי ארויסטרייבן פון בלאק.

*

אין לאגער זענען אנגעקומען דריי הונדערט מיידלעך פון מיידאנעק. דאָס זענען די לעצטע, פאַרבליבענע נאַכן ליקווידירן מיידאנעק. זיי זענען בלאַקאָוועס, פאַרטרעטערקעס און שטובאָוועס.

די מיידלעך פון עס־קאָמאָנדאַ, וועלכע טראָגן אַהין די קעסלען זופּ, דערציילן, אַז טראָץ דעם, וואָס זיי זענען אויס אויסערלעך זייער גוט, זענען זיי אָבער דערשלאָגן און זיי שרעקן זיך פאַר אוישוויץ. זיי זענען זיכער, אַז דאָ וועט מען אויך מיט זיי פאַרענדיקן. אין אַ וואַך אַרום זענען זיי נעלם געוואָרן, נישט געווען מער...

אויף אַן ענלעכן אופן זענען אין דער זעלבער צייט נעלם געוואָרן דריי הונדערט רוסישע פרויען מיט זייערע קינדער. זיי זענען אָהער געבראַכט געוואָרן פון די באַזעצטע רוסישע געביטן. זענען איינלאַקירט געוואָרן אין אַ באַזונדערן באַראַק. פאַר זיי זענען צוגעטיילט געוואָרן וואַלענע דעקן, יעדן טאָג מילך פאַר די קינדער. די ספּעציעלע באַהאַנדלונג האָט אַרויסגערוּפּן פאַרוונדערונג אין לאַגער, אָבער לאַנג האָט עס נישט אַנגעהאַלטן. אויך זיי זענען אַוועקגעשיקט געוואָרן אין די גאַז־קאַמערן פון בירקענאַו.

טויזנט פרויען פון פאַרשידענע בלאַקן זענען אויסגעקליבן געוואָרן צו גיין אויף טראַנספּאָרט. געהייסן האָט עס, אַז דער אינטערנאַציאָנאַלער רויטער קרייץ וועט זיי אַרויסנעמען. זיי זענען אין דער זאָנע געוואָרן איבערגעטאָן, יעדע האָט באַקומען אַ פאַר שיך, אַ שוואַרצן מאַנטל און אַ קאַפּטיכל און זענען צייטווייליק פאַרבליבן אין בלאַק 23, ביז צום אַוועקשיקן. אין אָנהייב זענען זיי געווען גליקלעך און געדולדיק געוואָרט אויף דעם טאָג, וואָס וועט זיי באַפרייען פון דעם גיהנום. ס'זענען אָבער אַוועק טעג און וואַכן און דער אויסגעחלומטער טאָג איז אַלץ נישט גע־קומען. זייער לאַגע איז געוואָרן ערגער. איזאָלירטע אין „שאַנונגס־בלאַק“, זענען זיי געזעסן און געוואָרט אויפן טראַנספּאָרט, וועלכער איז אָבער נישט געקומען. פון הונגער און יאוש זענען זיי קראַנק געוואָרן און ביס־לעביווי אַוועק אין רעווייר. אין בלאַק איז מיט יעדן טאָג געוואָרן אַלץ

ווייניקער און מיט דער צייט איז דער „שאַונגס-בלאַק“ נומער 23 געוואָרן ווידער ליידיק, די אויסגעקליבענע צום כלומרשטן טראַנספּאַרט זענען אַוועק מיטן זעלבן וועג, מיט וועלכן ס'גייען אַוועק אַלע אַנדערע...

איין טאָג איז געראָטן אין צווייטן, און איין טאָג איז ביטערער פּאַרן צווייטן. נישטאָ מער קיין כוחות דאָס איבערצוטראַגן.

ס'איז מיטן טאָג. אָפּגעטראַגן די קעסלען טיי און פּונאַנדערגעטיילט דאָס ברויט, זיצן מיר אויף דער פּריטשע, מידע, אַדורכגעווייקטע פּון רעגן. מיר האָבן נאָך היינט נישט געגעסן. ברויט באַקומט מען ערשט פּאַרנאַכט, נאָכן אָפעל.

פּלוצעם אַ פּיף: „צעל-אַפעל!“

עס גיט אַ זעץ אין האַרצן: אַ סעלעקציע? יאָ, אַ סעלעקציע! ס'ווערט אַ טומל.

— העראָוס! העראָוס!

ווידער שטייען מיר נאָקעטע אין דרויסן, צו פינף. דאָס אַנטוועכץ לייגט נעבן אונדזערע פּיס אין דער בלאַטע. אין דרויסן — אַ שטורעם-ווינט, אַ רעגן.

— אַכטונג!

פּון דער ווייטנס באַמערקן מיר שוין זייער אַנקומען, זייערע ברייטע פעלערניצעס און הויכע שטיוול. איך האַלט אַראָפּגעלאָזט די אויגן צו דער ערד. איך וויל נישט זען דאָס, וואָס עס וועט דאָ באַלד פּאַרקומען. יאָ, איך הער שוין זייערע באַפעלן, פּון וועלכע די הויט ווערט גע-רונצלט. מיטן שטעקעלע אין האַנט ווערט יעדערנס גורל אַנגעצייכנט: העריין! העראָוס!

ווי פּון אַ בייזן חלום כאַפּ איך זיך אויף, בעת איך דערהער אַ שטימע נאָענט נעבן מיר.

— דו בלייבסט דרויסן!

איך עפּן אויף די אויגן און דערזע נעבן זיך אויך האַלושען. וווּ זענען מיר — מיט די לעבעדיקע? אַדער... די בלאַקאָוע גיט אַ שפּרונג צום בלאַק, פּירט אַרויס די אַריינגע-

הדסה פריוועס

שיקטע מיידלעך, שטעלט זיי אויס צו צוויי, פארשרייבט זייערע נומערן
און נאקעטע ווערן זיי אָפּגעפירט צום בלאַק 25.

ווען מיר האָבן נאָך דערלעבט צוריקצוקומען אין בלאַק, האָט מיר
נישט אָפּגעלאָזט דער געדאַנק: אפשר איז שוין גאַר בעסער... ווי לאַנג
נאָך וועלן מיר זיך אַזוי פּייניקן? פּריער אָדער שפּעטער דערוואַרט
אונדז אַט דער זעלבער גורל.

איך כאַפּ אַ בליק אויף האַלושען און עפעס אין מיר האָט זיך גע-
שטאַרקט.

ניין! — איך האָב נישט קיין רעכט אַזוי צו טראַכטן — איך מוז
לעבן און קעמפּן פאַר מיין קינד.

— היינט איז ערב פסח — זאָגט מיר רעגינע. די סלאָוואַקישע מיידל-
לעך האָבן באַקומען מצות און סאַרדינען, וואָס איז אַנגעקומען פון סלאַ-
וואַקיע. דאַרט זענען נאָך פאַראַן יידן און מיט דער הילף פון רויטן קרייץ
זענען אַהער אַנגעקומען די פעקלעך. פסח איז היינט אויף דער וועלט!
דער יום-טוב פון פרייהייט! די סדר-נאַכט. ס'ליגט די פאַרציע ברויט
צוקאַפּנס, און דער הונגער דערקוטשעט, ווילט זיך פאַרט נישט אַרייַן-
בייסן אין חמץ.

איך ליג אויף דער פּריטשע און חלום. דערמאָן זיך אין דער אַמאָ-
ליקער היים. פאַר די אויגן שוועבט פאַרביי דאָס בילד פון מיינע עלטער-
רנס הויז אין דער נאַכט פון פסח.

איך זע דעם טאַטן אויבן־אָן ביים ווייס־געדעקטן טיש, אַנגעטאָן ווי
אַ מלך, אין ווייסן קיטל מיט גלאַנציקער גאַלדענער שפּאַניע. זיין פנים
שטראַלט, די מאַמע אין דער רעכטער זייט טיש, פון איר רוישט זייד
און סאַמעט, בריליאַנטענע אוירינגלעך, אויפן האַלדז פּערל.

די יינגלעך אין זיידענע קאַפּאַטקעס, ווי יונגע שמעקעדיקע ביימלעך,
אַרום דעם טיש די מיידלעך — ווי זאַפטיקע בלומען. קאַנדעלאַברעס מיט
גרויסע ליכט, זילבערנע טאַצן און בעכערס, אַ ווייס־געשטימקטע מצה־טאַש
מיטן שעפּסעלע, דער סימבאָל פון קרבן פסח. אויף די ווענט עלעקטרישע
און וואַקסענע ליכט. עס דופטעט מיט פּרילינג און פרייהייט. איך דערמאָן

זיך אין דער הגדה, אין די גרויסע ניסים, וואָס יידן איז געשען ביי פרעה אין מצרים. צי וועט נאָך געשען אַ נס אין איצטיקן דור?
אין מיטן העלן טאָג צעטראָגן זיך שרעקלעכע געוואָלדן. די לאַנגע לאַגער-גאַס איז פאַרפולט געוואָרן מיט מיידלעך אַרויסגענומענע פון רעוויר. די שווער-קראַנקע זענען אַרויפגעוואָרפן געוואָרן אויף לאַסט-אויטאָס און די איבעריקע ווערן געטריבן צו פוס. איך דערהער אַ באַ-קאַנטע שטימע. מיין שכנס איינציקע טאַכטער שרייט צו מיר: „יא, זאַשאַ שפיגלמאַן, אידען דאָ גאַזוו“ (איך, זאַשע שפיגלמאַן, ווער געטריבן אין גאַז אַרײַן) און איר שוויגט! איך בין אַזוי יונג, איך וויל נאָך לעבן!...
— מאַמעניו, — שרייען אַנדערע — פאַר וואָס קומט עס מיר?!
פאַר וואָס?

שטייען מיר פאַרקראַמפּטע און קוקן פון דער ווייטן, ווי אַנגעפולט מיט נאַקעטע פרויען פאַרן די מאַשינען לאַנגזאַם, לאַנגזאַם אויף זייער וועג צו דער גאַז-קאַמער. — — — — —

מאי 1944. ביים אַונט-אַפעל. ס'קומט צו לויפן אַ מיידל, שטעלט זיך אַוועק אין פראַנט ביי דער ערשטער ריי און רופט:
— ווער עס וויל גיין אין אַ נייעם לאַגער, זאל אויפהייבן די האַנט. עס מעלדן זיך עטלעכע מיידלעך. זייערע נומערן ווערן פאַרשריבן. איך שווייג. ווער וויסט, צי אינעם נייעם לאַגער וועט זיין בעסער ווי דאָ? כאַטש וואָס קאַן דען זיין ערגער, ווי אַט דער גיהנום? מיר רעדן איבער, פאַרטראַכטן זיך און קאַנען נישט באַשליסן. דער קאַפּ איז אַזוי מייד און פוסט, נאָר אינסטינקטיוו, ווי געפירט פון עמעצן, לויפן מיר באַלד פאַרטאָג צו דער זאַונע זיך פאַרשרייבן.
פאַר דער זאַונע איז אַ געדראַנג. הונדערטער מיידלעך ווילן זיך פאַרשרייבן. נישט לאַנג האָט געדויערט די רעגיסטראַציע און די ליסטע איז געשלאָסן געוואָרן. מען מעלדעט: מאַרגן אין דער פרי מוזן זיך אַלע שטעלן פאַרן דאַקטער. ס'גיט מיר אַ זעץ אין האַרצן. וואָס האָב איך געטאָן? אַליין זיך שטעלן פאַר אַ סעלעקציע? כ'זע אָבער נישט קיין אויסוועג. די נומערן זענען פאַרשריבן און מיר מוזן זיך צושטעלן.

הדסה פרייוועס

אין זאונע איז א געטומל, א געפילדער. ס'שטייען לאנגע רייען מיט נאקעטע מיידלעך. די רוצחים גייען ארום, באטראכטן די מיידלעך פון אלע זייטן. ענדלעך הערט זיך א פייף: „אפטערעטן!“

בליץ־שנעל כאפט יעדע ארויף אויף זיך דאס שטיקל שמאטע און שוין איז מען גרייט צום טראנספארט. אבער ניין, איצט הייבט זיך אן א נייע קוואראנטאנע. מיר ווערן אפגעפירט אין בלאק 7. די בלאקאוווע אלעסקא, די שטובאווועס, באטראכטן אונדז ווי א נייע פארטיע. אויפן פערטן טאג נעמען זיי אלעמען צונויף און פירן צו דער זאונע. דארט גייען מיר איבער צו די גריין־מונדירטע ס.ס.

מען רופט אויס די נומערן. מען הייסט אויסגלייכן די רייען, פון פארגוט, פון הינטן, און דאס אלץ, פארשטייט זיך, באגלייט מיט קלעפ און זידלווערטער, אייניקע ליגן שוין איבערגעקערט אין דער בלאטע. די ס.ס. לויפן ארום ווי ווילדע חיות. ס'איז שוין פארנאכט און מיר שטייען נאך אלץ אויפן זעלבן ארט. איך מייך, אז איך בין געווען גערעכט. זיי וועלן נישט שיקן אין קיין אנדערן לאגער, ס'איז נישט מער ווי אַזאַ ספעקטאַקל. זיי וועלן דא אונדז אלעמען אומברענגען.

ב ז ש ע ז ש י נ ק י

ערשט שפעט אין אָונט הייבן מיר אָן מאַרשירן. מיר גייען מיט אַ שמאַלן וועג צווישן עלעקטרישע דראַטן. פון ביידע זייטן ציען זיך אָפּגע־ טיילטע לאַגערס, אין יעדן לאַגער צענדליקער באַראַקן. באַגלייט פון ס.ס־מענער מאַרשירן איבער דער בלאַטע 500 פאַר באַרוועסע פּיס. דער שמאַלער וועג איז געבליבן פון הינטן און פאַר די אויגן האָט זיך אַנט־ פּלעקט אַ נייער וועג. אַ נייער פּיזאַזש. פעלדער מיט רעשטלעך פאַר־ דאַרטן גראַז. אויף וועלכן עס זענען אָנגעוואַרפן קלעצלעך געהילף, אויפּגעשטאַפּלטע טורעמס פון געשניטענעם האַלץ. איז דאָס אַ האַלץ־ פּלאַץ? אַ טאַרטאַק? וועלן מיר דאָ אַרבעטן ביים שניידן האַלץ? אַ ביסל ווייטער זעט זיך אין פעלד אַ קליין הייזל, און נאָך איינס. וואָס זאָל דאָס באַדייטן? איז דאָס אויך אַ פאַבריקל אומצוברענגען מענטשן? אַ קרעמאַ־ טאַריע? ס'איז שטיל דאָ, ווי אויף אַ בית־עולם. נישט ווייט פון דאַנעט — אַ שיטער וועלדל, און ווידער אַ קליין ווייס הייזל און דערנעבן אַ הייזל פון רויטן ציגל, פון וואַנעט עס הייבט זיך אַרויס אַ קוימען. אוישוויץ — דער טויטן־לאַגער? מיר גייען ווייטער. פאַרטעמפּטע, פאַרטשמיעלעטע. דאָס וואַרט אוישוויץ טאַנצט און שפּיזלט פאַר די אויגן — אוישוויץ...

מיר שטייען פאַר אַ דראַט־טויער. פון דער אַנדערער זייט — אַ גרוי־ סער פּלאַץ מיט צוויי שורות אויסגעליידיקטע באַראַקן. נעבן די דראַטן באַמערקן מיר פון דאָס ניי אַ רויט ציגל־הייזל מיט אַ נידעריקן ברייטן קוימען. מיר בלייבן שטייט. אַרום איז שטיל. אין מוח עקבערט די פּראַגע : זענען מיר אין דעם לאַגער די ערשטע, אָדער זענען שוין דאָ געווען אַנדערע? דאָס ציילן און רעכענען וויל גאָר נישט נעמען קיין סוף. ערנא

ליגט שוין אויסגעצויגן אין דער בלאַטע פון אַ קלאַפּ, וואָס זי האָט באַ-
קומען אין קאַפּ.

— אויפשטיין! — שרייען זיי צו איר. ערנאָ ליגט אָבער אומבאַ-
וועגלעך און הערט נישט און פילט גאַרנישט. ערשט אַ קאַפּע פון ס.ס. מאַן
מיט זיין שפיץ שטיוול באַוועגט ערנאָס קערפּער און זי באַווייזט סימנים
פון לעבן.

צוויי מיידלעך זענען באַשטראַפּט געוואָרן מיט צוויי שעה קני-בויגן.
זיי מוזן דאָס אויספירן זייער שנעל, נישט אַפרוען זיך קיין איין סעקונדע,
האַלטנדיק אַ שטיין אין די אַרױפגעבויגענע הענט. מיט אַ קאַנטשיק
טרייבט זיי אונטער די קליינע בלאַנדע אויפזעערין: — שנעל, שנעל!
אויפשטיין, אַראַפּזעצן, אויפשטיין, אַראַפּזעצן! באַוועגט אייך!

זיי האַלטן כסדר אין ציילן און רעכענען די רייען. יעדע רגע קלאַפּט
אַן אַנדערע איבער אונדזערע אַקסלען מיט אַ שטעקן. קוים דערלעבט צו
הערן דעם באַפעל: „אַפּטרעטן!“

טױט־מידע און הונגעריקע פאַלן מיר אַוועק אויפן שטרוי. דער
באַראַק ווערט פאַרפּולט אין דער לענג און אין דער ברייט מיט די
מיידלעך.

— לאַגער־רוהע! לאַגער־רוהע! — אויפן באַפעל מוזן אַלע שלאָפּן.
מיט אַ מאָל בליצן אויף פאַר די אויגן טאַשן־לעמפלעך אין די הענט פון
ס.ס.־לייט.

— שטיי מאָל אָף! — ווענדן זיי זיך צו מאַנצי — דו וועסט זיין
לאַגער־עלטעסטע.

מאַנצי, די געוועזענע שרייבערקע אין בלאַק 13, גיט באַלד איר
ערשטן באַפעל:

— ווער עס וויל זיין אין פּילץ־קאַמאַנדאָ, זאָל אויפשטיין!
דרייסיק מיידלעך מעלדן זיך, שטעלן זיך גלייך אַוועק אין אַ זייט.
פלוצעם דערהערט זיך אַ פּיף פון אַ באַן־לאַקאַמאַטיוו.

— פּילץ־קאַמאַנדאָ אַנטרעטן! — גיט מאַנצי איר באַפעל. די דריי-

סיק מיידלעך לויפן אין איילעניש איבער אלעמענס קעפ. ווידער דער הערט זיך א פייפן און סאפען פון א באן נאענט פון לאגער. ווען ס'האט זיך דערהערט צום דריטן מאל דאס פייפן פון א באן, איז שוין געווען גרוי אין דרויסן. אויפן שטרוי האט עפעס אויפגעבליצט. מיר קוקן זיך אום און געפינען פונאנדערגעווארפענע פאפירן פון זילבער-קאליר, אין וועלכע ס'איז געוויינלעך איינגעוויקלט צוקערלעך, שאקאלאד, ביסקוויטן.

— וואס קאן דאס זיין? פון וואנעט נעמט זיך דאס? וואס פאר א סארט קאמאנדא איז דאס? מיר געפינען אבער דערויף נישט קיין ענטפער. נאך דעם ערשטן אפעל אין דעם נייעם לאגער, ווערן גרופעס צו פופציק פרויען פונאנדערגעשיקט אין די באראקן. מיר ווערן אריינגע-טריבן אין באראק נומער 2, וועלכער איז אָנגעוואָרפן מיט מיסט און בלאַטע. דער באַראַק איז אָן פענצטער און אָן אַ פאַדלאַגע, פון דאָך קומט אַריין אַ קאַרגע ליכט־שיין.

— היער זאלט איר זאָבער מאַכן! דו ביסט אויפזעערין — ווייט דער ס.ס.־מאַן אָן אויף מיר. — אין צוויי שטונדען מוס אלעס זיין פיקס זאָבער. — מיר נעמען זיך צו דער אַרבעט. מען הייבט אָן אַרויסטראַגן דאָס מיסט, צונויפצוקערן. אַבער די אַרבעט גייט נישט. אַלע זענען דערשלאָגן און הונגעריק. שוין צוויי טעג נישט באַקומען קיין עסן.

פון דרויסן דערטראַגט זיך אַ שטאַרקער טומל. ס'הערן זיך קולות פון די דייטשן. מיר לויפן הין און צוריק, קוקן אַרויס דורך די שפּאַרעס. די שפּאַנונג וואַקסט. וואָס קומט דאָרט פאַר? איינע שטעלט זיך איין, שטופט זיך דורך. ס'געדויערט נישט קיין סך און זי קומט צוריק מיט אָנגעפילטע קעשענעס, ווורשט, שאַקאַלאַד, ביסקוויט. מען באַפאַלט זי פון אַלע זייטן: פון וואַנעט האַסטו דאָס געברענגט? די נייגעריקייט וואַקסט. אויך איך ווער דרייסט. כ'בייג אַוועק דעם טויער און שטופ זיך אַדורך. פאַר מיינע אויגן אַנטפלעקט זיך אַזאַ בילד: מיידלעך לויפן, שלעפן אויף זיך פעק מיט קליידער, איינגעוויקלטע אין קאַצן און טליתים. ס.ס.־מענער יאָגן און טרייבן זיי. די לאַגער־גאַס איז פול, ס'קאַכט זיך ווי אין אַ קעסל. איך געפין זיך נעבן אַ באַרג מיט מלבושים. כ'הייב אויף אַ מענער־פאַלטן, די קעשענעס זענען פול אָנגעשטאַפט. איך קוק מיך אַרום, צי

קיינער באַמערקט נישט און הייב אָן אַרויסצונעמען פון די קעשענעס: ווורשט, אַ פעקל צוקערקעס, קיכלעך. איך לויף שנעל צוריק, און פאַל אַריין אין באַראַק מיט אַ געשריי:

— האַלושע, כ׳האַב געבראַכט עסן!

מיר קאַנען נישט פאַרשטיין וואָס דאָס זאָל באַדייטן. איך ליג אויפן שטרוי און טראַכט: פון וואַנעט האָט זיך אַהער גענומען אזוי פיל מלבוּר-שיב און עסנוואַרג? און וואָס איז דאָס בכלל פאַר אַ לאַגער? ס׳דערהערט זיך ווידער דאָס סאַפען פון אַ לאַקאַמאַטיוו. די באַן דערנענטערט זיך. ס׳איז אַ שטאַק־פינצטערע מיטן־נאַכט. עטלעכע צענדליק מיידלעך כאַפן זיך שנעל אויף און לויפן אין דער ריכטונג צום טויער. ווען זיי קומען צוריק, זע איך, אַז איינע פון זיי וואָס ליגט געבן מיר, איז היינט גאַר „באַגליקט“ געוואָרן. אויסער עסן האָט זי מיטגעבראַכט אַ גאַלדן האַנט־זייגערל און געלט.

איצט האָב איך אָנגעהויבן צו פאַרשטיין, וואָס דאָ קומט פאַר: מען ברענגט דאָ אַהער טראַנספּאָרטן מיט יידן, אַקאָראַט ווי מען האָט אונדו אַהער געבראַכט. אָבער וווּ זענען די מענטשן? וווּ זענען זיי? פון די מענטשן זענען בלויז געבליבן די מלבושים און דאָס עסן!...

פון וואַנען זענען די טראַנספּאָרטן? אפשר האָט מען אַהער געבראַכט אויך מיין טאַטן מיט דער מאַמען? מיין שוועסטער חוּטשען מיט אירע צוויי יינגלעך, וועלכע מען האָט געכאַפט אין בונקער?

יעדע נאַכט קומען אָן עטלעכע באַנען, אָבער אַנשטאַט מיט מענטשן, ווערן די ליידיקע באַראַקן אָנגעפילט מיט זאַכן, מיט יידישע זאַכן. אַ באַראַק מיט וועש, אַ באַראַק מיט קליידער און מאַנטלען. אַ באַראַק מיט מענער־מלבושים, אַ באַזונדערער באַראַק פון קינדער־זאַכן, אַ באַראַק מיט זאַקן, אַ ספּעציעלער פעלץ־באַראַק פאַר קאַראַקולענע און פאַקענע מאַנטלען, מענער־פּוטערס מיט ברוינע און שוואַרצע ווידער־קראַנגס, בלוי־פּוקסן, באַראַקן מיט שיך, אַ ספּעציעלער באַראַק מיט עסנוואַרג. באַראַקן מיט קישנס, פּוכענע קאַלדרעס און וואַלענע דעקן, גאַנצע בערג געשיר, טעפּ, שיסלען, נאַכט־טעפלעך פאַר קינדער. אַלטע זאַכן זענען אוועק אין „לומפן־באַראַקן“ (שמאַטעס־באַראַקן), וווּ אַלץ ווערט געריסן

אין שטיקער אן אוועקגעשיקט אין די דייטשע טעקסטיל-פאַבריקן אלס רוימאַטעריאַל.

איך בין צוגעטיילט געוואָרן אין באַראַק 15, ביים רייסן „לומפן“. איך צערייס אלצדינג — אַ גוט זיידן נאַכטהעמד, אַ ניי שטאַפן קלייד. איך שער אָפּ די פרענדז פון אַ קאַראַקולענעם מאַנטל. האַלושע אַרבעט ביים שטאַפלען מאַנטלען. מיר זעען זיך ערשט ביינאַכט, נאָך דער אַרבעט. ביים רייסן די זאַכן פאַלן אָפּט מאַל אַרויס איינגענייטע באהאלטענע חפצים און געלט. דאָס דאַרף מען אַפּליפערן, אַריינוואַרפן אין זאַמל-קאַסטן, און נישט, הייסט דאָס סאַבאַטאַזש. איך קוק זיך אום און מאַך שנעל מיטן שערל אַ לאַך אין דער ערד און באַהאַלט דאַרט זעקס שנירלעך פּערל מיט אַ בריליאַנטענעם שלאַס, טראַכטנדיק דערביי: זאַל דאָס אַ מאַל אָן אַרעמער אַרבעטער געפינען, אויב ס'וועט נאָך אַ מאַל זיין אַ וועלט. — האַלושע וואַרפט אַלץ אַריין אין קלאַזעט — גאַלדשטיקער, בריי-ליאַנטענע אוירינגלעך, פאַרשקעס, פאַפּירענע דאַלאַרן און אַנדערע ווערט-זאַכן. פאַרשטייט זיך, אַז דאָס איז אויך סאַבאַטאַזש...

נאָך דער אַרבעט הייבט זיך אָן אין בלאַק די קאַנטראַל. „אַכטונג!“ — שרייט די בלאַקאווע צו די פּריטשעס. אָן אויפּזעריין, אָנגעטאַן אין אַ זעלנערישער פּעלעריגע, דרייט זיך אַרום, זוכט מיט שטעכיקע אויגן. זי מוז געפינען עפעס אַ קרבן... קוים איינגעדרימלט און שוין ווידער „אַכטונג!“ אַ פּרישע קאַנטראַל. זיי ווייסן, אַז ביי דער אַרבעט טרעפן מיר גאַלד און בריליאַנטן, זיי וואַלטן דאָס וועלן אַריינבאַקומען, צונעמען פאַר זיך. ביי יעדן אַפעל הערן מיר דעם זעלבן פּזמון, די זעלבע וואַ-רענונג: איר זאַלט זיין ערלעך און אַלץ אָפּגעבן. די ס.ס. אויפּזעריין דערציילט: אַ בחור, ביי וועמען מען האָט עפעס געפונען, האָט מען באַגאַסן מיט נאַפּט און אונטערגעצונדן. ווי אַ ברענענדיקער פאַקל, איז ער געלאָפן איבערן לאַגער, ביז ער איז געפאַלן — אַ פאַרקוילטער, דעריבער. וואַרנט זי: „אַלץ, וואָס איר געפינט, מוזט איר אַריינוואַרפן אין זאַמל-קאַסטן. אין קעגנפאַל, איז דאָס סאַבאַטאַזש, און פאַר סאַבאַטאַזש קומט טויט-שטראַף. אַלע פאַר איינעם. מערקט אייך דאָס, דרעקיקע באַנדע!“ דער זעלבער נוסח חזרט זיך איבער אָן אויפהער. דער אַפעל האָט

היינט נישט לאַנג געדויערט. די אַרבעט ברענט דאָ. יעדן טאָג קומען צענדליקער וואַגאַנעס מיט זאַכן. מען דאַרף סאָרטירן, צוגרייטן די טראַנספּאָרטן פּאַרן „היימלאַנד“. מען אַרבעט בייטאָג און ביינאַכט. די ס.ט.־לייט און פּאַראַרבעטערינס יאָגן אונטער: ריכלאָ! טעמפּאָ! באַוועגט אייך! אַ לאַנגע ריי מאַשינען שטייען אויסגעשטעלט אויפצונעמען די סחורות, וועלכע ווערן דורך אונדז צוגעגרייט. מענער פונעם מענער־לאַגער קומען יעדן טאָג, כדי אַוועקצוטראַגן די באלן און געפּעק. זייער אויסזען וואַרפט־אָן אַ פּחד, — אויסגעדאַרטע, מיט צעקרומטע פּנימער, לויפן זיי, געטריבן מיט אַ שטעקן פון זייער יונגן פּאַראַרבעטער. אין פּרעס־באַראַק אַרבעטן פּופּציק מענער טאָג און נאַכט אָן איבער־רייס.

ביי דער טיר פון בלאַק וואַרטן אָפּ די בלאַקעלטעסטע מיט אירע צוהעלפּערינס. מיר ווערן יעדעס מאָל גרינטלעך רעוידירט, קיין שטיקל ברויט טאָר מען נישט איבערלאָזן אויף שפּעטער, אַלץ ווערט צוגענומען. עס איז אין בושעזשינקע פּאַראַן אַ סך עסן, אָבער אַלץ ווערט שטרענג באַוואַכט. אַלע פּראַדוקטן ווערן געהיטן, אַריינגעטראַגן אין פּרעס־באַראַק, דאַרט ווערן זיי סאָרטירט און אַוועקגעפירט קיין דייטשלאַנד. מוזן מיר לעבן פון דער צוגעטיילטער פּאַרציע. בושעזשינקי האָט נישט קיין אייגענע קיך. ברויט און זופּ ברענגט מען פון אַ צווייטן לאַגער, און זייער אָפט האָט געטראַפּן, אַז דאָס ברענגען האָט זיך פּאַרשפּעטיקט אָדער איז אין גאַנצן נישט אָנגעקומען. טייל פרויען האָבן אויסגעפונען אַ וועג, ווי אַזוי צו באַקומען עסן — זיי האָבן געשלאָסן פּריינדשאַפט מיט אַ מאַן פון פּרעס־באַראַק.

דאָס גרעסטע גליק, צו וועלכן נישט יעדע פרוי האָט געקאָנט דער־גרייכן אין אוישוויץ, איז געווען דער אַזוי גערופּענער „קאַכאַני“ (גע־ליבטער). דו האָסט נישט געדאַרפּט אים קענען, אָדער זיך טרעפּן, דו האָסט נישט געוואָסט, צי ער איז אַ ייד אָדער נישט, ער האָט דיך נאָר געזען אַ מאָל פון ווייטן, גייענדיק צו דער אַרבעט אָדער פון דער אַרבעט און דיך נאָר געפּרעגט ווי הייסטו? אין וועלכן בלאַק ביסטו? און ער, דער „קאַכאַני“, האָט שוין געזוכט אויף אַלע וועגן, ווי אַזוי דיר צו

העלפן. נאטירלעך, אזעלכע מענער, וואס האבן געארבעט אין א גוטער קאמאנדע, ווי למשל, „קאנאדע“-זאונע זאנדער-קאמאנדא, ווו ס'זענען יעדן טאג און יעדע נאכט אָנגעקומען טראַנספּאָרטן פון דער פריי.

— האַלזשע! — בין איך איין מאָל אַריין אין באַראַק מיט אַ פריידיקן אויסרוף, — כ'האָב פאַר דיר אַ גוטע בשורה. מיר האָבן שוין עסן! איך האָב שוין אַ באַקאַנטן אין פּרעס-באַראַק. גייענדיק מיט דער לאַגער-שטראַסע, דערהער איך הינטער מיר אַ מענער-שטימע: ווי הייסטו? פון וואַזעט ביסטו? איך האָב נישט געענטפערט. געטראַכט, מיינט ער דען מיך? כ'האָב זיך אויסגעדרייט. אַחוץ מיר און דעם אומבאַקאַנטן מאַן האָט זיך דאָ קיינער נישט געפונען. ער האָט געטראָגן אויף די פלייצעס אַ פאַק מיסט, איינגעבונדן אין אַ דעק און פאַרבייגייענדיק זאָגט ער צו מיר: גיי צום מיסט. אַ גאַנצע וואַך וועל איך אַרבעטן בייטאָג. זאַלסט מיך אַפּוואַרטן. האַלזשע איז אַוועק צום מיסט און געקומען פון דאָרט מיט אַ גלעזערן סלאַיקל מאַרמעלאַד, באַהאַלטן אונטערן אַרעם. מיר פלעגן לויפן צום מיסט און געפינען דאָרט עסנוואַרג, וואָס ער האָט געלאָזן פאַר אונדן. ס'האָט אָבער לאָנג נישט אָנגעהאַלטן. ער איז פאַרשווונדן. נישט איבערלאָזנדיק קיין שפור. ווי מיר האָבן זיך שפּעטער דערוואַסט, איז ער פאַרשיקט געוואָרן אין בונקער. די דייטשן האָבן ביי אים געפונען חפצים און געלט.

דער בונקער איז געווען באַקאַנט מיט זיינע אייגנאַרטיקע אכזריות-דיקע מעטאָדן. אַזוי, למשל, איז דער קרבן, אַ נאַקעטער אַריינגעלאָזט געוואָרן אין אַ חדר פון איין קוואַדראַט-מעטער. אין קליינעם שטיבל האָבן זיך פון די ווענט אַן עפן געטאָן קראַנען און שלויכן וואַסער, מיט אַ שטאַרקן שטראַם האָט דאָס וואַסער פון אַלע זייטן געשפּריצט און געפלייצט צום קרבן. דער אומגליקלעכער האָט געריסן פון זיך די קייטן מיט וועלכע ער איז געווען פאַרבונדן, געשריגן, געיאַמערט, נאָר ווען ער איז אַ באַוווּסטלאָזער אַוועקגעפאַלן, האָבן זיך פאַרמאַכט די קראַנען. אזעלכע „בעדער“ פלעגן זיך איבערהערן יעדן טאָג. אַחוץ דעם נאָך אַנ-דערע פייניקונגען, מיט וועלכע ס'האָט זיך אויסגעצייכנט דער בונקער. די אַרבעט איז אין פולן ברען. ס'ווערן געוואַשן געשירן, טעפּ, סלאַי-

קעס, פלעשער, גלעזער, טעלער. אלצדינג ווערט צוגעגרייט צום אוועק-פירן.

מעדיקאמענטן, איינשפריצונגען, טובעס מאשטש, באנדאזשן, גומי-פלעשער טערמאמעטערס, אינסטרומענטן פאר דאקטוירים — אלץ, וואס עס געפינט זיך אין אפטייק-באראק ווערט סארטירט און אוועקגעשיקט קיין דייטשלאנד.

אין באראק נומער 9, וועלכער ווערט אנגערופן „דער קאסמעטישער באראק“, ווערן סארטירט: זייף, פודער, קעלניש וואסער, שמינקע, קרעם, ראזיר-זייף, קעמעלעך, שפיגעלעך, בערשטלעך, שיד-פאסטע, ציין-פאסטע, בראשקעס, וואל צום שטריקן, ברילן. איך שטיי פאר א בארג מיט ברילן: אפשר געפינען זיך דא גאר מיינע אייגענע ברילן, וועלכע איך האב געמוזט אויסטאן און אוועקגעבן? איך זע ברילן מיט דראטענע רעמלעך, אראפגענומען אוודאי פון דער גאז פון א יידישער באבע. גאלדענע רעמלעך פון בכבודיקע ברילן, צוגענומען מסתמא פון א רבישער גאז. ברילן פון פארשידענע גרייסן און סארטן. א ים מיט ברילן. אן א שיעור יידישע ברילן.

דער לעדער-באראק, וואס געפינט זיך אנטקעגנאייבער איז פון דער ערד ביז צו דער סטעליע אנגעלייגט מיט לעדערנע טעקעס און וואליזן-קעס. די מער אפגענוצטע ליגן אין דרויסן — „אם האופען“, — ווי די דייטשן רופן עס. מיליאנען טעקעס און טשעמאדאנעס מיט אדרעסן און צייכנס פון רייזע-געזעלשאפטן און האטעלן פון גאר דער וועלט. א בארג דאקומענטן, פעסער, בילדער פון קינדער, בריוו. דא געפינען זיך אויך סידורים, מחזורים, תפילין און מזוזות.

נעבן געשיר-הויפן אויפן גרויסן לידיקן פלאץ וואלגערן זיך צענד-ליקער טויזנטער שירעמס און שטעקנס גאך נישט סארטירטע. אין זאקן-באראק ארבעט מען טאג און נאכט. די אויסגעסארטירטע פעקלעך זאקן זענען גרייט אוועקצושיקן. אין שיד-באראק ווערן די שיד אויסגע-זוכט צו דער פאר און צונויפגעבונדן. אין אלע באראקן ארבעט מען 24 שעה אין מעת-לעת, איין שיכט גייט אוועק, נעמט די צווייטע איבער די ארבעט.

מיטאָג־צייט, בעת די ס.ס־לייט רוען, גנבע איך זיך אַדורך צום שיד־באַראַק. איך וויל בעטן אַ פּאַר שיד פאַר מייע באַרוועסע פּיס. איך עפּן אַ שפּאַרע פּון טויער און ווער דערציטערט: איך באַמערק דעם ס.ס־מאַן וואַנטש. עס ליגט מיר נאָך אין טעם זיין קאַפּע מיטן גראַבן שטיוויל, פּון וועלכן כּהאַב זיך נישט געקאָנט אויסגלייכן אַ לאַנגע צייט. זאַל ער מיך נאָר נישט באַמערקן, דער סאַדיסט. איך אַנטלויף און קום הידער צוריק אַ ביסל שפּעטער. דאָס מאַל בין איך אַריין אינעווייניק.

דער באַראַק איז אַנגעוואַרפּן מיט שיד, שטיוויל, קאַלאַשן, קינדער־שיכלעך אין פּאַרשידענע קאַלירן, ווייסע, רויטע, געלע. אַט ליגט אַ רויט קינדער־שיכל נעבן אַ גראַבן אַרבעטער־שוך, באַשלאַגן מיט נעגל, ער איז צונויפגעפלאַכטן מיט אַ פּרויען־שוך אויף הויכע קלעצלעך. שיד, שיד, אַ וועלט מיט שיד! פאַר מייע אויגן וואַקסן אויס פּיס, פּיס פּון לעבע־דיקע מענטשן. טויזנטער, הונדערטער טויזנטער פּיס שטעקן אַרויס פּון די שיד!...

אַנטאָן אַ פּאַר שיד פּון עמעצן, וואָס איז אין גאַז־קאַמער פּאַרטריבן געוואָרן, אַדער ער וואַרט אין דעם מאַמענט אין דער ריי צום פּאַרברענען? די שיד זענען נאָך וואַרעם, לעבעדיקע יונגע פּיס האַבן זיי אַקעחשט אויסגעטאַן און אוועקגעוואַרפּן. איך פּאַרשעם זיך פאַר מיין אייגענעם פּאַרלאַנג. מיין פּנים פלאַמט פאַר בושה. ניין! איך וועל דאָס נישט אַנטאָן! און איך באַשליס אַרומצוגיין אַ באַרוועסע.

אַבער עס רופּט און ראַנגלט זיך אין מיר מיין ווילן צום לעבן: וואָס טוסטו? דו מוזסט זיין געזונט און לעבן פאַר דיין קינד! און ווי נישט מיט מיין קול רוף איך אויס צום פּאַראַרבעטער: — יאַנקל, גיב מיר אַ פּאַר שיד. איך גיי באַרוועט.

— שיד? — מעסט ער מיך אָפּ מיט אַזאַ בליק, ווי עס וואַלט צו אים גערעדט אַ מענטש פּון יענער וועלט. ער גיט אַ הייב מיטן אַקסל און רופּט גלייכגילטיק אויס: — כּהאַב נישט קיין שיד. זוך דיר דאָרט אויפן „הויפּן“.

— דו מאַכסט אַפּנים חזוק, יאַנקל, וווּ וועל איך דיר דאָרט עפעס געפינען. גיב מיר פּון די אויסגעסאַרטירטע שיד.

הדסה פריזעס

נישט האַבנדיק קיין אַנדערע ברירה בייג איך זיך איין צום באַרג
שיך. מיין האַנט ציטערט, ווען איך נעם אַ שוך. מיינע אויגן ווערן פאַר-
לאַפן מיט טרערן. צי איז דאָס מיין מאַמעס שיך? אַזוי ענלעך צו אירע
שיך. מאַמעניו, איך דערקען דיינע שיך...

פון מיינע מחשבות רייסט מיך אַרויס אַ ברוטאַלע שטימע, וואָס קומט
פון דרויסן: „קאָם מאַל הער!“ דער שוך פאַלט אַרויס פון מיין האַנט
און איך זוך אַ וועג צו אַנטלויפן.

נאָך דער נאַכט־שיכטע, ווען מיר ליגן אויף די ברעטער, באַוווּיזן זיך
צוויי אויפזעערינס.

— אַכטונג! — צעשרייט זיך בלאַנקאָ — אויפשטיין! רעוויזיע!
די שייטערע שטרוען פון די פריטשעס ווערן גרינטלעך אַדורכגע-
שאַקלט און זיי גייען אַוועק. נאָך נישט באַוווּיזן צו קומען צו זיך און כאַפן
אַ דרימל, דערהערט זיך אַ נייער באַפעל: „אַכטונג!“ וואָס איז געשען?
איינעם פון די נאַצי־באַנדיטן האָט זיך פאַרגלוסט זען, צי מיר שלאַפן.
ער קלאַפט מיטן שטעקעלע איבער אונדזערע פיס. ער שפאַצירט זיך
אַזוי, שמייכלענדיק, אַדורך עטלעכע מאַל אַהין און צוריק לענגאויס דעם
באַראַק און פאַרשווינדט דורכן צווייטן טויער.

ווידער דערהערט זיך אַ גערויש, וואָס קומט פון דרויסן. וואָס זאָל
דאָס באַדייטן? מיין נייעריקייט וואַקסט. כ׳שלייך זיך שנעל אַריין אין
צווייטן האַלבן בלאַק, דאָ איז איצט ליידיק. די מיידלעך זענען ביי דער
אַרבעט. איך שפּרינג שנעל אַרויס דורכן פענצטער און דורך אַ שפּאַרע
פון דראַטענעם פאַרקן, פאַרהאַנגען מיט זעק, דערזע איך אַ ריזיקן טראַנס-
פאַרט. טויזנטער מענער, פרויען און קינדער פילן אויס די גאַנצע לענג
פון דער לאַגער־שטראַסע — —

די אויפזעערינס לויפן אַרום, ליאַרעמען:

— זייגעס, גאַלד, געלט, ווערטזאַכן — אַלעס אַפגעבן!

איינע האַלט אין האַנט אַן איבערגעדרייטן מענער־קאַפעליוש און
רופט מיט אַ קוויטשעדיקע שטימע: — אַלעס אַפגעבן!

די צעשראַקענע מענער ציען אַרויס באַהאַלטענע קניפלעך און וואַרפן

אין רויד פון בושעזשינקי

אריין אין קאפעליוש. פרויען ווארפן אריין די פינגערלעך, זייגערלעך, אוריינגלעך, זייער לעצטן אנהאלט אין דער ביטערער שעה.

נישט ווייט פון פארקן שטייט א מאן מיט א ברויט אונטערן ארעם. ער טוליעט זיך צו דער וואנט. זיין קאלנער פון פאלטן איז אויפגעשטעלט. דאס היטל אראפגערוקט איבער די אויגן. האסטיק לויפט צו אים צו א דייטש און רייסט ארויס פון אונטערן ארעם דאס ברויט. ער פארגייט זיך אין א געיאמער, ווי ער וואלט באקומען מיט א מעסער אין הארצן. ער שטרעקט אויס די האנט נאכן ברויט, ווי א באנומענער רייסט ער זיין פנים און שרייט: ברויט! ברויט! מיין ברויט: — — —

ווען מיר הייבן אן די נאכט־שיכטע, איז נאך גרויסער טאג. צוזאמען מיט מיר ארבעטן 12 פרויען. מיר זיצן ארום א בארג מלבושים — קליידער, מאנטלען און וועש.

יעדע מוז מאכן צען פעקלעך „לומפן“ און אפטרעגן צום אלגעמיינעם בארג פעקלעך.

פון צייט צו צייט רייסן זיך דא אריין די דייטשן, יאגן אונטער און שרייען: ארבעטן! שנעלער! פלינקער! ארבייט מאכט פריי!
עס איז נאך האלבער נאכט. נעבן מיר זיצט לאלא פון בענדין. זי האט זיך דא אהערגעזעצט מיר עפעס צו זאגן. נאר איידער זי באווייזט צו עפע־נען דאס מויל, שטייט פאר אונדז דער הויפטשארפירער:
— וואס מאכסטו דען היר? — פרעגט ער לאלא. האלושע האלט אין האנט די שער און א דרימלענדיקע זעצט זי ווייטער פאר די ארבעט.
— דאנערוועטער! — שרייט ער אויס — איר וועט וואס ערלעבן! — און גלייך פארשרייבט ער די נומערן.

האלושע הייבט אן וויינען, בעטן, אבער עס העלפט גארנישט. לאלא באקומט עטלעכע שמיץ איבערן פנים און עס פאלט זיין באפעל:

— מארגן פרי מעלדעט אייך ביידע ביי מיר!
גלייך נאך דער נאכט־שיכט מעלדן זיך ביידע מיידלעך צום הויפט־שארפירער. איך קארטשע זיך פון שרעק. ווער ווייסט, וואס ס'וועט איצט טער זיין מיט מיין קינד! שוין עטלעכע שעה ווי זיי זענען אוועק. ס'איז

הדסה פרויוועס

שוין גרויסער טאג. אין די באראקן רוישט די ארבעט. אין מיין מוח א פלאנטער פון שלעכטע געדאנקען.
פלוצעם דערהערט זיך דער באקאנטער פיף און אויסגעשריי: „צעל-אפעל!“

די ארבעט ווערט איבערגעריסן. פון אלע באראקן רירן ארויס די מיידלעך אין גלייכע רייען, צו פינף, מיט לאנגזאמע טריט. די פאראר-בעטערין פון יעדן באראק גייט די ערשטע, פירט אירע מיידלעך צום גרויסן לידיקן פלאץ נעבן די דראטן.
אלע זענען דא פארוואמלט. די קאפאס, לאגער-פירערנס, ס.ס. לייט. קיינער פעלט נישט. מיר פילן, אז עפעס וועט דא באַלד זיין.
די דייטשן דרייען זיך אין מיטן פונעם גרויסן פלאץ. מיר ווארטן אין טויט־שרעק.

„אכטונג!“ דער הויפטשאַפּירער רעדט. ער דערציילט, וואָס עס האָט פאַסירט די פאַריקע נאַכט: נומער 52684 האָט געדרימלט ביי דער אַרבעט און נומער X האָב איך געטראָפּן נישט אויף איר פּלאַץ. וויי וועט אייך זיין, אויב איר וועט אַזוי אַרבעטן! — ער ווייזט אָן אויפן קרעמאַטאַ-ריום און רופט אויס: — אלע וועט איר דאַרט אַהינגיין. אלע פאַר איינעם, דרעקיקע באַנדע!

אז ער האָט געענדיקט, האָט אָנגעהויבן רעדן דער אונטערשאַפּירער: — איר פאַרגעסט, וווּ איר געפינט זיך? אַזוי ווילט איר דאָ אַרבעטן, אין אוישוויץ? אין קאַנצענטראַציאָנס-לאַגער? אלע וועט איר קראַפּירן!... אוישוויץ, דער טויט... וועט נאָך געשען אַנס?

אויפן פּלאַץ איז נישט צו דערקענען, אז דאָ שטייען פרויען, גיכער האָט עס אויסגעקוקט, ווי שאַטנס שטייען דאָ. די רעדעס פון די לאַגער-פירער האָבן זיך פאַרענדיקט. ס'איז געוואָרן שטיל. וואָס וועט איצט זיין?

עס ציען זיך שעהען שווערע, ביטערע.

דער הויפטשאַפּירער גייט היין און צוריק אין מיטן פון גרויסן פּלאַץ. דער הויכער עסטרייכער, אין גלאַנציקע שטיוול און געפאַסטן מונדיר, דרייט זיך אין אלע זייטן, ווי ער וואַלט עמעצן געזוכט. אלעמענס אויגן

זענען געווענדט צו אים. אין זיינע הענט ליגט אונדזער לעבן. און אָט
הייבט ער ווידער אָן רעדן:

— איר זענט באַגאַנגען סאַבאַטאַזש! די שטראַף דערפאַר איז אייך
גוט באַקאַנט, פאַר סאַבאַטאַזש באַקומט איר טויט־שטראַף! אָבער איך
וויל אייך נישט פאַרניכטן! איך וויל אייך העלפן — שרייט ער פּלוצלינג
אויס — און ווייל דאָס האָט פאַסירט צום ערשטן מאָל, מאַך איך פאַר
אייך אַ מילדע שטראַף. זאָל דאָס אָבער צום צווייטן מאָל פאַסירן, דאָן
וועט זיין שלעכט מיט אייך. אַלזאָ: פיר און צוואַנציק שטונדן באַקומט איר
נישט קיין עסן און ביי די צוויי — ווענדט ער זיך צו לאַלאַ און האַלושען.
וועלכע שטייען באַזונדער, — ווערן די האַר אָפּגעשניטן. לאַאַס! צו דער
אַרבעט! — גיט ער אַ באַפעל, אויפהייבנדיק זיין פייטש.
אַלע פרויען פאַרלאָזן דעם פּלאַץ. האַלושען און לאַלען ווערן אויפן
אַרט אָפּגעגאַלט די האַר, ביידע מיידלעך האָבן זיך שטיל געווישט די
טרערן.

*

היינט אַרבעטן מיר בייטאַג. נאָך דער אַרבעט לויפן איינצלע פרויען
צו דער דראַט־פאַרצוימונג, וואָס טיילט אָפּ דעם מענער־רעוויר. אפשר
וועט מען טרעפן אַ היימישן, באַקומען אַ ידיעה וועגן קרובים (כאַטש דאָס
איז שטרענג פאַרבאָטן).

לאַלאַ האָט דאָס מאָל באַקומען אַ בריוול פון איר קוזין פון בענדין.
עד שרייבט: „עס איז מיר זייער שלעכט, מען האָט מיך אָפּערירט,
סטעריליזירט, די יסורים זענען נישט אויסצוהאַלטן. כּיזאַל זיך נישט
אַראָפּוואַרפן פון דער פּריטשע האַלט מען מיך צוגעבונדן מיט שטריק. די
היץ ברענט אין מיר. איך גיי אויס“. זי לייענט מיר דאָס בריוול שטילער־
הייט, ליגנדיק אויף דער פּריטשע.

ווער קאָן איבערטראַגן די אַלע יסורים? איז דאָס נישט ערגער ווי
דער טויט? אַ יונגעראַמן פון עטלעכע און צוואַנציק יאָר, געהאַט אַ פרוי
מיט צוויי קינדער, וועלכע מען האָט ביי אים צוגענומען. און איצט גייט
ער אויס אין ווייטיק און פייך, אין טיפּסטער דערנידערונג. — —

פון איבער די דראַטן קענען מיר גענוי זען דעם מענער־רעוויר פון בירקענאָ, וועלכער ווערט אָנגעפירט דורך ד״ר יאָזעף מענגעלע. דאָ ווערן דורכגעפירט עקספּערמענטן. יונגע, געזונטע מענער ווערן אָפּערירט. סטעריליזירט. פון ווייטן זעט מען דאָ אויך קאַליקעס, ליליפוטן, זיי ווערן דאָ אונטערוזוכט און פּאַרפייניקט.

אוישוויץ — דאָס קליינע שטעטל מיט טויזנטער יידישע איינוווינער — אויף אים איז אויסגעפאלן דער גורל צו ווערן דער פּאַרניכטונגס־פּלאַץ פון מיליאָנען מענטשן פון אלע אייראָפּעיִשע לענדער. דאָ זענען אַהערגעקומען טראַנספּאָרטן מיט יידן פון פּוילן, טשעכאָסלאָוואַקיע, אונגאַרן, פּראַנקרייך, בעלגיע, איטאַליע, גריכנלאַנד. דרייסיק העקטאַר לימיקע בלאַטע איז געוואָרן צעטיילט און אַרומגעצוימט מיט דראַטענע פּלויטן — אָנגעלאָדן מיט עלעקטרישן שטראָם — אין פּאַרשידענע גלייכע לאַגערן: בירקענאָ „א“ און „ב“־לאַגער, ציגיינער־לאַגער, בושעזשינקי, לאַגערן באַזונדער פאַר פּרויען און לאַגערן פאַר מענער. פּאַראַן הילצערנע און געמיוערטע באַראַקן, יעדער באַראַק האָט פּלאַץ בלויז פאַר 500 מענטשן, אַבער נעמט אַרײַן 1200 מענטשן.

דער קלימאַט איז דאָ אַ שווערער, אַ נאַסער, פּאַרטאָג און פּאַרנאַכט אַ געדיכטער נעפל, ס׳איז שווער צו אַטעמען. פּאַראַן אַ סך מאַלאַריע־קראַנקע. נאָכן האַלבן ווינטער זענען פּאַרטיילט געוואָרן הילצערנע טרע־פּעס, „האַלענדערקעס“, אַ גראָב שטיק האַלץ, מיט פּאַרריסענע שפּיצן. ביים גיין פּאַלן זיי אַראָפּ פון די פּיס און בלייבן שטעקן אין דער בלאַטע. דער פּאַרמאַטערטער גוף איז נישט פּעיק זיי צו שלעפּן און ווער ס׳האַט געהאַט „מזל“ צו באַקומען אַזעלכע „שיך“, האָט זיי געטראָגן אין האַנט. אין איינעם אַ פּאַרנאַכט זענען געבליבן שטיין נעבן די באַראַקן אַ ריי קאַלירטע מאַשינעס, אויף וועלכע עס האָבן געפּלאַטערט דייטשע האַקנ־קרייץ־פּענדלעך. דאָס איז געקומען אַ מיליטערישע קאַמיסיע. ס׳ווערט אַ געלויף, מ׳לויפט אַרײַן און אַרויס פון די באַראַקן. נישטאָ וווּ זײַך אַהינטצוטאָן. בלייב־שנעל פּאַרשפּרייטן זיך די דייטשן איבערן לאַגער, פּאַרהאַקן הינטער זיך די טויערן פון די באַראַקן. ס׳איז שטיל. ווען נאָך עטלעכע שעה האָבן זיך פון דאָס גיי געעפנט די טויערן, האָבן זיי מיט־

געטראגן מיט זיך צענדליקער פלעשער מיט בלוט, ארויסגעצאפטן פון אונדזערע אָדערן.

— „יא, דאָס וואָר ווונדערבאר — הירושען זיי ווי די פערד — ווונדערבאר! פרישעס בלוט פאַר אונדזערע סאָלאַטען.“ — — —
און אַט זענען 50 מענער, וועלכע אַרבעטן אין פרעס-באַראַק, אויס-געצויגן אויף דער ערד און קאַטשען זיך אין בלאַטע. מען האָט געפונען ביי איינעם פון זיי עטלעכע שטיקלעך צוקער. און דערפאַר ווערט די גאַנצע קאַמאַנדאָ באַשטראַפֿט — „אַלע פאַר איינעם.“ זיי סאַפען אז קרעכצן, רוקנדיק זיך אויף די בייכער, רעכטס, לינקס, לויט די באַפעלן פון קאַפּאַ. לויפן! אין מיטן לויפן פאַלן צו דער ערד און ווידער שנעל אויפשטיין. אויסגעשמירטע אין בלאַטע, זענען זיי קוים אויפגעשטאַנען. די ס.ס. לייט שטייען אַרום און קייכן פון געלעכטער. אַזעלכע סצענעס זענען אין אוישוויץ זייער אַפט.

ווידער איז דער יונגער פאַראַרבעטער געקומען מיט אַ קאַמאַנדאָ מענער צו דער אַרבעט און ווי תמיד נישט אויפגעהערט זיי צו שלאָגן. דאָס האָט ער אַזוי אונטערגעטריבן צו דער אַרבעט, זיי זאָלן טראָגן אויף זייערע פלייצעס בינטלעך „לומפן“ צו די וואַגאַנעס, וואָס שטייען ביי דער ראַמפע.

— הער אויף צו שלאָגן! — רופט זיך אַן אַ מיידל, ווען ער האָט זיך אַפגעשטעלט נעבן דער „ביקסע“ צו כאַפן אַ פלירט מיט די מיידלעך. — אַן אַלטן יידן שלאָגסטו? — ער האָט שוין זיכער אַזעלכע זין ווי דו! ווי אַזוי דערוואַגסטו זיך אים צו שלאָגן? — מיט צאָרן קוקט ער אויף איר און שלאָגט ווייטער.

די שערן קלאַפן. זיי שניידן קליידער און מאַכן פון זיי „לומפן“, יעדער מוז מאַכן צען בינטלעך לומפן און אַוועקטראָגן צום „הויפן“.

אין דער לינקער זייט, ביים איינגאַנג, אויפן גרויסן באַרג „לומפן“ זיצט דאָרט דאָס יונגע אונגאַרישע מיידל פירי. אירע ראַזע בעקעלעך און בלויע אויגן האָבן נאָך דעם אַמאָליקן היימישן גלאַנץ. ערשט נישט לאַנג ווי מען האָט זי אַהערגעבראַכט צוזאַמען מיט די עלטערן, שוועסטער און ברידער. אַבער נאָך דעם ווי מען האָט זיי פונאַנדערגעטיילט און זי איז

פארבליבן אליין, איז זי אריינגעפאלן אין א מעלאַנכאָליע. זי זיצט אין דער הייד אויפן באַרג און זינגט. אירע מאַנאַטאַנע לידלעך מישן זיך צונויף מיט דער קלאַפּעריי פון שערן, מיט אונדזערע פאַרצווייפלטע גע-דאַנקען און שטימונגען. אַ מאָדנע, וויסטע סימפּאָניע...

אַז איך קום צו צום באַרג אויף וועלכן עס זיצט פירי און ציט אירע אומעטיקע טענער, דאַכט זיך מיר, אַז אונטער דעם באַרג מאַנטלען און קליידער געפינען זיך לעבעדיקע מענטשן. איך זע זייערע דערשראָקענע פנימער, איך הער זייער וויינען און קלאַגן...

ס'קלינגען די שערן בייטאַג, ביינאַכט. זיי שניידן מענטשלעכע מלבושים. נישט איין מאָל שיטן זיך אויס פאַר די אויגן בריליאַנטן, פערל — יידישע שבתדיקע צירונג. אַ מאָל שיט זיך אויס אַ „ציגאַרעטל“ מיט פינף פאַפּירלעך צו 100 דאָלער. מען האָט עס פאַרשטעקט פאַר אַ נויט-פּאַל, איינגענייט אין קראַגן. אַלץ וואָס מיר געפינען מוז אַפּגעגעבן ווערן.

עס וואַרנט דיך פון דער ווייטנס דער גרויסער קאַסטן מיטן האַקן-קרייץ! ער שטייט גרייט איינצושלינגען דאָס יידישע פאַרמעגן. ער נעמט אַלץ אַריין אין זיך און פּלאַצט שיער נישט פון אַנגערויבטן יידישן גאָלד. יעדן טאָג ווערן די קאַסטנס פון אַלע באַראַקן אויסגעליידיקט. און אויף צו מאַרגנס טראַגן מיר צו אים פון דאָס ניי יידיש פאַרמעגן.

היינט אַרבעט איך טאַג-שיכט אין לומפּן-באַראַק נר. 4. בעזי, די פאַראַר-בייטערין, לויפט איבערן באַראַק און שרייט מיט איר היזעריקער שטימע: „טעמפּאַ!“ „טעמפּאַ!“

צוואַנציק מיידלעך זיצן אַרום דעם גרויסן באַרג קליידער און אַנצוגן. דער באַרג ליגט שטיל און שווייגנדיק. נאָר איידער דו שטעכסט אַריין די שער אין דעם קלייד אָדער מאַנטל, גיסטו אַ ציטער, ווי דו וואַלסט גע-שטאַכן אין האַרץ פון אַ מענטש. פאַר דינע אויגן וואַקסן אויס שכנים, באַקאַנטע, פּנימלעך פון יונגע קינדער, צוגענומענע אין געטאָ ביי אַ קינדער-אַקציע.

וואָס עפעס היינט אַזוי פּיל בלאַק-שפּערע? ס'קומען כּסדר טראַנס-פאַרטן און בעזי שרייט אַלץ: „טעמפּאַ!“ „טעמפּאַ!“ פּלוצעם ווערט זי

אין רויד פון בזשעזשינקי

שטיל און בלייבט שטיין אַ פאַרטראַכטע ביים פענצטערל. אויף די שפיץ פּינגער דערנענטער איך זיך צו איר און כאַפּ אַ בליק אַרויס: וואָס פאַר אַ ריזיקער טראַנספּאָרט! גוט געקליידטע מענער, פּרויען און קינדער. נאָך זיי שלעפּן זיך קוים אַלטע פּרויען און מענער. זיי גייען שווינגדיק, אָן אַרויסצורעדן אַ וואָרט.

לאַנג קען איך נישט שטיין. בעזי צעשרייט זיך: „ריכלאָ דאָ פּראַצי ו!“
(שנעל צו דער אַרבעט).

איך הייב ווידער אָן מיין אַרבעט. אַבער איך קען נישט מער. דער קאַפּ איז שווער ווי בליי. ווער ווייסט, צי אין דעם טראַנספּאָרט געפינען זיך נישט מינע עלטערן, מיין משפּחה? — —
יעדן טאָג נאָך דער אַרבעט מוזן מיר גיין אין דער זאונע אייננעצן דעם קערפּער, זיך באַדן... ביים טירל פון בלאַק וואָרט די בלאַקאָוע מיט אירע שטובאַוועס.

— ביסטו געווען אין דער זאונע? האַסטו זיך געבאָדן? — זי רירט אָן די אונטערגעוואַקסענע האַר, אויב זיי זענען נאָס, און שרייט אָן אויפהער: — אין דער זאונע גייט, דרעקיקע באַנדע!

לוציע קומט די לעצטע אין בלאַק, נאָכן לעצטן פּייף, ווען אַלע מוזן שוין שלאָפּן. זי קומט פון דער אַרבעט, פון קיך. זי גרייט צו צוזאַמען מיט דער פּרוי אַני דעם גרינעם טיי פאַרן גאַנצן לאַגער. זי קריכט אַרויף אויפן דריטן שטאָק און לייגט זיך אַוועק אויפן שטרוי. אין בלאַק איז שטיל. אויפן באַפעל מוזן אַלע שלאָפּן. לוציע באַקומט פּלוצעם אַ ווילן צום זינגען. זי איז אַ זינגערין פון לאַדזשער יונג-טעאַטער און קאַן זיך נישט באַהערשן. זי מוז זינגען. עס רייסט זיך פון איר אַ פאַרבענקטע מעלאָדיע, וואָס טראַגט זיך שטיל איבערן בלאַק:

איך וויל נאָך איין מאָל זען מיין היים,
צי איז דאָרט אַלץ ווי געווען?
צי איז דער טייך און דער בוים
און דער דאָך, וואָס האַלט זיך קוים — — —
איך וויל אַהיים...

די טענער רופן ביי אונדז אַרויס טרערן און בענקשאַפט. מיר ווילן זי זאָל זינגען, זינגען, נישט אויפהערן. נאָר די שרעק... באַלד קאָן ווער אַנקומען.

אַ קאַלטער, פאַרנעפּלטער פּרימאַרגן, אַ פּייכטקייט, וואָס עסט זיך איין אין די ביינער. מיר שטייען אין לאַנגע רייען און וואַרטן אויפן אַנקור-מען פון די דייטשן. עטלעכע מעטער רעכטס פון אונדז שטייט, ווי צוגע-שמידט צום אַרט, אַ גרופע יינגלעך אין עלטער פון 12—15 יאָר, אָפּגע-ריסענע, האַלב-נאַקעטע, באַרוועסע, מיט צעשוּבערטע האַר. זיי זעען אויס ווי אַרויסגענומען פון אַ תּפּיסה.

פון וואַנעט האָבן זיי צונויפּגעשלעפט אַזוי פּיל יינגלעך? צי ווייסן די קינדער, וווּ זיי געפּינען זיך און וווּהין זיי ווערן איצט געפּירט? ווען דער אָפּעל האָט זיך פאַרענדיקט און מיר גייען פאַרביי זיי, באַמערקן מיר אויף זייערע יונגע פּנימער אַן אויסטערלישן קינדערישן שמייכל. זייער לעצטער שמייכל... פיר הונדערט צאַפּלדיקע יונגע לעבנס וואַרטן אויפן טויט. פאַר וואָס?

— „הייל היטלער זי!“, „הייל היטלער זי!“ — הערן זיך קולות פון דרויסן און באַלד עפנט זיך מיט אַ געפּילדער דאָס הילצערנע טויער. ס'קומען אַריין עטלעכע מונדירטע דייטשן. אויסער העסן, דער לאַגער-קאַמענדאַנט פון אוישוויץ, וועלכער איז אונדז גוט באַקאַנט. זענען דאָס מאַל געווען „הויכגעשטעלטע געסט“. אַדאָלף אייכמאַן און ראַזענבערג. זיי מאַכן אַן אינספּעקציע איבער די אַרבעט-באַראַקן און באַטראַכטן די אַרבעט. די שערן קלאַפן אין אונדזערע הענט, נאָר די הערצער קלאַפן נאָך שטאַרקער, ווי זיי וואַלטן וועלן אַרויסשפּרינגען פונעם קערפּער.

זעקס מונדירטע דייטשן גייען אַרום מיט זיכערע טריט איבערן באַראַק. כמעט ביי יעדער בוקסע (אַרבעט-גרופע) שטעלן זיי זיך אָפּ, רעדן הייך, חוצפּהדיק. און אַט פאַרהאַלטן זיי זיך ביים גרויסן באַרג נאָך נישט סאַר-טירטע זאַכן, פון וועלכן עס הענגען אַראָפּ אַרבל פון רעקלעך, מענער-הויזן, קינדער-מאַנטעלעך און קליידער. זיי שטייען איצט און באַטראַכטן דעם גרויסן באַרג בגדים, וואָס ליגט פאַר זיי אַנגעשאַטן פון דער ערד ביז צום סופּיט און פאַרנעמט אַ האַלבן באַראַק. ער ליגט אַ שטומער, דער

בגדים-בארג, אן אומבאהאלפענער, און דיר דאכט זיך, אָז לענגער וועט ער נישט שווייגן, אָז באַלד וועט ער אויפרייסן, ווי אַ ווילקאָן, ס'וועלן פון אים אַרויס מענטשן-סקעלעטן, זיי וועלן באַפאַלן די דייטשן און זיי דערשטיקן...

די דייטשן רוקן זיך ווייטער צום גרויסן באַרג „בינדן“ (פעקלעך), וואָס ליגט גרייט צום אַוועקשיקן אַלס רוימאַטעריאַל אין די דייטשע טעקסטיל-פאַבריקן. איצט שמועסן זיי צווישן זיך און לאַכן הויך. זענען ווייזט אויס צופרידן פון דער גוט אַרגאַניזירטער אַרבעט און פינקטלע-כער אויספירונג...

ביים טויער אין דער לינקער זייט בלייבן זיי ווידער שטיין, גייען אַרום און באַטראַכטן פון אַלע זייטן דעם הילצערנעם זאַמל-קאַסטן, וואָס שטייט אויף דער ערד, מיטן האַקנקרייץ און מיטן גרויסן שלאַס פון פאַרנט. — אַלץ געהערט אים, דעם דייטשן זאַמל-קאַסטן.

זינט עטלעכע טעג אַרבעטן מיר אין באַראַק נומער 15, ביים שניידן און סאַרטירן. ס'איז שטיל ביי דער אַרבעט. יעדע איז פאַרוונקען אין אירע אייגענע געדאַנקען. נאָר יעדע טראַכט, דאָכט זיך, דאָס זעלבע — פון דער אַמאָליקער היים און פון איצטיקן לעבן. זענען מיר שוין פאַקטיש פאַררעכנט פאַר טויטע? אָדער וועט זיך נאָך ווער אַפּראַטעווען און בלייבן לעבן, כדי איבערצוגעבן דער וועלט, וואָס דאָ איז פאַרגעקומען? זאַל די וועלט כאַטש וויסן. — — —

פון דער ווייטן זעען מיר אַ קליין ווייס הייזל. כ'וואַלט וועלן וויסן, וואָס אַזעלכעס עס איז דאָס קליינע ווייסע הייזל נעבן די צוויי גרויסע גריבער. קיין גאַז-קאַמער איז דאָס נישט. מיר זעען ווי מען טרייבט אַרויס פון דאַרטן נאַקעטע מענטשן. מיט קאַלבעס ווערן זיי געטריבן און אַריינגעוואַרפן אין די פלאַמען פון די צוויי אַפענע גריבער. די געוואַלדן פון די אומגליקלעכע לעכערן די הימלען.

מענער ברענגען צו בינטלעך אויסגעטריקנטע האַלץ אויף זייערע פלייצעס, וואַרפן אַריין אין די גריבער.

פון דאַרט זעצט אַרויס אַ רויטער צעפלאַקערטער פלאַם-פייער, אַ געדיכטער שוואַרצער רויך צעטראַגט זיך און פאַרשטעלט די הימלען.

די אויוונס ברענען, די גריבער פארברענען, בייטאג און ביינאכט. גאנצע טראנספארטן אומשולדיקע מענטשן טרייבט מען גלייך פון דער באן-ראמפע צום פארניכטן.

דער ציקלאן-גאז איז פאר די דייטשע מערדער א לייכטער מאַרד-מיטל, — אין פארלוף פון איין האלבער שעה זענען אין דער גאז-קאמער דערשטיקט געווארן פון 2 ביז 3 טויזנט מענטשן. די דייטשן פלעגן זאגן: „אין אוישוויץ קאנט איר גוט שטערבן“...

מיינע געדאנקען ווערן איבערגעריסן דורך דעם גרילציקן רוף: „טעמפא!“ יא, מען דארף דאך מאכן די בונטן, צען בונטן מוז מען מאכן און אוועקטראגן צום „הויפן“.

ווי א גנב שארט זיך אריין דער „בלינדער“. „באוועגט אייך“, — שרייט ער. ער לייענט די ארבעטס-ליסטע: „נומער... דריי בונדן. נומער... צוויי בונדן — וואס איסט דען לאס? איך וועל אייך העלפן: איר מוזט זיך בעאילען! עס קאמען ווידער נויע טראנספארטע, איין מיליאן יודען פון אונגארן“.

דער ציגיינער-לאגער איז אין מיטן דער נאכט אויסגעליידיקט גע-ווארן. דארט זענען געווען זעכצן טויזנט מענטשן. ציגיינער-משפחות מיט קינדער. זיי האבן געהאפט א מאָל באַפרייט צו ווערן פון אונטער די דראַטן, פאר זיי האבן נישט עקזיסטירט קיין סעלעקציעס, מיט איין מאָל זענען זיי צוגענומען און אַפגעפירט געווארן אין די גאז-קאמערן.

די אַקציע האָט געדויערט אַ גאַנצע נאַכט. געוואַלדן און אַ גערויש פון אויטאָס. אַ געדיכטער רויך האָט געזעצט פון די קוימענס. אַ ריח פון געסמאַליעטן מענטשן-פלייש האָט געשטיקט אין האַלדן. פאַרטאָג איז נישט געווען צו דערקענען די גרויל-שחיטה, וואָס איז ביינאַכט פאַרגע-מען. דער ציגיינער-לאַגער איז געבליבן לידיק, די בלאַקן פריי, ווידער גרייט אויפצונעמען פרישע קרבנות.

אַ שווערן גורל האָבן געהאַט די מענער פון זאַנדער-קאַמאַנדאָ. זיי זענען אויסגעקליבן געווארן צו דער פיינפולער אַרבעט קעגן זייער ווילן און געשטעלט געווארן פאַר אַ געשעענעם פאַקט, געמוזט פאַרקאַטשען די אַרבל און זיך שטעלן צו דער אַרבעט אין קרעמאַטאָריום. אויפן באַפעל

פון די דייטשן פארברענען יידן זייערע ברידער, און אפט מאל אן אייגענעם טאטן אדער מאמען.

יעדער קרבן איז פארן פארברענען קאנטראלירט געווארן פון א צאן-דאקטער, און וויפל גאלדענע ציין-קאראנעס און פראטעזעס ס'האבן זיך געפונען אין מויל, זענען געווארן ארויסגעריסן.

אבער נישט אלע פון דער זאנדער-קאמאנדא האבן געטויגט צו אט דער ארבעט. ס'האט געטראפן, אז מיט א גרופע פון אכציק יינגלעך זענען די דייטשן נישט געווען צופרידן און באשלאסן פון זיי פטור צו ווערן. צוטיילן זיי צו אנדערע ארבעטן און אזוי ארום ארויסגעבן די סודות פון קרעמאטאריום, האבן זיי נישט פראקטיצירט. פאר אזעלכע איז נאר געווען איין וועג — אפצורוימען זיי פון דער וועלט. אבער נישט אזוי לייכט וועלן זיי זיך לאזן אומברענגען. איז פאר זיי צוגעטראכט געווארן יעדעס מאל אן אנדערע קאמבינאציע. דאס מאל זענען די 80 יינגלעך געשיקט געווארן פארנאכט כלומרשט צו דער ארבעט אין דעזינפעקציע-קאמער אין דער זאונע (דא ווו מיר פלעגן אפגעבן דאס אנטאן צום אנטלויזן).

ווי נאר זיי זענען דארט אריין אין דער הערמעטיש געשלאסענער קאמער, זענען זיי געווארן פארשפארט און פארגאזט מיטן זעלבן גאז, וואס איז באנוצט געווארן צום אנטלויזן די זאכן.

*

איך בין היינט באזונדערס אומרויך ביי דער ארבעט. כ'פיל, אז עפעס הענגט אין דער לופטן. אין באראק איז טונקל, ווי פארנאכט. בלויז דורך די שפארעס דרינגען אריין איינציקע זון-שטראלן. פלוצלונג עפנט זיך דאס טויער אין דער גאנצער ברייט און דער באראק ווערט אנגעפילט מיט א ים ליכטיקייט. א פרעכטיקער זומער-טאג היינט. און אט: מיט א גע-טומל קומט-אן די לאגער-קאפא מיטן שטעקן אין איר האנט. ביים טויער בלייבט זי שטיין צוזאמען מיט יאשקע דעם קאפא און לודוויג, זיין פארטרעטער. די פארארבעטערין לויפט זיי אנטקעגן און דערלאנגט זיי די ארבעטס-ליסטע. די קאפא לייענט. קוקט זיך ארום און זאגט: — נומער... האט נעכטן נישט געמאכט די צאל בונדן. דאס זעלבע פאר-

ברעכן איז אויך באגאנגען נומער... ביידע נומערן ווערן באשטראפט מיט פינף שמיץ איבערן ארש (הוילן)...

דער ערשטער נומער איז פאן זעלמא, די גרעפין פון האלאנד. פינף שמיץ?! איז זי פון זינען אראפ? זי האט ערשט איבערגענומען דעם לאגער און שוין וועט זי פייניקן? זי וועט דאס איינפירן א נייע שטראף פאר פרויען, שמיסן פרויען? אין באראק הערשט א שטילקייט, אן אנגע-לאדענע, דערדריקנדיקע, א שטילקייט ווי פאר א שטורעם.

— זעלמא, קום אהער! — קלינגט איר שטימע — די מענער זענען נייגעריק צו זען, ווי אזוי די שטראף קומט אויס ביי פרויען. ביז איצט האט מען געשמיסן בלויז מענער.

זעלמא וויינט און שרייט. מיט לאנגזאמע טריט דערנענטערט זי זיך צו דער קאפא.

— זעלמא, בוק זיך! — דערהערט זיך איר באפעל.

זעלמא שרייט און וויינט.

— בוק זיך דאך!

זעלמא בייגט זיך איין, שטעלט אויס דעם הינטערשטן טייל קערפער,

גרייט אויפצונעמען די שמיץ.

ס'איז געפאלן דער ערשטער שמיץ. זעלמא יאמערט, קארטשעט זיך פון יסורים. עס קומען די ווייטערדיקע שמיץ. זעלמא בלייבט ליגן אויף דער ערד. יאשקע און לודוויג צעלאכן זיך הארציק...

— נר'... פאד סעם! (קום אהער), — רופט זי איצט מיט א נצחון-

שמייעלע און דרייט אין האנט דעם שטעקן. זי קוקט זיך ארום און ווארט, ווי א שוישפילערין אויף דער בינע, וואס ווארט, אז דער עולם זאל זיך בארוינקן און אויפפאסן. דער באראק האלט איין דעם אטעם, אלעמענס אויגן זענען געווענדעט צו איר.

נר'... אט קומט דאס אומפארמיידלעכע. פלוצעם ווערט א טומל. אויסערגעוויינלעכע קולות קומען פון דרויסן, די דייטשן ווילדעווען ווי די חיות. די קאפאס פארלאזן דעם באראק און לויפן ארויס. א טראנספארט פון סלאוואקיע, א ריזיקער טראנספארט איז אנגעקומען. פארמאטערטע

פון ווייטן וועג, פון הונגער און דארשט, שלעפט זיך לאַנגזאַם און גלייכ־גילטיק איינע פון די באַקאַנטע טרויער־פּראָצעסיעס.

דער טאַג איז אַ הייסער, אַ פאַרנער. איך באַמערק ווי אַ קליין יינגעלע פון אַ יאַר פיר, מיט לאַנגע בלאַנדע לאַקן, אַנגעטאַן אין אַ גראַנאַט מאַנ־טעלע, לויפט אַוועק פון המון, פאַרקירעוועט זיך אין אַ זייט, וווּ ס'שטייט אַ בלויע וואַסער־קאַן. דאָס קינד פּאַלט צו מיט פרייד צו דער קאַן, גלייב־דיק, אַז ער וועט געפינען וואַסער. אַן אַנטווישטער בלייבט ער שטיין מיט באַטריבטע אייגעלעך — די קאַן איז לידיק. נישט פאַראַן דאַרט קיין טראַפּן וואַסער. דער ס.ס.מאַן, וועלכער האָט דאָס געזען, לאַזט דאָס קינד לויפֿן. דאָס גאַלד־בלאַנדע יידישע יינגעלע וועט פון דאַנעט נישט אַנטלויפֿן... דער הויפטשאַרפירער שטייט אין אַ זייט און גוטמוטיק טרייבט ער אונטער די טשערעדע: „גייט באַדן“, גייט זיך באַדן.

איבערגעלעבט נאָך אַ טאַג אין אוישוויץ. איך ליג אויף דער פּריטשע און טראַכט פון די איבערגעלעבטע אַנגסטן. שטובאַוועט לויפֿן, שרייען: לאַגער־רו! ס'איז נאַכט.

אין בלאַק ווערט אויסגעלאָשן דאָס ליכט, דורך די פענצטער רייסט זיך אַריין אַ פּלאַמענדיקע ליכטיקייט און וואַרפט אויפֿן וואַנט אַ העלע שייַן. מיט ביידע הענט פאַרשטעל איך די אויגן. געוואַלד, וווּ פאַרשטעקט מען זיך פאַר דעם ריח, וואָס דרינגט אַריין, צופּט דאָס לייב, די נשמה. דער רויטער פּלאַם צעשפּרייט זיך וואָס אַ מאַל מער איבערן פאַררויכערטן הימל. אין בלאַק ווערט אַלץ ליכטיקער פּונעם דרויסנדיקן אַפּשיין. איך הער זיך איין. יא, מיין געהער גענאַרט מיך נישט.

ס'קומען אַן מאַשינען. ס'הערט זיך אַ רוישן און פייפֿן, צונויפּגע־מישט מיט מענטשלעכע קולות און געוויין. כ'קען מער נישט איינליגן, די פּריטשע ברייט מיך. איך לויף צום טירל, וואָס געפינט זיך נאָר געציילטע טרייט פון קרעמאַטאַריום און דערזע פאַר זיך אַ שוידערלעך בילד: טויזנטער יידן שרייען מיט די לעצטע כוחות צום הימל, רופן און בעטן הילף. די פאַררויכערטע הימלען שווייגן, אַלץ אַרום שווייגט... אַ רויטער געדיכטער פּלאַם זעצט אַרויס פון ברייטן נידעריקן קרעמאַטאַריע־קוימען.

הדסה פרייוועס

פיערדיקע צונגען ברומען, וויגן זיך, לויפן איינע איבער די אנדערע, שנעלער, העכער, שיטן מיט גליענדיקע פונקען, מיט פיער... די פינצטערע נאכט קלויבט זיך אפצוטערען צוזאמען מיט די וואלקנס געדיכטן שווארצן רויך. דער הימל ווערט ווידער גרוי-בלוילעך, ווי ס'וואלט גארנישט פאסירט. א נייער טאג ווערט געבוירן, א שטילער, אן אומשולדיקער. א נייער טאג אין אוישוויץ.

די נאכט-שיכט פון דער זאנדער-קאמאנדא גרייט זיך אוועקצוגיין. זיי האבן די ארבעט אפגעטאן. דער לעצטער ברענגט ארויס א טאטשקע אש, פון וועלכן עס גייט נאך א ווארעמער רויך. פארסמאליעטע ביינער טליען, גיבן ארויס געדרייטע שנירלעך רויך.

די נאכט-שיכט האט קוים באוויזן אוועקצוגיין און שוין קומט די טאג-שיכט פון דער זאנדער-קאמאנדא. זיי שטייען נישט צום אפעל. די צייט איז טייער. די ארבעט ברענט. אין שיטערן וועלדל ווארטן שוין פרישע מענטשן אויף זייער גורל אין אוישוויץ.

פארשארצנדיק די ארבל צו דער ארבעט, שרייט אריבער, דורך די דראטן, משה דער אווויק: ראכעל, מיר האבן דא היינט מאליען אהער געקראגן מיט איבערגעשניטענע אדערן.

ראכעל אילט זיך. זי איז א שערערין אין דער זאנע און איר אר-בעט איז אפצוגאלן די האר ביי די פרויען, וואס זענען פונעם טראנספארט אויסגעקליבן געווארן צו פארבלייבן אין לאגער.

— היינט האבן מיר איבערגעלעבט א שווערן מאמענט — זאגט ער — די שיינע מאליע, טויבערס רעכטע האנט, האט געהאט א ביטערן סוף. מען האט צוגעגרייט א תליה זי אויפצוהענגען אין קעגנווארט פון אלע לאגער-מענטשן און ס.ס. די סירענעס האבן אלעמען צונויפגערופן, אלע העפטלינגס האבן געמוזט זיין אנוועזנדיק ביים דורכפירן די עקזעקוציע. — וואס ווילסטו זאגן אין דיין לעצטן ווארט? — פרעגט טויבער. זי ענטפערט נישט, נאר דערנענטערט זיך צו אים און מעסט אים אפ א פאטש. א באנומענער שרייט טויבער:

— ציט זי ארויף! — און צו אונדז געווענדט שרייט ער אויס: —

אין רויד פון בזשעזשינקי

אזוי וועט זיך מיט יעדן וואָס וועט פרווון אַנטלויפן. זאַל אייך דאָס בילד דינען אַלס מוסטער.

ס'איז געוואָרן שטיל. מאַליע מאַכט אַ שנעלע באַוועגונג. זי ציט אַרויס אַ ראַזיר-מעסערל און שניידט איבער אירע אַדערן אין דער קעגנ-וואַרט פון אַלעמען.

— מיין לעצט וואַרט וועל איך זאָגן — האָט זי נאָך באַוווּן אַרויס-צוברענגען — דעם קריג האָט איר סיי ווי פאַרשפּילט! איך ווייס אַלץ. איך קום פון דער פּריי...

מאַליע צימעטבוים, אַ פּויליש מיידל, געקומען אין יאָר 1942 מיט אַ בעלגישן טראַנספּאָרט און גלייך געוואָרן טויבערס לויפּערקע, אויסגעפּירט פאַר אים אַלע נייטיקע שליוותן. זי איז געלאָפּן פּריי איבער די לאַגערן אין בירקענאַו. אַלע ס.ס.לייט און געסטאַפּאַ-אַפּיצירן האָבן זי געקענט. מאַליע האָט זיך באַקענט מיט אַ שגף פון דער שטאַבס-געביידע און ביידע צוזאַמען האָבן אויסגעאַרבעט אַ פּלאַן, ווי אזוי צו אַנטלויפן. אָבער נאָכן אַפּוויין אויף דער פּריי צוויי וואָכן האָט מען זיי ביידע געכאַפּט און צוריק-געבראַכט אין לאַגער. אזוי האָט מאַליע פאַרענדיקט איר לעבן, אין על-טער פון 22 יאָר, צווישן די דראַטן פון אוישוויץ. דער שגף, איר באַקאַנט-טער, איז נאָכן איבערלייענען דעם גזר-דין, אויפן אַרט דערשאַסן געוואָרן.

דאָס עפּנטלעכע אויספירן אַ טויט-אורטייל פאַר אַנטלויפן. האָט געהאַט דעם ציל אַפּצושרעקן טויזנטער אַנדערע פון אַזאַ שריט. זייער לאַנג איז דער פּחד געבליבן אין זכרון, דאָך האָבן זיך אָפּטער געהערט די סירענעס, וואָס האָבן אַנגעזאָגט, אַז שוין ווידער איז ווער אַנטלאָפּן „געפּליצט“ און איצט פעלט ער ביים אַפעל.

שעהן לאַנג פּלעגן מיר אזוי שטיין אין שני אַדער אין רעגן. די ע-ס-עס אויף ראַווערן און מאַטאַציקלען פּלעגן אַרויס איבער די לאַגערן, געזוכט אויף אַלע וועגן, וואָס פירן צו דער פּריי. סירענעס האָבן אַן אויפהער געפּיפט און מיר זענען געשטאַנען אומבאַוועגלעך אַ האַלבע נאַכט, ביז צום באַפעל „אַפּטרעטן!“

*

ביכלער אַרבעט אויף דער ראַמפע ביים איבערנעמען די טראַנספּאָרטן,
ער דערציילט :

צען חברה זענען מיר אַרויס, קאָמאַנדירטע (פריי פון אַפעל) צו דער
אַרבעט. ס'איז אַנגעקומען אַ באַן מיט 16 וואַגאָנעס יידן. מיר האָבן, ווי
תמיד, געעפנט די וואַגאָנעס און דערזען אַ שוידערלעך בילד. אין יעדן
וואַגאָן אַ באַרג טויטע, סאַראַ גרויל-בילד! מאַמעס מיט דערשטיקטע
קינדער אין די הענט.
אין איין וואַגאָן האָט נאָך געלעבט אַ מיידעלע, אָבער דער הינטישער
דייטש האָט זי אויך דערשאָסן. — — —

*

צווישן די טראַנספּאָרטן, וואָס קומען יעדן טאָג און יעדע נאַכט, איז
היינט אַנגעקומען אַ טראַנספּאָרט פּאַליאַקן פון אַ תּפּיסה. די דייטשן
זענען חושד, אַז עס געפינען זיך צווישן זיי יידן און זיי אַוועקגעזעצט
פון דרויסן. מיר דערקענען איינצלנע יידן, וואָרפן זיך איבער מיט די
בליקן און שווייגן. אפשר וועט זיי דאָך געלינגען צו פאַרבלייבן אַלס
אַריער און אזוי אַרום זיך ראַטעווען. די דייטשן זענען היינט מער צוגע-
לאָזט. זיי דערלויבן אַפילו זיך דערנענטערן צו די דראַטן. איבערגעטוענע
אין ציווילע קליידונג, שפּיאַנירן זיי נאָך אונדזער יעדע באַוועגונג,
אַפּוואַרטנדיק, אַז עס זאָל זיך ווער אַפּרופּן מיט אַ וואָרט, משה, אָדער
בערל! און דאָן וועלן זיי אָנהייבן צו ווילדעווען.

נישט ווייט פון קרעמאַטאָריום שטייט, אויסגעשטעלט צו פינף, אַ
גרופע אויסגעדאַרטע, איינגעשרומפּענע מענער. זייערע פּנימער, הענט
און פּיס און זייערע מלבושים האָבן דעם זעלבן קאָליר — אַ גלאַנציקן
קופּער-קאָליר. דאָס זענען אונדזערע מענער פון זאָלעמביע. זיי קומען
פון דער אַמוניציע-פּאַבריק. איך קוק זיך איין פון ווייטן און דערקען,
יא, איך דערקען פיל פון זיי. אַט איז קופּערבערג פון דער גילזן-פּאַבריק,
ראַבינאַוויטש, פּרידבערג און נאָך אַנדערע, אונדזערע מענער, „מוזל-
מענער“.

זיי ווארטן. די טויערן פון גאזקאמער זענען נאך געשלאסן...

— יוזעק! — שרייט אריבער יאניקע צום קרעמאטאריום — א טי
מניע ספאליש? (און דו וועסט מיך פארברענען?)
דאס יונגע מיידל איז כמעט אויף זיינע הענט אויפגעצויגן געווארן.
יוסף גאלדבערג, דער געוועזענער פועלי-ציון-טוער, איצט אן ארבעטער
אין קרעמאטאריום. ער שטייט א שטומער. ער פארלייגט ביידע הענט
אויף דער ברוסט, ווארפט מיטן קאפ אין אלע זייטן, ווי ער וואלט עמעצן
געזוכט. וואס זוכט ער, יוסף? צי זוכט ער אן ענטפער אויף דער פראגע?
אדער זוכט ער א באשייד אויף זיך אייגן לעבן, זיין אייגענעם גורל? —

625 יונגע געזונטע מענער פון דער זאנדער-קאמאנדא זענען היינט
אריבערגעפירט געווארן אין דער "זאונע" און צוגעגרייט געווארן צום
טראנספארט. מיט אראפגעלאזטע קעפ און שווערע טריט גייען זיי, צו
פינף, מיט דער לאגער-שטראסע צום טויער. זייער גורל איז א געחת-
מעטער. נאך נישט אזוי לייכט וועלן זיי זיך לאזן טרייבן אין גאזקאמער.
האבן די דייטשן פאר זיי צוגעטראכט א נייעם ספעקטאקל, וואס רופט
זיך "טראנספארט"...

מען האט זיי אריינגעטריבן אין וואגאנעס. געהייסן האט עס, אז זיי
גייען אין אן אנדער לאגער. די וואגאנעס באגאסן און באווארפן מיט
קאלך און דעם צוג אוועקגעשטעלט אויף א זייטיקער באן-ליניע, א הער-
מעטיש פארשלאסענעם.

צוויי טעג שפעטער ברענגט מען זיי ווידער אין לאגער, דאס מאל
שוין טויטע, צום פארברענען — — —

ס'איז טיפע נאכט. א פארכמארעטער הימל הענגט איבער די קוימענס
פון אוישוויץ. ארום איז שטיל. איך שטיי נעבן דעם נידעריקן דראטענעם
פלויט פון קרעמאטאריום. דורך דער טונקלקייט זע איך צוויי הענט פון
א בחור מיט פארקאשערטע ארבל. זיי נעמען אן ביי די פיס א נאקעטע
פארשטייפטע פרוי. איר קאפ איז צו דער ברוסט איינגעבויגן.
— אין אויוון אריין! — שרייט א צווייטער מיט א באפעלערישן

טאן. מאמענטאל ליגט איר קאפ אין די פלאמען. די שטייפע פיס ווערן נאכגעשטופט. א וויילע שפעטער זע איך אין זיינע הענט א יונג מיידל. ער האלט איר שלאנקן גוף. עס קוקן אים אן א פאר פארגלייטע, האלב-אפענע אויגן, מיט אן אפגעגאלטן קאפ. א שאד יעדע האר, האר ווערט פארברויכט צו מאטראצן פאר די דייטשן. שנעל ווארפט ער זי אין דעם ברענענדיקן אויוון, און שוין האלט ער ווידער א פארשטייפטן גוף. דער אויוון ברענט און פארברענט יידישע לעבנס. רויטע פונקען קרייזלען אין דער לופט, ווי זיי וואלטן געווען ליכט-סיגנאלן... צי גיבן זיי איבער דער וועלט וועגן די מערדערייען? .. פון דעם גרויסן טראנספארט, וואס איז די נאכט געקומען פון אונגארן, איז פארבליבן א קליין ביסל גרויע אש, וואס טליעט אין דרויסן.

א גאנץ קליינער טייל פון די יונגע מענער זענען דערווייל פארבליבן ביים לעבן. און אט קומען זיי ארויס פון דער זאונע מיט פריש-געגאלטע קעפ. אפגעריסענע און בארוועסע שטעלן זיי זיך אויס צו פינף. ס'איז נישט דאס ערשט מאל, וואס איך זע עס. נאר אצינד ציטער איך נאך מער אויף. איך דערמאן זיך אין יאסעלען און זעליגן. אט זע איך זיי. זיי שטייען פאר מיינע אויגן. עלנטע, פארשטומטע. איך זע זיי אין דער פינצטערניש פון דער נאכט. איך וויל אויסשטרעקן די הענט צו זיי, כ'וויל זיי אנרירן, גלעטן. אין יעדן יינגל זע איך מין יאסעלען. אין יעדן מאן — מין זעליגן. איך זע זיי פארפייניקטע, צעביילטע פון קלעפ. איך האלט איין מיינע טריט און באטראכט די מענער.

כ'בין זיכער, אז קיינער האט נישט באמערקט מין „פארברעכן“. די דייטשן זענען נאך נישט געקומען און די נאכט-וואכע איז דאך אין זאונע. זיי דרעסירן און קאמאנדעווען איבער די ניי-אנגעקומענע, גיבן זיי צו פילן דעם טעם אוישוויק...

ווען דער אפעל איז שוין צוגעגרייט, מיר שטייען אין גלייכע רייען, באווייזט זיך פלוצעם דער אונטערשאַרפירער. ער בלייבט שטיין פאר דער ערשטער ריי, ווארפט מיט די אויגן און זוכט, קייכט פון רציחה, ברענט. מיר גיט א זעץ אין הארצן, יא, ער האט מיך געזען מסתמא נעבן די מענער, ער זוכט מיך...

אָבער דאָ רופט ער גאַר אויס: — ווער פון אייך ס'האַט ברויט
געשמיסן צו די מענער — זאָל אַרויסקומען! — ער האַלט אין האַנט
אַ ביסן ברויט און פּרעגט, — ווער האַט דאָס ברויט געשמיסן?
— צום דאָנערוועטער! איר זאָלט זיך מעלדן! איך וועל געבן אַ
קליינע שטראָף. אין קעגנפּאל וועל איך אַלע באַשטראָפן, דרעקיקע
באַנדע!

קיינער רופט זיך נישט אָן.

— איר וועט אַלע דאָרט אַהינגיין, ווייזט ער אויפן רויטן ציגל-
היזל...

מיר קוקן דעם דייטש אין זיין רוצחישן פּרצוף און שווייגן.
די אויפזעערין אין גרויען ס.ס.מונדיר לויפט אַרום, אויך זי
ליאַרעמט: — איר זאָלט שוין אַרויסגעבן די, וואָס האַט דאָס ברויט
געשמיסן. זי שרייט און שטשירעט אירע גרויסע ציין, ווי ביי אַ חיה.
ס'הויבט שוין אָן טאַגן. די פרויען פון אַנדערע באַראַקן זענען שוין לאַנג
ביי דער אַרבעט. אַ לאַנגע ריי מאַשינען שטייען שוין גרייט אַנצולאָדעווען
די סחורות, וועלכע ווערן דורך אונדזערע הענט אויסגעפאַרטיקט. אָבער
מיר, די גרופע פרויען, שטייען אין דרויסן. וואָס וועט איצט זיין? מיר
ציטערן פון שרעק. האָבן מיר נאָך כוח זיך צו שרעקן? פון דער ווייטנס
קומט אָן דער הויפטשאַרפירער אין באַגלייטונג פונעם שעף פון קרע-
מאַטאָריום. פאַר די אויגן הייבט אָן שווינדלען. אַט דאָס איז עס. מיר
מוזן זיין גרייט צום לעצטן וועג. — — —

דער שעף פון קרעמאַטאָריום, אַ מגושמדיק צעוואַקסענער, מיט
רויטע פעטע באַקן. אויף זיין אַרעם — אַ געל-גלאַנציקער באַנד מיט
שוואַרצע אותיות „קאַפּאַ“. אַ מיר קענען אים גוט... ער באַטראַכט די
רייען, ס'קומט פאַר צווישן זיי אַ שטילע קורצע באַראַטונג, דאָן שטעלן
זיי זיך אַוועק פאַרן פּראָנט פון די רייען, קוקן יעדן גלייך אין די אויגן.
עס געדויערט מסתמא געציילטע מינוטן, אָבער פאַר אונדז ציט זיך עס
ווי אַן אייביקייט.

ראַפטעם פאַלט צו דער הויפטשאַרפירער און הייבט אָן ציילן. ער
ציילט און קלאַפט אין די פליצעס מיטן שטעקעלע. ער ציילט אָפּ ביז

הונדערט. — סטאָפּ! — רופט ער אויס. ער טיילט אויס הונדערט פרויען פון דער גרופע. צווישן זיי — איך און האַלושע.
— אויפפאַסן! — שרייט ער — איר דאַרפט אַלע באַשטראַפּט ווערן. נאָר דאָס מאָל וועלן נאָר הונדערט פון אייך באַשטראַפּט ווערן, די איבע-ריקע — לאָס, צו דער אַרבעט!

די מיידלעך פאַרלאָזן שנעל די לאַגערי־שטראַסע. זיי איילן צו דער אַרבעט. מיר, די הונדערט פרויען, בלייבן שטיין.

ס'איז שוין גרויסער טאָג. נאָר אין אונדזערע הערצער איז אַזוי פינצטער, טראַכטנדיק וועגן די געציילטע שעהען, וואָס זענען נאָך פאַר-בליבן צום לעבן.

אַ שטילקייט הערשט אַרום. מען הערט נאָר פון צייט צו צייט דאָס זידלען און שרייען פון דער אויפזעעריין.

פון מיטן נאַכט שטייען מיר אין דרויסן. אַלע אברים ברעכן. ס'איז אַרום 12 בייטאָג. עס ציט זיך אַראַפּצוזעצן, זיך אויסלייגן אויף דער ערד. פון ווייטן זעען מיר אַ קליינעם אויטאָ, וואָס דערנענטערט זיך און בלייבט שטיין. ס'שפּרינגט אַרויס די דרעקסלערקע, אַנגעטאָן אין איר ס.ס. מונדיר מיטן שיפל פאַררוקט אויפן קאַפּ, אויף וועלכן עס בלאַנקט דער האַקנקרייץ, און גלייך נאָך איר — אַ שווערע, דיקע אויפזעעריין.

— וואָס איזט דען? — פרעגט זי פאַרווונדערט.

— איינע האָט ברויט געשמיסן צו די מענער — דערקלערט איר די אויפזעעריין און דערפאַר גייען די אַלע צום קרעמאַטאָריום. די דרעקסלערקע פאַרלייגט אירע הענט, באַטראַכט יעדע באַזונדער פון אַלע זייטן. ענדלעך זאָגט זי מיט אַ באַפעלערישן טאָן:

— זאָלן זיי דאָ שטיין בלייבן, ביז איך וועל צוריקקומען! — זי זעצט זיך אַריין אין אויטאָ און פאַרשווינדט.

ס'האַט מיך באַהערשט אַ מאַדנע גלייכגילטיקייט. וואָס קאָן דען נאָך געשען? מיר זענען דאָך שוין פאַרמשפּטע. און אפשר, אפשר, פיקט אויף אַ נייע האַפענונג, זאָל מעגלעך זיין, אַז גראַד די רוצחטע וועט אונדז העלפן? מיין גאַנץ וועזן ווערט אַרומגענומען מיט דעם געפיל. אָט די פייניקעריין, זי וועט עס אונדז ראַטעווען? נאַרישע אילוזיעס! זי איז

דאָך אַ חיה אין מענטשן-געשטאַלט, צענדליקער טויזנטער פרויען האָט זי שוין אַוועקגעשיקט אין גאַז אַרײַן. טאָ וואָס קען מען פון איר דער-וואַרטן? ס'איז דאָך אַן אומזין צו טראַכטן בלויז וועגן דעם.

דער טאָג איז שוין הינטער אונדז. ס'איז שוין פאַרנאַכט און מיר שטייען נאָך אַלץ אויפן זעלבן אָרט. דער קאַפּ איז שווער, די פיס האַלטן מער נישט אויס. פון דער ווייטן זעען מיר אַנקומען דעם הויפטשאַרפירער. ער גייט גלייך צו אונדז. ער שטייט שוין פאַר דער ערשטער רײ, ער הייבט אַן רעדן. פון אויפּרעגונג און כעס קומען די ווערטער אַרויס שטאַמלענדיקע, נישט קלאַרע. ער זשעסטיקולירט מיט די לאַנגע הענט, שיט פעך און שוועבל אויף אונדזערע קעפּ. איך גיב זיך אָפּ אַ חשבון, אַן דאָס איז דער סוף. נאָר עפעס איז זיין טאָן געוואָרן רויקער, זיין רויט צעהיצטער פּרצוף האָט באַקומען אַ בלאַסן קאַליר, און מיט אַ מילדערן טאָן רופט ער גאַר אויס:

— אויפּפאַסן! איך האָב באַשלאָסן אַפּצוואַרטן מיט אייער פאַר-ניכטונג. איך בייט איבער אייער שטראַף... אָבער וויי וועט אייך זיין, אויב דאָס וועט נאָך אַ מאָל פאַסירן. דאָס מאָל באַקומט איר אַ מילדע שטראַף: 24 שעה קיין עסן און די האַר ווערן ביי אייך אַפּגעגאַלט. לאַאָס אין דער זאַנע! — שרייט ער — די האַרע שניידן!

— אַפּטרעטן! — גיט אַ קאַמאַנדעווע די רוצחטע אין ס.ס.-מונדיר און מיר שטעלן די ערשטע טריט ווידער אין דער ריכטונג פון „לעבן“.

אין „זאַנע“ ווילדעווען און אינדעקעווען זיך די רוצחים איבער די נאַקעטע פרויען פון דער טאַג-שיכט. „באַדען“ הייסט דאָס ביי זיי. נישט זיי לאָזן אויסטאָן און נישט זיי לאָזן אַנטאָן זיך. אין איין רגע דאַרף דאָס אַלץ געשען. זיי שלאָגן און טרייבן. אין דעם מאַמענט פיל איך זיך גוט. כּיבין היינט נישט געווען ביי דער אַרבעט און דאַרף זיך איצט נישט באַדן.

פאַר דער זאַנע טרעפּן מיר אַ גרופּע פון 50 מאַן, זיי קוקן אויס זייער גוט. פיין געקליידט, אַ סימן, אַז זיי זענען ערשט געקומען פון דער פּריי. פאַרבייגייענדיק, דערהערן מיר אויף פּויליש: „מיר זענען

הדסה פריוועס

פארטיזאנער. לעבן נאך מענטשן אין אוישוויץ? אויב אזוי איז דאך פאראן א האפענונג צו פארבלייבן לעבן. אזוי גלויבן נאך אט די שטאלצע בראווע מענער א קורצע שעה פאר זייער פארניכטונג. אין געציילטע מינוטן איז אנגעלאפן דער דייטש מיט אן אויסגעשריי „וויטערמאכן!“ מיט אויפגעהויבענע קעפ, מיט פעסטע טריט האבן די פארטיזאנער געשפרייזט מיטן וועג צום קרעמאטאריום, זינגענדיק א ליד.

יום כיפור 1944. מיר זיצן יעדע אויף איר פלאץ ביי דער ארבעט. ס'באווייזט זיך דער אונטערשאפירער. ער בלייבט שטיין ביים טויער פון אפענעם באראק, קוקט זיך ארום און פרעגט: — ווער פון אייך וויל א זעמל מיט וורשט? — און ווי צו רייצן זיך מיט אונדז, וויקלט ער פונאנדער א פרישן זעמל, צעשניטן אויף צוויי העלפטן, אדורכגעלייגט מיט רוטן וורשט. — ווער וויל דאס? — פרעגט ער נאך א מאל. קיינער ענטפערט נישט.

— איך פארשטיי שוין — שרייט ער — איר ווילט נישט, ווייל היינט איז א פאסט־טאג! איר האט מורא פאר גאט — צעלאכט ער זיך הויך. ער שאקלט זיך פון פרייד, זיין גרינער מונדיר טאנצט, — אבער ווו איז אייער גאט? — ווערט ער ערנסט — איר האט מורא, אז ער וועט אייך באשטראפן? אויך דו ווילסט נישט? — ווענדט ער זיך צום ערשטן מיידל און גיט איר א קאפע מיטן שטיוול. פאר גרויס פחד שטרעקט זי אויס די האנט צו נעמען דעם זעמל. אבער דא באקומט די אויסגעשטרעקטע האנט א שמיץ מיט דער גומי.

— דו ווילסט יא עסן? — האט ער זיך געחידושט — דו האסט נישט קיין מורא, אז דיין גאט וועט דיך שטראפן? — שרייט ער א באנומענער, א ווילד־געווארענער. — פארדאמטעס פאלק! — דערלאנגט ער איר א זעץ מיט דער גומי. ער וויקלט איין דעם זעמל, לייגט גלייכגילטיק אריין אין קעשענע און גייט אוועק.

נאך דער נאכט־שיכט. מיר ווילן שלאפן. פלוצעם א פיף: „אויפ־שטיין!“ בלאנקא מיט דער שטובנדינסט לויפן ארום אין באראק, פייפן

און רופן: „שנעלער העראוס!“ אויסגעשטעלט אין גלייכע רייען, פירט מען אלע צום גרויסן ליידיקן פלאץ, ווו די מענער באקומען געוויינלעך זייערע שטראפן. וואס וועט דא פארקומען? מיר ווארטן. ס.ס. לייט קאמאנ-דעווען, די ארבעטער קלאפן צו די לעצטע ברעטער צו א באוועגלעכער הילצערנער פאדלאגע.

צו וואס אזא בינע? — שושקעט מען זיך אויפן אויער. ווערט דא צוגעטראכט עפעס א נייע שטראף? סע דויערט נישט לאנג און פון ווייטן באמערקן מיר א גרויסן שווארצן פלעק, וואס קומט גענטער. דער פלעק ווערט גרעסער און דייטלעכער און שוין זעען מיר א גרופע מענער אין טונקעלע רעקלעך, געיאגט פון באוואפנטע זעלנער. זיי בלייבן שטיין. יעדער פון זיי האלט א מוזיקאלישן אינסטרומענט, — א פידל, א קלארנעט, א פויק, מעשענע בלאז-כלים, קליינע און גרויסע אינסטרומענטן.

— קענט איר שיינע מוזיק שפילן? איר קינסטלער פון טערע-זיענשטאט — פּרעגט א הויכער באשטייוולטער אפיציר.
— יאוואל! — ענטפערן זיי אין איין אטעם, פארסאפעטע, פארשוויצטע פון שנעלן לויפן.

— דאן שפילט איין נויען שלאגער צום טאנצען.
באלד דערהערן זיך טענער פון א שיינעם טאנאג, וועלכן כ'האב א מאל, א מאל געהערט אויף דער פריי.
— אלזא, גייט טאנצען!

טאנצן? מיר וועלן טאנצן? וואס פאר א משוגעת? נאר באפעל איז באפעל. אן אַרקעסטער פון פערציק מאן שפילט און די מיידלעך פון בזשע-זשינקע נעמען זיך אן פאר די הענט און טאנצן. נאר עפעס דרייען זיך נישט די פיס. זענען די שיד צו גרויס, אדער צעריסן?
— אבער טאנצט דאך! דאָנערוועטער! — ווערן די דייטשן אין כעס, — ווער עס ווירד שייך טאנצען בעקאמט צולאגע.
די מיידלעך טאנצן, די ס.ס. זיצן ארום דער בינע און פלאצן פון געלעכטער.

— ווער קען שייך זינגען זאל אויפהייבן די האנט! — רופט א צוויי-

טער דייטשער אפיציר מיט רונדיקע פליישיקע באקן — פאר שיין זינגען באקומט איר צולאגע.

אלע ווילן זינגען. ס'הערן זיך לידלעך אין פארשידענע שפראכן: פויליש, רוסיש, יידיש, פראנצויזיש און שטארק נעמט אויס דאס ליד „מאמא“, געזונגען אין איטאליעניש. לאה זינגט מיט א הארציקער שטימע א ליד אין רוסיש.

עס געפינען זיך דא פראפעסיאנעלע זינגערינס מיט גוטע געשולטע שטימען, זיי זינגען אריעס און גאנצע טיילן פון אפערעס. זינט יענעם טאג איז יעדן דאנערשטיק געבראכט געווארן דער ארקעסטער פון מענער-לאגער, וואס איז ערשט נישט לאנג אנגעקומען פון טערעזיענ-שטאט, און ביי דער אנוועזנהייט פון ס.ס. מענער זענען מיר געצווונגען געווען אנטוילצונעמען אין קאנצערט. כאטש מיר פאלן פון מידקייט, נאך דער נאכט-שיכט, אבער דאנערשטיק שלאפט מען נישט, אזוי האבן באשלאסן די דייטשן.

יעדע נאכט הערט מען אין לאגער אן אפקלאנג פון שטילע האמער-קלעפ. ווי מיר דערוויסן זיך, ווערן עס אינסטאלירט עלעקטרישע מינעס אין דער ערד. דער פלאן איז: אויב דער שונא וועט זיך דערנענטערן, וועט דער גאנצער לאגער, צוזאמען מיט די העפטלינגס, אויפגעריסן ווערן. אין דרויסן איז א גערויש. טויזנטער מענטשן פילן אן די לאגער-שטראסע. ס'איז אנגעקומען א טראנספארט פון לאדזש. איך ווער אויפגע-רודערט. אפשר געפינט זיך אין דעם טראנספארט ווער פון מיין שוואג-גערס קינדער? מיין שוואגער אברהמטשע, אדער זיין פרוי דאכע? איך דערמאן זיך אין דער טעלעגראמע, וואס מיר האבן פון זיי באקומען פון לאדזשער געטא: „מיר גייען אויס פאר הונגער און קעלט. ראטעוועט, שיקט ארויס עסן און קוילן“. איך געדענק, ווי כ'האב דעמאלט געוואגט אריינצוגיין צום דייטשן פאסט-שעף און געבעטן א דערלויבעניש ארויס-צושיקן עפעס.

— פאר יידן איז נישט דערלויבט — איז געווען זיין ענטפער. נאך גרויסער מי איז מיר דערלויבט געווארן ארויסצושיקן א קאסטן קוילן. זאל עמעצער פון זיי זיך געפינען אין דעם טראנספארט? דורך א

אין רויך פון בושעושינקי

שפארע פונעם דראַטענעם פאַרקאַן, וועלכער איז שטענדיק פאַרהאַנגען מיט זעק רוף איך שטילערהייט: שוואַרץ, שוואַרץ! די מענטשן לויפן דערשראָקן און ווילד. נישט זיי הערן מיך, נישט זיי ענטפערן. ווי אַ סטאַדע שאָף לויפן זיי, שטופנדיק איינער דעם אַנדערן. דער קליינער פראַצענט יוגנטלעכע, וועלכע זענען נאָך דער סעלעקציע געקומען אין לאַגער אַרײַן, זענען אין עטלעכע טעג שפעטער אַרויסגעשיקט געוואָרן אין פאַרשידענע אַרבעט-לאַגערן. דער יודענעלטעסטער פון לאַדזשער געטאָ, רומקאווסקי, איז צוזאַמען מיט זיינע נאָענטסטע אין אַ ספעציעלן אויטאָ אָפּגעפירט געוואָרן אין גאַז-קאַמער. די יינגלעך פון דער זאַנדער-קאַמאַנ-דאָ האָבן אים אָפּגעוואַרט און געמאַכט אים אַ „געהויבענעם“ קבלת-פנים, באַגלייט מיט גרויליקע וויצן און גלייכווערטלעך. אים אויפגעזונגען דאָס לידל:

אַט דאָס איז דער חיים,
פון בית-החיים,
וואָס גיט צו עסן
ברויט מיט קלייען...

צוזאַמען מיטן טראַנספּאָרט יידן איז פון לאַדזשער געטאָ אַנגעקומען אַ גרויסער שניידער-שאַפּ, הונדערטער ניי-מאַשינען, באַלן שטאַף אויף אַנצוגן, וויסע לייזונגן און סחורות פאַר מיליטער-אוינפאַרמען. ווידער זענען מיר ביידע צוגעטיילט געוואָרן צום געשיר-הויפן. ס'זענען שוין אַוועק די וואַרעמע זומער-טעג. דער האַרבסט האָט אַנגע-הויבן ווייען. ס'בלאָזט און רייסט אַ ווינט און ס'שמיסט אַ דראַבנער רעגן אין פנים אַרײַן. און גראַד איצט איז אונדז אויסגעקומען צו אַרבעטן אונטערן פרייען הימל. דאָס געשיר געפינט זיך אויף אַ גרויסן לידיקן פלאַץ. מען דאַרף וואַשן און סאַרטירן. אין קליינעם הילצערנעם ביידל זיצט מאָריס דער פאַראַרבעטער, אַן איטאַליענישער בחור אין די דרייסיג-קער יאָרן. ער פירט אַן מיט דער אַרבעט. ס'ווערן סאַרטירט טעלער פון פאַרשידענע מינים און גרייסן. פאַראַן בלעכענע, גלעזערנע, פאַרצעלייענע און אַלומיניום-טעלער. שיסעלעך פאַר קינדער, גלעזער און טעפלעך פון

פארשידענע גרייסן און סארטן, לעפל, גאפל, מעסער, וואסער-פלאשן צום אנהענגען אויפן אקסל, טערמאס-פלאשן, וואש-שיסלען, נאכט-טעפלעך, ספירט-מאשינדלעך צום קאכן, פארשידענע טעפ. פרויען האבן געזארגט ס'זאל זיין אין וואס צו קאכן, מיטגעבראכט טעפ מיט רייסטעל (איינברען), פלאשן גענדוזן-שמאלץ, פלאשן אויסגעקאכטע פוטער. דאס אלץ געהער, נאטירלעך, צום פרעס-באראק. דארט אהין מוז מען אלץ אפגעבן.

די אונגארישע טראנספארטן ברענגען פיל עסן — האט זיך אויס-געדריקט דער אונטערשאפירער א צופרידענער, ווען ער האט בא-טראכט די טעפ שמאלץ און קאנפיטורן. די פראנצויזן ברענגען פודער, פארפיום און שמינקע.

ס'איז שוין קאלט. די נעגל שפרינגען אפ פון קעלט ביי דער ארבעט. מיר טראגן פון דער זאונע עמערס וואסער צום וואשן דאס געשיר. אבער ס'ווערט גיך אפגעקילט. און דאך זענען מיר דא צופרידן. מאַריס דער-לויבט עפעס אַפּקאכן ביי זיך אין בידל. אויף שטיקלעך ליכט, איינגע-וויקלט אין שמאטקעלעך, קאך איך א טאפ וואסער מיט רייסטעל. מאַריס היט ביי דער טיר, צי ס'גייט נישט ווער. מיר עסן זאלבע דריט. אין דער זאונע זענען מיר געוואָרן אייגענע. מיר גייען אַריין און אַרויס, זיצן דאָרט אַ ביסל, זיך צו דערוואַרעמען. מיר ווייסן שוין אַפילו, וווּ די יינגלעך, וואָס אַרבעטן אין דער זאונע, באַהאַלטן זייערע „קניפלעך“. אַט איז דער געלער אַרויף אויפן פענצטער-ברעטל און דראַפעט זיך צום הויכן פענצטער. דאָרט, אויבן, אינעם ברוינעם פאַרהענגל האָט ער עפעס באַהאַלטן. דאָ האָבן די אַלע גאַלד-שטיקלעך און בריליאַנטן אַ קנאַפּן ווערט. פאַר אַ בריליאַנטענעם רינג אָדער אַן אוירינגל באַקומט מען אַ ברויטל. מען דאַרף דאָס באַשטעלן ביים קאַפּאָ פון „שייס-קאַמאַנדאָ“. און שפּעטער, ווען ער קומט מיט זיינע מענטשן צו דער אַרבעט אויסצושעפּן פון דער לאַטרינע, ברענגט ער מיט די באַשטעלונג. ער קומט איין מאָל אין וואַך מיטן פּערד-און-וואָגן און אונטער זיין געזעס האַלט ער די באַשטעלונג פאַרשטעקט. ווי נאָר מיר דערזעען אים אַנקומען אין דעם געשטרייפטן לאַגער-אַנצוג, גייען מיר גלייך צו דער טוואַלעט, ווער עפעס באַשטעלן און ווער — אַפּנעמען שוין דאָס פּריער באַשטעלטע.

אינע היט זיך פאר דער צווייטער. כאטש יעדע וויסט גאנץ גוט
פון דער צווייטערס „טראַנזאַקציעס“.

— איר זענט פריינדיגס פון דער היים? — פרעגט מיך איין מאָל
מאָריס, ווייזנדיק אויף האַלזשען.

— ניין — זאָג איך — מיר האָבן זיך דאָ באַקענט. מיר זענען פון
דעם זעלבן טראַנספּאָרט.

— יאָ, — זאָגט ער — דאָס זע איך פון אייערע נומערן. איר זענט
זייער באַפריינדעט — ווי צוויי שוועסטערס.

— יאָ, מיר האָבן זיך ליב.

— אָבער דו ביסט אַ סך עלטער פון איר, נישט?

— מיט וויפל מיינסטו, מאָריס?

— איך מיין, אַז מיט אַ צען יאָר ביסטו עלטער.

— דו האָסט אַ גוטן בליק, מאָריס. מיט קנאַפע צען יאָר בין איך

טאַקע עלטער פון איר... אָבער מיר פאַרשטייען זיך זייער גוט.

היינט גיבן מיר אַרויס אַ לאַדונג שירעמס און שטעקנס, אויסגע-

סאַרטירט און צונויפגעבונדן אין פעקלעך. דער וועטער איז אַ טריבער,

אַ רעגנדיקער. מיר טאַפּטשען אין דער בלאַטע און דערלאַנגען די פעק-

לעך צום אויטאָ. לעאָ איז אַרויס פון דעם אַנטקעגנאיבערדיקן פעלץ-

באַראַק, וווּ ער אַרבעט אַלט פאַראַרבעטער און ברומט צו מיר שטיל,

פאַרבייגייענדיק, ווי נישט מיך מיינט ער:

— ווילסטו גיין צו דער אַרבעט אין שטאַב־געביידע קיין אוישוויץ?

קאָן איך דיך איבערפירן דאָרט אַהין? אויב יאָ, גרייט צו הונדערט דאָלער.

— יאָ, כּווייל גיין — ברום איך אַזוי ווי ער און שאַקל צו מיטן

קאַפּ. אָבער צוזאַמען מיט האַלזשען, מיין חברטע, כּווייל גיין וואָס שנעלער.

כּווייל זיין וואָס ווייטער פון קוימען. אפשר וועט דאָרט זיין לופט צום

אַטעמען...

אויף צו מאָרגנס האָב איך אים דערלאַנגט אַ צעטעלע מיט ביידנס

נומערן און אַ בלעטל פון הונדערט דאָלער. נאָך איין הונדערטער איז מיר

געבליבן, מיט אַ פּלאַסטער צוגעקלעפט צו דער זויל פון לינקן פּוס. ער

האַט דעם הונדערטער צוגענומען און מיך אַפּגענאַרט. ווי מיר האָבן

שפעטער זיך דערוואוסט, איז לעאָ שוין באַקאַנט געווען מיט זיינע שטיק און אָפּגענאַרט אויך אַנדערע.

אַקטאַבער 1944. אַ קאַלטער שטילער פּרימאַרגן. אַ געוויינלעכער פּרימאַרגן אין אוישוויץ.

אין די באַראַקן גייט אָן די אַרבעט. און פּלוצלונג — טראַך! טראַך! ... אַן אויפרייס נישט ווייט פון באַראַק. מיר ווערן פאַרציטערט. ס'דאַכט זיך, אַז דער גאַנצער לאַגער פליט אין דער לופטן. פון צווישן די באַראַקן קומען אַרויס פאַרסאַפּעטע, צעשראַקענע מענער. זיי לויפן, ווילן געפּינען אַן אַרט, וווּ צו באַהאַלטן זיך. זיי לויפן אַריין אין די באַראַקן און לויפן גלייך צוריק. אומזיסט. נישטאָ ווהיזן צו אַנטלויפן. ס.ס.-מענער מיט רעוואַלווערן אין די הענט יאָגן זיי נאָך מיט ווילדע קולות. ס'פּלאַען קוילן אין דער לופטן. עס פּיערט.

— שטיין בלייבן! — דערהערן זיך זייערע געשרייען, באַגלייט מיט אַ שיסעריי, אַ האַגל פון קוילן. איד זע ווי די יינגלעך פּאַלן. אומעטום, ווהיזן די אויגן גרייכן, ליגן דערהרגעטע.

— דו לעבסט נאָך? — לויפט צו אַ צעיושעטער ס.ס.-מאַן צו אַ יינגל, אַ באַגאַסענעם מיט בלוט — און קאַפּעט אים מיטן שטיוול.
— לעבסט נאָך, דו הונט?

אַן אַנדערער, אַן איינגעקאַרטשעטער, אויף אַלע פיר, האָט זיך איבערגעקערט, געבליבן ליגן נאָענט צום באַראַק. פון זיין פנים רינט בלוט. זיינע אויגן קריכן אים אַרויס פון די לעכער. פון דער ווייטן דערזעען מיר פּרישע רויך-קנוילן. ס'ברענט! דער צווייטער קרעמאַטאַריום ברענט. די סירענעס צעוואַיען זיך, פאַרשטאַרקן די מהומה. וואָס האָט פּאַסירט? אַן איבערקערעניש? אַן אויפשטאַנד אין קרעמאַטאַריום?

ווי מיר האָבן זיך שפעטער דערוואוסט, האָבן צוויי בענדינער מיידלעך, אַלאַ גערטנער און אַלאַ איצקאוויטש, צוזאַמען מיט נאָך צוויי מיידלעך, געקומענע פון מיידאַנעק, אַרויסגעגנבעט דינאַמיט און האַנט-גראַנאַטן פון דער אַמניציע-פאַבריק „אוינאָן“, וווּ זיי אַרבעטן, און מיט דער הילף פון אַ מאַן, וואָס אַרבעט אין דער קאַנטראַל, איבערגעגעבן עס צו די מענער

פון זאנדער־קאמאנדאָ, וועלכע האָבן צוגעגרייט דעם אויפשטאַנד אין קרעמאַטאָריום.

דאָס שטיקל אַרבעט האָט זיך איינגעגעבן. דער קוימען האָט אויפגע־ריסן. צעשמעטערט די פאַרבלוטיקטע ציגל פון דער טויט־פאַבריק. אָבער קיין איינציקער פון די מענער, וועלכע האָבן זיך געפונען ביי דער אַרבעט אין קרעמאַטאָריום איז נישט געבליבן לעבן. זייער יונג בלוט שלענגלט זיך אויף דער שוואַרצער פאַרשאַלטענער ערד פון אוישוויץ. די פיר העלדישע יידישע טעכטער זענען נאָך אומבאַשרייבלעכע פייניקונגען אומגעקומען. — יונגע יידישע העלדינס, אויסגעהויכט זייערע נשמות אויף דער תליה!

נאָכן אויפרייס פון קרעמאַטאָריום ווערן די אָפגעברענטע ווענט איינגעוואַרפן. מיט צוויי וואַכן שפעטער איז דאָס דריטע קרעמאַטאָריום צענומען געוואָרן. די טראַנספּאָרטן האָבן זיך כמעט ווי אָפגעשטעלט. גאַנץ אָפט הערט מען דאָס רוישן פון עראַפלאַנען. די ס.ס.־לייט קוקן אַרויף מיט בינאַקלען. פון זייער אויפּרעגונג איז צו זען, אָז עפעס קומט פאַר. די מענער, וואָס אַרבעטן אין פרעס־באַראַק ברענגען גוטע נייעס. די רוסן גייען פאַרויס פון מזרח, און די אַליאירטע — פון מערב. דאָס דייטשע מיליטער לייטט איין מפּלה נאָך דער אַנדערער. בליץ־שנעל ווערן די ידיעות צעטראַגן איבערן לאַגער און פילן אָן מיט פרישע האַפענונגען. אפשר וועט מען טאַקע איבערלעבן? אָבער מיר ציטערן־אויף: וועלן זיי דען איבערלאָזן אין אוישוויץ לעבעדיקע? ס'ווערט קלאַר פאַר יעדן איינעם, אָז מיטן דערנענטערן זיך פון סוף פון דער מלחמה, דערנענטערט זיך גלייכצייטיק דער סוף פון די אַלע, וואָס געפינען זיך הינטער די דראַטן.

אין דרויסן שטייט ווידער אויפן לידיקן פלאַץ אַ גרופע מענער. ווונטש, דער ס.ס.־מאַן, קאָמאַנדעוועט מיט זיי: אויפשטיין! פאַלן! אַ שטראַף־ספּאָרט מוזן זיי אויספירן.

— וואָס מאַכסטו? — פאַרהאַלט גיזי זיין אויפגעהויבענע האַנט מיטן שטעקן. דערהערנדיק הינטער זיך איר שטימע, האַלט ער איין זיין צאָרן. ער דרייט זיך אויס צו איר מיט אַ שמייכל, און לאָזט אָפּ די מענער.

וועגן דער שיינער גיזי דערציילט מען זיך ווונדער־געשיכטעס. אין איר האט זיך פארליבט דער ס.ס.מאן ווונטש, פון ערשטן בליק, גלייך נאך איר אַנקומען צו דער אַרבעט אין באַקליידונגס־קאַמער. ער צערטלט זי, זאָרגט פאַר איר עסן און באַקוועמען לעבן. זי אַרבעט נישט שווער, שלאָפט אַליין אויף אַ באַזונדערער פּריטשע, מיט אַ קישעלע אונטערן קאַפּ, אַ ווייס ליילעך, צוגעדעקט מיט אַ וואַרעמער וואַטענער קאַלדערע. ער קומט צו איר אין בלאַק. קוקט אַרויף צום דריטן „שטאַק“ ווי צו דער לבנה. דאָרט, אויבן, ליגט זיין ליבלינג, זיין גיזי. ער קאָן זיך נישט אַפּרייסן פון איר, איז פאַרשיכורט פון ליבע. גיזי זינגט סלאָוואַקישע און יידישע לידער, און ער, ווונטש, חלומט וועגן דעם, אַז די מלחמה זאָל זיך פאַר־ענדיקן און ער זאָל זיך מיט גיזין פאַרבינדן אויף אייביק. ווונטש גלייבט, איז איבערצייגט, אַז גיזי ליבט אים אויך, אַזוי ווי ער זי. און נישט אין מאָל קען זי אים אָפהאַלטן פון שלאָגן און פייניקן יידן.

אַ באַזונדערע אויפמערקזאַמקייט פאַרדינט דאָס דייטשע „ראַסן־שאַנדע“־געזעץ, וואָס האָט אָפּגעהיט דעם כבוד פון דער יידישער טאַכטער אין אוישוויץ. מיר האָבן זיך אין דעם פּרט געפילט זיכער און זיך פריי באַוועגט אַפילו אין מיטן דער נאַכט.

אין טונקל־באַלויכטענעם באַראַק, ביי דער נאַכט־שיכט, באַווייזט זיך אַ קאַמיסיע פון דייטשע אָפיצירן.

— אַנטרעטן! שנעל אַנטרעטן! — ווערט אַ געפילדער.

אַלע שטעלן זיך אין דער ריי. די קאַמיסיע באַטראַכט אַלעמען און ס'ווערן פון אונדז אויסגעקליבן 28 פרויען. צווישן זיי — אויך איך און האַלשע. די נומערן ווערן פאַרשריבן. דער באַפעל לויטעט: — מאַרגן זיך מעלדן צום טראַנספּאָרט אין דער זאַונע. דאָס זעלבע פאַסירט אויך אין אַנדערע באַראַקן.

ווידער אַ צאַפלעניש צווישן לעבן און טויט. וואָס זאָל דאָס באַדייטן? האָבן זיי אויסגעפונען אַ נייעם וועג, אַ נייעם פאַרניכטונגס־פּלאַן? צי וועלן זיי מיט אונדז מאַכן דאָס זעלבע, וואָס זיי האָבן געטאָן מיט די 625 מענער פון דער זאַנדער־קאַמאַנדאָ?

= די 300 פארשריבענע פרויען זענען דערשלאגן. ס'איז שוין נישטאָ קיין כוח מער צו קלאַגן אויף דעם גורל.

אין דער זאָנע. אַ גאַנצן טאָג און אַ האַלבע נאַכט דויערן די רעווי- זיעס. מען זוכט אין מויל און אין די אויערן און אַפילו אין די ליידיקע הענט. אפשר האָט עמעצער פאַרשטעקט עפעס הינטער דער הויט... יעדע פאַר מינוט גייען פאַרביי די רייען אַנדערע אַנפירער. זיי זוכן פון דאָס ניי און טרייסלען דורך די איינציקע שמאַטע, וואָס פאַרדעקט דעם קערפער. ס'איז אין מיטן דער נאַכט. אַ פראַסטיקער וועטער. ס'שוידערט אין די ביינער. מידע און אויסגעמאַטערטע פאַלן מיר אַוועק אויף דעם שטיינערנעם דיל, צו וועלכן מיר ווערן צוגעפרוירן, וואַרטנדיק אויף דעם טראַנספּאָרט.

— ווי לאַנג זענען מיר אין בושעזשינקע, האַלושע ?

— מיר האָבן דאָ איבערגעלעבט אַ זומער, און איצט איז שוין וויי- טער.

אַזוי טראַכטנדיק דעהערן מיר פּלוצלונג אַ גערויש און אַ האַסטיק קלאַפּן אין די פענצטער. אַ פאַרשוויצטער שליח קלאַפט און רופט :
— אויפשטיין ! זייט גרייט !

אין זאָנע ווערט ליכטיק. די מענער, וואָס אַרבעטן דאָ, לויפן אַהין און צוריק, — טראַנספּאָרט ! — שרייען זיי — טראַנספּאָרט ! מיט האַלב פאַרשלאָפענע אויגן פּרעגן מיר : — ווען גייט אַפּ דער טראַנספּאָרט ? קיינער ווייסט אָבער נישט וואָס צו ענטפּערן.

באַלד קומט צו לויפן, אַ צעטומלטער, דער הויפטשאַרפירער און ליאַרעמט : — דאַנערוועטער ! — ער ווישט דעם שווייס פון שטערן מיטן טאַשנטיכל, פאַכעט מיטן היטל, הוסט אָפּ. און אַט שטעלט ער זיך אַוועק נעבן אונדז און הייבט אָן רעדן :

— מיידלס ! — רופט ער אויס (צום ערשטן מאל, ווי מיר הערן דאָס וואָרט „מיידלס“) — ווילט איר גיין מיטן טראַנספּאָרט ? אַדער ווילט איר דאָ פאַרבלייבן ?

גלייך ווי מיר וואַלטן געהאַט אין דעם עפעס וואָס צו זאָגן...

קיינער ענטפּערט נישט. זיכער אַ פּריש ספּעקטאַקל.

— אויב איר ווילט דאָ פאַרבלייבן? — רופט ער ווייטער אויס —
דאָן לאָס, אין די באַראַקן!
שנעל פאַרלאָזן מיר די זאָנע און לויפן אין די באַראַקן, צו דער אַר-
בעט.

אַבער וואָס איז דאָ פאַרגעקומען? די באַראַקן זענען ליידיק. קיינער
אַרבעט נישט. אַלע געפינען זיך אין דרויסן. ס'קאָכט ווי אין אַ קעסל. די
מיידלעך לויפן מיט פעק אויף די פלייצעס, אין די הענט ליידיקע וואַלי-
זעס אויף וועלכע עס זענען אַנגעקלעפט אַדרעסן פון פאַרשידענע לענדער.
ס.ס. מענער שרייען, יאָגן, — לאָס, לאָס, שנעלער! טעמפּאַ! רירט
איך! — אַלע לויפן, איילן זיך, טראָגן דעם געפעק צום שייטערהויפן, וווּ
פיערצונגען פאַרצערן עס באלד. עס ווערט פאַרברענט יעדער סימן, וואָס
קען אַ מאָל אַנווייזן פון וואַנען די מענטשן זענען אַהער געקומען. די
אַרבעט ברענט. מיר ווערן געיאָגט און געטריבן, וואָס שנעלער אַוועקצו-
טראָגן אַלץ צום פיער.

אין לאַגער איז אַן איבערקערעניש. פון אומעטום דערטראָגן זיך
קרעכצן. ווער ווייסט, וואָס עס דערוואָרט אונדז איצט. מען רעדט וועגן
טראַנספּאָרט, וועגן אויפרייסן דעם לאַגער. זאָלן דאָס טאָקע זיין די
לעצטע שעהען?

ארויס פון אוישוויץ

ס'איז דער 18טער יאנואר 1945. א היסטארישער טאג אין אונדזער לעבן הינטער די דראַטן פון אוישוויץ.

ווידער א געפייפעריי און א באפעל: — אנטרעטן! טראַנספארט!
אַבער עפעס איז אומפארשטענדלעך. די מאַגאזינען פון באַקליידונג זענען אַפּו, אַלע טוען זיך אָן די בעסטע זאַכן. מאַנטלען, שיך. איך און האַלשע זענען אַריין אין באַראַק, אַנגעטאַן זיך אין וואַרעמע הויזן און פעלצלעך, וואַלענע קאַפּ־טיכלעך, אַ וואַלענע דעק איבער די אַקסלען. אַ בלעכן פלעשל וואַסער אַנגעהאַנגען ביי דער זייט... מיר שטעלן זיך אין דער ריי, צוזאַמען מיט מיין קווינע מאַניע און איר טאַכטער האַלינקאַ.

— מאַניע, — זאָג איך צו איר — וווּ דער גורל וועט אונדז אויף ס'ניי פאַרוואַרפן, זאָלן מיר זיך האַלטן צוזאַמען. זאָלן אונדזערע קינדער נישט בלייבן אַליין, אויב מיר וועלן ערגעץ פאַלן.

ס'איז שוין געווען פאַרנאַכט. דער טראַנספארט הייבט אָן רירן פון אַרט. צו פינף אין דער ברייט גייען מיר אַדורך דעם טויער. דאָרט, וווּ מען האָט זיך קיין מאָל נישט געטאַרט דערנענטערן. אַט געפינען מיר זיך שוין נעבן פערטן קרעמאַטאָריום, וועלכן מיר זעען איצט אַזוי דייט־לעך פון אַלע זייטן.

שטיל איז געוואָרן דער קרעמאַטאָריע־אויווין, ליידיק די גאַז־קאַמער. אַ קליין ביסל גרויע אַש ליגט צעשפרייט אין קרעמאַטאָריע־הויף נעבן די דראַטן. דאָס טאַפלטע לאַנגע שאַר־איזן ליגט דערנעבן, אַוועקגע־וואַרפן.

אש פון דיין משפחה. הייליקע אש.

מיר גייען אוועק. מיר וועלן אייך קיין מאָל נישט פאַרגעסן. אייערע שטויבעלעך וועלן מיר טראָגן טיף אין האַרצן...

*

מיר גייען אוועק. די אויגן בלאַנדזשען אַרום. אַלע טויערן שטייען אָפּן. די טויערן פון גיהנום האָבן זיך געעפנט און לאָזן דיך פלוצעם אַרויס אַ לעבעדיקע. די בלאַקן זענען ליידיק. אַלץ שטראַמט צום טויער, אַלץ גייט אַרויס, אַרויס, אַזוי ווי די יידן פון מצרים. דער הויפט־שאַסיי איז געבליבן הינטער אונדז און די קוימענס און די דראַטענע ווענט, געלאַדענע מיט עלעקטרישן שטראַם, און די קופעס אַש...

מיר גייען פאַרויס, טראָגן מיט זיך דעם ווייטיק, דעם אוישוויצער פחד אין דער נשמה און אין גוף. מאַרשירנדיק איבער די לאַגערן, באַהערשט דיך אַ טרויער ביים דערמאָנען זיך, וויפל מיליאָנען מענטשן ט'זענען דאָ אומגעקומען! וויפל פון דייענע נאַענטע האָבן דאָ זייערע נשמות אויסגעהויכט! ווי גרויס איז דער נס: מיר גייען פאַרביי די טויטן־פאַבריקלעך, מען פירט אונדז נישט אַריין, נאָר אַרויס. זאָל דאָס טאַקע אמת זיין? מעגלעך זיין? מען פירט אונדז אַרויס פון אוישוויץ? דער לאַגער איז אונטערמינירט, יעדע רגע קאָן אַלץ אויפרייסן, פליען אין דער לופטן, און ווער ווייסט, אפשר וועלן זיי דאָס טאָן אין דער לעצטער רגע? עמעצער האָט אָנגעהויבן — צי פון איבערראַשונג, צי פון צעטומ־לונג — זינגען די דייטשע לידלעך, מיט וועלכע מיר פלעגן גיין צו דער אַרבעט. טרערן פון ווייטיק און פרייד גיסן זיך פון די אויגן. איז דאָס אַ חלום אָדער ווירקלעכקייט?

פון בושעזשינקי גייען מיר פאַרביי אַנדערע לאַגערן, וואָס זענען שוין אַויסגעליידיקט. די מענטשן זענען נאָך פריער אוועק. מיר זענען די לעצטע. אין אַלע לאַגערן ברענען פייערן. די ס.ס.־לייט איילן זיך, וואַרפן אַריין אין פייער די קאַרטאַטעקעס און אַלע אַנדערע דאָקומענטן, וואָס קענען דערציילן דער וועלט וועגן זייערע פאַרברעכנס.

די רייען האָבן זיך פאַרגרעסערט. אַ גרויסע צאָל פרויען פון אַ צווייטן
לאַגער האָט זיך אָנגעשלאָסן. אונדזער צאָל דערגרייכט ביז צען טויזנט.
— לויפן! — הערן מיר די גוט־באַקאַנטע געשרייען פון די ס.ס.,
וועלכע רינגלען אַרום דעם טראַנספּאָרט. די געשרייען ווערן אויסגעמישט
מיט זייערע שיסערייען. אַלע לויפן, מורא האַבנדיק, נישט צו באַקומען
קיין קויל. דאָס לויפן געדויערט אַ גאַנצע נאַכט.

ס'איז שוין גרויסער טאָג. ענדלעך דערהערט זיך דער באַפעל:
— צען מינוט רוען!

מידע פאַלן מיר אַוועק אין טיפן שניי. נאָר באַלד קומט ווידער דער
רוף: — אָפּשטיין! ווייטער מאַכען! — ווידער הייבט זיך אָן אַ געלויף.
אַלע איילן זיך, כדי נישט צו בלייבן הינטערשטעליק. ס'הערט זיך אַ
כסדרדיקע שיסעריי. מיר לויפן אין איין אַטעם, איינגעהילט אין די קאַצן.
די קניען ברעכן זיך פון מידקייט, אָבער זיי יאָגן, ווער עס בלייבט
הינטערשטעליק, ווערט דערשאָסן.

נאָך האַלבער נאַכט זענען מיר אָנגעקומען קיין פּלעס. די שטאַט
איז איינגעהילט אין פינצטערניש. די איינווינער פאַרוונקען מסתמא אין
אַ טיפן שלאָף. דאָ האָט זיך אָפּגעשטעלט דער מאַרש. מיר ווערן סאַרטירט
יעדער לויט זיין לאַגער. פון דעם אָפעל און איבערציילן, דערוויסן מיר
זיך, אַז זיבעציק טויזנט העפטלינגס זענען אַרויס פון אוישוויץ.

שטייענדיק אזוי פאַרטראַכט, באַמערק איך אַן אַנווייז־טאָול, וואָס
ווייזט, אַז ס'איז 18 קילאָמעטער פון קאַטאַוויץ. מיין האַרץ ווערט אויפ־
געברויזט. ווי ווייט בין איך בסך הכל פון דער היים? אין מיין מוח
טויכט אויף אַ געדאַנק: אַנטלויפן. אויסבאַהאַלטן זיך ערגעץ אין אַ
טויער, ביז דער טראַנספּאָרט וועט אַוועק און דאָן מאַכן אַ פּרוווי צו ציען
אַהיים. איך פאַרטרוי עס האַלושען, אָבער זי וויל נישט הערן דערפון.
און... מיר שלעפן זיך ווייטער. אויסגעסאַרטירט יעדע לויט איר לאַגער,
זענען מיר ווידער אַרויס אויפן שאַסיי.

אַרום איז אַ ליידיקע בלענדנדיקע וויסקייט, מען זעט נישט קיין
לעבעדיקן נפש, דער הימל ווייס, די פעלדער ווייס, דער שוואַרצער אַס־

פאלט-וועג, ווי צוגעדעקט מיט ווייסן פוך, נאָר די פוסטריט לאָזן איבער סימנים אין דעם פוך. קליינע, דראַבנע טריט פון פרויען-שיד, גרויסע טריט פון זעלנערישע שטיוול. אין דער לענג און אין דער ברייט אַ שטילע ווייסע פוסטקייט. מיר געפינען זיך דאָ, ווי אין אַ מדבר, אין די הענט פון רוצחים. אַ לאַנגער געדיכטער מענטשנצוג גייט פאָרויס, צו צוויי און צו דריי געאַרעמט, איינער שלעפט דעם אַנדערן: קום, בלייב נישט הינ-טערשטעליק, דיין לעבן איז באַדראָט, ס'פליען קוילן, קאַנען דיך טרעפן. ס'איז אַראָפּ אַ נעפל, אַ גרויער, אַ פייכטער, ווי אַ נאַסע פאָרהאַנג פאַר דינע אויגן...

פאַרטאָג, ערגעץ-ווי אין אַן אויבערשלעזיש דאָרף ווערט געמאַלדן איין שטונדע רו. מיר האָבן זיך אַוועקגעזעצט אין שניי, געגעסן פון דער שפע, וואָס די נאַטור האָט אונדז באַשאַנקען, געקוויקט און געזעטיקט זיך מיטן ווייסן שניי, אַזוי ווי מיטן "מן" אין דער מדבר.

דעם דריטן טאָג, ווי מיר געפינען זיך אין מאַרש און נישט באַוויזן צו עפענען די רוקזעק, כדי אַרויסצונעמען פון דאָרט דעם עסן. פאַרן מינדסטן פרוו אַפצושטעלן זיך, ווערט מען דערשאַסן. מיר זענען אַנגע-קומען אין אַ דאָרף. פיל פון די פרויען האָבן זיך אַריינבאַקומען אין וואַ-רעמען פערד-שטאַל אָדער מיט דער לייטער אַרויפגעדראַפעט זיך צום בוידעם. מיר ביידע האָבן זיך אויך אַרויפבאַקומען אויף אַ בוידעם, אַוועק-געפאַלן אויפן שטרוי. אַראַפגעוואָרפן פון זיך די שיד, כדי אַפצורוען די פיס. ווען מיר האָבן געוואַלט זיי צוריק אַנטאָן, איז דאָס שוין נישט געווען מעגלעך. די פיס זענען נאַס און געשוואַלן. די שיד זענען נאַס. אין שטרוי האָבן זיי אויפגעטייעט. אויך דאָס אַנטועכץ איז נאַס.

— העראָוס! — דערהערט זיך אַ געשריי. — העראָוס מיט דער שייסע! שנעל פאַרבינדן מיר די פיס מיט שמאַטעס. נעמען די שיד אויף דער פלייצע און לויפן צום טראַנספאָרט. מען הייבט אָן פון דאָס ניי צו מאַרשירן צווישן פעלד און וואַלד. דער פראַסט ברייט, ס'פנים פלאַמט. יעדער לויפט, ס'איז אַ סכנה צו בלייבן הינטערשטעליק. די דייטשן, וואָס באַגלייטן דעם טראַנספאָרט, שיסן אָן אויפהער. פון ביידע זייטן וועג ליגן טויטע איבערגעקערט אין די ריוועס. דער גלאַנציקער שניי איז

אין רויך פון בזשעזשינקי

געפארבט מיטן רויטן בלוט פון די הרוגים. ס'ליגן מענער אין געשטרייפטע לאגער-קליידער, אין שניי. ווייזט אויס, אז אויך די מענער האבן דא אדורכ-געמארשירט.

לויפנדיק פארלירן מיר אלץ פון זיך. דער רוקזאק איז שוין כמעט לידיק. אויך די פיס דינען נישט מער. מיר בלייבן הינטערשטעליק, מיר מישן זיך אויס יעדעס מאָל מיט אַנדערע מענטשן. מאַניען און האַלינקען האָבן מיר שוין לאַנג פאַרלוירן.

— לויפן! — הערן זיך כסדרדיקע באַפעלן, באַגלייט מיט שאַסן און קלעפּ.

שוין דער פערטער טאָג ווי מיר ווערן אזוי געטריבן. די זייטן ברעכן. ס'דוכט זיך, אז די אברים זענען ווי אַפּגעריסן. פּלוצלונג בלייבט אלץ שטיין. שוין טרייבט מען ווידער צוריק. דער וועג איז פאַרשטעלט מיט מיליטער, מיר קענען נישט ווייטער גיין. וואָס זאָל דאָס באַדייטן? זענען די רוסן ערגעץ דאָ נישט ווייט? ביים ריקצוג ווערט נאָך אַ גרעסערע סומאַטאַכע ווי פריער. די דייטשן ליאַרעמען. אַ בהלה. — דאַנער-וועטער! — שרייען זיי — לאַופּען!

די קוילן פליען איבער די קעפּ. ווידער זענען מיר אַנגעקומען אין זעלבן דאָרף, פון וואַנען מיר זענען אַרויס פאַרטאָג. איך פיל ווי מיינע כוחות גייען מיר אויס און לאַנג וועל איך שוין נישט אויסהאַלטן דעם מאַרש צו פּוס, קיינער וועט אַפילו נישט וויסן, וווּ מיר זענען אַהינגעקומען. קיינער וועט זיך נישט פּרעגן, נישט דערמאָנען, נישט לאָזן קיין טרער. — —

— לויפן! — דערהערט זיך אַ באַפעל. לויפן מיר, לויפן מיט די לעצטע כוחות. אַט איז אַ שילד, וואָס ווייזט דעם וועג קיין קאַטאַוויץ. אין גאַנצן 27 קילאָמעטער. לאַמיר זיך פאַרהאַלטן. אפשר קאַנען מיר זיך פון דאַנען אַוועקדרייען? די כוחות וואַלטן זיך אַפּגעפּרישט. אַבער אומדעררווארט האַט זיך אלץ געענדערט. די וואַך האַט זיך געטוישט. ס'האַבן איר איצט איבערגענומען אונגאַרישע עלטערע מענער. זיי טרייבן נישט אזוי ווי די פריערדיקע דייטשן. מיר גייען לאַנגזאַמער. זיי דערלויבן אַפילו אַפּצושטעלן זיך און נעמען אַ ביסל וואַסער אָדער אַ שטיקל ברויט

ביי די דאָרפֿישע איינוווינער, וועלכע זענען אַרויס פֿון זייערע הייזקעס און שטייען אויפֿן וועג מיט ברויט און טעפֿלעך וואַסער אין די הענט. די פֿויערטעס צלמען זיך און ווישן די טרערן. וווּ זענען מיר? עפעס זענען די בערג אַזוי קענטלעך. יאָ, איד דערקען שוין דאָס אַרט, מיר געפינען זיך אין יאָסטזשאַמב, דאָס דאָרף, וווּ מיר פֿלעגן פֿאַרן זומער אויף דאָטשע און ווינטער אויף נאַרטן, די באַוווּסטע בעסקידן-בערג. אַלץ צאַפֿלט אויף אין מיר. ווען איז עס געווען? און איז עס בכלל געווען?..

די כוחות פֿאַרלאָזן מיך, כ'קאַן מער קיין טריט נישט שטעלן.
— קום, — וויינט האַלושע — דו מוזסט זיך שטאַרקן, דו מוזסט לעבן, פֿאַר מיר, קום, שטיי נישט אָפֿ! — מיט אירע לעצטע כוחות שטופֿט זי מיך אונטער — לאָז מיך נישט אליין, — בעט זי, — לאָז מיך נישט אליין.

4 מעת־לעת געדויערט שוין דער מאַרש. מיר ווייסן נישט, ווי לאָנג דאָס דאָרף נאָך געדויערן, און בכלל וווּ מען פֿירט אונדז. טויזנטער זענען שוין געפֿאַלן פֿון מידקייט אָדער דערשאַסן געוואָרן.
צוזאַמען מיט די אַוועקגעפֿאַלענע און דערשאַסענע וואַלגערן זיך אונ־דזערע זאַכן אויפֿן ווייסן שניי לענגאויס דעם וועג. מיר וואַרפֿן אַלץ אַוועק, אַז ס'זאָל זיין לייכטער דאָס גיין. ווי אין אַ קאַשמאַר, קומען פֿאַר די אויגן פֿאַרשידענע בילדער. אַט גייט נעבן מיר אַ האַלענדישע פֿרוי מיט אַ פינף־יאָריק יינגל, וועלכן זי שלעפֿט אויף אירע פֿלייצעס. זי קומט פֿון עקספּערימענטן־בלאָק. זי האַט געהאַט דאָס גליק, אַז איר קינד זאָל בלייבן לעבן, ביים אַנקומען אין לאַגער האַט מען איר דאָס קינד נישט צוגענו־מען, ווי מען האַט דאָס געטאָן מיט אַלע אַנדערע יידישע קינדער. די רוצחים האָבן באַשלאָסן צו לאָזן איר דאָס קינד, אָבער דערפֿאַר זענען ביידע גענומען געוואָרן אין עקספּערימענטן־בלאָק, און די אומגליקלעכע מאַמע איז געצווונגען געוואָרן צו זען מיט אירע אייגענע אויגן די אַלע יסורים, וואָס דאָס קינד האַט טאַג־טעגלעך געמוזט אויסשטיין. איצט טראַגט זי דאָס יינגעלע צוגעטוליעט צו זיך און פֿילט זיך אַליקלעך.
זי איז אפשר די איינציקע מאַמע מיט אַ קינד אין גאַנצן טראַנספֿאַרט. פֿלוצלונג פֿאַלט צו איר צו אַ דייטש און רייסט פֿון איר אַוועק דאָס

קינד. זי וויינט און ספאָזמירט. זי בעט זיך: דערשיסט מיך! אָבער די מערדער האָבן אַ טבע צו דערשיסן דווקא די, וועלכע רייסן זיך צום לעבן. אַזעלכע טראַגישע און שוידערלעכע בילדער פון פּיין און יסורים, וואָס קאָנען דערפירן ביז שגעון זענען דאָך געווען לרוב.

אין מיטן נאַכט זענען מיר אָנגעקומען אין אַ דאָרף צו אַ רייכן גוטבאַ-זיצער. ס'האָבן זיך דאָרט געפונען ריזיקע שטאַלן מיט פערד און בהמות. גרויסע בוידעמער מיט שטרוי און — אַ סך דייטשע מיליטער. מיר ווילן נישט טראַכטן, צי דאָס איז אַ מיליטער-פונקט. ס'ליגט נישט מער קיי-נעם אין זינען, וואָס עס וועט זיין ווייטער. ווי היישעריקן באַפאַלן מיר די בוידעמער מיט היי און שטרוי. יעדע איינע וויל זיך וואָס פריער געפיר-נען אינעווייניק, זיך אַפרוען און אָנוואַרעמען. נאָך דעם ביטערן דרויסן. מיט די לעצטע כוחות, ממש, קלעטערן מיר אַרויף אויפן בוידעם און, מער טויט ווי לעבעדיק, פאַלן מיר מאַכטלאָז אויף דעם שטרוי. אַ נאַסער שווייס באַגיסט דעם פאַרפרוירענעם קערפער.

מיטן באַגינען זענען די פּאָסטנס אַרויס פון די פערד-שטאַלן און אָנגעהויבן פּיפן און שרייען: — אַנטרעטן! צום טראַנספּאָרט! אַלעס העראָוס!

דער פּראָסט איז נאָך שטאַרקער ווי נעכטן, עס ברענט און ברייט. איך זוך אַן אָרט, ווהיין צו אַנטלויפן, כאַטש איך ווייס, אַז דאָס וועט נישט געלינגען, ס'איז אַ זיכערער טויט. פון ווייטן באַמערק איך ווי פון אַ זייטיק הילצערן ביידל האָט זיך געעפנט אַ טירל. כאַפ איך אַן האַלשען ביי די הענט און מיר לויפן אין דער ריכטונג צום ביידל. דאָרט האָט זיך געפונען אַ גרופע פריווילעגירטע: בלאַקאָועס, שטובאָועס, שרייבערקעס און אַנד.

דערזעענדיק אונז, הייבן זיי אַן ליאַרעמען: אַרויס! אַרויס! — אָבער מיר רייסן זיך אַריין טיפער אינעווייניק, פאַרשטופן זיך אין אַ ווינקל און געפינען זיך ווי אין אַ לייבן-גרוב.

פון דרויסן דערגייט אַ געפילדער, די רייען פאַרגרעסערן זיך, די וואַכן פּיפן און שרייען, רופנדיק צום טראַנספּאָרט. „זאָלן מיר גיין אַדער פאַרלייבן?“ — רעדן זיך איבער די בלאַקאָועס.

— אויב עס וועט געלינגען, וועל איך פאַרבלייבן — רופט זיך אָפּ
איינע פון געזינדל. אויב אַזוי — טראַכט איך — וועלן מיר אויך פאַרבלייבן.
מיר וועלן פרווון מזל.

ס'איז שוין געוואָרן גרויסער טאַג, דורכן שמאַלן פענצטערל זעט
מען ווי לאַנגע רייען רוקן זיך איבערן וויסן פראַסטיקן וועג. מיר טראַכטן,
אַז וואָס ווייטער זיי וועלן זיין, אַלץ מער האַבן מיר האַפּענונג דאָ צו בלייבן.
פלוצעם רייסט זיך אויף דאָס טירל.

— וואָס, איר זענט נאָך דאָ? — שרייט אַ זעלנער — פאַרפּלוקטע
באַנדע! צום טראַנספּאָרט, אַנשליסן!

געיאָגט פון דער זעלנערישער ביקס, לויפן מיר די לעצטע איבערן
ליידיקן ווייס-פאַרשנייטן פעלד צום שאַסיי, כדי אַנצושליסן זיך צום
טראַנספּאָרט.

מיר זענען אַריינגעפאַלן צווישן קריסטן און פאַלקס-דייטשן. פאַר-
דריסט זיך די מעשה. שוין קוראַנטער געווען צו זיין צוזאַמען מיט יידן.
צווישן אייגענע איז פּאַרט אַנדערש. מיר זענען אַפּגעגאַנגען עטלעכע
קילאַמעטער. אַ בלאַסע זון קריכט אַרויס פון די וואַלקנס, אַבער זי איז
נישט אימשטאַנד צו דערוואַרעמען די פאַרפרוירענע גלידער. דער פראַסט
ווערט אַלץ שטאַרקער, די פיס שוואַכער. מיר גייען אָן אַ ציל. צי וועלן
מיר ערגעץ אַנקומען לעבעדיקע? די געדאַנקען האַקן זיך איבער. פון
דער ווייטנס דערוועגן מיר אַ באַן-ליניע, און אַ לאַנגע ריי מיט ליידיקע
אַפענע וואַגאַנעס. וואַרטן זיי טאַקע אויף אונדו?

— איינשטייגן! — הייבן אָן ווילדעווען די דייטשן. אַלע באַפאַלן די
וואַגאַנעס, אַקוראַט, ווי דאָס וואַלט געווען אַ רעטונג. מיר לויפן אַרויס
פון דער ריי אין דער ריכטונג, וווּ ס'געפינען זיך די יידן, כדי צו זיין
צוזאַמען מיט זיי.

— איר לויפט אַוועק? — ווונדערן זיך די קריסטן — איז אייך דען
שלעכט צו זיין מיט אונדו? און אַ ביסל שפּעטער האַבן מיר זיך טאַקע
איבערצייגט, אַז זיי זענען געווען גערעכט, און הלמאי וואַלטן מיר געבליבן
מיט זיי.

צוזאמען מיט נאך 130 פרויען זענען מיר אריין אין אן אפענעם וואגאן. א זעלנער רופט אויס:

— ווער ס'האט א פלעשל, קאן נעמען וואסער פון קראן. איך פיל אן אונדזערע צוויי פלעשלעך מיט וואסער. זאל זיין כאטש א ביסל וואסער אויפן וועג.

לויפנדיק איבער די באן־רעלסן באמערק איך א קארב מיט ברויט, וועלכער ווערט געהיט דורך צוויי סאלדאטן. איך דערמאן זיך ווי לאנג מיר האבן שוין נישט געגעסן. די זאפט קומט מיר אין מויל אריין. גע-וואלד, א שטיקל ברויט! און נישט לאנג טראכטנדיק, שפרינג איך דארט צו.

— א שטיקל ברויט! — בעט איך ביים דייטש. מינע פארפרוירענע ליפן קאנען קוים ארויסברענגען די עטלעכע ווערטער.

— מיר זענען שוין פיר טעג אן עסן — זאג איך. זיי קוקן מיך אן מיט פארוואונדערונג. פארשטייען נישט, ווייזט אויס, פון וואנעט עס האט זיך צו מיר גענומען אזא חוצפה?

— גיב איר איין ברויט — זאגט איינער צום צווייטן, — זי איז א דויטשע.

מיט א ברויט אונטערן ארעם און מיט צוויי פלעשלעך וואסער לויף איך איבער די באן־רעלסן. צו מיין גליק איז קיין גרענעץ נישטא, אקוראט, ווי כ'וואלט שוין אויסגעלייזט געווארן פון אלע צרות. פון ווייטן הער איך הינטער מיר פארצווייפלטע רופן: א שטיקל ברויט! פון א לאנגער באן מיט אפענע וואגאנעס טראגן זיך מענער־קולות צו מיר: ברויט! ברויט!

איך פארהאלט זיך פארן מענער־טראנספארט און מיט פארפרוירענע פינגער רייס איך אפ שטיקלעך פון ברויט און ווארף עס צו די מענער. הונדערטער הענט שטרעקן זיך אויס, אויפצוכאפן א קרישקע. עטלעכע מינוט שפעטער בלייב איך שטיין א פארציטערטע. כ'האב אין גאנצן פארגעסן אין זיך און מיין קינד. ס'איז מיר נאר פארבליבן א קליין שטיקל ברויט אין האנט. א פארלוירענע, לויף איך צוריק צו די וואגאנעס.

נעבן מיר אין וואגאן שטייט א בלאנדע פרוי מיט א געקרייזלטן קאפ

קורצע האָר, ווי אַ שעפּס. מען זאָגט, אָז דאָס איז די קאַפּאָ פון דער ווע-
בעריי.

— פון וואָנען ביסטו? — פּרעגט זי.

— פון בושעזשינקע — זאָג איך.

— אַאַ, בושעזשינקע! וואָס האָסטו דאָ? — רירט זי אָן מיין פּלעשל,
וואָס איז געהאַנגען אויף מייע אַקסלען. אירע קאַצן-אויגן גיבן אַ בליץ
מיט אַן אונטערדריקטן שמייכל, אַ שמייכל, פאַר וועלכן כ'האַב זיך דער-
שראַקן. — נו, גיב אַ ביסל וואַסער. — אין עטלעכע מינוט אַרום דאָס
זעלבע.

— אויב דו ווילסט זען — זאָגט זי — קען איך ביי דיר צונעמען דאָס
גאַנצע פּלעשל מיטן וואַסער און דו וועסט מוזן שווייגן.

איך ווער פאַרציטערט. כ'וואָלט גערן געוואָלט זיך אַפּרוקן פון דער
„שכּנה“. ס'איז אָבער אוממעגלעך. דער וואַגאָן איז אַזוי אַנגעפּראַפט
מיט מענטשן, אַז מען קען אַפּילו קיין טריט נישט שטעלן און מיר מוזן
שטיין צוגעפּרעסט איינע צו דער אַנדערער.

אין מיטן נאַכט איז געוואָרן אַ מהומה. די געוואָלדן רייסן אַלעמען
אויף. וואָס איז געשען? די פּיס האָבן מער נישט געקענט אויסהאַלטן
די לאַסט פון קערפּער און ס'איז איינע געפּאַלן אויף דער צווייטער. די
שטובאַוועס, וועלכע האָבן זיך געפונען אין וואַגאָן, האָבן אַנגעהויבן צו
אַרבעטן מיט די הענט און שטעקנס, אויף זייער שטייגער. אויך דאָ אין
וואַגאָן ווילן זיי באַווייזן זייער מאַכט, ווילן זיין שטאַרקע.

צום מערסטן איז „טעטיק“ סטעלאַ, די שטובאַווע פון בלאַק 14, זי
האַקט מיטן שטיוויל איבער די קעפּ און מאַכט ווילדע קולות. זי זיצט
אויף איר רוקזאַק, אַנגעלענט אויף דער וואַנט פון וואַגאָן, און ווער
ס'פּאַלט אַרויף אויף איר, פּילט דעם טעם פון איר האַרטן שטיוויל. נעבן
איר זיצט אויך אין דער זעלבער פּאַזע, מיטן שטיוויל אין האַנט, אַ צווייטע
שטובאַווע, ווידאַווסקאַ, פון קוואַראַנטאַנע-בלאַק, אויך איר טאַר קיינער
נישט אַנרירן. ווער ס'רירט זי נאָר אָן, באַקומט געשלאָגן מיט דעם בלע-
כענעם לאַגער-טעפל.

די באַן האָט זיך ראַפּטעם אַפּגעשטעלט אין מיטן פעלד. מיר געפינען

זיך נעבן לאגער גראסראָזן. אפשר וועלן מיר דאָ אויסשטייגן און אַרויס פונעם וואַגאַנען-גיהנום? אָבער דאָ דערוויסן מיר זיך, אַז אויך דער לאַגער איז געוואָרן עוואַקוירט, מען לאַזט נישט אַריין. און מיר פאַרן ווייטער. אין וואַגאַן הערן זיך קרעכצן, הילפרופן, עס איז אָבער נישט פאַראַן קיינער, וואָס זאָל קאַנען עפעס העלפן. מען שטופט איינער דעם צווייטן, מען פאַלט אויף עמעצן, וואָס ליגט שוין מאַכטלאָז אויף דער מענטשן-קופע.

כמעט אַלע, וואָס געפינען זיך אין וואַגאַן זענען אין אַ צושטאַנד פון באַוווּסטלאַזיקייט. קיין עסן באַקומט מען נישט, ס'איז אַפילו נישטאָ קיין ביסל וואַסער.

מיר פאַרן צונויפגעפרעסטע, טרעטן אויף טויטע און פאַרחלשטע. די באַן בלייבט ווידער שטיין, ס'איז אין מיטן נאַכט. שטאַרקע רעפּלעקט טאַרן גיבן אַ בליץ פאַר די אויגן, פון דער באַן-סטאַציע הערט זיך אַ רוף: פראַנקפורט! מאַמענטאַל וואַרפט עמעצער אַרויף אַ בריילע שניי, און באַלד נאָך דעם — נאָך בריילעס.

גלייך ברעכט אויס אַ מלחמה אַרום די בריילעס. געלינגט וועמען צו כאַפן אַ פּיצל שניי, אָפּגעקרישלט פון דער בריילע, איז אָבער נישט פאַראַן קיין סעקונדע צייט דאָס צום מויל צוצוטראַגן — מען רייסט איינע פון דער אַנדערער. מען וויל זיך ראַטעווען, זיך אָנהאַלטן אין אַ צווייטער, כדי נישט צו פאַלן. ווער ס'איז געפאַלן האַט שוין נישט געקענט מער אויפשטיין, ס'איז נישט געווען, וווּ דעם פּוס אַוועקצושטעלן.

אַזוי קעמפט און ראַנגלט זיך אַ באַרג מענטשן, יעדער איינער פאַר זיין אייגן לעבן. די הילפרופן און מוראדיקע קולות האַבן בלויז אָפּגעהילכט מיט אַ ווידערקול אין דער ווייסער פּוסטייט.

אָבער וואָס איז מיט האַלושען? איך זע, זי פאַרוואַרפט דעם קאַפּ. איך פאַל צו צו איר, הייב איר אָן בלאַזן אין מויל, רייסן אירע צוואַמענ-געפרעסטע ציין. אָבער זי ענטפערט נישט און... פאַלט. מיר דאַכט זיך, אַז דאָס קינד אַטעמט נישט מער.

אַז האַלושע האַט געעפנט די אויגן און אָנגעהויבן אַטעמען, האַב איך

זיך נאך אלץ געפונען אין א באווסטלאזן צושטאנד און נישט אויפגע-
הערט רופן: יאָסעלע, דו לעבסט?!

נאך אַ שרעקלעכער רייזע פון דריי טעג און פיר נעכט האָט די באַן
זיך אָפגעשטעלט און מיר האָבן באַקומען דעם באַפעל אויסצושטייגן!
מיט די לעצטע כוחות לאָזן מיר זיך אַראָפּ פונעם וואַגאָן, מיטשלע-
פנדיק מיט זיך 9 טויטע און פאַרווונדעטע. מיר דערפרישן זיך מיטן
שניי און שלעפן זיך ווייטער, אַ מאַרש, וועלכן מיר הייבן אָן פון דאָס ניי-
צענדליקער ס.ס.דייטשקעס באַגלייטן דעם טראַנספּאָרט. מיר הערן ווידער
די עפּיטעטן "דערעיקע באַנדע". מיר טאַפּטשען אין שניי עטלעכע קילאַ-
מעטער און קומען אָן אין אַ לאַגער, וואָס איז אַרומגעמויערט מיט הויכע
דיקע מויערן, ווי אַ פעסטונג. איבער דער מויער — פאַרצוימונגען פון
עלעקטרישע דראַטן.

ס'עפנט זיך אַ גרויסער אייזערנער טויער, באַוואַכט מיט באַוואַפנטע
דייטשן און מיר ווערן אַריינגעלאָזט אין לאַגער ראַווענסברוק. קיינער
רעדט נישט קיין וואָרט. מיר פילן, ווי מען וואַלט אונדז געפירט צו דער
שחיטה. אָבער מיר זענען שוין נישט פעיק צו רעאַגירן. רעזיגנירטע און
גלייכגילטיקע, ווערן מיר שפּעטער אַריינגעטריבן אין דער פאַבריק פון
"סימענס ווערקע".

ס'איז אַ פינצטערע נאַכט. דאָס איינציקע ליכט, וואָס קומט אַריין
פון דרויסן, איז דער ווייסער שניי, וואָס ליגט ווי אַ בלאַנקענדיקער טע-
פען אויסגעשפּרייט איבערן גאַנצן אַרומ. מיט טאַג-אויפגאַנג זענען אַנ-
געקומען צענדליקער אויפזעערינס.

מיר זענען שטאַרק באַוואַכט און געהיטן. קיין עסן און טרינקען באַ-
קומען מיר נאָך אלץ נישט. ערשט פאַרנאַכט ברענגט מען עטלעכע קליינע
קעסלען מיט זופ. דער וואָס האָט נאָך כוח און קאַן זיך דערשלאָגן, שטעלט
זיך אַוועק אין דער ריי נעמען אַ ביסל זופ. די שוואַכע און קראַנקע, וואָס
קאַנען נישט שטיין אויף די פיס, באַקומען גאַרנישט.

ס'איז ווידער נאַכט. מען רופט צו "לאַגער-רוהע". אַלע מוזן איצט
שלאָפן. נעבן מיר זיצט אַ יונגע פרוי. — אַ! דו האָסט אַ וואַרעם קאַפּ-

טיכל — זאגט זי צו מיר אויף רוסיש. זי רייסט מיר אַראָפּ דאָס טיכל פון קאַפּ און טוט זיך עס אָן. — הוי! — זאָגט זי אַ צופרידענע — ס'איז טאַקע וואַרעם. — איך שווייג. כ'בין נישט פעיק צו רעאַגירן. מיר זיצן אויף דער פייכטער ערד פאַרחלשטע פון הונגער, פאַרציטערטע פון שרעק. קיינער וואָגט נישט צו עפענען דאָס מויל, ס'הערט זיך נאָר דאָס שרייען און זידלען פון די דייטשע אויפזעערינס, וועלכע דרייען זיך דאָ אַרום, אָנגעטאַן אין וואַלענע לאַנגע פעלערינעס, אין איין האַנט אַ שטעקן, אין דער צווייטער אַ רעוואָלווער און דראַען מיט שיסן.

— רבונו של עולם! — הער איך אַ פאַרצווייפלטע שטימע נעבן מיר — מאַך שוין אַ סוף מיט אונדז, צי וועט דער סוף קיין מאָל נישט קומען?

אַ צווייטע קאַרטשעט זיך פון ווייטיק אויף דער ערד. זי איז קראַנק נאָך דעם ביטערן וועג. זי קלאַמערט זיך אין מיר און וויינט:

— מיר איז אַזוי שלעכט, ראַטעווע מיך.

כ'האַב צונויפגעשאַרט אַ ביסל שניי פון נעבן דער טיר און איר דערלאַנגט.

— נאָ, נעם אַ ביסל שניי, וועסט זיך אויפפרישן.

— וואָס וועט זיין? — רעדט זי צו מיר — די דייטשן האָבן טאַקע רעכט געהאַט. זיי פלעגן זאָגן: „אין אוישוויץ קענט איר גוט שטערבן“...

איך דערמאָן זיך אין איינעם אַ האַרבסט־טאָג. נאָך דער נאַכט־שיכט בין איך אַרויס זוכן עפעס צו עסן. עס איז מיר אַנטקעגנגעקומען אַ גרופע פון עטלעכע הונדערט פרויען און קינדער. מען האָט זיי געפירט צום קרעמאַטאָריום. ווען איך בין צוריקוועגס פאַרבייגעגאַנגען, האָב איך געזען ווי אַ מאַן פאַרמאַכט מיטן אייזערנעם פּרענט די לאַנגע צוויי האַלב־טירן פון דער גאַז־קאַמער. ס'איז געווען שטיל. אויף די שפיץ פינגער איז פאַרבייגעלאָפּן אַ בלאַנדער קאַרפּולענטער מאַן אין אַ צעפענטער דייטשער מיליטער־בלווע. ער האָט זיך פאַרהאַלטן ביי איינעם פון די צוויי קליינע פענצטערלעך אין דער רעכטער זייט וואָנט פון דער גאַז־קאַמער. אַ וויילע האָט ער זיך איינגעהערט, דאָן פלינק אָן עפּן געטאַן דאָס ערשטע פענצ־טערל, אַריינגעוואַרפּן אַ קעסטעלע גאַז און שנעל פאַרקלאַפט. ס'האַט זיך

אויפגעהויבן אַ יאָמערלעכער געשריי פון קינדער און דערוואַקסענע. דער רוצח האָט אָנגעהויבן שפּרינגען, אַריינגעשטעקט ביידע הענט אין די הויזן-קעשענעס, איינגעקארטשעט זיך אין צווייען און זיך געקאָטשעט פון געלעכטער. „אין אוישוויץ קענט איר גוט שטערבן“ — האָט ער עטלעכע מאָל אויסגערופן. — — —

מיט רעש און געפילדער ווערן פאַרנאַכט אַריינגעבראַכט עטלעכע קעסעלעך זופּ, וועלכע ווערן אַוועקגעשטעלט אין מיט דער גרויסער האַלע. די אויפזעערינס שטעלן זיך אַרום און באַוואַכן די קעסלען. די דייטשע בלאַקאָווע מאַריאַ באַקומט אַ גרויסן שעפלעפל צום אויסטיילן דאָס עסן. — „מיטאָג האַלן!“ — ווערט אַ געשריי.

אַלע ווערן פּלוצעם וואַכעדיק, שטייען אויף, ווי פון שלאָף און לויפן זיך אַוועקשטעלן אין דער ריי. עטלעכע באַקומען אַ ביסל זופּ. אָבער באַלד דערהערן זיך געוויינען און געשרייען. יעדעס טעפּעלע זופּ ווערט אַרויס-געגעבן מיט אַ פאַרציע קלעפּ פון דער דייטשער בלאַק-עלטעסטער מאַריע, אָדער פון די אויפזעערינס. וואָס נענטער צום קעסל, אַלץ מער באַקומט מען געשלאָגן. און אַט איז אויסגעבראַכן אַ נייע מלחמה. איינע האָט באַקומען מיט דעם שעפלעפל גלייך אין פנים אַריין, אַ פאַרבלוטיקטע איז זי אַוועק אין דער זייט און שוין פאַרגעסן אין דער זופּ. אַנדערע האָט מען אַרויסגעשטופּט פון דער ריי. ס'איז געוואָרן אַ סומאַטאַכע אַרום דעם קעסל. קלעפּ זענען געפּלויגן פון אַלע זייטן. די ריי איז זיך צעפּאַלן, אַלע זענען פאַרטריבן געוואָרן, די קעסלען האָט מען אַוועקגעטראָגן. אַ העלפט איז פאַרבליבן אָן עסן.

— קום, העלאַ! — רופּט מיך האַלושע און נעמט מיך ביי דער האַנט. — ס'איז אַ סכּנה צו זיצן מיט קראַנקע. מען זאָגט, אַז די קראַנקע וועלן דאָ פאַרבלייבן, און די געזונטע וועלן נאָך היינט אַוועקגיין פון דאַנעט. אין אַ ווינקל פון דער גרויסער פאַרפּולטער האַלע האָבן מיר קוים געפונען אַ שטיקל אַרט פאַר זיך. ס'איז נאַכט. די דייטשע אויפזעערינס זענען אַוועק. עס היטן איצט באַוואַפנטע פּאַסטנס מיט מאַשין-געווער. פאַרטאָג האָבן זיך אָנגעהויבן די אַפעלס. אין דרויסן, אין ברענענ-דיקן פּראָסט, אַ גאַנצן טאָג, טרייבט מען אונדז אַרום. „אַרויס! אַריין!“

מען ציילט, מען קאנטראלירט און נאך דריי טעג זיין אין דער פאבריק „סימענס ווערקע“, פירט מען אלע אריבער אין באראקן און צעלטן. דער צעלט מאכט דעם איינדרוק פון אן אלטער צירק-ארענע, — רונדיק, נידעריק, באדעקט מיט א געלן ברעזענט און אין סאמע מיטן א הויכער שפיץ.

אין דעם צעלט זענען אריינגעפרעסט געווארן ארום צוויי טויזנט פרויען. אין מיטן פון צעלט געפינען זיך צענדליקער דריי-שטאקיקע לאגער-בעטלעך, אבער כמעט קיין איינציקס איז נישט צו באנוצן, לידיקע שקעלעטן און ברעטלעך. ארום די בעטלעך קאלוושעס וואסער, ביים אריינגאנג אין צעלט א טיפע קלעפיקע בלאטע, וואס טריקנט קיין מאל נישט אויס.

פארנאכט ווערט גערופן „לאגער-רוהע“, שלאפן גיין. אלע מוזן איצט שלאפן. אבער ווו זאל מען זיך אהינטאן? אז ס'איז נישטא ווו זיך אוועקצולייגן. ס'ווערט א געשטופעריי, א לויפעניש, מען הענגט זיך און אין די ברעטער פון די לידיקע בעטלעך, מען קנוילט זיך איין און מען לייגט זיך אין וואסער, אין דער בלאטע, אבי אויסמיידן קלעפ. אלע זענען קראנק, צעבראכן, אויסגעשמירט אין בלאטע, פארלוירן ממש יעדע מעגלע טשלעכע צורה, ווי אין איין גרויסן משוגעים-הויז. ביים ארויסגיין און ביים אריינגיין באקומט מען געשלאגן. די דייטשקעס, אפגעצייכנטע מיט שווארצע און גרינע ווינקלען, האבן דא די גאנצע מאכט. זיי שטייען ביים אריינגאנג מיט שטעקנס אין די הענט, רייכערן געמיטלעך און שלאגן יעדן, ווער ס'ויל אריבערגיין די שוועל.

אויסער איין מאל אין טאג א ביסל וואסערדיקע זופ, ווערט דא קיין עסן נישט אויסגעטיילט. די רוסישע פרויען און די דייטשקעס ווארטן נישט אויפן צוטיילן, זיי לויפן צו דער קיך, גנבענען אוועק פון דארט א קעסעלע עסן, טראגן דאס אוועק הינטערן צעלט און צעטיילן עס צווישן זיך. די שוואכע און קראנקע גייען און פאלן. קיין סעלעקציעס זענען דא, אין ראוענסברוק, נישט איינגעפירט. שטארבט מען מיט א הונגער-טויט.

אויסגעדארטע, האלבע שקעלעטן, גייען צו דער ארבעט צו זעקס

אין דער ברייט, איינע האלט די צווייטע אונטערן אָרעם, כדי נישט צו פאלן. גיט זיך די ערשטע פון דער ריי אַ פאַרטשעפע אין עפעס, פאלט אום מיט איר צו גלייך די גאַנצע ריי. פון ווייטן זעען זיי אויס ווי קינדער, קומען זיי נענטער, האָט מען דעם איינדרוק, אַז דאָס זענען איינגעשרומ- פענע זקנות. אין ראָווענסברוק געפינען מיר זיך צייטווייליק, ס'איז פאַר- געזען פאַר אונדז אַ ווייטערדיקער מאַרש, ערגעץ אין אַן אַנדערן לאַגער. מיר ווערן אַנגערופן „די אוישוויצער באַנדע“. מיר אַרבעטן נישט, נאָר גאַנצע טעג שטייען מיר צום אַפעל. די אויפזעערינס און ס.ס. מענער באַ- זוכן יעדן איינעם גרינטלעך, טרייטלען אויס צום וויפלען מאָל דאָס אַג- טועכץ. זיי טוען אויס נאַקעט און זוכן. זיי זענען איבערצייגט, אַז מיר האָבן מיטגעברענגט ווערטזאַכן מיט זיך און באַהאַלטן עס. רייסן זיי שטיקער פון די בידנע מלבושים, שרייען און זידלען: — דאָס געלט זאָלט איר אָפגעבן, פאַרפלוכטע באַנדע! — אויך זיי ווילן רויבן פונעם יידישן פאַרמעגן, וואָס איז אַריינגעפאַלן קיין אוישוויץ.

— וווּ האָסטו דאָס געלט? — שרייט אַ גראַבער דייטש צום מיידל, וואָס ער האָט אויסגעטאַן נאַקעט. ער דרייט זי ווי אַ הילצערנעם מאַנעקין אין אַלע זייטן און זוכט: — דאָס גאַלד זאָלטו אָפגעבן! וווּ האָסטו עס פאַרשטעקט? — ער שרייט און שלאָגט זי מיט דער גומי, דאָס מיידל פאלט אַוועק אַ פאַרחלשטע. דאָן נעמט ער זיך צו אַ צווייטער. די רעווי- זיעס ציען זיך אַן אַ סוף. איך און האַלושע זענען אַריין אין בלאַק 15. דאָ איז מער אַרדענונג ווי אין צעלט. ס'איז פאַראַן אַ בלאַקאָווע, עלזאַ. די בלאַקעלטעסטע טיילט צו יעדן טאַג אַ קילאַ ברויט פאַר 7 פּערזאָן. אין אונדזער בעט געפינען זיך 7 פרויען. סטאַשע האָט אַ מעסערל. זי צע- שניידט דאָס לאַנגע שמאַלע ברויט אויף 7 פאַרציעס. הינטערן רוקן פון מאַגלאַשען פרעגט זי, פאַר וועמען זאָל דאָס שטיקל ברויט זיין? יענע ענטפערט: פאַר צעשען, פאַר זאַשען אַאָוו. אַן שום טענות ווערט דאָס ברויט לויט אָט דעם גורל אויסגעטיילט. נאָר אָפט טרעפט, אַז עס קומט בכלל נישט אַן קיין ברויט. די זופ באַקומט מען אַ מאָל אין דער פרי און אַ מאָל ביינאַכט. פּלוצעם ווערט אין מיטן דער נאַכט גערופן: „מיטאַג האַלן!“ דאָן לאָזן זיך געשווינד אַראָפּ פון די בעטן מיידלעך, וועלכע זענען

גרייט צו ברענגען דאָס מיטאָג. אויך האַלשע באַמיט זיך צו זיין צווישן זיי. ביים נעמען אַ קעסעלע זופ קאָן מען „אַרגאַניזירן“ אַ רעטעד, אַ קאַלע-ראַבע, וואָס מען געפינט אַ מאָל נעבן דער קיך, אויב די אויפזעערין האָט עס, פאַרשטייט זיך, נישט באַמערקט. אויך אין בלאַק מוז מען זיך מיט דעם געפונענעם זייער היטן, ווייל אַנדערע, שטאַרקערע, קענען דאָס מיט כוח צונעמען.

כאַטש דער קאַפּ שווינדלט פון הונגער און די קני בייגן זיך, קאַנען שוין נישט טראָגן דעם גוף, מוזן מיר זיך טיילן מיטן רעטעד און אוועק-טראָגן אַ טייל פאַר זאַשע אורבאַן און פאַר דער רוסישער איידעלער נשמה נאַטשאַ, וועלכע האָבן אונדז געהאַלפן מיט עסן אין אוישוויץ. גיין צו דער קיך אין מיטן נאַכט ברענגען דעם מיטאָג און עפעס „אַרגאַניזירן“, איז נישט פון די לייכטע זאַכן. מיינסטנס קומען פאַר ביינאַכט אַליאַרמען. ס'פליען עראַפלאַנען איבער די בלאַקן און ס'פייפן די סירענעס. ס'איז אַן אימה די נאַז אַרויסצושטעקן. די דייטשקעס צעלויפן זיך אין די שוין-קעלערס זיך באַהאַלטן, און דאָן קאָן מען עפעס באַקומען צום עסן. אַבער נישט איין מאָל ווערן די מיידלעך רעוידירט און אַלץ ווערט ביי זיי צו-גענומען, מיט אַ צולאַגע, פאַרשטייט זיך, פון אַ פאַרציע קלעפּ.

לעצטנס חזרן זיך שוין איבער אַליאַרמען אויך אין מיטן טאָג. די דייטשן ליגן דאָן באַהאַלטן, נאָר מיר זענען די העלדן און שטייען אין דרויסן. דער באַפעל איז צו שטיין גלייך, נישט רירן זיך פון אַרט, אַפילו ווען ס'דראָט אַ געפאַר.

אַבער נישט דאָס איז אונדזער זאַרג. מיר זענען דרייסט און שרעקן זיך נישט פאַרן טויט, דער עיקר פייניקט דער הונגער. דער הונגער אין ראַווענסברוק איז נישט צום אַריבערטראָגן. די זופ ווערט מיינסטנס אויס-געטיילט אין מיטן דער נאַכט, אין דער פינצטער, ביי אַ גוט פאַרטונקלטן קליינעם לעמפל, ווער ס'האַט אַ טעפעלע, באַקומט אַ האַלב טעפעלע זופ פון די דריי קליינע קעסעלעך זופ, וואָס ווערן געבראַכט פאַרן בלאַק.

די קלאַזעטן זענען דאָ תמיד פאַרשלאָסן. די געלע מאַניע, די „שייס-קאַפּאַ“, טראָגט די שליסלען ביי זיך און נאָר בלאַקאוועס אַדער אירע

היימישע קאנען דורך איר פראטעקציע דארט אריינקומען. פאר אלע אנדערע איז געשלאסן. אין מיטן נאכט ווערט געעפנט פאר אלע.

נאך עטלעכע קאשמארפולע וואכן אין ראווענסברוק, קומט א באפעל: — אלע אוישוויצער, אנטרעטן!

מיר לויפן צו דער לאגער־שטראסע, שטעלן זיך אויס צו פינף. דא ווערן מיר פונאנדערגעטיילט, איין העלפט גייט אוועק קיין מאלכאוו, די אנדערע העלפט, אין וועלכער מיר געפינען זיך, ווערט מיט דער באן אפגעפירט אין לאגער נוישטאט־גלעווע.

א גאנצן מעת־לעת שלעפט זיך די באן. מיר פארן אין פאסאזשיר־וואגאנעס מיט אפגעטיילטע קופעען. יעדע קופע ווערט געהיטן דורך א זעלנער. פארטאג זענען מיר אנגעקומען אויפן ארט. מיר ווערן אריינגע־טריבן אין א לאגער, וועלכער געפינט זיך אין א געדיכטן וואלד, ארומ־געצוימט מיט עלעקטרישע שטעכל־דראטן. דריי טויזנט פרויען בלייבן מיר שטיין אונטערן פרייען הימל. עס גיסט א שלאקסרעגן. אזוי שטייען מיר א גאנצן טאג.

שפעט אין דער נאכט עפנט מען א ליידיקן באראק, וווּ מיר זעצן זיך אוועק אויפן שטרוי. דא באקומען מיר נאר די פארציע ברויט. ס'זעט אויס, אז אין דעם לאגער איז איבערהויפט קיין קיך נישט פאראן. אדער איז דאס גאר א נייער לאגער און נאך נישט איינגעארדנט. ערשט אויפן פערטן טאג זענען אנגעקומען קעסלען, מען האט אנגעהויבן קאכן און אויסטיילן פאר יעדן צו ביסלעך זופ.

א גאנצן טאג שטייען מיר צום אפעל. יעדעס מאל ציילן און רעכענען אונדז אנדערע דייטשן. אויב עמעצער פאלט אוועק, לויפט אונטער דער לאגער־קאמענדאנט און מיט א רירעוודיקער שנעלקייט באגיסט ער דאס מיידל מיט א קאלטן עמער וואסער. „איז דיר נאך שלעכט?“, שרייט ער — און לויפט גלייך ברענגען א פרישן עמער וואסער.

די דאזיקע טאט ווערט באגלייט מיט א שפאטיש געלעכטער פון די ארומיקע דייטשע ביהעלפער.

ביים פרימארגן־אפעל זענען געווארן אויסגעטיילט גרופעס מיידלעך צו דער ארבעט: 20 צו דער „מיל־קאמאנדא“, 20 צו דער „הויף־קאמאנדא“,

20 צו דער „שייסקאמאנדאָ“ האַלשע איז אויסגעקליבן געוואָרן צו דער מיל־קאמאנדאָ. באַגינען גייט זי אַוועק צו דער אַרבעט. די מייַדלעך, איינגעשפּאַנט אין דישעל, שלעפּן אַ שווערן לאַסט־אויטאָ אויף גרויסע גומענע רעדער, אַנגעלאָדן מיט נאַסן מיסט. זייער אויפגאַבע איז צונויפ־זאַמלען דאָס גאַנצע מיסט פון דער קיך און פון לאַגער און אַוועקפירן עס ווייט אויפן באַרג אין טיפּן וואַלד אַריין. אַ גאַנצן טאַג זענען די מייַדלעך איינגעשפּאַנט אין שווערן וואַגן; די רעדער שניידן זיך איין טיף אין דער ערד און ווילן נישט רירן פון אַרט.

פאַרבייגייענדיק דורך אַ מיליטער־קאַנטינע, וווּ ס'איז געשטאַנען אַ מיסט־קאַסטן מיט איבערלייבעכץ פון עסן, וואָס האָט זיך דאָרט אַנגעזאַמלט פון טעג און וואַכן, און געווען באַשטימט פאַר חזרים, פלעגט האַלשע צו מאַל אָפּשעפּן מיטן לאַגער־טעפּעלע אַ ביסל פון דעם „עסן“ און עס ברענגען פאַר מיר. מען האָט געדאַרפט פאַרשטאַפּן די נאַז, כדי נישט צו פילן דעם עיפּושידיקן גערוד, וואָס האָט זיך געטראָגן פון דעם „עסן“. אַבער נישט אַלע מאַל איז איר געלונגען צו ברענגען אַזאַ טעפּעלע. אַ מאַל איז געווען אַ שלעכטער פּאַסטן און ער האָט פאַרטריבן די מיידלעך פונעם פעסל. ווי צעפלאַשעטע פייגל פלעגן זיי זיך פונאַנדערלויפן פון זיין געשריי. אַן אַנדער מאַל האָט די קאַנטראָל ביים טויער דאָס אַנט־דעקט און אויסגעגאַסן די „שפייז“.

נאָר זייער אָפט פלעגט זיי פירן צו דער אַרבעט אַן עלטערער פּאַסטן. ער האָט געהערט צו דער ווערמאַכט און איז געווען אַ סאָלאַט נאָך אין ערשטן וועלט־קריג. פאַרבייגייענדיק די קאַנטינע פלעגט ער אַוועקגיין אין אַ זייט און זאָגן:

— אַבער לאַזט אייך נישט דערווישן...

— היינט איז געווען מיט אונדז דער אַלטער — זאַגט האַלשע, קומענדיק פון דער אַרבעט און אַרויסציענדיק דאָס טעפּעלע פון איר באַהעלטעניש.

: איצט האָט זיך אַנגעהויבן אַ דינגעניש אַרום דעם טעפּעלע. — האַלשע, עס! — שטופ איך איר אין מויל אַריין דאָס עסן, — דו קומסט

הדסה פרייוועס

פון דער אַרבעט און דאַרפסט האָבן כוח. זי ענטפערט מיר מיט אַט דעם זעלבן פּזמון: — עס דו, העלאַ, — איך קום פון וואַלד, פון דער פּרישער לופט בין איך זאַט געוואָרן, — דו זאָגסט דאָך, אַז גוטע לופט מאַכט זאַט... דאָרי זיצט נעבן מיר אַ פאַרהונגערטע, זי הערט זיך איין צום וויכוח. זי בייסט די ליפּן און שלינגט די סלינע פון מויל. אויך אירע אויגן זענען אַנגעצילט צום טעפעלע עסן. עס באַשעפטיקט זי איצט נישט קיין שום אַנדערער געדאַנק, ווי נאָר דאָס טעפעלע עסן.

— נעם, — זאָג איך, — נעם, דאָרי, טו אַ שלוק, ס'וועט זיין גענוג פאַר אַלע...

דאָרי האָט אַ ריס געטאָן דאָס טעפעלע מיט ציטערנדיקע הענט, נאָר איין מאָל אַ שלוק געטאָן. אַבער אַ ביסל האָט זיך פאַרגאַסן, און זי איז צוגעפאַלן צו דער ערד, מיט דער צונג אַפּצולעקן דאָס פאַרגאַסענע. אַ צווייטע האָט זי אַ שטופּ געטאָן מיט אַ וויינענדיקער גרימאַסע אויפן געלן פנים: „לאַז שוין פאַר מיר אַ לעק, דו „מוזלמאַן“, אַלץ פאַר דיר, נאָר פאַר דיר?“

אָדורכגעווייקטע פון רעגן קומען די מיידלעך מיט צעריסענע שיך, פאַרקלעפטע פון בלאַטע, מאַנכע אין הילצערנע טרעפּעס. מידע פון דער אַרבעט, פאַלן זיי אַוועק אויף דער ערד. פאַרטאַג, ווען עס איז נאָך פינצטער, שפּאַנען זיך איין די מיידלעך ווי פּערד ביים דישעל און הייבן אָן די אַרבעט. פאַרנאַכט, גלייך פון אַפעל, ווערן מיר אַריינגעטריבן אין די באַראַקן. די טירן און פענצטער ווערן מיט הילצערנע לאַדנס און אייזערנע שטאַבעס פאַרמאַכט פון דרויסן. ס'קומט נישט אַריין קיין מינדסטער ליכטישין, הגם אין דרויסן איז נאָך ליכטיק, איז שוין אין באַראַק פינצטער. די אויפזעערינס פאַרשליסן די באַראַקן און גייען זיך רויק אַוועק מיט די שליסלען. אין פינצטערן באַראַק הייבט זיך אָן אַ נייער גיהנום.

דער גרויסער רוים, וווּ מיר געפינען זיך, פירט צו אַ באַזונדער קליינער שטוב אָן טירן. דאָרט געפינען זיך עמערס, צוגעגרייט אויף ביי נאַכט. פון געדראַנג און פון דער פינצטערניש זענען די עמערס געוויינט לעך אומגעוואָרפן. אַזוי טרעטן מיר אין שמוץ מיט באַרוועסע פיס, און דאָן איבער די קערפּערס. שפעטער גייט נאָך איבער דער שמוץ און גיסט

זיך אריין גלייך אין באַראַק, דאָ, וווּ מיר ליגן אויף דער ערד. די הויט ווערט געגרינצלט, ווען עס דערנענטערט זיך די נאַכט.

איין מאָל, אין מיטן נאַכט, ווען מיר זענען איינגעשלאָסן אין די באַראַקן, דערהערן מיר שווערע אויפרייסן, אַליאַרם-סיגנאַלן און סירע-נעס. מיר פאַרגעסן מאַמענטאַל אין אונדזער גיהנום. ס'טרייסלען זיך די הילצערנע ווענט און די שויבן. ערגעץ וווּ אין דער נאַענט רייסן אויף באַמבעס. ס'ציטערט די ערד אונטער די פיס. אַזוי שוין זינט עטלעכע נעכט. מיר האָבן אָנגעהויבן גלייבן, אַז דער פראַנט איז ערגעץ נישט ווייט פון לאַגער. אויך בייטאָג הערן זיך אויפרייסן און אַ גערויש פון עראַפלאַנען. נאָר ס'ערגסטע זענען די איבערלעבונגען אין די נעכט.

יעדן פרימאָרגן פילן מיר ווי מיר זענען אויפגעשטאַנען תּחית המתים. אין באַראַק גייט דאָס לעבן זיין „נאַרמאַלן“ גאַנג. צוליב די נישט היגייענישע באַדינגונגען און דעם פערמאַנענטן הונגער, זענען אויסגע-בראַכן קראַנקייטן. זייער שטאַרק האָט זיך פאַרשפּרייט דיזענטעריע (דורכפאַל). ס'ליגן קראַנקע מיט היץ, צוזאַמען מיט די געזונטע. מען ליגט אויף דער ערד אין שטרוי.

ביים אַנקומען אין נוישטאַט-גלעווע האָבן אַ סך פרויען זיך אָנגע-געבן אַלס קריסטיןס, אַדער מישלינגס. אַזוי אַרום זענען זיי אַריין אין גויישע בלאַקן, וווּ ס'לעבן איז נישט אַזוי הפּקרדיק. אויך לאַלע האָט זיך אָנגעגעבן אַלס קריסטין און איז אַריין אין אַ גויישן בלאַק. זינט יענעם טאָג האָט זי זיך באַמיט נישט צו באַגעגענען מיט אירע יידישע באַקאַנטע. וואָס וואַלטן זי געקענט ברענגען אין סכּנה. זי האָט געוואָרפן שמוץ און בלאַטע אויף יידן, כדי דערמיט צו פאַרשטאַרקן און באַפעסטיקן איר נייע פּאָזיציע. איר אויסזען האָט זי נישט פאַרראַטן. די בלאַנדע האָר און בלויע אויגן האָבן באַשטעטיקט, אַז זי איז אַן אַריעריין...

ב א פ ר י י ו נ ג

דעם 2טן מאי 1945 איז געקומען די באַפֿרייונג. יענעם טאָג, ווי אַלע טעג, האָט מען אונדז אַרויסגעטריבן אין מיטן נאַכט צום אַפעל, אָבער ביזן גרויסן טאָג אַריין האָבן די דייטשן זיך נישט באַוויזן. מיר זענען גע-וואָרן אומרויק. וואָס זאָל דאָס באַדייטן? האָבן זיי פאַרגעסן, אַדער גרייטן זיי צו עפעס אַ נייע צרה?

מיר קוקן זיך איבער מיט שרעק. ס'איז שוין שפעט, דער טאָג אַ קאַלטער, מיר קאַנען שוין מער נישט איינשטיין. וואָס וועט זיין?
ווען ס'האַט זיך אויסגעדאַכט, אַז אַזוי אַ וועלן מיר דאָ אויסגיין, הערט זיך פּלוצעם אַ באַפעל: „אַפּטרעטן!“ און דאָ רופט די לאַגער-פירע-רין:

— צוואַנציק זאָלן אַנטרעטן!

מאַמענטאַל האָבן זיך אַרויסגערוקט צוואַנציק פּרויען און איך צווישן זיי.

— אַפּטרעטן! טעמפּאָ! — הערן מיר איר גוט באַקאַנטע שטימע. מיר גייען צו צוויי און איר גומענער שטעקן פּאַכעט שוין איבער אונדזערע קעפּ. ס'עפנט זיך דאָס טויער, אַ מיליטערי-קאַנטראַל פאַרשרייבט פון דער האַנט די נומערן און זיי לאָזן אונדז אַרויס.

— רעכטס, דרעקיקע באַנדע, רעכטס! — באַגלייט אונדז אַ שטימע

פון הינטן.

מיר גייען פאַרויס. די ערשטע לויפט די לאַגער-עלטעסטע, אַנגעטאַן אין אַ שוואַרצן זיידענעם כאַלאַט, געמאַכט פון אַ זיידענער שבתדיקער

אין רויך פון בזשעזשינקי

קאפאטע. זי טראגט אויך א שווארצן דרייעק-אפצייכן (א סימן פון איר וויכטיקער פארגאנגענהייט — א גאסן-פרוי).

— טעמפא! — שרייט זי — באוועגט איך! — און זי פאכעט מיטן שטעקן.

אין דרויסן, הארט ביים לאגער, זעען מיר צענדליקער אויטאס מיט פארווונדעטע סאלדאטן, שווער פארווונדעטע, טייל אן הענט, אן פיס, באנדאזשירטע קעפ. נעבן זיי סאניטאר-אמבולאנסן. בארמהארציקע שוועסטער אין ווייסע כאלאטן לויפן אהין און אהער. סאניטארן טראגן אויף טראג-בעטלעך די שווער קראנקע. א ריי אויטאס מיט פראוויאנט, אויטאס מיט ברויט, גלאנציקע רונדע ברויטלעך. שוין צוויי יאר דאס נישט געזען.

וואס קומט דא פאר? געפינט זיך דא נעבן לאגער נאענט דער פראנט?
אדער איז עס סתם א סטראטעגישער פונקט פון דייטשן מיליטער? ווו
געפינען מיר זיך?

איז דאס גאר א ריקצוג פון פראנט און די זעלנער ווילן זיך אויס-
באהאלטן דא אין לאגער?

איך דערמאן זיך, אז פארטאג זענען מיט שטורעם, ווי א געדיכטע
כמארע, אדורכגעפלויגן הונדערטער עראפלאנען איבערן לאגער און דער
שטארקער ארטילעריע-אנגריף בייטאג און ביינאכט באווייזט דאך אויך,
אז ערגעץ, נישט ווייט, געפינט זיך דער פראנט. דאס נישט אפנעמען
היינט דעם אפעל, איז אויך זייער פארדעכטיק. און אז מיר פארבינדן די
אלע פאקטן און געשעענישן פון היינטיקן טאג, איז וואס?

מיר זעען, אז עפעס קומט פאר, נאר מיר האבן נישט קיין שום שייכות
מיט דער וועלט, מיר זענען אפגעשניטן פון איר, מיר אינטערעסירן זיך
נישט מיט קיין שום זאך, אחוץ וואס שנעלער צו באקומען די פארציע
ברויט און אז דאס טעפעלע זופ זאל זיין פול ביזן ראנד. לעבעדיקע קענען
מיר סיי ווי נישט ארויס, וועט נישט פאלן קיין באמבע, וועט מען אונדז
אומברענגען פון אינעווייניק. מיט די אייגענע הענט האבן מיר דאך איינ-

מאָנטירט עלעקטרישע מינעס אין דער ערד און אין איין סעקונדע קאָנען מיר אַלע פליען אין דער לופטן.

אַבער צוליב וואָס האָט מען אונדז אַרויסגעפירט פאַרן טויער? כדי צו זען אַזוי פיל וועגענער מיט עסן? דער גאַנצער הונגער פון יאָרן האָט זיך איצט אויף ס'ניי צעשפילט, אַזוי פיל ברויט איז פאַראַן, אַבער מיר, מיר מוזן ווייטער הונגערן. מיינע חלומות וועגן ברויט האָט איבער דער אויסגעשריי:

— לויפן! טעמפּאָ! לויפן!

אַט פאַלט נישט ווייט אַ באַמבע און צעשפליטערט זיך מיט אַ רויך אויף קליינע שטיקלעך.

— שטיין בלייבן! — דערהערן מיר אַ מענער-שטימע — אַנטרעטן צו צוויי!

מיר בלייבן שטיין פאַר אַ גרויסן לאַסט-אויטאָ, וואָס איז איבערגע-פולט מיט פאַרשידענע פליישן, האַלבע רינדער, חזרים. מען לאַדנט אויף די פלייש-זייטן אויף אונדזערע אַקסלען, מיר זאָלן דאָס שנעל אוועקטראַגן. מיר קאָנען אַבער די שווערקייט נישט אויסהאַלטן און פאַלן אוועק אונטער דער שווערער מאַסע, נישט קאָנענדיק זיך רירן פון אַרט.

— קאָנט איר נישט, אַדער ווילט איר נישט! — צעשרייט זיך די לאַגערעלטעסטע און גלייך דערפילן מיר קלעפּ פון גומענעם שטעקן, און די טאַלדאַטן גרייטן שוין די קאַלבעס צו שלאָגן. פון גרויס שרעק ווערן מיר פּלוצעם שטאַרק, שטעלן אונטער די פלייצעס און הייבן אָן גיין. פאַרבייגייענדיק נעבן די אויטאָס, שטעקט מיר עמעצער אין האַנט אַריין אַ פעקל פון צוואַנציק ציגאַרעטן און דערווייטערט זיך שנעל. איך ווער פאַרציטערט. דאָס איז זיכער אַ פּראָוואַקאַציע — טראַכט איך — ביים טויער וועט מען רעווידירן, און וואָס דאָס באַדייט, צו דערטאָפּן אַזאַ פאַרברעכן, איז מיר גוט באַקאַנט. איך וויל דאָס גלייך אוועקוואַרפן, נאָר עפעס לאַזט מיך נישט, אַן אינערלעכע שטימע רעדט צו מיר: ניין, נישט אוועקוואַרפן! דער אומבאַקאַנטער מאַן האָט דיר געוואַלט דערמיט העלפן, טאָן דיר אַ טובה. האָב איך די פאַפּיראַסן גוט באַהאַלטן ביי זיך. מיר שטעלן לאַנגזאַמע שווערע טריט, מיר גייען פאַרווייז, אויף אונדזערע פליי-

צעס ליגט א האלבער פעטער חזיר וואס דריקט דעם קערפער צו דער ערד.

— האלושע, — זאג איך, צוריקקומענדיק אין בלאק — איך האב אַרגאניזירט... א שטיקל פעטס אָפּגעריסן פון חזיר און א שאַטל ציגאַ-רעטן. אזא גליק האָט מײַך געטראָפּן צום ערשטן מאל זינט מיין זיין אין לאַגער. זאַלסט וויסן, — זאָג איך אַ האַפּערדיקע — מיר וועלן אַרויס לע-בעדיקע, איך האָף, אַז די ציגאַרעטן וועלן מיר שוין נישט אויסטוישן אויף עסן, נאָר זיי אויסרייכערן אויף דער פּריי.

— אויף דער פּריי! וואָס רעדסטו, העלאַ, ווי קומען צו דיר אַזעלכע געדאַנקען? — זי בלייבט שטיין, אירע אויסגעלאָשענע אויגן לייכטן.

— יא, האַלושאַ, מיין האַרץ זאָגט מיר, איך פיל, אַז עפעס קומט פאַר.

דאַכט זיך, מען דאַרף שוין מער נישט טראַכטן וועגן אַפּעל.

— דו רעדסט עפעס אַזוי מאַדנע, צי האַסטו נישט קיין פיבער? אַדער האָט זיך דיר עפעס געחלומט? באַפּרייונג?... — פּלאַנטערט זי מיט דער צונג און ווערט טרויעריק, — באַפּרייונג! דאַס באַדייט דער לעצטער טאָג פון אונדזער לעבן, אויב עס וועט אַ מאל זיין אַ וועלט אַ פּרייע. אָבער מיר, מיר וועלן שוין נישט זיין צווישן די לעבעדיקע.

— באַקומט מען נישט היינט קיין זופ? — ציט מײַך אַ מיידל ביים

אַרבל — האָבן מיר באַקומען עפעס אַ שטראַף?

אָבער ווער קאָן ענטפּערן אויף דער דאָזיקער פּראַגע. אַלעמענס אויגן זענען געווענדט צום בלאַק-טויער, ווי פון דאָרט וואַלט געדאַרפט קומען אַן ענטפּער. נאָר דאַס טויער איז שטרענג פאַרמאַכט, עס איז כּסדר „בלאַק-שפּערע“. קיינער קומט נישט אַריין און קיינער גייט נישט אַרויס. פּאָולאַ, די בלאַקעלטעסטע, איז היינט טויער-וואַכע און זי שטייט מיטן פּאַסעק אין האַנט נעבן אַריינגאַנג.

צוויי מיידלעך האָבן זיך אַרויסגעגנבעט, געלאָפּן צו דער קיך, גע-וואַלט אויסגראַבלען אין מיסט עפעס צו עסן און דאָרט האָבן זיי געפונען דעם טויט. דער פּאַסטן פון דער הייך האָט זיי דערשאַסן.

דורך דעם פענצטער פון באַראַק זעען מיר אַדורכטראַגן אַפּענע און

פארמאכטע קארטאנען מיט פעקלעך מארגארין, זעק מיט ברויט, צוקער, זייטלעך פלייש.

ווען אלץ איז שוין געווען אפגעטראנספארטירט אין מאגאזין, איז די בלאַק-שפערע אראפגענומען געוואָרן.

אויף דער לאַגער-שטראַסע באַווייזט זיך דער לאַגער-קאַמענדאַנט. דערזעענדיק אים, רוקן מיר זיך אָפּ און לויפן שנעל אין די באַראַקן.

— וווּ לויפט איר? — שרייט ער מיט אַ כאַרכלענדיקער, הייזערדיקער שטימע, ווי ער וואַלט געווען שיכור — דומע מעדלס! איר זעט נישט, וואָס עס קומט פאַר? — ער ווייזט מיטן פינגער צום טויער, וווּ עס געפינט זיך דאָס מיליטער, וואָס קלייבט זיך שוין אַפטרעטן — איר וועט באַלד זיין פריי! — רופט ער אויס, און גיט גלייך צו: — אָבער מיך זאַלט איר נישט באַשולדיקן. איך האָב דאָס נישט געטאַן פון מיין גוטן ווילן. אזוי איז געווען דער באַפעל. ער רעדט מיט ענטוויאַזם, זשעסטיקולירנדיק מיט די הענט. אַרום אים פאַרזאַמלען זיך טויזנטער פרויען, פרויען? מענטשן? — שקעלעטן זענען דאָס, שאַטנס פון מענטשן. ער רעדט הויך, זיינע פעטע באַקן צעשפרייטן זיך מיט געלעכטער און יעדן זאַץ פאַר-ענדיקט ער מיט: „ניכט וואַר, מעדלס!“

— פאַר וואָס רעדט ער היינט אזוי פיל? זיין גוטמוטיקער טאָן וואַרפט אָן אַ פחד. וואָס איז ער פלוצלונג אזוי גוט געוואָרן, דער מערדער? מיר זענען שוין נישט קיין נומערן, קיין העפטלינגס, קיין „דרעקזאָו“, מיר זענען גאָר „מעדלס“. וואָס קומט דאָ פאַר? וואָס באַדייט דאָס אלץ? נעבן די עלעקטרישע דראָטן זעען מיר מענער. אויך זיי זעען אויס ווי מיר — אַפגעריסענע, פאַרגעלטע, אין לאַגער-מלבושים, מיטן רויטן שטרייף אויף די הויזן און רוקן. זייערע קעפּ אַפגעגאַלט, מיט אַ ברייטן וויסן שטרייף אין מיטן קאַפּ. זיי שרייען צו אונדז מיט פריידיקע שטימען: — האַלט אייך, מיידלעך, ברעכט נישט צוזאַמען! נאָך היינט וועט איר זיין פריי! איר ווערט פריי!

מיר הערן זייערע שטימען און אַ שוידער גייט איבער דעם קערפער. עס גלייבט זיך נישט. נישט אַנדערש, נאָר זיי זענען אונטערגעשטעלט פון די דייטשן, וועלכע ווילן דאָ עפעס אויפפירן אַ נייעם ספעקטאַקל.

ווילן זען, ווי מיר וועלן רעאגירן, דערהערנדיק אזא בשורה. ניין, מיר גלייבן נישט אין זייערע רייד, זיי מוזן זיין דייטשע משרתים, פארקויפטע נשמות.

פלוצעם ווערן מיר פארטויבט פון א געזשומעריי. און באלד דערהערן זיך אויפרייסן. א האגל פון באַמבעס פאלט נישט ווייט פון די באַראַקן. יעדער אויפרייס צעטרייסלט די באַראַקן. די שויבן פאלן אַרויס ווי שטיקלעך פאַפּיר. סירענעס פייפן און זאָגן אָן, אַז אין דער נאַענט איז אַ שטאַרקער אַנגריף אויף די דייטשן.

די אויפזעערינס און ס.ס. מענער לויפן ווי פאַרסמטע שטשורעס, זיי לויפן אין איילעניש זיך אויסבאהאַלטן אין שוץ־קעלער, וועלכער געפינט זיך נעבן דער קיך. מיט אַ מאַל דערזעען מיר אויפן דאַך פון קיך אויסגע־שפּרייט ווייסע ליילעכער מיט אַ גרויסן רויטן קרייץ. דאָס ווילן אַזוי די געטרייע דייטשע העלדן זיך מאַסקירן. און מיר? מיר זיצן אויף דער ערד אין באַראַק, שוצלאַזע פאַרן אַפענעם האַגלדיקן בראַנד־פייער און הערן זיך צו צו דער ווילדער מוזיק.

— בלאַק־שפּערע! — שרייט מען פון דרויסן. פאַולאַ די בלאַקאַווע שטעלט זיך גלייך אַוועק ביי דער טיר. אַליין מאַכט זי איצט די טויער־וואַכע און ווער עס דערנענטערט זיך צו דער טיר באַקומט געשלאָגן.

דורך די פענצטער זעען מיר איצט די רוצחטעס אַדורכלויפן. פיל פון זיי זענען שוין איבערגעטאָן אין ציוויל־קליידער, זייערע גרויסע ס.ס. פעלערינעס זענען ערגעץ פאַרשוונדן. זיי מאַכן איצט דעם אינדרוק פון אומשולדיקע ציווילע פרויען, וואָס קאַנען קיין פליג אויף דער וואַנט נישט פאַרטשעפען. אַלע לויפן זיי אין דער זעלבער ריכטונג, צום טויער. מיר זעען די לאַגערעלטעסטע אין ציוויל־קליידונג, זי גנבעט זיך שנעל צום טויער, כדי וואָס פריער צו זיין אויף יענער זייט און וואָס שנעלער פאַרגעסן וועגן אַלעם, וואָס זי האָט דאָ אָפּגעטאָן.

די בלאַק־שפּערע איז פאַרענדיקט. ביסלעכווייז הייבן מיר אָן אַרויס־צוקריכן פון די לעכער, אַ קוק צו טאָן, וואָס עס קומט פאַר אויף יענער זייט טויער.

די וואַך־בּודקעס אין דער הייך זענען, ווי ביז איצט, באַזעצט מיט

באוואפנטע זעלנער, מאשיד-געווער אין זייערע הענט. אויך ביים טויער שטייען, ווי געוויינלעך, צוויי באוואפנטע זעלנער. אין דער הייך רוישן הונדערטער עראפלאנען. די אויפרייסן האלטן-אָן. און די ערד ציטערט אונטער די פיס.

איך באגעגן סאלען, מיינע אַ פריינדין פון אַנדערן בלאַק. קוים וואָס זי שלעפט אירע צוויי געשוואַלענע פיס. דאָס פנים איז ביי איר געל ווי וואַקס. מיר קענען זיך פון בזשעזשינקע, פון בלאַק 9. אין יאָר 1944 איז זי מיט אַן אונגאַרישן טראַנספּאָרט געבראַכט געוואָרן אַהער. איר מאַן איז שוין פון פריער געהאַט פאַרשיקט געוואָרן, און איר איינציק מיידעלע האָט מען ביי איר צוגענומען אַנקומענדיק קיין אוישוויץ.

— סאַלאַ, זאָג איך, איך קען שוין לענגער נישט אויסהאַלטן. איך פיל, אַז די כוחות פאַרלאָזן מיך. אַ ליאַדע טאַג וועל איך צוזאַמענברעכן.
 — וואָס רעדסטו? — רופט זי אויס אַ פאַרוונדערטע — דו זעסט נישט, וואָס ס'טוט זיך? מיר ווערן דאָך באַפרייט! נאָך היינט וועלן מיר זיין פריי! די „רוסקעס“ (רוסישע פרויען) — דערציילט זי מיר אויפן אויער — זענען שוין גרייט זיך אַפצורעכענען מיט די בלוט-זויגערס. — אַ שחיטה וועלן מיר זיי מאַכן — ביילן זיי זייערע פויסטן פון אויפּרע-גונג. — מיר וועלן זיי אויסקוילען! נעמען נקמה פאַר אונדזערע ליידן און פייך.

און דו גלייבסט אין באַפריינג, סאַלאַ? — דערווידער איך — די „רוסקעס“ זענען מסתמא אַראָפּ פון זינען. אויסגעמאַטערטע, צעבראַכענע, וועלן זיי פּלוצעם ווערן די העלדינס און נקמה-נעמערינס אין די באַוואַפנטע דייטשן? מיר, די לעבעדיקע מתים, וועלן זיך אַפּרעכענען מיט רוצחים? און דו קלערסט, אַז די דייטשן וועלן אונדו באַפרייען? סתם אַזוי לעבעדיקע אונדו אַרויסלאָזן? ביסטו אַזוי נאַיוו דאָס צו גלייבן? — — — — אויפן לאַגערהויף וואַקסט דער טומל. מען קומט פון אַלע באַראַקן! מיר זעען עטלעכע מענער נעבן די דרויסנדיקע דראַטן. זיי שרייען צו אונדו אַן אויפהער: — האַלט אייך, מיידלעך, איר ווערט באַלד פריי! די אַמעריקאַנער געפינען זיך שוין אין שטאָט.

מיר זענען נאָך אַלץ טרויעריק און דערדריקט. ס'ווילט זיך נאָך אַלץ

נישט גלייבן. נאָר עפעס גרויס און נייעס הענגט אין דער לופט. ווי אזוי האָט עס פאַסירט? ווי אזוי האָבן עס די מיידלעך געוואָגט צו באַפאַלן דעם מאַגאַזין פון פּראָדוקטן, די קיך? עטלעכע זענען אַריין אין מאַגאַזין און דורך די פענצטער אָנגעהויבן אַרויסצווואַרפן ברויט, פעקלעך מאַרגאַרין! די מאַסע ווערט גרעסער. פון אַלע בלאַקן שטראָמט מען צום מאַגאַזין.

דורך די פענצטער פון מאַגאַזין פליען גאַנצע ברויטן. וועמען עס געלינגט צו כאַפֿן אַ ברויט, ווערט באַלד באַפאַלן פון אַנדערע הונגעריקע, וואָס ווילן עס מיט כוח אַרויסרייסן. פון וואַנעט האָט זיך דאָס גענומען אַזאַ קראַפט און גבורה צו די האַלבע מתים, וואָס האָבן נישט געהאַט קיין כוח אַ וואַרט אַרויסצורעדן, צו ווערן העלדינס?

די דייטשע זעלנער שטייען ביים טויער, שיסן אין דער לופטן, כדי צו צעטרייבן דעם צוזאַמענגעלויף און צוריקצושטעלן די אַרדענונג. נאָר קיינעם שרעקט איצט נישט קיין קויל, אַלע דריי טויזנט העפטלינגס געפינען זיך אין דרויסן.

דער גרויסער לאַגערהויף איז איצט צו קליין. דאָ פלעגן מיר דאָך שעהען לאַנג שטיין צום אַפעל און עס פלעגט נאָך איבערבלייבן אזוי פיל ליידיק פלאַץ, איז איצט געוואָרן ענג, דערשטיקט צו ווערן, אַלע שטופן זיך, שרייען, די שטאַרקער רייסן אַרויס ס'ברויט ביי די שוואַכע.

די בהלה פאַרשטאַרקן די דייטשע פאַסטנס, וועלכע שיסן איבער די קעפּ. און אַט אין דעם פאַרצווייפלטן מאַמענט קומט אָן צו לויפן האַלושע אַ דערשראַקענע. — העלאַ! — שרייט זי — איך האָב אַ ברויטל! — און וועלנדיק מיך איבערצייגן, שלעפט זי דאָס ברויטל אַרויס פון בוזעם און שאַקלט אויס פון קעשענע אַ ביסל צוקער. אַז מיר זענען געקומען צו זיך, האָט עס ווידער געצויגן אַרויס, אַ קוק טאָן, וואָס עס הערט זיך.

דורך די דראַטן פון פאַרצוימטן מאַגאַזין פליען איצט פעקלעך מאַרגאַרין. דער מאַגאַזין איז נאָך אַלץ נישט אויסגעליידיקט פון דעם, וואָס די דייטשן האָבן היינט אַריינגעטראָגן. יעדעס פעקל מאַרגאַרין ווערט געריסן פון די הענט מיט ווילדע קולות אין אַלע לשונות פון גאָר דער וועלט. אַ מאַדנער אינטערנאַציאָנאַל פון פעלקער און שפּראַכן. ענדלעך איז דער

מאגאזין אויסגעליידיקט געוואָרן און אַלע זענען אַריין אין די באַראַקן אַפּרוען זיך נאָך דער „שווערער אַרבעט“.

אין בלאַק הערשט אַ שטילקייט. עפעס פון יענער אַנגעלאַדענער שטילקייט, וואָס טראַגט אין זיך שטורעם. עס געדויערט נישט לאַנג, באַמערקן מיר דורך די פענצטער עטלעכע מענער מיט לאַנגע שערן אין די הענט. זיי באַוועגן זיך שנעל און שניידן איבער די דראַטן פון לאַגער. מיר קוקן זיך איין און באַמערקן, אַז דאָס זענען העפטלינגס מיט אַפּגעגאַלטע קעפּ, מיט רויטע שטרייפּן אויף זייער אַנטוועכץ.

— מיידלעך, גייט אַרויס! הערן מיר זייערע רופן — נישטאַ מער קיין לאַגער, אויס לאַגער, איר זענט פריי!

מיר זענען פאַרשטאַרט, פאַרשטומט פון פחד, פון צעטומלטקייט און מיר ענטפערן גאַרנישט.

— די דייטשע הענקער זענען אַוועק! — שרייען די מענער — וואָס, איר גלייבט נישט? אַט זענען מיר איצט אויך באַפרייט געוואָרן און אַהער געקומען אייך העלפּן. אַנטלויפט! קומט! מיר זענען פריי!

מיר לויפּן אַרויס און זעען, אַז די וואַך-בּודקעס זענען ליידיק, אויך די טויער-וואַך איז אַוועק, וווּ זענען זיי אַהינגעקומען, די מערדער? אפּשר זיצן זיי באַהאַלטן און ווילן אונדז נאָר אַריינכאַפּן אין זייער נעץ? אַרויס-נאַרן פון טויער און דאַרטן אַלעמען אויסשיסן? ווידער אַ ווירוואַר, אַ פּאַניק. נאָר דאָס מאַל איז די פּאַניק אַן אַנדערע. דאָס מאַל קוקן מיר איינע אויף דער אַנדערער מיט רחמנות-בליקן. ביי אַ סך גיסן זיך טרערן פון די אויגן. מיר פילן, אַז עפעס אויסערגעוויינלעכס שפּילט זיך אַפּ פאַר אונדזערע אויגן. עס געדויערט נישט לאַנג און מיר זעען ווי עס דערנענטערן זיך צוויי מיליטער-לייט אויף מאַטאַציקלען. שנעל לויפּן מיר צוריק אין די באַראַקן. עס שוידערט פון שרעק און דערוואַרטונג. מיר זענען זיכער, אַז דאָס זענען דייטשן. יעדע זעצט זיך צוריק אויף דער ערד, אויף איר געוויינלעך אַרט. באַלד באַווייזן זיך די צוויי מענער אין באַראַק. קוקן זיך אַרום. זיי קייען כּסדר עפעס אין מויל און זאָגן „אַקעי“.

— ווער איז דאָס? — ווערט אַ געשושקעריי צווישן די מיידלעך.

— דאָס זענען דאָך אַמעריקאַנער! — רופּט זיך אַן איינע.

— וואס רעדט איר? — זאגט א צווייטע — דאס זענען פארשטעלטע דייטשן.

— דאס איז זיכער א דעלעגאציע פון רויטן קרייז — זאגט א דריטע — זיי ווילן זיכער עמעצן ארויסנעמען. פריווילעגירטע, פאר וועמען זייערע קרובים אין אויסלאנד האבן באצאלט מיליאנען דאלארן.

אבער די דיסקוסיע געדויערט נישט לאנג. אין באראק פאלן אריין עטלעכע מענער, געפאנגענע פון אנדערע לאגערן און שרייען פריילעך: — מיידלעך, איר זענט פריי! מיר זענען אלע פריי! די דייטשן זענען אנטלאפן! — זיי פאלן ארויף אויף אונדז ווי ברידער, קושן און האלדזן אונדז און פון די אויגן גיסן טרערן, טרערן פון פרייה, פון ווייטיק, נאך צוויי יאר „פארברענגען“ אין גיהנום, וויינען מיר צום ערשטן מאל מיט פרייד־טרערן. ס'מישט זיך צונויף געוויין מיט געלעכטער, טרויער און האפענונג.

— מיידלעך, קומט ארויס! די רוצחים זענען אנטלאפן! די טויערן שטייען אפן! אין שטאט געפינען זיך די אמעריקאנער. — ווי אזוי האט דאס פאסירט, קאנען מיר נישט באגרייפן. ערשט מיט א שעה צוריק האבן מיר דאך זיי געזען, די בעסטיעס. זיי האבן נאך באזעצט אלע ביידלעך פון דער „פאסטן־קעטע“, צילנדיק די געלאדענע אויטאמאטן אין אונדז, און איצט — שוין פריי? ווי אזוי איז דאס געשען? איז עס ווירקלעכקייט. צי נאר א חלום פון דער צעפיבערטער פאנטאזיע?

— וואס זענט איר אזוי פארטראכט? איר זענט דאך פריי. גייט ארויס. — רופן די מענער. אבער קיינער וואגט נישט צו רירן זיך פון ארט. ווהיין וואלן מיר גיין? ס'קלינגען עפעס אזוי אומהיימלעך, אזוי פרעמד די ווער־טער: „פריי“, „באפרייט“, „גיין“.

— ניין — שרייט פרידל — איך גיי נישט אין ערגעץ. כאטש דער־שיסט מיך. מיך שרעקט די פרייע וועלט! — זי ציט מיטן געפאלדעוועטן שטערן, ווי א זקנה, און שרייט:

— איך גיי נישט! איך האב נישט קיינעם אויף דער וועלט. — זי קוועטשט אריין אירע אויגן אין אירע ביידע הענט, וויינט און רעדט צו זיך: — יא, דארט, ווו עס איז מיין טאטע, מיין מאמע, מייע קליינע

הדסה פריוועס

שוועסטער און ברידערלעך, דאָרט וויל איך גיין, דאָרט איז מיין אָרט.
אין קוימען, אין די פלאַמען, דאָרט אַהין בענק איך. דאָרט אַהין רייסט זיך
מיין נשמה...

— וואָס איז מיט אייך? — דערמוטיקן די מענער — מיידלעך! זייט
פריילעך, מיר זענען אייערע ברידער, ברידער פון ליידן. אויך מיר זענען
געווען געפאַנגענע ביי די דייטשן, און נאָר וואָס באַפרייט געוואָרן. איר
גלייבט אונדז נישט? מיר ווילן אייך העלפן, מיר האָבן תמיד געוואָלט
אייך העלפן מיט וואָס מיר האָבן געקאָנט. צוגעגאַסן צום פעסל פאַר
חזירים אַ באַרשטש, אַ גריץ, די רעשטלעך, וואָס זענען געבליבן אויף די
טעלער, אַז איר זאָלט האָבן וואָס אַנצושעפן — האָט אין אַ שלעכטן דייטש
צו אונדז גערעדט אַ פראַנצויזישער געפאַנגענער, איינער פון די קריגס־
געפאַנגענע, וואָס האָבן געאַרבעט אין דער דייטשער־קאַנטינע.
— קומט, מיידלעך, גיט אַ קוק, די טויערן שטייען אָפן. די דייטשן
זענען אַלע אַנטלאָפן ווי די מייז.

ענדלעך באַקומען מיר מוט. דרייטערע הייבן אָן לאַנגזאַם אַרויס־
צוקריכן, אַ קוק טאָן, וואָס עס טוט זיך אין דרויסן. ביסלעכווייז ווערט די
באוועגונג שטאַרקער. פון אַלע באַראַקן הייבן אָן שטראַמען די מיידלעך
צום טויער. אָבער אַרויסגיין אין דרויסן האָט מען נאָך אַלץ מורא. קיין
אינצאָיקע פון אונדז וואָגט נישט אַרויסצושטעלן דעם ערשטן טריט פאַרן
טויער.

— איז אייך דאָ אַזוי גוט, וואָס איר רעכנט דאָ צו פאַרבלייבן אייביק?
— וויצלען זיך די מענער, און אַנעמענדיק ביי די הענט, שלעפן זיי אונדז
אַרויס פונעם טויער. — זעט נאָר, וואָס פאַר אַ שיינע וועלט ס'איז אין
דרויסן אויף דער פריי!

צום טויער הייבן אָן אַנקומען פרויען, קראַנקע, צעבראַכענע, איינע
שלעפט די אַנדערע אַנגעלענט אויף דער צווייטערס אַקסל. אויסגעשעפטע,
איינגעהויקערטע, נעמען זיי אויף מיט מאַדנעם געפיל די בשורה פון
באַפרייונג.

— מאַמע! — רופט אויס האַלושאַ — פון איצט אָן מעג איך דיך

אין רויך פון בושעזשינקי

שוין רופן מאמע, — און דו מעגסט שוין זיין מיין מאמע. — זי פאלט ארויף אויף מיר מיט א געוויין.

ביסלעכווייז ווערן די באראקן אויסגעליידיקט. אלע לאָזן זיך אין שטאָט אַריין.

— זאָלן מיר אויך גיין ערגעץ וווּ געכטיקן, אין אַ מענטשלעכער שטוב — זאָגט צו מיר האַלושאַ. — ס'איז שוין באַלד נאַכט. וואָס וועלן מיר דאָ ויצן. דער לאַגער איז שוין האַלב ליידיק. קום, מאַמע, לאַמיר גיין. לאַמיר זוכן ערגעץ אָן אַרט פאַר זיך אויף דער פרייער וועלט — — —
— וווהין, קינד מיינס, זאָלן מיר גיין? וווּ איז אונדזער וועג? אונדזער היים? מיך שרעקט די באַפריונג, זי וועט אַנטהילן דעם גרויליקן שליער, זי וועט עפענען אונדזערע אויגן און ווייזן דעם נאַקעטן אמת, דעם חורבן.

מיר נעמען זיך אָן ביי די הענט, האַלטן איינע די אַנדערע, ווי מיר וואַלטן מורא געהאַט, אַז מיר זאָלן זיך נישט פאַרלירן. אַוועק איז דער ערשטער שמייכל, ס'האַט גענומען זיך אויסלעשן די פרייד פון באַפריונג, ווי באַזיגטע קערן מיר זיך אום פון דייטשן גיהנום. שווייגנדיקע, אָן אַ וואָרט, פאַרלאָזן מיר דעם לאַגער. דאָס האַרץ קלאַגט און מאַנט: וווהין גייט איר איצט? וועט איר דערציילן דער וועלט וועגן אַלעם? וועט איר נישט פאַרגעסן אין דעם רוף פון באַצאָלונג און נקמה? יא, איך שווער דאָ, ביי די טויערן פון לאַגער אין נוישטאַט-גלעווע, אַז כ'וועל נישט פאַרגעסן און קיין מאָל נישט מוחל זיין, ביז מיין לעצטן אַטעם-צוג. איך וועל נישט רוען, איך וועל אַלעמען דערציילן, ווי אַזוי ס'זענען אומגעקומען מיין משפּחה, מיין שטאָט און מיליאָנען יידן.

אִינְהַאַלְט

7	אַזוי האָט זיך עס אָנגעהויבן
80	געטאָ שראָדולע
129	אוישוויץ
187	בושעזשינקי
229	אַרויס פֿון אוישוויץ
250	באַפֿרייִונג

